Danskernes Historie Online
Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliserings-projekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: https://slaegtsbibliotek.dk
Danske Slægtsforskere: https://slaegt.dk

Absalon

fædrelandets fader

Roskilde Museums Forlag

Absalon

fædrelandets fader

Absalon

fædrelandets fader

Redaktion:
Frank Birkebæk, Tom Christensen,
Inge Skovgaard-Petersen

Udgivet med støtte fra:
Beckett-Fonden
Alfred Goods Fond

Roskilde Museums Forlag
1996

Copyright © Forfatterne og Roskilde Museums Forlag, 1996
Tekstredaktion: Frank Birkebæk, Tom Christensen, Inge Skovgaard-Petersen
Engelske oversættelser: Finn V. Sørensen
Billedredaktion: Tom Christensen
Tilrettelæggelse: Flemming G. Rasmussen
Sats og tryk: Special-Trykkeriet Viborg a-s
Indbinding: J. P. Møller Bogbinderi
Bogens titel *fædrelandet fader* er et citat fra Saxo Grammaticus' *Gesta Danorum*
Forsideillustration: Pave Celestin 3.s stadfæstelsesbrev, 25. marts 1193. (Foto Rigsarkivet)

ISBN 87-88563-294

Indholdsfortegnelse

Frank Birkebæk	**Forord**	7
Inge Skovgaard-Petersen	**Absalons tre byer**	11
Ernst Verwohlt	**Absalons slægt og våben**	25
Karsten Friis-Jensen	**Saxo og Absalon**	44
Birger Munk Olsen	**Absalons studier i Paris**	57
Niels Lund	**Absalon som kriger og politiker**	73
Michael Andersen	**Absalons Roskilde**	91
Anette Kruse	**Absalon og Roskilde domkirke**	106
Torvald Nilsson	**Absalons Lund**	119
Sven Rosborn	**Skåne under Absalons tid**	129
Anders Ödman	**Borgen i skogen**	140
Rikke Blaaberg Jensen Kresten Bjerg Kim Gerssler Urplante Stig Bjerregaard Pedersen vejleder Christian Tortzen	**Det skånske oprør 1180-1182**	155
Bi Skaarup	**Absalon og byen Havn**	165
Johannes Hertz	**Absalons borg ved Havn**	176
Karl-Erik Frandsen	**Hvad fik Absalon af kong Valdemar?**	195
Michael Andersen	**Ærkebiskop Absalons testamente – historie og kulturhistorie**	209
Lorenz Rerup	**Absalon - en national helt**	228
	Ordforklaring	240
	Forfatterliste	241

Forord

Absalon

I den lange række af betydningsfulde personligheder, der kan forbindes med Roskildes historie i middelalderen, har Absalon en naturlig fremtrædende plads.

Hans politiske begavelse, hans klassiske dannelse og boglige viden kombineret med den position, der uomgængeligt var forbundet med at tilhøre landets mest magtfulde slægt, placerede Absalon centralt i landets historie i sidste halvdel af 1100-tallet. Men han lånte ikke blot sin hæder af heldige omstændigheder. Med sin handlekraft bidrog han selv til at være den rette mand, til den rette tid, på det rette sted, og Absalon fik afgørende indflydelse på historiens forløb.

1100-tallet blev en florissant periode for de danske byer. Nye købstæder kom til, og de to byer med prioritet i alder og betydning i (Øst)-Danmark, Roskilde og Lund, bestyrkede deres position som både den verdslige og kirkelige magts centre.

Begge byer spiller også en hovedrolle i Absalons virke. Som biskop i Roskilde og senere (samtidig) som ærkebiskop i Lund sætter han sine monumentale spor i form af bygningsinitiativer og tilvejebringer af store rigdomme.

På det sted, hvor forbindelsen mellem de to landsdele, Sjælland og Skåne – og dermed mellem Lund og Roskilde – skal sikres og de vendiske sørøveres angreb på Østsjælland skal stoppes, anlægger han en borg ved bebyggelsen Købmændenes Havn. Dermed igangsættes udviklingen af denne lille bebyggelse frem mod det København, der langt senere, som landets hovedstad, overtager de centrale funktioner, der tidligere blev varetaget i Roskilde og Lund.

Absalons fremtrædende placering i den danske bevidsthed skyldes både hans betydning og det faktum, at han pålagde sin klerk, Saxo, at skrive landets historie – og dermed også i høj grad formidle Absalons egen indsats. Saxos værk, *Gesta Danorum* (Danernes Bedrifter), er et nationalt litterært højdepunkt og en helt enestående historisk kilde. I hele den danske historieforskning har Saxos værk spillet en hovedrolle, som også naturligt har bragt Absalon i fokus.

Men interessant nok har der ikke i vores århundrede været nogen særlig omfattende Absalonforskning. En af grundene kan være en

fejlagtig opfattelse af, at der næppe har været nyt at fremdrage og således mere at fortælle.

Dermed har vi også bevæggrundene beskrevet for det initiativ, Roskilde Museum tog i 1994 i forbindelse med forberedelserne til København Kulturby 96.

I udstillingstitlen: »Absalon og hans byer. Roskilde, Lund, København« er indkodet intentionerne: At sætte fokus – igen – på Absalon, og hans betydning for de tre byer.

I en tid, hvor begrebet kultur stort set kun forbindes med ekstraordinære begivenheder og ikke med samfundets daglige formåenhed og fremtoning, er middelalderen et relevant spejl at sætte op for vores nutidige ansigt. Det er tiden, hvor den europæiske dannelse for alvor kommer til at præge samfundet; hvor dristighed spores i såvel den materielle som den åndelige kultur og hvor kunst og kunsthåndværk står på et af sine ypperste niveauer. Det er langt fra den bedste af alle verdener, men middelalderen er – næsten bogstavelig talt – lysår fra det mørke, man tidligere forbandt med perioden. Absalons historie er et relevant fikspunkt at vælge for en beskrivelse af middelalderen. Som en sidste pointe skal det nævnes, at det har været naturligt for Roskilde at genopdage forbindelserne til Lund og vedstå sig faderskabet til København. Det fremgår i øvrigt at det brede samarbejde, som har været den afgørende forudsætning for både denne bog og for udstillingen: Fra København er det Københavns Universitet (Institut for Historie og Institut for Latin og Græsk), Københavns Bymuseum og Nationalmuseet. Fra Skåne er det Kulturen i Lund og Historiska Museet i Lund, Sven Rosborn fra Malmø. Fra Roskilde er det RUC (Institut for Historie).

En række institutioner skal takkes for bidrag: Rigsarkivet, Stiftelsen Sorø Akademi, Det Nationalhistoriske Museum på Frederiksborg Slot, Kulturhistorisches Museum Stralsund og Roskilde kommune. En særlig tak skal museet rette til bogens forfattere: Inge Skovgaard-Petersen, Ernst Verwohlt, Karsten Friis-Jensen, Birger Munk Olsen, Niels Lund, Michael Andersen, Anette Kruse, Torvald Nilsson, Sven Rosborn, Anders Ödman, studerende ved Institut for Historie og Samfundsforhold på RUC, Rikke Blaaberg Jensen, Kresten Bjerg, Kim Gerssler Urplante og Stig Bjerregaard Pedersen, vejleder Christian Tortzen, Bi Skaarup, Johannes Hertz, Karl-Erik Frandsen og Lorenz Rerup. De har alle ydet originale bidrag til belysningen af Absalons og de tre byers historie. Inge Skovgaard-Petersen, Københavns Universitet, har tillige været til stor hjælp i redaktionen af bogen. På museet har Anne-Christine Larsen og Tom Christensen stået for koordineringen af det samlede projekt og holdt sammen på de mange kort, der tilsammen udgjorde en omfattende kabale.

Til sidst skal der rettes en hjertelig tak til Københavns Kulturby Fond 96 for den økonomiske bistand, der muliggjorde det samlede projekt. Den samme hjertelige tak rettes til Alfred Goods Fond for den støtte, der muliggjorde denne bogs farveillustrationer og til Beckett-Fonden for generøs økonomisk bistand til bogens trykning.

Frank Birkebæk

Viborg
Århus
Ribe
Odense
Nyborg
Sprogø
Korsør
Boeslunde
Kalundborg
Sorø
Ringsted
Fjennesiev
Søborg
Esrom
Æbelholt
Slangerup
Eskilds Ø
Roskilde
Ramsø
Slevns
Klint
Sl. Heddinge
Vordingborg
København
Lund
Dalby
Lomma
N. Åsum
Vä
Åhus
Hammershus
Lilleborg
Arkona
Bergen
Rügen

Absalons tre byer

af Inge Skovgaard-Petersen

På rådhuset i København, indviet i 1905, er der over indgangsportalen sat en statue af den biskop, der i dag mindes som byens grundlægger. Har man lidt historisk ballast, vil man vide, at den by, som Saxo kaldte »Købmændenes havn«, blev skænket af kong Valdemar den Store til biskop Absalon af Roskilde (1158-1191), der senere blev ærkebiskop i Lund (1178-1202). V. Bissens bispestatue forestiller faktisk Absalon, uden at man dog skal lede efter portrætlighed. Det samme gælder Bissens rytterstatue af Absalon på Højbro Plads fra 1902.

I et par årtier før år 1200 var Absalon herre over Roskilde, København og Lund. Det er værd at mindes ved en udstilling og en bog.

Det danske samfund i perioden 1000-1300

Senest omkring år 1000 e.Kr. var grundlaget for det danske rige lagt. Landet, der foruden det nuværende kongerige, omfattede Sydslesvig ned til Ejderen og de skånske landskaber, blev styret af konger, der tilhørte Gorm den Gamles (ca. 936-960) dynasti. I løbet af 1000-tallet blev kongemagten grundfæstet med et ledingsvæsen,

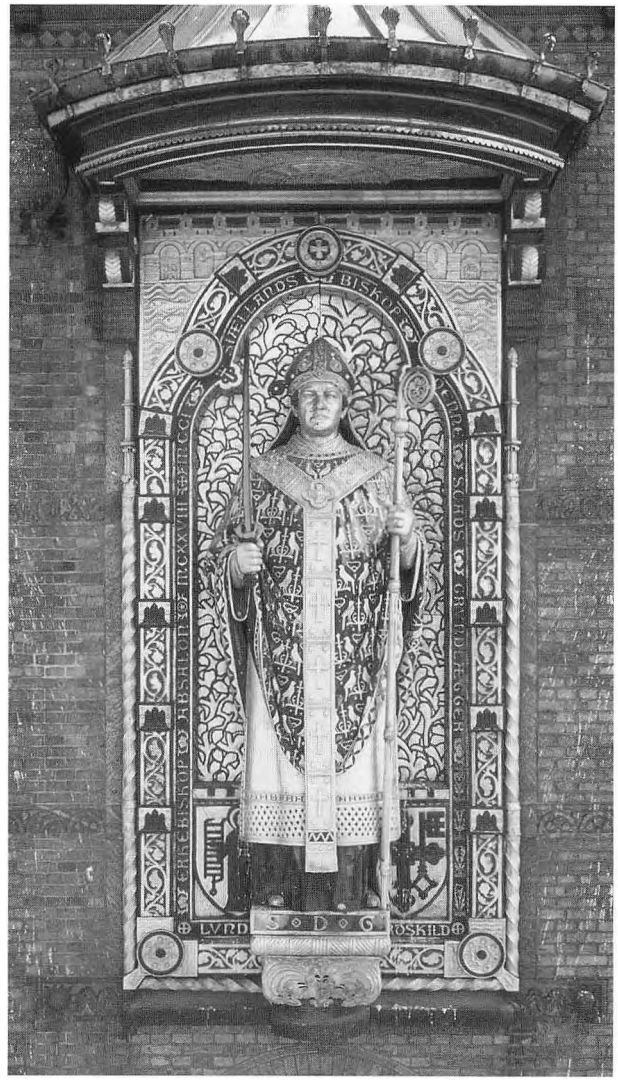

Fig. 1. Absalon på rådhuset i København. (Foto Københavns Bymuseum)

hvortil mænd fra hele landet ydede bidrag i forhold til deres jordejendom (se Niels Lunds artikel). I 1060 havde kirken vundet så meget fodfæste, at otte bispedømmer var besat, og kirker rejstes alle vegne, først i træ, siden i sten. Befolkningen levede i landsbyer og enkeltgårde af forskellig størrelse og værdi. Op til denne tid var flere landsbyer flyttet rundt inden for et afgrænset ressource-område, men med kirkernes grundlæggelse fandt bebyggelsen sin endelige plads. En bebyggelsesekspansion fandt dog senere sted med nye udflyttergårde eller hele landsbyer ud over det gamle ejerlavs grænser blandt andet ved at rydde skoven. I slutningen af det 13. århundrede indtraf der en afmatning, ja, endog en krise, der blev yderligere forstærket ved de store pestepidemier i midten af det 14. århundrede.

De sociale forhold kendes fra de skriftlige kilder: runestenene fra det 9. til det 12. århundrede, diplomerne fra det 10. århundrede og fremefter, krønikerne fra det 12. til det 14. århundrede og ganske særligt landskabslovene fra det 13. århundrede. Grundlaget er i hele perioden gårde beboet af en familie med en selvejer eller en landbo (der ikke ejede jorden) som overhoved og en husstand, deriblandt trælle. Hvor jorden var ejet af en anden, var der ofte et mellemled, der kaldtes bryde, en form for forvalter. Allerede fra vikingetiden kendtes dette forhold, og det blev så almindeligt i den følgende tid på grund af godssamlinger, at man kalder denne landbrugsform for brydesamfundet. Der kan spores en vis udvikling, som må hænge sammen med skiftende forhold i ejerskabet og driften af landbruget. Mange af jordejerne var storbønder og deres rigdom kunne bestå af spredte besiddelser med en eller flere hovedgårde. I højmiddelalderen stod de fornemste og rigeste i et direkte troskabsforhold til kongen og ydede militærtjeneste til ham sammen med deres følge, kaldet *lid* eller *hird*.

Samtidig grundlagdes de danske middelalderkøbstæder. Hvor der er oplysninger om dem, er det kongemagten, der står bag: møntvæsenet er knyttet til byerne og bærer kongens navn, og de ældre stadsretter, ca. 1100-1250, giver kongens stedfortræder, byfogeden, en vigtig rolle. Handel og afgifter såvel som herredømmet over adgangsveje og markedsplads sikrede byherren, der i begyndelsen altså var kongen, væsentlige indtægter og kontakter med både oplandet og med udenlandske købmænd.

En undtagelse blev København. Kong Valdemar den Store skænkede Absalon en købmandshavn. *Mercatorum portus* kalder Saxo den. *Hafnia* har siden været dens latinske navn. Bi Skaarup vil behandle byen i denne bog, medens Johannes Hertz tager sig af den borg, Absalon ca. 1167 lod opføre. Sammen med havn

og borg overlod kongen til Absalon en række andre landsbyer i omegnen, der tilsammen næsten udgør hele det nuværende Storkøbenhavn. I 1186 testamenterede Absalon alt dette gods til bispestolen i Roskilde (se Karl-Erik Frandsens artikel). Pave Urban 3. bekræftede gaven til Roskilde i 1186. Denne bekræftelse er bevaret i original. Ligesom de øvrige Absalon-byer bliver Københavns omfang og historie behandlet i særlige kapitler (se Michael Andersen om Roskilde, Bi Skaarup om København og Torvald Nilsson om Lund).

Absalons baggrund

Da Svend Estridsen døde i 1074 efterlod han sig flere sønner, hvoraf fem successivt blev konger. Den danske tronfølge synes at være forbeholdt én familie, men det var folkets hyldest på de fire landsting, Viborg, Urnehoved i Sønderjylland, Ringsted og Lund, der afgjorde, hvilken af de mangfoldige kongsemner, der blev konge. Stridighederne begyndte allerede før den yngste af Svend Estridsens sønner, Niels, døde. Den 7. januar 1130 blev hertug Knud Lavard, der var søn af kong Erik Ejegod, myrdet af sin fætter Magnus Nielsen. Otte dage efter fødte Knuds enke, den russisk fødte prinsesse Ingeborg, en dreng, som hun lod opkalde efter sin forfar Valdemar. Han blev sat i huset hos Asser Rig, hvor længe vides ikke, men venskabet mellem den unge prins og børnene i Fjenneslev i Alsted herred, blev af stor betydning, da de blev voksne (se Ernst Verwohlt: Absalons slægt og våben).

Absalons personlige historie kendes kun i store træk fra Sorø klosters gavebog fra slutningen af middelalderen. Her omtales hans slægt, de berømte Hvider, hjemmet i Fjenneslev, hvor hans far, Asser Rig, og dennes hustru, Fru Inge, boede med deres børn: Esbern Snare, Absalon og søsteren Ingefred, der blev gift med en stormand ved navn Peder.

Det vides ikke med sikkerhed, hvornår Absalon blev født. Ifølge *Ældre Sjællandske Krønike* fra begyndelsen af 1300-tallet døde han 73 år gammel i 1201, derfor sættes hans fødsel almindeligvis til året 1128. Hans fødselsdag har muligvis været den 30. oktober, da dagen i flere middelalderlige kalendere har navnet Absalon (eller Absalom) efter Davids tredje søn i Det Gamle Testamente. Efter kanonisk ret kunne man først blive biskop i en alder af 30 år. Absalon blev det i 1158, hvilket har været muligt, hvis han er født senest i 1128. Heller ikke hans uddannelse kender man meget til, men det var almindeligt, at nordiske stormænd sendte deres sønner til udlandet, ikke mindst til Paris, for at få en god uddannelse, der både kunne bruges i kirkens tjeneste og på krævende administrative poster. Det krævedes af de højere dignitarer i kirken, at de havde været på et uddannelsesop-

hold i udlandet. Fra breve skrevet af abbed Etienne de Tours kan man se, at Absalon havde forbindelse med Paris og fik sin fættersøn Peder Sunesen anbragt i klosteret Sainte-Geneviève. Peder befandt sig ikke godt her og ønskede at studere neden for bjerget, hvilket sikkert har hentydet til det uddannelsessted i forbindelse med domkirken Notre-Dame, der blev begyndelsen til Sorbonneuniversitetet. Alt dette omtales i Birger Munk Olsens artikel. Peder Sunesen overtog i 1191 bispestolen i Roskilde, så Absalon kunne koncentrere sig om ærkesædet i Lund.

»Blodgildet i Roskilde« og dets følger

Mod slutningen af borgerkrigen mellem Svend Grathe, Knud Magnussøn og Valdemar i 1147-1157 vendte Absalon hjem, og fra da af er hans plads i Danmarkshistorien uomtvistelig og får en stor plads i Saxos værk, der er den betydeligste af de mange kilder til den politiske historie i 12. århundrede (Karsten Friis-Jensen). Ved sin ankomst til Danmark sluttede Absalon sig straks til Valdemar og deltog i hans forhandlinger med de andre konger. Saxo betoner, at de alle tre var hyldet, men kan ikke skjule, at Svend var den først kronede og ofte kaldes kongen frem for de andre. De tre-delte landet mellem sig i flere omgange. Sidste gang således, at Valdemar skulle have Jylland, Svend Skåne og Knud Sjælland og øerne. Trods gensidig mistillid besluttede de at mødes til et gilde i Roskilde i august. I ly af mørket foranstaltede Svend et overfald på sine medkonger. De to andre konger og deres følge var ikke bevæbnede, men det lykkedes Valdemar at flygte. Knud blev derimod dræbt og udåndede i Absalons arme. Derefter lykkedes det Absalon at komme af vejen hjulpet af en slægtning. Svend havde holdt sig uden for kampen.

Historien er fortalt med mange enslydende træk i de forskellige krøniker, hvilket tyder på, at der meget tidligt har dannet sig en »autoriseret« fortælling om »Blodgildet i Roskilde« og dets følger: efter flugten kom Absalon til Ramsø torp og derfra til Fjenneslev, hvor han bragte bud om Svends udåd. Nogen tid efter kom den sårede Valdemar den samme vej og blev modtaget af Absalons mor og søster, der plejede hans sår. Esbern Snare skaffede et skib, der i stormvejr bragte Valdemar til Jylland, hvor han i Viborg berettede om udåden. Svend blev sinket af, at hans skibe delvis var ødelagte på Absalons mors og søsters foranledning, men omsider nåede også han til Randersegnen. Her kom det til et slag på Grathe Hede, hvor Svend blev fældet under flugt. Valdemar lod fjendens folk aflægge troskabsed til sig og var herefter enekonge i Danmark. Tendensen i fortællingen taler for, at

den stammer fra Valdemars kreds, men mindre uoverensstemmelser afspejler de forskellige forfatteres personlige synspunkter. Mest påfaldende ses det hos Saxo, der næsten lader Absalon overgå Valdemar. Som et eksempel på stilen kan nævnes, at da Absalon endelig umiddelbart efter blodgildet i Roskilde er sluppet ud »på broen« (gaden uden for domkirke og kongsgård, foreslår Jørgen Olrik i en note til sin oversættelse) og frelst ved en slægtnings mellemkomst, udbryder Saxo: »Saaledes vilde Lykken ej helt røve Danmark dets Genoprejsnings Haab, men holdt sin Haand over Rigets vordende Støtte«!

Valget af Absalon til biskop i Roskilde

I slutningen af året 1157 døde biskoppen af Roskilde, og kannikkerne samledes for at vælge en efterfølger. Tilfældet ville, siger Saxo, at kongen var i byen for at standse en rejsning mod de i Roskilde bosiddende tyske borgere. Han ønskede ikke at blande sig i valget, men for at hjælpe valgforsamlingen til enighed foreslog han, at hver af dem skrev navnet på den, de foretrak, på et selvstændigt blad i en bog.

Det mærkelige skete, at alle skrev Absalon Assersen, skønt han slet ikke havde været nævnt tidligere i valghandlingen som kandidat. Historien, der kun kendes fra Saxos værk, er blevet anset for et oplagt eksempel på valgtryk fra kongens side. Man må snarere betragte den som en opdigtning fra Saxos side for at bringe kongens indflydelse på bispevalget i Roskilde i overensstemmelse med kirkeretten, den såkaldte kanoniske ret, således som den var 40 år senere, da Saxo skrev sin historie. På det tidspunkt var det nemlig selvskreven, at bisper skulle vælges af *clerus et populus*, gejstligheden og folket. Endnu i 1157 var det ganske almindeligt, at den herskende fyrste afgjorde besættelsen af bispesæderne.

I 1158 blev Absalon viet som biskop af ærkebiskop Eskil.

Vendertogterne

Valdemars første opgave måtte blive at samle det danske folk efter den opslidende borgerkrig. Sammen med Absalon besluttede han at føre et felttog mod falstringerne, der havde vist en tilbøjelighed til at fraternisere med venderne, som havde gjort mangfoldige strandhugster under den danske borgerkrig. Inden togtet kom i stand, blev dog både konge og biskop alvorligt syge. Det fortælles, at de af det lærte, at deres fjende ikke skulle findes indenlands, men i udlandet, primært blandt venderne. Valdemar udbød da leding mod de vendiske stammer syd for Østersøen, men mødte stor modstand på de hjemlige ting. Selv ærkebispen vægrede sig, skønt venderne var hedninge, og korstogstanken var

stærk. Men med hjælp af Absalon satte kongen sin vilje igennem. Også Eskil skiftede sind, da han mærkede, at det var kongens alvor.

Vendertogene fortsatte gennem hele Valdemars regeringstid og under hans efterfølger, Knud 6., frem til ca. 1185. Absalon deltog i det meste og havde efter Saxos opfattelse hovedrollen, selvom han egentlig kun var rådgiver. Man kan også studse over, at en gejstlig kunne deltage så aktivt i en krig. Allerede i Moselovens femte bud hedder det: Du må ikke slå ihjel. Det er vist unødvendigt at opremse de mange grunde, der i tidens løb er fremsat for at overtræde dette bud. I middelalderen blev korstogene et af de væsentligste argumenter til at overtræde buddet: hedninge måtte godt dræbes, ja, man kunne opnå delvis syndsforladelse ved at drage på korstog. Vendertogene hørte klart til denne kategori, og litterært set giver de Saxo mange muligheder for at fortælle gode historier om tapperhed, troskab, forræderi og snedighed, grusomhed og sejrsstolthed. Et højdepunkt er erobringen af vendernes helligdomme og først og fremmest Arkona på nordspidsen af Rügen. Kong Valdemar lægger i god overensstemmelse med ærkebiskop Eskil og biskop Absalon en taktik, som resulterer i sejren. Der fortælles om de dristige ungersvende, der sætter ild til forsvarsværket, om de tapre anførere, fætrene Esbern Snare og Sune Ebbesen og om modstanderne vendere, som Saxo kun tildeler rollen som den overtroiske og dermed på forhånd besejrede fjende.

Absalons indsats i vendertogene begrunder Saxos henrykte betegnelse af ham som ligeså meget »pirat som biskop«. Hele korstogsbevægelsen spillede en vigtig rolle i samlingen af befolkningen efter borgerkrigen, og i sikringen af et effektivt forsvar mod de utålelige vendiske strandhugster på de danske kyster i de foregående årtier. Samtidig blev der også foretaget en omlæggelse af den danske søkrigsførelse, hvad man kan læse om i Niels Lunds bidrag. Absalons optræden som »viking« var en del af hans indsats for det danske rige. Men Saxo er klog nok til også at moderere Absalons fremtoning som kriger ved at beskrive hans mådehold og barmhjertighed i forbindelse med det skånske oprør (se artiklen om det skånske oprør).

Forholdet til ærkebiskop Eskil

Medens Absalons forhold til kong Valdemar og hans sønner altid var godt – efter Saxos mening havde Absalon altid ret, når der var ved at opstå uenighed – kneb det undertiden med lydigheden over for hans foresatte, ærkebiskop Eskil (1138-78). Denne var en højt respekteret person i den internationale kirke; han var ven med blandt andet den berømte abbed Bernhard af Clairvaux og med pave Alexander 3. (1158-78). Saxo fremstiller ham som en forkæmper for den del

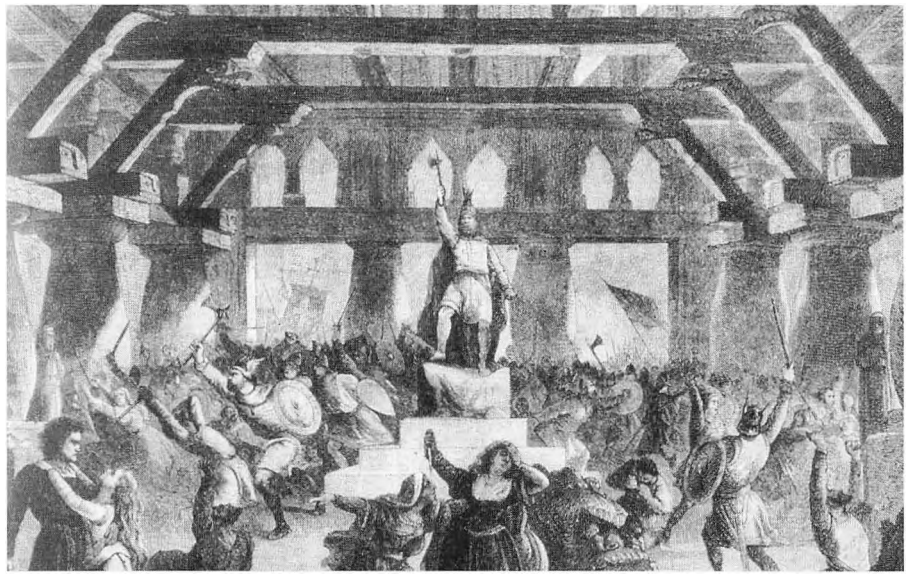

Fig. 2. Scenebillede fra August Bournonvilles ballet »Arkona«. I midten ses Absalon triumferende med hævet økse.

af gejstligheden, der hævdede kirkens forret over for verdslig myndighed: *libertas ecclesiae*, kirkens frihed, var deres motto.

Kort efter at Valdemar var blevet enekonge i Danmark, kom han i strid med ærkebispen. Ifølge Saxos fremstilling var Eskil vred på kongen, fordi han ikke aktivt ville hjælpe ham med at få noget stjålent gods tilbage. Samtidig havde kongen blandet sig i en bispeudnævnelse i Slesvig. Da Valdemar ikke ville bøje sig, erklærede Eskil krig. Da kampen nærmede sig, beordrede Eskil bisperne til at følge ham. Hertil svarede Absalon bl.a.: »Efter den hellige Ed, jeg har svoret, dig er jeg dig Huldskab og Troskab skyldig ... [Men min] Ed binder mig ikke så blindt, at jeg over den skulde glemme, hvad jeg skylder min dyrebare Herre og indlade mig i Fejde mod ham, hvem jeg er knyttet til ej blot som hans tro Tjener, men ogsaa som hans Hjærtens Ven ...« Absalon røber her sin tilknytning til tidligere tiders sociale bindinger på grundlag af personligt venskab – og slægtskab – frem for samtidens samfundsbånd, der var baseret på professionel underordning. – Kongen belejrede ærkebispens gård, Søborg, og med list lykkedes det ham at erobre borgen; Eskil flygtede til Sverige og drog siden på pilgrimsfærd – for ikke at sige et mangeårigt eksil.

Valdemars underkastelse under kejseren

Det nære forhold til kong Valdemar kunne Absalon også bruge i kirkens tjeneste. Kort efter sammenstødet med Eskil blev Valdemar kaldt til møde hos kejser Frederik Barbarossa, der var hans lensherre. Den danske konge havde to gange siddet sådanne indkaldelser overhørig, men nu turde han ikke længere afvise påbudet. Mødet skulle finde sted i Dôle ved Saône-floden og en af de vigtigste sager, der skulle drøftes, var skismaet på pavestolen: kejseren havde ønsket en kandidat, som han kaldte Viktor 4., medens andre konger, blandt andet den franske, valgte en anden kandidat, Alexander 3. Saxo hævder, at Absalon frygtede, at Valdemar skulle blive tvunget til at støtte kejserens kandidat til pavestolen og prøvede at forhindre kongen i at rejse. Absalons bror, Esbern Snare, erklærede djærvt, at Valdemar var blevet narret af kejseren i en sag, der ville komme ham dyrt at stå og derfor burde blive hjemme. Nu ville Valdemar ikke høre tale om andet end at rejse, og selvom Absalon delte sin brors vurdering, drog han med i håb om at kunne redde kongen fra de værste fejltagelser. Ganske vist kom Valdemar til at aflægge lensed til kejser Frederik Barbarossa, men da kongen og biskop Absalon stod i kirken og alt var arrangeret til en anerkendelse af Viktor 4. som pave, fik Absalon trukket Valdemar væk, og trods store vanskeligheder kom de hjem. Her kunne de fejre, at dronning Sofia havde født sit første barn, og Absalon døbte ham med navnet Knud.

Valdemars underkastelse under den tyske kejser var i realiteten kun en fortsættelse af, hvad flere af de tidligere danske konger havde gjort. Så meget desto mere generede det Saxo, at hans heltekonge også måtte gøre det. Han skildrer historien med alle de formildende omstændigheder, han kan opvise, og han understreger, at Absalon intet havde med denne side af rejsen at gøre. Til gengæld svælger han i den endelige afslutning af det danske vasalforhold til Tyskland, som skete under Knud 6. Endnu var Frederik Barbarossa på kejsertronen, men han led store nederlag omkring 1180. Derfor var det vigtigt for kejseren at styrke sin position, hvilket han bl.a. gjorde ved at kræve, at den nytiltrådte danske konge Knud 6. skulle aflægge lensed, som faderen havde gjort. Da Knud søgte at trække sagen i langdrag, sendte kejseren grev Sigfred af Orlamünde, der var gift med Knuds søster, til Danmark. Her udtrykte Absalon i stærke vendinger, at Valdemar ingen glæde havde haft af den lensed, han havde aflagt til kejseren, og Knud skulle ikke gøre noget, som skadede hans egen ære. »Tag hjem og sig til kejseren, at Danerens konge ikke i mindste måde agter at være ham hørig og lydig«, meddelte Absalon.

Sagen var afgjort, skønt Frederik Barbarossa forgæves forsøgte at sætte de vendiske hertuger op imod deres lensherre, den danske konge. Æren tilfaldt næsten endnu mere Absalon end Knud i Saxos fremstilling.

Valdemars sejr

Mødet i Dôle fandt sted i 1162; i de følgende år fortsattes kampen mod venderne, og Norge lå i stadig krig med danskerne. Esbern opførte Kalundborg, og Absalon opførte i 1167 borgen ved København til værn mod de mange fjender fra havet. Alt dette giver Saxo fyldige beskrivelser af, ligesom han fortæller om Valdemars tronfølgeordning og den deraf opståede splid med et forsmået kongeemne prins Buris, der ender i fængsel i Søborg. Derimod nævner han ikke med et ord de mange klosterstiftelser og kirkelige gaveoverrækkelser, som diplommaterialet er fuldt af. Denne fordeling af materialet er taget til indtægt for Saxos »antiklerikalisme«, men det er en misforståelse. Formålet med Saxos værk er at skrive om danernes bedrifter. Dertil hører krig og politik, som føres af ærværdige personer. Andre begivenheder kan der ikke blive plads til. Kirkelige initiativer og gaver var en del af dagliglivet i middelalderen, og derfor ikke noget, Saxo skrev særligt om.

I enkelte situationer samles alle trådene: midsommerdag den 25. juni 1170 blev Valdemars far Knud Lavard helgenkåret, og hans søn Knud 6. kronet i Ringsted kirke. Ærkebiskop Eskil, som var vendt hjem fra sit lange udenlandsophold et par år før, celebrerede højtideligheden. Begge de nyvalgte ærkebisper af Norge og Sverige deltog også. De prøvede de følgende dage at mægle mellem den danske konge og den norske kongefader Erling Skakke, og en overenskomst om dansk indflydelse på den norske kongemagt kom i stand. Måske er denne overenskomst blot udtryk for Saxos ønsketænkning. I hvert fald fik aftalen ingen betydning.

Afslutningen af Saxos værk

For perioden fra 1170 til 1185 lægger Saxo effektfuldt op til et højdepunkt i Danmarkshistorien: lensforholdet til Tyskland var ophævet, Rügen var lagt under Roskilde stift efter sejren på Arkona, og Forpommern var gjort tributpligtig til Danmark. De vanskeligheder, der skulle overvindes for at nå så langt, var dog ikke ubetydelige.

Allerede da Valdemar sikrede sig, at Knud blev hans efterfølger, var der kongelige slægtninge, der følte sig forbigået. Således forsøgte Prins Buris, Valdemars halvfætter, at hindre hyldningen af Knud som tronarving, men efter nogen tids kiv blev Buris taget til fange og indsat i Søborg fængsel. En anden kongelig slægtning, Magnus Erikssøn, gik endnu videre. Han

sammensvor sig med Knud og Karl, på fædrene side efterkommere af Knud den Hellige og på mødrene side børnebørn af ærkebiskop Eskil, i et oprørsforsøg mod kong Valdemar. I en næsten detektivisk spændende historie skildrer Saxo, hvordan de mange gange søgte at komme kongen til livs, men hver gang blev han reddet som ved et under. Til sidst blev sammensværgelsen afsløret, og alle deltagere flygtede. Magnus opnåede tilgivelse ved at lægge kortene på bordet over for kongen, men da han alligevel fremturede, havnede han på Søborg. Eskil søgte at lægge et godt ord ind for Knud og Karl, men forgæves. Senere forsøgte de at føre krig mod Valdemar i Skåne. Men oprøret endte med, at den ene blev dræbt, den anden indsat på Søborg. Saxo siger selv, at Eskils familie var der ingen nåde for.

Saxo skildrer Eskils tilbagetræden fra ærkesædet som en følge af børnebørnenes oprørsforsøg mod kongen. Eskil selv begrunder sin anmodning om at nedlægge sin ærkebispeværdighed med, at han ønskede at tilbringe sine sidste år som munk i Clairvaux. Han havde skaffet sig pavens godkendelse, skønt det var imod kirkeretten at opgive et embede før døden. Han udvirkede også pavens accept af, at han selv udpegede sin efterfølger. Efter Saxos mening frygtede kongen, at Eskil ønskede sin nevø domprovst Asser i Lund på ærkesædet. Men familien var så stærkt kompromitteret, at Eskil selv foreslog Absalon som sin efterfølger. Absalon vægrede sig, fordi han nødigt ville opgive Roskilde. Men paven greb ind med en dispensation og lod ham beholde begge poster. Derefter drog Eskil af sted fra Lund. I København overnattede han på Absalons borg, og den gode vært sørgede for en varm mursten til de gamle fødder. Via Slesvig, hvor både kong Valdemar og Absalon tog afsked med Eskil, rejste den tidligere ærkebiskop til Frankrig i 1177.

De sidste to bøger af Saxos Danmarkshistorie handler om vendertog og et togt til Norge, men den største plads har Saxo viet til et oprør i Skåne, der især var rettet mod ærkebiskop Absalon.

Absalons sidste år

Ad andre veje kan man nå længere ud i det danske samfund, særligt når det drejer sig om kirkelige anliggender. Den 21. juli 1171 mødtes biskop Absalon og et antal bønder i Ringstedlund for at forhandle en lovændring, fordi »loven tidligere havde været alt for hård«. Hvad det er for en lov, ved vi ikke, men de nye bestemmelser kaster et lys tilbage på den gamle lov. Da ændringerne i stort omfang medfører større indflydelse fra lægfolket, bønderne, blandt andet ved valg af præster, har hårdheden nok bestået i, at kirken har forsøgt at indføre tilstande, der svarede til den kanoniske ret (retsregler opstillet af

kirken). Det har bønderne åbenbart ikke kunnet acceptere, og Absalon har bøjet sig mod til gengæld at få gennemført én ting: at en tredjedel af tienden skulle betales til bispen. Det ser ud som om man i Danmark ikke fuldt ud anerkendte og fulgte den aftale om tiendebetaling, man har vedtaget omkring år 1100. Bl.a. er biskoppens andel blevet erstattet med en fast sum. I en tid da kornpriserne steg, fulgte bispens indtægter ikke med, og det kunne kirken som helhed ikke være tjent med. Derfor fik man den nye kontrakt mellem biskop Absalon og de sjællandske bønder gennemført. En lignende »kirkelov« kendes fra Skåne. Her skulle forhandlingerne have fundet sted i »stenhuset mellem Lund og Dalby«, men dateringen er yderst forvirrende. Ikke alene er årstallet usikkert, men de mange støttende dateringsenkeltheder passer ikke med hinanden. Hele konceptet er magen til det sjællandske, kun er ærkebiskop Eskil kommet ind – men Absalon optræder stadig. Da begge kirkelove synes kendt omkring 1180 ifølge Saxos beskrivelse af det skånske oprør, er man fristet til at tro, at den skånske version er blevet til på Absalons foranledning, dog med Eskils godkendelse.

Gennem *Diplomatarium Danicum,* kan man få et indblik i godsgaver og mageskifter til klostre. Ifølge dansk lovgivning, der dog først er nedskrevet i første halvdel af det 13. århundrede, måtte man skænke halvdelen af sin arv til en

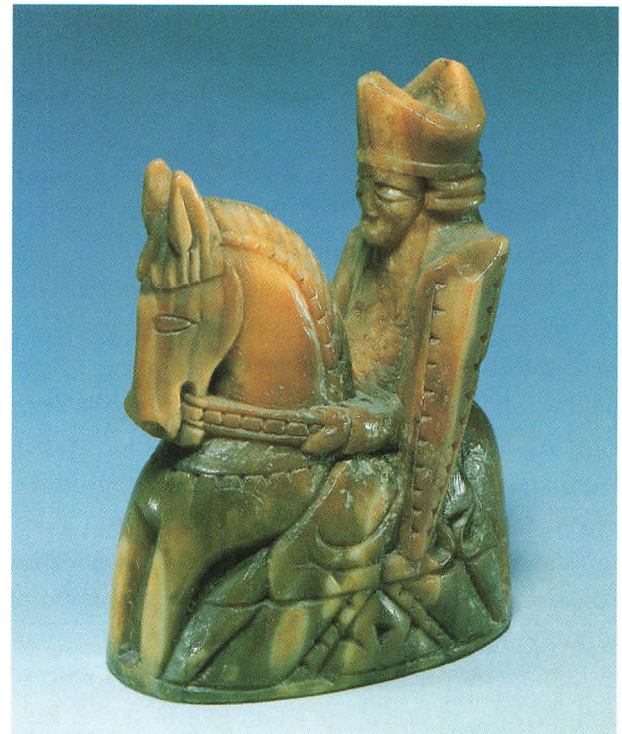

Fig. 3. Skakbrik – løber – fra Højbro Plads. Løberen er egentlig en bereden bisp. (Foto Nationalmuseet)

kirkelig institution. Det ser ud som om klostrene især nød godt af denne bestemmelse, men dette forhold kan skyldes, at klostrene ofte bevarede afskrifter af de gavebreve, de havde fået i tidens løb. Flere af sådanne gavebøger kendes. Også i denne sammenhæng gør Absalon sig gældende, først og fremmest til fordel for cistercienserklo-

stret i Sorø, som han til sidst testamenterede sin fædrene arv (Michael Andersens artikel). Særlige problemer voldte klosteret i Æbelholt, skønt Absalon havde skaffet det en fremragende abbed; Vilhelm, fra Paris. Absalons støtte rakte også til kirker. Han lod opføre en i Åsum i Skåne, og Lunds domkirke blev betænkt ved flere lejligheder. Til udsmykning af den nye kirke, indviet til Vor Frue i København, gav han med andre tiendebetalere et stort bidrag. Han havde ikke alene fået mange talenter, men forstod også at forvalte dem. Den kristne kirke i Danmark blev efterhånden rig og mægtig under Absalon, men det indebar også farer, ikke mindst i forhold til kongemagten. 50 år efter Absalons død i 1201 brød en kamp ud mellem kirke og konge. Et af de første stridspunkter var ærkebispens pligt til at stille mandskab i kongens leding, et andet var »den gamle skrå«, kirkelovene fra 1170'erne, som kongen og bønderne ville have bevaret, medens ærkebiskop Jakob Erlandsen ønskede dem erstattet med en kanonisk korrekt lovgivning. Allerede i århundredet efter Absalons liv, var hans indsats underkendt.

Men også i sin egen tid var Absalon en omstridt person. Det skånske oprør er det mest iøjnefaldende eksempel, som det også fremgår af flere af bidragene til denne bog. Et andet stridspunkt er hans forhold til forgængeren, ærkebiskop Eskil. I det 19. århundrede var man lige så kritisk over for Eskil, som man var positiv over for Absalon – det sidste fremgår tydeligt af Lorenz Rerups artikel. I vort eget århundrede var det længe lige omvendt. De skånske historikere, Lauritz og Curt Weibull, lagde grunden til en omvurdering af de to kirkefyrster og betonede Eskils selvstændige holdning over for kongen i modsætning til Absalons nære tilknytning til Valdemarerne. Sven Rosborns opfattelse af Eskils tilbagetræden er forståeligt nok stærkt præget af Lauritz Weibulls synspunkter. Baggrunden for skiftet er ændringen i synet på Saxo, der har leveret de fleste enkeltheder til Danmarks historie i det 12. århundrede. Den største af de 16 bøger, Saxos værk er opdelt i, er den fjortende: den dækker hele Eskils tid som ærkebiskop. Der kan man finde alle de negative udsagn om Eskil, som man har bygget på og modsvarende en næsten ukritisk beundring af Absalon. Da historikerne lærte at skille klinten fra hveden i berettende kilder, var der ikke meget tilbage af Saxo og dermed af Absalon. Men Saxos værk er mere nuanceret end som så – og det er ikke skrevet, som man skriver historie i vore dage. Lærer man at forstå enkelthederne i lyset af værkets overordnede ideer, bliver man klar over, at Saxo brugte Eskils historie til at belyse én side af historien, og Absalons historie til at belyse en anden – og det var den sidste Saxo ønskede at fremme.

Litteraturvejledning

Diplomatarium Danicum og *Danmarks Riges Breve*, 1. række, bind 2, 1963 og bind 3, 1976.

Danmarks gamle Landskabslove med Kirkelovene I-VIII. Red. Johs. Brøndum-Nielsen og Poul Johs. Jørgensen, 1932-61.

Vitae sanctorum Danorum. Red. M. Cl. Gertz, 1908-12.

Hans Olrik: *Knud Lavards Liv og Gærning.* 1892.

Scriptores Minores Historiæ Danicæ medii ævi, I-II. Ved M. Cl. Gertz, 1917-22.

Saxonis Gesta Danorum I. Ed. Jørgen Olrik et Hans Ræder, 1931.

Roskildekrøniken. Ved Michael Gelting, 1979.

Sven Aggesens historiske Skrifter. Ved M. Cl. Gertz, 1916-17.

Jørgen Olrik: *Sakses Danesaga.* III-IV. 1912 og senere.

Ole Fenger: *»Kirker rejses alle vegne«.* Gyldendal og Politikens Danmarkshistorie bind 4. Red. Olaf Olsen, 1989.

Aksel E. Christensen: Tiden 1042-1241. Danmarks historie, red. Aksel E. Christensen m.fl. bind 1: *Tiden indtil 1340,* p. 211-399. København 1977.

Aksel E. Christensen: (artikler om) Absalon og Eskil. *Dansk biografisk leksikon.* 1979 og 1980.

Kai Hørby: Absalon. *Den store danske encyclopædi* 1. 1994.

Lauritz Weibull: *Skånes kyrka från äldsta tid til Jakob Erlandsens död 1274.* Stockholm 1946.

Niels Skyum-Nielsen: *Kvinde og Slave.* 1971.

Rikke Malmros: Blodgildet i Roskilde historiografisk belyst. *Scandia,* 1980.

Jørgen Quistgaard-Hansen: Regnum et Sacerdotium. *Middelalderstudier tilegnede Aksel E. Christensen.* 1966 p. 57-76.

Summary

This book presents 15 articles dealing with subjects concerning archbishop Absalon and his time. The introduction will give a chronological overview with a specification of the single contributions. In addition I shall treat more fully some topics which are not covered by the articles.

Absalon was born in 1128 and died in 1201. He was the second son of the noble Asser Rig who had his property in Fjenneslev near Sorø where a Cistercian monastery was placed (Ernst Verwohlt). Absalon studied in Paris (Birger Munk Olsen), and returned to Denmark at the end of a long civil war when three kings fought each other. At a banquet in Roskilde one of them was killed and shortly thereafter the final battle took place, which left Valdemar as the monarch of Denmark. His close friend was Absalon who was appointed bishop of Roskilde in 1158. It is possible to describe the town and the cathedral at about 1200 (Michael Andersen and Anette Kruse).

In 1167 Absalon built a castle in Copenhagen (Johs. Hertz). The king had presented him with large estates (Karl-Erik Frandsen) including the township of »Hafnia« (Bi Skaarup). In 1186 Pope Urban III confirmed Absalon's bequest of this property to the bishopric of Roskilde.

Absalon followed Valdemar when he attacked the pagan Wends. The climax was the conquest of the temple at Arkona. Afterwards the isle of Rügen became a part of the diocese of Roskilde.

His friendship with the king forced Absalon to choose sides and defy his superior, archbishop Eskil. When a papal election let to a schism in 1158, Eskil voted for the one, Alexander III, Absalon supported the other candidate. The reason was that King Valdemar as a vassal of the German emperor felt bound to follow him. At Dôle sur la Saône Valdemar took an oath to the emperor, Frederick Barbarossa, but Absalon at the last moment prevented him in swearing allegiance to the emperor's papal candidate. Eventual-

ly Alexander prevailed, and the Danish king and archbishop Eskil were reconciled. At Midsummer day 1170 in Ringsted Eskil celebrated the canonization of King Valdemar's father, duke Knud Lavard; at the same time Valdemar's son, Canute, was anointed King of Denmark.

A few years later, however, Eskil and Valdemar again were on bad terms. Eskil's grandchildren together with other pretenders to the throne revolted against the king. The conspiracy was disclosed, but Eskil decided to resign from his office, proposing Absalon as his successor. By a papal dispensation the latter was extraordinarily allowed to keep the bishopric of Roskilde together with the archiepiscopal see. What Scania meant to Denmark three contributions to this book explain in detail: Sven Rosborn, Torvald Nilsson and Anders Ödman.

The thread of the narrative above is derived from Absalon's clerk, Saxo Grammaticus (Karsten Friis-Jensen). Until the end of the nineteenth century Saxo's *Gesta Danorum* was considered the truth of Danish history: Absalon was the hero (Lorentz Rerup). During the present century this proposition has been fervently discussed. Nowadays a new conception of medieval historiography has altered the view of Saxo and Absalon.

Absalons slægt og våben

af Ernst Verwohlt

Der er historisk sus, saft, kraft og drama over den stormandsæt, som Absalon tilhørte ved sin fødsel – en af rigets mægtigste og meste ansete slægter, den såkaldte Hvideslægt opkaldt efter Absalons farfar Skjalm Hvide. Denne navnkundige, godsrige og vidt forgrenede klan brugte ikke selv Hvide som slægtsnavn, og betegnelsen skyldes alene forsøg fra eftertidens genealoger på at skabe en sammenhæng mellem en gruppering af flere i hinanden indgiftede slægter.

Hvide-klanen frembragte en talrig skare af rigets mest ansete mænd, der kom til at spille en afgørende rolle på den danske middelalderscene. På det verdslige område besatte slægten betydelige rigsembedsmandsstillinger som kansler, kammermester, staller, drost og gælker, og på det kirkelige område blev ikke mindre end 10 af slægten biskopper – fem af disse endda ærkebiskopper. Ved Roskilde domkirke besatte således seks af slægtens medlemmer bispestolen i en slags ubrudt arvefølge fra 1158 til 1277. Kvinderne i slægten prægede også tiden, idet de blev indgiftede i andre stormandsslægter, og to af dem nåede at blive dronninger i Sverige.

Genealogiske kilder

Saxos oplysninger om Absalons slægtskabsforbindelser må tillægges god kildeværdi, da han på dette område formentlig har en samtidig viden direkte fra Absalon og dennes nærmeste kreds.

Efter Saxo er den ældste skriftlige kilde til vor genealogiske viden Sorø klosters gavebog, der findes aftrykt i Jacob Langebeks *Scriptores Rerum Danicarum*, udgivet af P. F. Suhm i 1776. Gavebogen, der redegør for stiftelsen og stifterne af det første kloster i Sorø kort efter 1140, er for den ældste tids vedkommende en afskrift af et ældre håndskrift fra ca. 1210, men det eneste bevarede manuskript er fra ca. 1440. Selv om gavebogens oplysninger om Absalon og hans slægt således ikke kan kaldes samtidige, må kildeværdien af de udførlige genealogiske oplysninger betragtes som rimelig stor, da gavebogen specielt er beregnet for dem, der ved retssager skulle forsvare klostrets adkomst til sine ejendomme.

I en afskrift fra 1524 af »de gamle bøger« er bevaret Sorø kirkes gravkatalog og en slægtsoversigt over ærkebiskop Absalons og hans

slægtninges genealogi. På det tidspunkt var Henrik Tornekrans, der 1515 lod den berømte våbenfrise i Sorø kirke overkalke og nymale, abbed i Sorø, og det kan vel ikke udelukkes, at de to skrifters nøje oplysninger om gravenes placering i kirken og de udførlige oplysninger om Hvidernes genealogi må opfattes som et supplement og en kommentar til den restaurering af våbenfrisen, som skete under Henrik Tornekrans.

Det er Jacob Langebeks fortjeneste, at han, da han i 1776 aftrykte gavebogen, gravkataloget og slægtsoversigten i Scriptores, forsynede dem med sine udførlige personlige noter og sammenføjede det samlede materiale i hele fem store stamtavler, der på enkelte områder synes at hvile på nu tabte eller ukendte kilder.

Den sidste abbed i Sorø, Morten Pedersøn, skrev på dansk en lille bog om Absalon og Esbern Snares afstamning og slægt. Den er trykt 1589, men er formentlig blevet til ca. 20 år tidligere. I tidens romantiske og svulstige sprog bygger den stort set på oplysningerne fra gravkataloget og slægtsoversigten fra 1524. Som nyt stof gengiver bogen i 39 træsnit med farveangivelser renæssanceskjoldene i Sorø kirke på abbedens tid. Om den heraldiske kildeværdi henvises til artiklens heraldiske afsnit.

Efter Jacob Langebek og P. F. Suhm i sin *Historie af Danmark*, der udkom i slutningen af 1700-tallet, har Hvideslægtens genealogi især været genstand for forskning af arkivar A. Thiset og H. R. Hiort-Lorentzen, som i Danmarks Adels Aarbog har valgt med fyldige seglhenvisninger at opstille stamtavlerne i slægtsgrene med benævnelserne Galen, Hvide, Rani og Saltensee. Der henvises i øvrigt til litteraturvejledningen.

En nutidig vurdering af optegnelser gennem mere end 700 år om Hvideslægtens genealogi synes for så vidt angår Absalons fædrene og mødrene afstamning at kunne sammenfattes på følgende måde.

Absalons fædrene afstamning

Absalons farfar var den sjællandske stormand *Skjalm Hvide* – Hvideslægtens stamfar (fig. 1, efterslægtstavle). Ifølge Sorø klosters gavebog var Skjalm Hvide søn af den ellers ukendte Toke Trylle, om hvem gavebogen oplyser, at han var den første kristne i sin slægt. Gavebogens oplysning kan godt have sin rigtighed, idet Skjalm lod sin ældste søn døbe Toke.

Skjalm Hvide omtales ofte hos Saxo som en af den danske kongemagts vigtigste støtter. Under Svend Estridsen deltog han som leder af den sjællandske ledingshær tappert i slaget ved Niså 1062, og da hans broder Aute var blevet dræbt af nogle vendere, samlede han på egen hånd 1095 en flåde til sit eget private hævntogt til

Fig. 1. Asser Rigs efterslægtstavle.

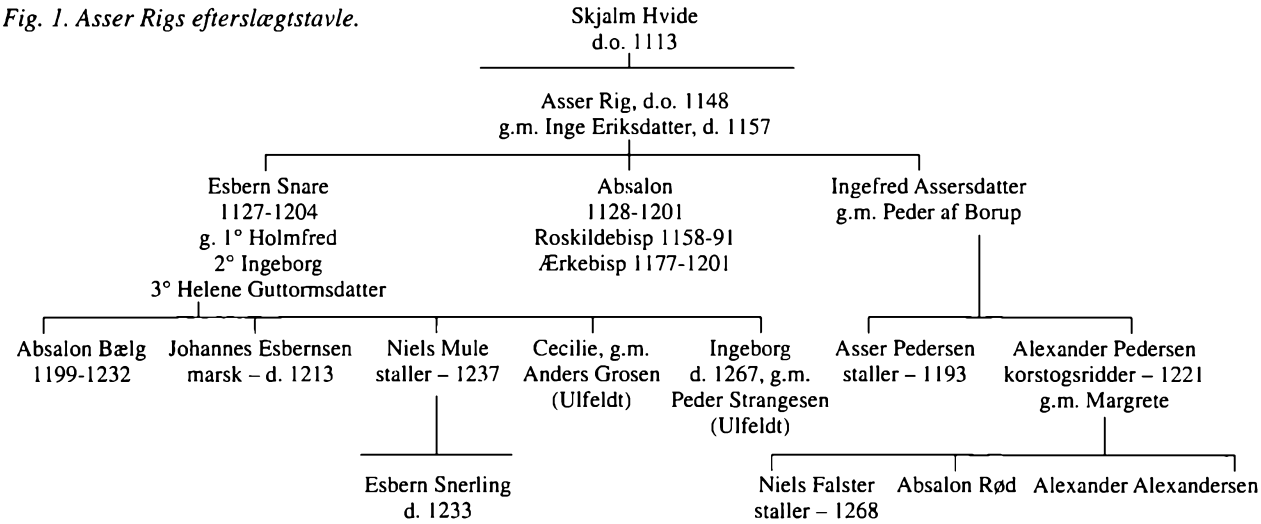

Venden, hvor han erobrede Julin (Wolin) ved Oderflodens munding og martrede gerningsmændene til døde. Erik Ejegod organiserede sammen med Skjalm et nyt togt sydpå, denne gang til Rügen, som blev gjort skat skyldig og lagt ind under Skjalm Hvide, kongens jarl (*præfectus*) på Sjælland.

Skjalm Hvide havde fire sønner: Toke, Ebbe, Sune og Asser Rig samt en datter, der i gavebogen kaldes Cecilia de Burg, gift med stormanden Peder Torstensen på Pedersborg. Det er derimod mere tvivlsomt, hvem hans hustru var. Hun kaldes hos Langebek Signe, men Suhm hævder med ukendt kilde, at Skjalm Hvide var gift to gange. Signe var mor til Toke, Ebbe og Cecilia, medens Sunes og Asser Rigs mor var en frilledatter af kong Harald Hen. Der er ikke genealogisk belæg for Suhms påstand, men den bestyrkes af den kendsgerning, at det var til Skjalm Hvide og dennes hustru, at Erik Ejegod og dronning Bodil betroede deres søn Knud Lavard som fostersøn, da de i 1102 drog ud på pilgrimsrejsen til Det Hellige Land. Den omstændighed, at Skjalms anden hustru skulle være Erik Ejegods broderdatter og dermed Knuds kusine kan godt ud over Skjalm Hvides anseelse som Sjællands mægtigste mand have været medvirkende til valget.

Skjalm Hvide ejede store godser, dels på Sorøegnen og dels i Nordsjælland. Han døde ca.

1113 og blev gravlagt i Fjenneslevlille. Absalon flyttede senere Skjalm Hvides og sin farbror Tokes ben til Sorø kirke, hvor de stadig findes indmuret i to blyskrin i søndre korsarm.

Asser Rig arvede slægtsgården i Fjenneslevlille, og her fødte hans hustru Fru Inge ham sønnerne Esbern Snare og Absalon samt datteren Ingefred. Esbern Snare var som den ældste født ca. 1127, medens Absalon er født i 1128, formentlig i sidste halvdel af oktober. Myten om Absalon og Esbern Snare som tvillinger, der første gang omtales i Vedels Saxooversættelser 1575 og i Morten Pedersøns bog fra 1589, holder således ikke stik, selv om Oehlenschlägers digt om De tvende Kirketårne på Fjenneslev kirke som Fru Inges symbol på tvillingefødslen nok stadigvæk vil leve videre i den folkelige bevidsthed, uanset at de to landskendte tårne i tegl er opført senere.

Det kan undre, at Saxo ikke omtaler Absalons fader med et eneste ord. Asser Rig synes at have været en kirketro, stille og rig godsejer samt en stor bygherre. Han stod ikke foran i kampen, da Skjalmsønnerne optrådte som hævnere efter Knud Lavards drab, men han lod fædrenegården og Fjenneslev kirke som en gårdkirke opføre af sten og grundlagde med rige gaver sammen med sine brødre Toke og Ebbe Sorø kloster som en benediktinerstiftelse ca. 1142. I dette kloster indtrådte han selv som munk og døde der omkring 1148, 13 dage efter kirkens indvielse. I 1285 blev hans og hans kones jordiske rester flyttet til en benkiste i Sorø kirkes kor til højre for Absalons grav, hvor de blev fundet i 1947 under Nationalmuseets undersøgelser i koret. Det velkendte kalkmaleri i Fjenneslev kirke fra 1100-tallets slutning (fig. 2) forestillende en mand, der løfter en kirkemodel med to tårne op mod Guds velsignende hånd, og en kvinde, som rækker en guldarmring, er formentlig Absalons minde over sine forældre. Det viser næppe portrætter af Asser Rig og Fru Inge, men det giver et glimrende indtryk af et rigt stormandspar i 1100-tallet.

Absalons mødrene afstamning

Medens Saxo er tavs om Absalons far, omtaler han moderen *Fru Inge* som en handlekraftig kvinde efter blodgildet i Roskilde august 1157. Efter Valdemars flugt til sin fosterfamilie i Fjenneslev skjuler hun ham og får ham senere bragt i sikkerhed. For at forhindre at Svend Grathe forfølger Valdemar, rider hun og Absalons søster Ingefred ud langs Vestsjællands kyster og sørger for, at ledingsskibene bliver forhuggede, således at Svend Grathe bliver sinket, medens Valdemar samler tropper i Jylland til slaget på Grathe Hede, hvor Svend fældes, og Valdemar bliver enekonge.

Meget kunne tyde på, at det er Fru Inge, der har været den dominerende part i det ægteskab,

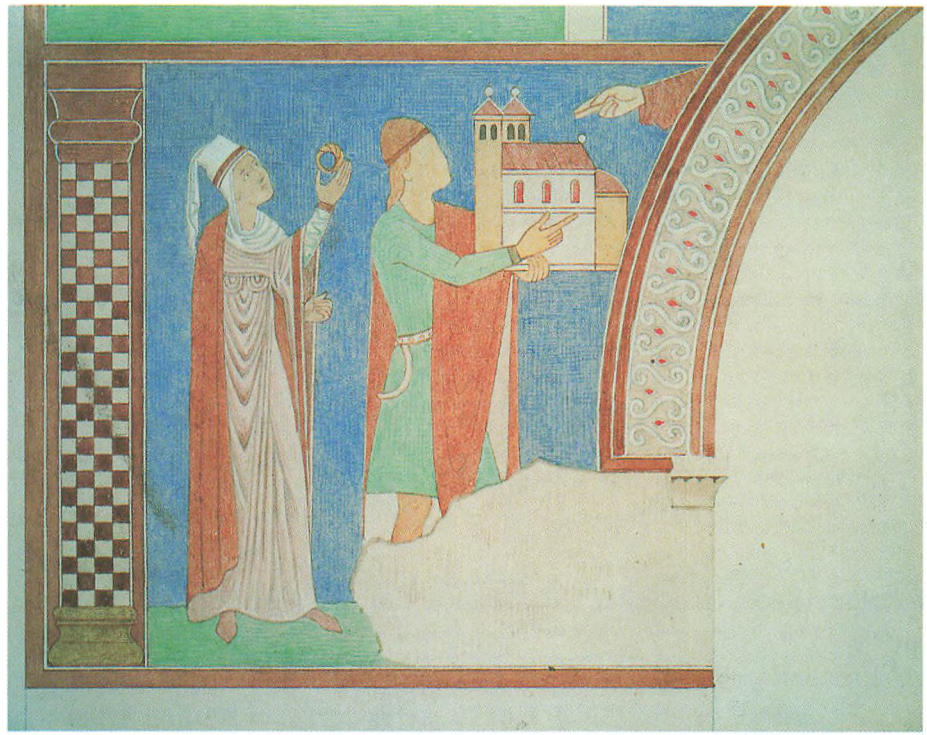

Fig. 2. Absalons forældre Asser Rig og Fru Inge skænker Fjenneslev kirke til Gud. Tvillingetårnene er tilbygget af Absalon, og stifterbilledet er formentlig også hans mindesmærke over sine forældre. Akvarel af Jacob Kornerup af kalkmaleriet i kirken. (Foto Nationalmuseet)

men hvem var denne beslutsomme dame? Genealogerne har siden Suhm uden nærmere kildeangivelse og begrundelse ment, at hun var en datterdatter af Knud den Hellige, og en nærmere analyse af Saxos beskrivelse af Absalons og Valdemars slægt kan formentlig også tages som en indirekte sandsynliggørelse heraf (fig. 3, stamtavlemødrene).

Ifølge Saxo var Knud den Helliges datter Cæcilie gift med »Erik, Gøternes jarl og fik med ham sønnerne Knud og Karl«. Denne gøtiske stormand gik i dansk tjeneste, blev af kong Niels gjort til jarl over Falster og var en tid tillige hertug i Slesvig. I sidstnævnte egenskab bevidner »Erik, hertug og hans sønner Karl og Knud« således ærkebiskop Eskils gavebrev af 1. september 1145 til kapitlet i Lund. Erik ejede ifølge Saxo en kongsgård i Haraldsted by, hvor Knud Lavard opholdt sig efter julegildet hos Magnus i Roskilde, og det var fra dette hjem

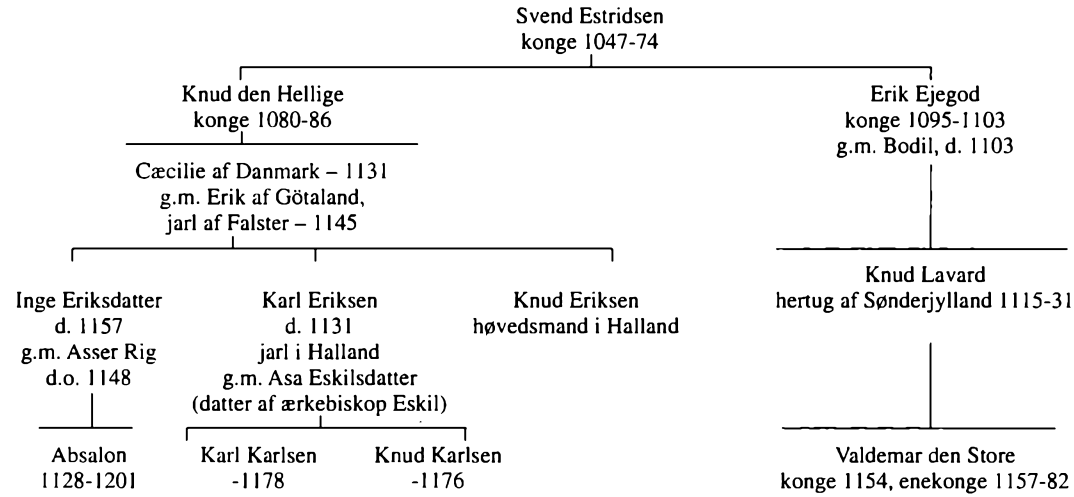

Fig. 3. Absalons mødrene afstamning og hans slægtsforbindelse til Valdemar den Store og de sammensvorne mod Valdemar.

han blev lokket til drabet i Haraldsted skov 7. januar 1131.

Erik Jarls og Cæcilies søn Karl Eriksen var jarl i Halland og blev gift med ærkebiskop Eskils datter Asa. Den gode ærkebiskop synes således for sit eget vedkommende at være gået på akkord med cølibatkravet! Karl Eriksens to sønner jarlerne Karl og Knud Karlsen af Halland deltog i en sammensværgelse 1176 mod Valdemar den Stores liv sammen med Magnus Eriksen, der som frillesøn af kong Erik Lam også tragtede efter tronen og derfor opponerede mod Valdemars arvekongedømme. Sammensværgelsen, som Saxo giver en udførlig og farverig omtale, blev dog opdaget i tide, men det mærkelige er, at de sammensvorne ved Absalons mellemkomst i første omgang blev benådet af Valdemar blandt andet med den begrundelse, at Karl og Knud Karlsen var nære frænder både til Absalon og til Valdemar.

Saxo beretter, at »Knud og Karl på fædrene side var i slægt med Valdemar og af mødrene æt Eskils børnebørn« (*paterna cum Valdemaro necessitudo, maternus autem avus Eskillus*). Karl anmoder Absalon om at hjælpe sig til at få et len af kongen »i lid til deres slægtskab« (*ob cognationis fiduciam*), og Valdemar siger, at han ved at straffe Karl og Knud vil blive mistænkt for at udrydde »egne frænder (*cognationes*) og få navn af æt-øder og frændemorder«.

I Saxos spændende fortælling om afsløringen af sammensværgelsen er overbringeren nervøs for at fortælle den videre til Valdemar i Absalons nærvær, fordi han var beslægtet med Karl og Knud: »*Ille propinquitatis metu, qua Absalon a Karoli filiis contingebatur* ...« Endelig omtaler ærkebiskop Eskil i forbindelse med sin tilbagetræden Absalon som sin slægtning (*mihi propinquitate*).

Selv om Saxos latinske betegnelse for slægtskab: *cognatio, propinquitas og necessitudo* bruges i flæng efter Saxo-ordbogens forklaringer, giver Saxos beretning om slægtskabet mellem Absalon og de hallandske oprørere god mening, såfremt man godtager den gamle tradition om, at Fru Inge var datterdatter af Knud den Hellige. Som det fremgår af hosstående stamtavle (se fig. 3) bliver Absalon nemlig herefter fætter til Karl og Knud Karlsen, Eskils svigersøn Karl Eriksen bliver Absalons onkel, og Valdemar bliver næstsøskendebarn (»halvfætter«) til Absalons mor.

Slægtskabsforbindelsen mellem Valdemar og de ulyksalige brødre Karl og Knud kan måske også på anden vis fremgå af stamtavlen. Valdemars farfar Erik Ejegod var gift med Bodil, der var søster til Svend Trugotsen af den mægtige jyske Trugotslægt. Svend Trugotsen var farfar til Eskil, og Valdemar bliver herefter også næstsøskendebarn til Eskil, der var morfar til Karl og Knud. Den samlede kabale synes på denne måde at være gået op!

Absalons opvækst i barndomshjemmet

Absalons barndomshjem lå lige nord for Fjenneslev kirke ved kirkegårdens nordvestlige hjørne. Ved undersøgelser 1826 af H. J. F. Estrup og 1891-93 af Nationalmuseet ved J. B. Løffler er der på stedet fundet bygningsrester af et kvadratisk kælderrum på ca. 6 x 6 meter, hvis vægge var bevaret i en højde af ca. 1,5 meter, muret i regelmæssig skiftegang af nogenlunde lige store kampesten (fig. 4). I den vestre kældermur var der to døråbninger, hvis karme var sat af tilhugne kridtsten. Den sydlige dør førte ud til en muret kældertrappe, der sikkert hørte til det oprindelige anlæg, og den nordre dør førte ind til et lille siderum, hvor man kunne se, at kældervæggenes inderside har haft en kvadreret berapning, så muren så ud, som om den var opført af kvadersten. Dette kendes også fra Esbern Snares Kalundborg og fra Valdemar den Stores Vordingborg, og på grundlag heraf må bygningen antages at stamme fra Asser Rigs tid, men før den må der have ligget en ældre bygning, Skjalm Hvides gård, som der dog ikke er fundet rester af. De fint berappede vægge og kridtstensdørkarmene tyder på, at resten af huset har været en statelig bygning, måske muret i kam-

Fig. 4. Bygningsrester af Absalons barndomshjem i Fjenneslev – fra Nationalmuseets udgravninger 1891-93. (Foto Nationalmuseet)

pesten, men det kan også blot have været en bygning af bindingsværk eller træ. De fremgravede rester er formentlig kun en del af et større gårdanlæg, hvis hele karakter og alder det er umuligt at sige noget afgørende om, da hovedparten synes at skjule sig under og vest for den nærliggende vej.

I Asser Rigs gård voksede Absalon op sammen med Esbern Snare, søsteren Ingefred og en tid sammen med den senere kong Valdemar. Fostbroderskabet mellem Absalon og Valdemar bandt dem fortroligt sammen i livsvarigt venskab og samarbejde i en tid, hvor der var splid og uro inden for kongeslægten. Deres venskab var også baggrund for det gode samspil mellem kongemagt og kirke, der kom til at præge Valdemarstiden.

Ud over det fostbroderskab, som Saxo omta-

ler, ved vi intet om Absalons opvækst. Efter tidens stormandsskik var han kvindernes barn til det syvende år. Saxo kalder Absalon og Valdemar for »mælkebrødre«, og Fru Inge har sikkert været en god opdrager i denne fase af hans liv. Herefter har han fået en mands opdragelse både til sværdet og til pennen. De krigeregenskaber, han senere lagde for dagen, grunder sig utvivlsomt i de tidlige års oplæring i brug af sværd, bue og pil samt ridning. De boglige sysler er også blevet dyrket, og han har inden uddannelsen blev fortsat i udlandet formentlig kunnet både skrive og tale latin. Som yngre søn har Absalon efter tidens skik allerede som barn været bestemt for den kirkelige stand, der bød på så rige muligheder for bispeembeder og andre høje stillinger med indflydelse.

Absalons barndomshjem opløstes, da Asser Rig i slutningen af 1140'erne indtrådte i det nyoprettede Sorø kloster, men Absalon arvede fædrenegården og beholdt den lige til sin død i 1201. Allerede nogle år tidligere omkring 1146 var den 18-årige Absalon dog draget til Paris for at opnå den rette kirkelige uddannelse.

Absalons våben

Heraldikkens anvendelse på våbenskjolde og i segl kom tidligst til anvendelse i Vesteuropa i sidste halvdel af 1100-tallet.

Det ældst bevarede danske kongevåben med de tre løver omgivet af hjerter eller søblade kendes fra Knud 6. segl ca. 1194. Samme våben anvendes også af hans broder Valdemar 2. Sejr, og da efterkommerne af deres tre søstre, Sophie, Helene og Richiza, førte lignende våbener, kan det ikke udelukkes, at disse fem søskendes far, Valdemar den Store, også har ført løvevåbenet.

De første danske bevarede adelige segl stammer fra begyndelsen af 1200-tallet, og det er derfor unægtelig lidt af en overraskelse, at den første skriftlige omtale, der overhovedet findes om dansk heraldik, fortæller om Absalons våben! Saxo beretter nemlig i forbindelse med sin udførlige, næsten øjenvidneskildring af slaget ved Volgast i 1184: »Absalon var gået frem midtskibs og bøjede sig ofte til siden for at undgå blidekastene. Men i det samme kom en Vender uden for volden, der kendte ham på hans skjoldemærke (*ex clipei notis cognitum*) og straks viste blidemestrene, hvor han stod, samt bad dem sigte på ham«.

At der har været tale om et heraldisk våbenskjold kan formentlig udledes af det anvendte udtryk *clipeus*, der i heraldisk middelalderlatin er den normale betegnelse for et våbenmærke. Det anvendes således i omskriften på det ældst bevarede Hvideslægtssegl fra 1225, som Jacob Sunesen af Møn beseglede med på Valdemar Sejrs løsladelsestraktat efter fangenskabet hos grev Henrik af Schwerin.

Man ville jo nok have været Saxo mere taknemlig for en beskrivelse af Absalons våbenmærke end den meget udførlige omtale af kampen mod venderne! Der er ikke bevaret noget segl fra Absalon, men ad anden vej ved vi, at han har beseglet både som biskop i Roskilde 1174 og som ærkebiskop i Lund 1177. I et diplom som Roskildebisp bestyrker Absalon den 25. februar 1174 »det af os affattede skriftstykke med vort eget billede – seglet – indtrykt i voks« (*a nobis imagine propria sigillo cere impressa*).

Der er her utvivlsomt tale om et rent embedssegl, der – som det kendes fra næsten alle tidens bispeembedssegl – har vist biskoppen siddende på sit højsæde, uddelende velsignelsen. Embedsseglet kan – som det kendes fra senere bispesegl – tillige have været forsynet med et personligt våbenmærke, normalt placeret forneden under bispefiguren, eller det kan have været anvendt på contrasigillet. En sådan tolkning beror imidlertid på ren gisning, og det må erkendes, at vi i dag ud over Saxos beretning ikke med sikkerhed kan fastslå, hvordan hans våben har set ud, hvis han har ført noget. Til gengæld kan vi ad anden vej måske nærme os en begrundet heraldisk formodning om, hvordan det kunne have set ud og i hvert tilfælde afkræfte 1500-tallets forsøg på at rekonstruere et våben for Absalon på blandt andet hans magtfulde gravsted i Sorø kirke, gentaget i 1800-tallets bedrøvelige forsøg på at restaurere våbenfrisen i kirken.

Den berømte skjoldefrise i Sorø klosterkirke blev påbegyndt omkring 1285, og man har i koret, korsarmene og et stykke ned i skibet malet våbenskjolde og rosetter med kvindenavne for at mindes klostrets velgørere og specielt de medlemmer af Hvideætten, som blev begravet i kirken. I det følgende par århundreder har man tilføjet nye våbener og navne til minde om andre højadelige, som blev begravet i kirken. Der var således tale om en enestående primær og samtidig heraldisk, historisk og æstetisk kilde, som eftertiden ved flere restaureringer har gjort ubodelig skade, således at en umiddelbar betragtning af skjoldefrisen, som den fremtræder i dag, kan give en række usikre eller direkte fejlagtige oplysninger.

Jeg har andetsteds i artikler om Hvideslægtens heraldik beskæftiget mig med denne problematik, og der skal derfor her kun gøres nogle bemærkninger om skjoldefrisens ulykkelige skæbne for at belyse denne artikels specielle emne.

Den sidste katolske abbed ved klosterkirken Henrik Tornekrans (1508-1538) var stærkt historisk interesseret, og han lod 1515 hele skjoldefrisen ommale. Alle våbener og navne blev hvidtet over, og der blev malet nye ovenpå med nye

skjoldforme i renæssancestil. Nyere våbener, herunder hans eget, blev tilføjet, ligesom mange blev omordnet og flyttet tættere sammen.

Den gode abbed ville imidlertid yderligere befæste sit ry som klosterkirkens velgører. Han lod i reformationsåret 1536 Absalons grav i højkoret, der oprindelig var dækket af et gravmæle af træ, afløse af den nuværende magtfulde og prægtige ungrenæssanceligsten, der formentlig er hugget af Christian 3.s bygmester Morten Bussert. Absalon står i fuldt ærkebiskoppeligt skrud med patriarkalkorsstav og mitra, og på skammelen under hans fødder er indsat et renæssanceformet våbenskjold, der gengiver Absalons våben som en hel springende hjort. Abbeden har som donator ikke glemt sit eget fædrene våben (en stige) og sit mødrene (tre ibsskaller), der findes i hver sit nederste hjørne af ligstenen (fig. 5). Ved Absalons fødder sidder endelig to mindre bispeskikkelser og læser bønner fra en messebog, og under dem løber der en tekst, der oversat til dansk lyder: »Hans slægtninge bisperne Peder og Skjalm fra Århus ligger begravet her«. Det drejer sig om de to Vognsønner, hvis moder Inger af Pedersborg var en kusine til Absalon. De opførte som Århusbisper fra 1119 til 1215 den prægtige Århus domkirke. Ligstenens tekst har abbeden ikke været særlig heldig med al den stund, at Peder Vognsens grav bevislig er fundet i Århus domkirkes højkor!

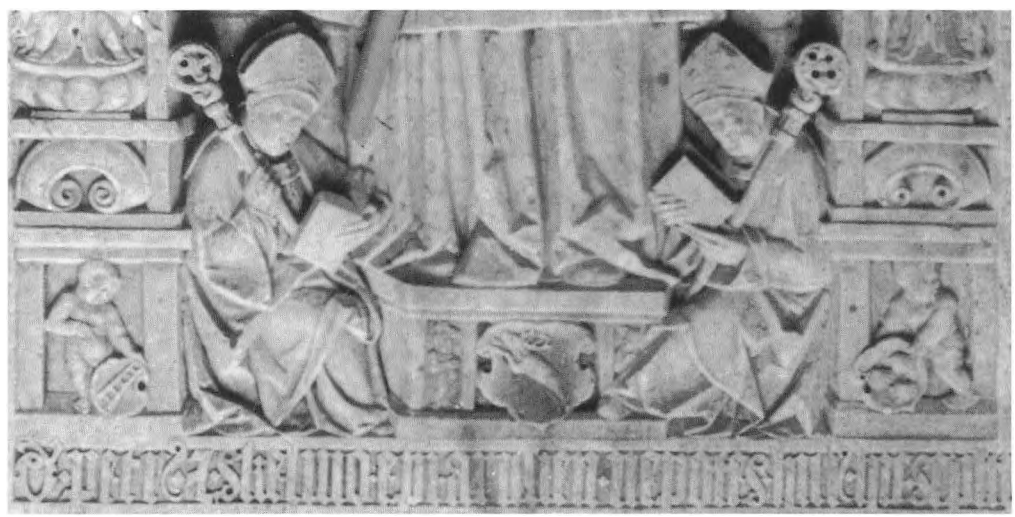

Fig. 5. Udsnit af Absalons gravsten i Sorø klosterkirke. (Foto Nationalmuseet)

Meget tyder på, at Henrik Tornekrans også lod dette våben for Absalon male i højkoret sammen med tilsvarende for Esbern Snare, ja sågar for Skjalm Hvide, som døde et godt stykke tid, før der fandtes våbenmærker i Danmark! At de ikke findes på den antikvariske tegner Søren Abildgaards værdifulde tegning af frisen, som den repræsenterede sig i 1756, kan formentlig skyldes, at de er forsvundet samtidig med, at koret styrtede sammen 1651.

Henrik Tornekrans' efterfølger som abbed i Sorø, Morten Pedersøn, fulgte slavisk i sin forgængers spor, og i sin bog fra 1589 om *Biscop Absalons oc Her Esbern Snares Herrekomst oc Adelige Stamme* gengiver han i bogtryk Absalons våben som en gul springende hjort med rødt hjortevier i et blåt felt strøet med gule stjerner (fig. 6).

Skjoldefrisens vanskæbne var imidlertid ikke forbi. I 1846 skete der ved malermester Løffler yderligere overmalinger, som ukritisk medførte nye omflytninger, forvanskninger og ændringer.

Det var derfor en næsten håbløs opgave, som professor og konservator Jacob Kornerup stod over for, da han 1871-73 påtog sig at foretage en gennemgribende restaurering af den stærkt forvanskede skjoldefrise. Resultatet – »en efter kilderne rettet udgave« – blev desværre også alt andet end godt.

Kornerup fandt under den afbankede kalk – især i frisen på nordre korsarm – »nogle og tredive gamle« skjolde og rosetter, som kun fik »en lempelig opfriskning«. Men herudover kastede han sig ud i et meget betænkeligt forsøg på at rekonstruere hele den oprindelige frise, hvorunder nogle gamle våbener blev malet op, mange blev flyttet uden nærmere argumentation og nye blev føjet til, ligesom hans valg af våbenmærkernes farver undertiden er særdeles diskutabel. Heraldikeren Henry Petersen påviste da også allerede i 1883 i en veldokumenteret artikel væsentlige fejl i den samlede rekonstruktion.

For så vidt angår Absalons våben fulgte Kornerup slavisk renæssanceoverleveringen fra Henrik Tornekrans og Morten Pedersøn, idet han ukritisk i korets østvæg helt nyt lod male Absalons våben som en gul springende hjort i blåt skjold. I dag pranger således dette våben i våbenfrisen, på Absalons ligsten samt på et lidt ældre relikvieskab i korets nordmur, der tillige bærer den 1529 afdøde Roskildebisp Lage Urnes våben.

Set fra et heraldisk synspunkt forekommer det mindre overbevisende, ja snarere udelukket, at Absalon i slutningen af 1100-tallet som våben skulle have ført en naturalistisk hel springende hjort. Det er helt i strid med tidens heraldiske stil, og først i slutningen af 1300-tallet kan en

Fig. 6. Morten Pedersøns gengivelse af Absalons våben i sit skrift fra 1589.

hjort i hel figur påvises i danske våbener – og tilmed i jyske adelslægter som Staverskov og Skinkel, der ingen forbindelse har med Hviderne.

Hertil kommer, at det, såfremt Absalon har ført et våben, ville være meget påfaldende, at dette våben – ført af tidens mest fremtrædende Hvide – ikke skulle være bevaret i slægten.

Det er på denne baggrund tankevækkende, at nok havde Absalon ikke selv efterslægt, men et våben med en hjortepande og to hjortevier eller et enkelt hjortevier på en deling med det af Sunesønnerne og Erlandsønnerne almindelig anvendte bjælkevåben er dokumenterbar i næsten 90% af de våbener, der er bevaret i hans broders (Esbern Snare) og hans søsters (Ingefred) efterslægt samt i den gren af Hvideslægten, som nedstammer fra Asser Rigs broderdatter Gyde Ebbesdatter i dennes ægteskab med Olaf Glug. Selv et overfladisk blik på hosstående oversigt over hjorteviervåbenets forekomst i Hvideslægten må vække til eftertanke (fig. 7). Der er i den forbindelse grund til at gøre opmærksom på, at Olaf Glugs datter Margrete, der har været gift to gange, i begge ægteskaber har kunnet gennemføre, at hendes sønner og deres efterslægt har ført hjorteviervåbenet. Enten har Margrete været en stærk dame, eller også har våbenet været så »stærkt«, at man har følt det som en ære at bære det som en slægtning til ærkebiskop Absalon.

Det behøver derfor ikke at være rent tankespind at antage, at Absalons ikke dokumenterbare våben har været en gul hjortepande med to gule hjortevier i blåt skjold. Ved Nationalmuseets udgravninger i Sorø klosterkirke 1970 fandt man således foran højalteret et brudstykke af en seglstampe, der viser dele af hjorteviervåbenet. Stampen har ikke tilhørt Absalon, men snarere Esbern Snares søn, stalleren Niels Mule, hvis grav sammen med Esbern Snares blev fundet foran højalteret, hvor de begge ifølge gavebogen

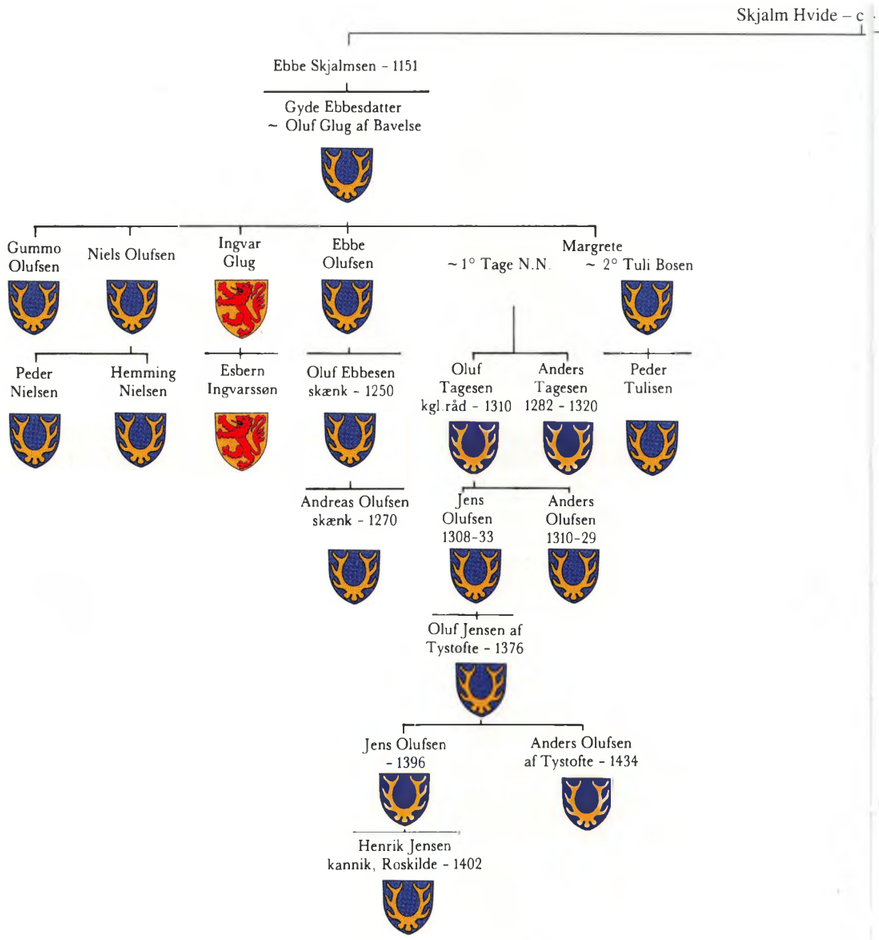

Fig. 7. Hjortevier-våbenets forekomst i Hvideslægten.

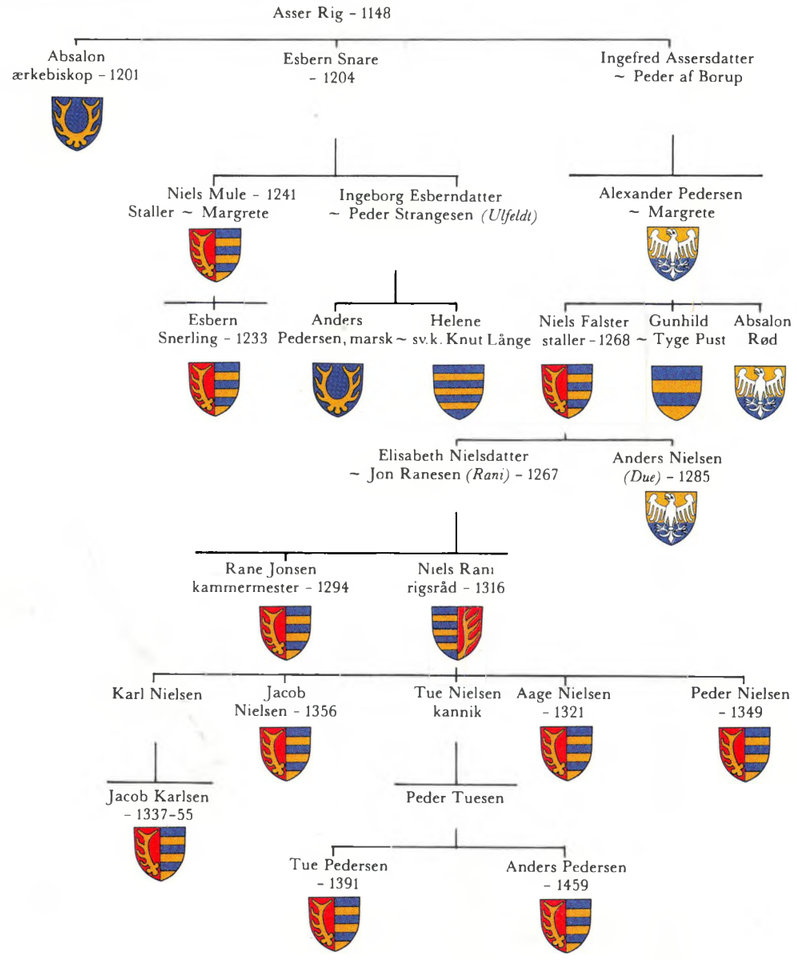

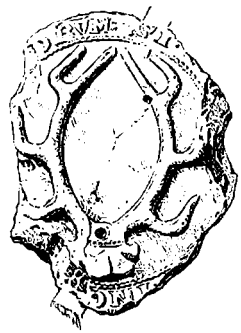

Fig. 8. Anders Mundskænks segl 1260.

ligger begravet. Hjorteviervåbenet findes i sin klareste heraldiske udformning bevaret i Anders Mundskænks smukke segl fra 1260 (fig. 8).

Det kan på denne baggrund ikke udelukkes, at der i 1500-tallet, hvor heraldikken var i forfald i Danmark, har levet en tradition om, at Absalon førte et våben, der havde noget med en hjort at gøre, og at Henrik Tornekrans og Morten Pedersøn ganske simpelt valgte at afbilde våbenet som en hel springende hjort. Farvevalget i Morten Pedersøns bog 1589 er da også helt i overensstemmelse med hjortevier-våbenets, ja det er tilmed vist i et strøet felt, som det også kendes fra mange hjorteviersegl.

Sammenfattende må det vel herefter konkluderes, at man på grundlag af Saxos beretning om Absalons våbenmærke ikke kan udelukke, at samme ærkebiskop 1184 – uanset det tidlige tidspunkt – har ført et egentlig heraldisk våben. Hvordan det har set ud kan ikke dokumenteres, men det har, såfremt det har eksisteret, formentlig været den hjortepande med to gule hjortevier i blåt skjold, der er almindelig forekommende i Hvideslægten, og ikke den naturalistiske hele springende hjort, man i dag finder gengivet i skjoldefrisen og på Absalons gravsten i Sorø klosterkirke.

Litteraturvejledning

Saxo er for så vidt angår den latinske tekst citeret fra: *Saxonis Gesta Danorum*, ed. J. Olrik og H. Ræder, I, Kbhvn. 1931. Der henvises specielt til 323,30 – 503,6 – 504,34 – 505,11 – 514,35 og 546,22. Den danske oversættelse er Jørgen Olrik: *Sakses Danesaga. Svensønnernes, Borgerkrigenes, Absalons og Valdemars Tid (1076 – 1185)*, 2. udgave, Kbhvn. 1925. Der henvises specielt til siderne 26, 348, 351, 352, 369 og 427.

Sorø klosters gavebog er aftrykt i *Scriptores Rerum Danicarum medii ævi*, Tom. IV, Kbhvn. 1776, p. 463-531. Gavebogen er oversat til dansk i Svend Ranvig: *Sorø Krøniken II*, Kbhvn. 1986, p. 77-163. Problemer i forbindelse med teksten er behandlet af Erik Arup i *Historisk Tidsskrift*, 8. række, 5. bind, p. 141 ff. og Poul Nørlund i samme tidsskrifts 9. række, 6. bind, p. 54 f.

Sorø kirkes gravkatalog og slægtsoversigten over Absalons og hans slægtninges genealogi er trykt i Joachim Wielandt: *Tabula Cisterciensium Sorana*, Kbhvn. 1712 og optrykt i *Scriptores Rerum Danicarum*, Tom. IV, Kbhvn. 1776, p. 539 ff. – Oversat til dansk i Svend Ranvig: *Sorø Krøniken II*, Kbhvn. 1986, p. 43-53.

Morten Pedersøn: *Biscop Absalons oc Her Esbern Snarres Herrekomst oc Adelige Stamme* er trykt i København 1589. Han henviser i forordet til Vedels Saxo-over-

sættelser 1575, hvortil han havde stillet manuskriptet til rådighed, og hvorfra Vedel blandt andet hentede sine udførlige stamtavler over Hvideslægten.

P. F. Suhms genealogiske oplysninger findes i hans *Historie af Danmark,* Kbhvn. 1792, bind V, p. 109 (stamtavle) og p. 209 samt bind VII, Kbhvn. 1800, p. 720 (stamtavle) og p. 15.

Om A. Thiset og H. R. Hiort-Lorentzens stamtavler over Hvideslægten henvises til *Danmarks Adels Aarbog 1893,* p. 152 og 543; 1898, p. 22 ff; 1910, p. 340 ff. og 1944, p. 390 ff.

Dansk Biografisk Leksikon, 3. udgave, 1979-84, har omtale af Hvideslægten bind 1, p. 43 f. og p. 324 samt bind 6, p. 631 f.

Et supplement og en revurdering af genealogien findes i Erik Ulsig: *Danske adelsgodser i middelalderen,* Kbhvn. 1968, p. 53 ff. og S. Otto Brenner: *Nachkommen Gorms des Alten,* Kbhvn. 1964.

Våbenfrisen i Sorø kirke er gengivet i farver tillige med Søren Abildgaards tegning af frisen 1756 i Svend Ranvig: *Sorø Krøniken,* bind II, Kbhvn. 1986, p. 10 ff.

Generelt henvises om våbenfrisen til: J. Kornerup: Skjalm Hvides Slægts Grave og Skjoldemærker i Sorø Kirke, *Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie 1877,* p. 195-253. Henry Petersen: Skjoldefrisen i Sorø kirke, *Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie 1883,* p. 1-54. Knud Prange: Hvidernes våbenfrise, *Danske kalkmalerier,* bd. 3, Kbhvn. 1989, p. 98-101.

I nyere tid er de heraldiske spørgsmål behandlet i Ernst Verwohlt: Hvide-slægtens heraldik, *Heraldisk Tidsskrift,* bind 5, 2. halvbind, 1984, p. 190-213 og samme forfatter: Våben og bispestav. Hvide-ættens heraldik og slægtens betydning for det middelalderlige Roskilde, *Historisk årbog fra Roskilde Amt 1984-85,* p. 59-87. De jyske Hvider (Vognslægten) er behandlet i Ernst Verwohlt: De jyske Hvider og deres heraldik, *Heraldisk Tidsskrift,* bind 6, 1988, p. 318-335 og Hans Bjørn: Peder søn af Vogn, biskop af Århus, *Skalk,* 1995, nr. 4, p. 22-32.

Hvideslægtens bevarede sigiller er gengivet i Henry Petersen: *Danske adelige Sigiller I,* Kbhvn. 1897.

Summary

Absalon's lineage and coat of arms

Absalon was born into one of the most prestigious families in Denmark, the so-called Hvide lineage, named after Absalon's grandfather, Skjalm Hvide. This famous, prosperous and widely disseminated clan brought forth a great number of the kingdom's most distinguished men. In the non-clerical professions, the family members occupied many high offices and state posts, and in the clerical world, ten members of the family became bishops, five of whom in turn became archbishops. At Roskilde Cathedral, six members of the family held the episcopal office in a continuous succession from 1158 to 1277. The women of the family were married into other high-born families, and two of the women became queens of Sweden.

Genealogical sources

In Saxo's writings, we find several important references to Absalon's kinship and family links that must be characterised as primary sources of information. Furthermore, in transcripts of older manuscripts from the very beginning of the 13th century, there is some information on the genealogy of Absalon and his relations. These transcripts were written into the register of donations at Sorø Abbey and into the catalogue of graves at the Abbey. The famous shield frieze in Sorø Abbey church contains heraldic source material, complemented by genealogical material found in a book on Absalon's family, printed in 1589 and written by the last abbot at Sorø Abbey, Morten Pedersøn.

The Danish historians Anders Sørensen Vedel, Jacob Langebek and P. F. Suhm have contributed through the 16th and 18th centuries with genealogical commentary, and the latest contributions have come from the genealogist A. Thiset in »Danmarks Adels Årbog«, where he has systematically placed information from the various sources in new genealogical trees.

Absalon's paternal ancestry

Absalon's grandfather was the rich landowner and nobleman Skjalm Hvide, who in Saxo's writings figures as one of the most important supporters of the Danish throne. As an Earl of Seeland, he took part in several raids on Wendland, and Rügen was brought under his administration after its conquest. It was Skjalm Hvide that King Erik Ejegod and Queen Bodil trusted with the care of their son Knud Lavard when they went on a pilgrimage to the Holy Land in 1102. Skjalm Hvide died approximately in the year 1113, and Absalon later moved his remains to Sorø church. Skjalm's son Asser Rig inherited the family estate in Fjenneslev, which was built in stone by his father, as was Fjenneslev church. Like Skjalm before him, Asser became the foster parent of Knud Lavard's son, Valdemar the Great. As can be seen on the genealogical tree, his two sons Absalon and Esbern Snare were not twins, contrary to the popular belief which refers to the twin towers of the church as proof of the myth. With rich gifts, Asser Rig founded Sorø Abbey as a Benedictine monastery around 1142, and he joined the monastery himself as a monk until his death around 1148. He is buried with his wife in the church, to the right of Absalon's grave.

Absalon's maternal ancestry

According to Saxo, Absalon's mother Lady Inge was a very capable woman, who brought Valdemar safely away from Seeland after the attempt on his life in 1157 at the king's residence in Roskilde, and since took an active role in the events that preceded the battle of Grathe Hede, where Valdemar became the ruling king of Denmark. The genealogists have since Suhm opined that she was a grandchild of King Knud den Hellige, without further reference being made to the sources of this information. On the background of quotes from Saxo about Absalon and Valdemar being related to two earls from Halland named Karl and Knud Karlsen, who in 1176 took part in a plot against King Valdemar's life, this opinion is supported through the proposed genealogical tree, which shows Lady Inge as a daughter of Knud den Helliges daughter Cæcilie of Denmark, who was married with the noble Duke Erik of Gothland, and was the mother of the two rebels.

Absalon's childhood home

In excavations carried out by the Danish National Museum in 1826 and 1891, remains of Absalon's stately childhood home have been found just north of Fjenneslev church. On this ancestral farm Absalon grew up in the company of his sworn brother, who would become King Valdemar the Great. Their common upbringing resulted in a lifelong bond of mutual friendship, cooperation and trust in each other. Being the youngest son, Absalon according to family custom was destined for clerical duty, and he received an early education in both writing and swordsmanship before he went to Paris around 1146 to continue his clerical studies.

Absalon's coat of arms

In his almost firsthand account of the battle at Volgast in 1184, Saxo recounts that »a Wend recognised Absalon's coat of arms, and he at once pointed out the position to the ballista masters and asked them to fire at him«. This is an early heraldic reference, but no seal is left from Absalon, even though deeds prove that he used an episcopal official

seal in 1174 and 1177. It is therefore not possible to say with certainty how his coat of arms has looked. However, from the known designs of other family coats of arms, and from a close scrutiny of the famous shield frieze in Sorø Abbey church, which was commissioned around 1285 as a monument to those members of the Hvide lineage who lie buried there, we can attempt a reconstruction of how Absalon's coat of arms may have looked.

The original frieze has suffered a pitiful fate, especially when the last catholic abbot, Henrik Tornekrans, commissioned a repainting of the whole frieze in 1515. All of the original work was whitewashed, new coats of arms were painted on top, and many of the old ones were rearranged. In the chancel, a coat of arms for Absalon was painted with no mention of source, which shows a salient stag. This coat of arms was also engraved into the beautiful tombstone which he commissioned in 1536 to cover Absalon's grave.

The next abbot at Sorø, Morten Pedersøn, likewise shows the coat of arms as representing a yellow salient stag on an azure background, as printed in his book on Absalon's lineage dating to 1589. Professor Jacob Kornerup, who in 1871-73 undertook a highly debatable attempt at restoring the shield frieze, adhered to this interpretation of Absalon's coat of arms, which he had repainted in the chancel after the original commissioned by Tornekrans had vanished with the collapse of the chancel in 1651. From a heraldic point of view, it seems less convincing, even impossible that Absalon in the late 12th century should have borne a coat of arms in a naturalistic style depicting a salient stag, which is in obvious contradiction to the heraldic style of his contemporaries. On the other hand, it would be very conspicuous if a coat of arms borne by the most prominent member of the Hvide lineage at that time was not preserved in the family.

In a genealogical representation of the different coats of arms used in the Hvide lineage, it is shown that the depiction of a yellow set of stag's antlers on an azure background can be documented as being widely used in the Hvide family, and further attention is drawn to the finding of parts of a clerical seal with the same motif before the high altar in Sorø church. In conclusion, it is noted that on the basis of Saxo's account of Absalon's coat of arms, we cannot preclude that he in 1184 – despite the prevailing custom of the time – has borne a regular heraldic coat of arms. How this coat of arms exactly looked is not documented, but if it existed, it has probably resembled the yellow stag's antlers on azure which was common in the Hvide lineage, and not the naturalistic salient stag which today can be seen in the shield frieze and on the tombstone that covers Absalon's grave in Sorø Abbey church.

Saxo og Absalon

af Karsten Friis-Jensen

To grundforskellige opfattelser af, hvem Saxo var, og hvilken stilling han indtog i samfundet, har konkurreret med hinanden i de sidste 80 år. I sin mest tilspidsede form lyder problemet: var Saxo præst eller hirdmand? Den gamle forestilling om Saxo som gejstlig fik kunstnerisk gennemslagskraft med B. S. Ingemanns skildring af den ærværdige fader Saxo i romanen *Valdemar Seier* (1826). Fader Saxo gav tegneren Louis Moe siden visuel form i Saxo-portrættet til Fr. Winkel Horns oversættelse (1898). Imidlertid fremsatte Curt Weibull og M. Cl. Gertz i 1915 uafhængigt af hinanden den tese, at Saxo ikke var gejstlig, men lægmand, og i en periode ligefrem havde været medlem af den kongelige hird. Denne antagelse begrundede de først og fremmest med Saxos store interesse for krig og verdslig politik og tilsvarende ringere interesse for kirkelige spørgsmål, men også med at de helt centrale kildesteder om Saxos person ikke entydigt gør ham til gejstlig; andre kilder om gejstlige Saxo'er måtte så antages at omhandle samtidige navnefæller.

Også efter 1915 har de fleste lystlæsere af Saxos *Gesta Danorum* vel nok haft Ingemanns

Fig. 1. Louis Moes Saxo-portræt til Fr. Winkel Horns Saxo-oversættelse 1898. Moe har ladet sig inspirere af Ingemanns beskrivelse af fader Saxo: »en ærværdig hvidskjægget Olding med en stor Pergamentscodex for sig«.

og Moes fader Saxo svævende for deres indre øje. Men Weibulls og Gertz' sækularisering af Saxo vandt bred tilslutning blandt historikere gennem flere generationer. En almindelig reaktion er først sat ind for nylig, vel nok forårsaget af at vi i dag har arbejdet os frem mod en mere nuanceret opfattelse af det 12. århundredes europæiske kirke og dens rummelighed. I det følgende vil jeg uden at argumentere direkte mod sækulariserings-teorien give min egen opfattelse af, hvem Saxo var, en opfattelse der formodentlig et langt stykke af vejen kan deles af nutidige Saxoforskere. Med det beskedne kildemateriale, vi har om personen Saxo, kan et overbevisende Saxo-billede kun udformes, hvis han primært betragtes som en del af en helhed, en duo bestående af forfatteren til Gesta Danorum, Saxo, og hans mæcen og arbejdsgiver Absalon, værkets bestiller.

Den ubetydeligste af Absalons folk

Vor viden om Saxos person stammer fra en halv snes kildesteder af meget forskellig karakter og beviskraft. De vigtigste af dem vil jeg gengive i deres helhed. Nogle af dem, jeg citerer, stammer fra Saxos eget værk og kan derfor ud over rent konkrete oplysninger også give os en smagsprøve på hans stil. Andre stammer fra samtidige dokumenter og belyser miljøet omkring ærkebiskop Absalon.

De allervigtigste oplysninger om forholdet mellem Saxo og Absalon og om baggrunden for selve værket får vi i den første sætning af Saxos egen fortale til Gesta Danorum. Der var i middelalderen tradition for, at en forfatter skulle begynde sit værk med en flot sætning, der både gav nogle væsentlige facts og med det samme slog forfatterens ambitionsniveau fast, hvad den sproglige udtryksform angår. Denne tradition lever Saxo bestemt op til med begyndelsen på sin Gesta Danorum. I én enkelt meget lang, men fint afbalanceret latinsk sætning får vi i komprimeret form oprullet hele forhistorien til det værk, vi sidder med, naturligvis set ud fra forfatterens eget synspunkt. Min danske oversættelse lægger sig temmelig tæt op ad originalen:

»Da andre nationer plejer at prale af deres berømte bedrifter og fryde sig ved mindet om deres forfædre, og da danskernes ærkebiskop Absalon ikke tålte, at vores fædreland, som han altid flammede af iver efter at forherlige, skulle snydes for den slags berømmelse og eftermæle, pålagde han mig, den ubetydeligeste af sine folk – alle andre afslog nemlig opgaven – det arbejde at forme danskernes bedrifter til historiefortælling, og han tvang med hyppige opfordringer min ringe forstand til at påtage sig en opgave, der overgik dens kræfter«.

Saxo præsenterer her sine læsere for Gesta Danorums egentlige hovedperson, fædrelandet og dets indbyggere i fortid og nutid, i tæt symbiose med værkets to »skabere«, bestillingsgiveren Absalon og forfatteren selv. Absalon er Danmarks ærkebiskop og i sin glødende patriotisme tilsyneladende også inkarnationen af fædrelandets nationale bevidsthed. Som ærkebiskop har han sine folk – en stab eller et hof – omkring sig, som han kan uddele opgaver til, og til denne stab hører forfatteren. Beskedenhed på egne vegne forventes af en middelalderlig forfatter. Derfor må Saxo præsentere sig som den mest ubetydelige af Absalons stab og påstå, at den opgave, Absalon har sat ham på, er for ambitiøs for hans formåen. Vi kan være sikre på, at Saxo ikke har ment nogen af delene alvorligt.

Hvad Absalon angår, så ved vi så meget om ham personligt og om en ærkebiskops funktion i samfundet på dette tidspunkt, at det er forholdsvis let at supplere baggrunden for Saxos ord på dette sted. Derimod er det straks vanskeligere at sige helt præcist, hvilken rolle Saxo har spillet ved det ærkebiskoppelige hof i Lund.

Ærkebispen var Danmarks kirkelige overhoved, som udover at lede sit eget stift også førte tilsyn med de andre danske bispedømmer. Stiftets indtægter bestod både af tiendeafgifter og overskuddet fra driften af kirkens eget vidtstrakte jordegods. Administrationen af økonomien var formodentlig fuldt så ressource-krævende som tilsynet med præsternes kirkelige funktioner, så derfor måtte en ærkebiskops stab være af anselig størrelse og broget sammensætning. Den omfattede talrige tjenestefolk til at udføre en stor husholdnings mange praktiske gøremål, men bl.a. også bogligt uddannede mænd, der kunne tage sig af ærkebispens breve og kontrakter.

Til dem må Saxo have hørt, og han havde desuden af Absalon fået tildelt en særopgave, der givetvis har beslaglagt hovedparten af hans arbejdsindsats i mange år, nemlig at forfatte en udførlig Danmarkshistorie. Det fremgår tydeligt af Saxos værk, at han havde fået en grundig boglig uddannelse og mestrede tidens internationale sprog latin til fuldkommenhed. Saxos elegante latin gør det næsten sikkert, at han havde fået en del af sin uddannelse i en udenlandsk skole, formodentlig i Frankrig. Nordfrankrig var centrum for datidens boglige lærdom, og adskillige andre af Saxos samtidige havde studeret der, bl.a. Absalon selv og hans efterfølger Anders Sunesen. Det kostede mange penge at sende en mand til Frankrig for at studere, ofte i årevis, og dem, vi ved har været dernede, var alle rigmandssønner. Saxo var af fornem familie, af hirdmandsslægt, som han fortæller et andet sted i fortalen, så måske har hans familie selv haft råd til at bekoste hans uddannelse. Det er også

muligt, at Absalon har hjulpet Saxo med at studere i udlandet.

Middelalderens skoler var stort set alle organiseret af kirken, enten som klosterskoler eller, hvad der var langt mere almindeligt på Saxos tid, som domkirkeskoler. Lærerne i datidens skoler tilhørte gejstligheden, ikke nødvendigvis fordi de var munke eller havde fået den højere præstevielse. Ofte havde de blot en lavere vielsesgrad, der gav dem mulighed for at hjælpe med ved gudstjenester. Hvis eleverne forblev tilstrækkelig længe i skolen, fik de også en af de lavere vielsesgrader, for ligeledes at kunne gøre kirketjeneste.

Saxos høje uddannelsesniveau og hans stilling som sekretær ved ærkebispehoffet gør det overvejende sandsynligt, at han har modtaget en af de lavere kirkelige vielsesgrader. Han har dermed tilhørt verdensgejstligheden, der ikke kun bestod af præste- eller diakonviede. Den omfattede alle gejstlige, der ikke havde aflagt klosterløfte, herunder bisper og kannikker ved sækulære (ikke-klosterbundne) domkapitler. Det er klart, at sådanne mænd, veluddannede, ikke sjældent af fornem familie, ofte med gode personlige indtægter, og ofte beskæftiget i kirkelig eller kongelig administration, har haft en anden livsholdning end klostrenes munke, for hvem bøn og askese ideelt set var livets vigtigste indhold. De verdensgejstlige har haft fuldt så meget tilfælles med den tredie gruppe, vi kender ganske godt fra perioden, nemlig de ikke-gejstlige herremænd eller hirdmænd. Repræsentanter for denne selvbevidste gejstlighed var også lærerne ved de skoler, der var ved at udvikle sig til universiteter, og berømte forfattere som for eksempel Johannes af Salisbury og digteren Walter af Châtillon. Det er mænd som Johannes af Salisbury og Walter af Châtillon vi skal sammenligne Saxo med, klerke, *clerici,* der var bispers og ærkebispers sekretærer og hofdigtere.

Absalons klerk

Der er yderligere to kildesteder, som belyser Saxos arbejde ved Absalons hof. Det ene er en passus fra Absalons testamente, affattet kort før Absalons død i 1201. Her nævnes Saxo som Absalons klerk og betænkes med en gave, i et lille afsnit der også omfatter gaver til en magister Walter og til magister Johannes, kannik ved Lunds domkirke: »Sin klerk Saxo havde han betroet 2½ mark sølv, som han skænkede ham – Saxo bør tilbagelevere de to bøger, som ærkebispen havde betroet ham, til Sorø kloster«.

Magister Johannes og magister Walter fik henholdsvis et sølvbæger og en fin kappe, mens Saxo fik lov at beholde en pæn sum penge, som Absalon af en eller anden grund havde betroet ham eller lånt ham. Absalon havde ligeledes

formidlet lånet af to bøger fra Sorø klosters bibliotek til Saxo. Disse bøger identificeres sædvanligvis med to håndskrifter af de romerske historikere Valerius Maximus og Justin, som vi ved, at Absalon havde skænket til Sorø kloster. Justin-håndskriftet findes i dag på Det Kongelige Bibliotek i København, og bærer en notits om Absalons overdragelse, mens vi har en indgående beskrivelse fra 1600-tallet af det tabte Valerius Maximus-håndskrift, der viser, at dette håndskrift havde en tilsvarende notits. Denne identifikation af de to bøger fra testamentet bliver så meget desto mere sandsynlig, som Valerius Maximus og Justin er to af Saxos yndlingsforfattere, hvis stil han efterligner i sit eget værk.

Det er nok ikke tilfældigt, at Saxo i Absalons testamente nævnes sammen med en mand som Johannes, der var kannik ved domkirken og ifølge sin magistertitel på et tidspunkt har fungeret som lærer, formodentlig netop ved domkirkeskolen i Lund. Denne mand kan med ret stor sandsynlighed identificeres med en magister Johannes, som abbed Vilhelm af Æbelholt i et brev til Absalon refererer til som en af Absalons mest hengivne mænd, der har udvist enestående troskab og tjenstiver i udførelsen af ærkebispens hverv. Vilhelm forsøger at overtale Absalon til at hælpe Johannes med at købe et hus, vel nok i Lund. Lauritz Weibull har tilsvarende identificeret testamentets Johannes med en magister Johannes, som i et dokument fra 1222 omtales som tidligere ejer af et hus med haver, vel igen i Lund, der dette år mageskiftes, så det går fra domkapitlets eje til ærkebiskop Anders Sunesens. Denne Johannes ser ud til at have være en gejstlig mand med solid indsigt i og interesse for denne verden. Han har i øvrigt indtil flere medkannikker ved domkapitlet, som vides at have ejet huse i Lund. Det er endnu et indicium på, at domkapitlet var fuldt sækulariseret omkring 1200, dvs. at den bestemmelse om bofællesskab (men ikke formuefællesskab) som statutterne fra ca. 1123 omtaler, nu er ophævet. Den mest nærliggende tanke er, at disse kannikker var flyttet ud i egne huse med egen husholdning. Det stemmer med, at den nye ærkebiskop Anders Sunesen klagede over, at mange kannikker, trods deres løfte om cølibat, levede åbenlyst med en »konkubine«. Johannes' medkannik Anders vides at have haft mindst tre sønner.

Magister Johannes og hans medkannikker fra Lund var verdensgejstlige i dette ords fulde betydning, og den verdsligt interesserede forfatter til Gesta Danorum Saxo behøver ikke at have haft nogensomhelst problemer med at komme ud af det med domkapitlets medlemmer. Der var tradition for, at en biskop kunne lægge beslag på arbejdskraften hos et par af sin dom-

kirkes kannikker, som så gjorde tilsvarende mindre eller ingen altertjeneste i domkirken. Vi kender i alt fald én anden kannik, som udtrykkelig bliver betegnet som Absalons klerk. Det var Peder Sunesen, Absalons fættersøn og Anders Sunesens bror. Peder havde aflagt klosterløfte, mens han studerede i Paris. På grund af svagt helbred blev han dog løst fra sit løfte og sendt hjem til sin onkel i Lund. Her skaffede Absalon Peder et præbende som kannik ved Lunds domkirke og gjorde ham til sin klerk. Nogle få år efter, i 1192, udvirkede Absalon, at han blev biskop i Roskilde. Saxo var nok klerk hos Absalon samtidig med Peder.

Ærkebispen havde sin egen residens i Lund nord for domkirken, og her kan Saxo have fået kost og logi, i hvert fald i en periode. Men det er også muligt, at Absalon skaffede Saxo et præbende som kannik ved domkirken, som i Peders tilfælde. På Absalons tid var der ifølge den bevarede kannikeliste faktisk en kannik ved navn Saxo, den eneste der på dette tidspunkt kun havde en af de lavere vielsesgrader, som akolyt, og derfor ikke kunne påtage sig alle en præsts funktioner. Der har derfor nok været en særlig grund til, at akolytten Saxo skulle have en livsvarig indtægt fra et kannikepræbende. Navnet Saxo var ikke særlig almindeligt, så denne kannik kan meget vel have været vores historieskriver Saxo. Kannik Saxo kendes i øvrigt som medunderskriver på et af ærkebiskop Absalons dokumenter.

Svend Aggesens kollega

Det andet kildested, som belyser Saxos arbejde ved Absalons hof, stammer fra Svend Aggesens værk, som må formodes at være skrevet omkring 1190. Her siger Svend, efter at han har nævnt, at hele fem af Svend Estridsens sønner blev konger i Danmark efter ham:

»Deres [dvs. Svend Estridsens sønners] bedrifter har jeg fundet det overflødigt at behandle indgående, for at for hyppig en gentagelse af samme emne ikke skal fremkalde overmæthed hos tilhørerne, for efter hvad hans eminence ærkebiskop Absalon har fortalt, arbejdede min kollega Saxo energisk og længe på at skrive en stilistisk udsøgt beretning om alle disse mænds bedrifter«.

Svend bruger her ordet *contubernalis* om Saxo, som på dette tidspunkt normalt betyder »kammerat«, »studiefælle« eller »kollega«. Det er et ret vagt udtryk, der ikke i sig selv siger så meget om forholdet mellem Svend og Saxo eller belyser, hvilken stand Saxo tilhører, bl.a. fordi vi ved så lidt om Svend Aggesens egne livsomstændigheder. Men bortset fra vagheden på dette punkt har Svends bemærkning stor interesse

ſpecimen p̄ferebat tanta q; indoli eiꝰ
exp̄imenta fuere ut ab ip̄o ceri danoꝝ re
ges communi q̄dā uocabulo ſcoldungi nu
cupar̄entur. Precurrebat igitur ſcoldꝰ
uirū̄ complemenc̄ū animi maturitate
conflictuſ q; geſſit quoꝝ eum uir ſpecta
tissimam ecc̄ā eē patiebatur. Inquo annoꝝ uir
tutiſ q; p̄curſu obaliuldā ſaxonum regiſ fi
liam quā ſumme pulc̄itudinis intuitu poſtu
labat cum ſcato allemannie ſatrapa eiꝰ
dem puelle competitore teutonū danoꝝ
q; exercitu inſpectante exp̄uocatione di
micauit interfecto q; eo omnem allemā
mannoꝝ gentem p̄fide ac ducis ſui in
teritu debellatam tributi lege choer
dundare debē ꝯtat. Omniū ꝯ alienꝝ ex ſiſco ſuo ſoluebat
ſtica aliqꝫ regū ſ̄ōitudinē munificentia ac liberalitate cercabat

for forståelsen af Saxos forfatterskab. Den passionerede historie-elsker ærkebiskop Absalon havde forbindelse med endnu en forfatter af en Danmarkshistorie, Svend Aggesen, og har kunnet orientere ham om sin sekretærs arbejde. Absalon har nævnt Saxos nærmere emnevalg for Svend og har fremhævet Saxos energi og fremragende evner som stilist, og det endda over for Svend, som selv lagde stor vægt på at udtrykke sig på elegant latin. Saxo – og Absalon – har muligvis i den første fase af forfatterskabet haft et kronologisk mindre omfattende værk i tankerne, men de stilistiske ambitioner har været høje lige fra begyndelsen. Hvis dateringen til ca. 1190 for Svends værk er rigtig (det er i alt fald ikke skrevet før 1185), så kan vi altså regne med, at Saxo var kommet godt i gang med sit værk omkring 1190. Der er noget, der tyder på, at de to forfattere og bekendte ikke har arbejdet på samme sted i denne periode af deres liv, siden Absalon må optræde som mellemmand. Vi ved ikke, hvor Svend har hørt til, mens det, som vi har set, er mest sandsynligt, at Saxo har arbejdet i umiddelbar nærhed af ærkebispehoffet i Lund.

Fig. 2. En side af Angers-fragmentet af Saxos Gesta Danorum (fra ca. 1200), nu i Det Kongelige Bibliotek i København. I 1863 fandt man i Angers i Frankrig fire blade af Saxos værk, som havde været brugt til at fore et middelalderligt bogbind med. Alt tyder på at fragmentet er en del af Saxos eget arbejdsmanuskript, med rettelser og tilføjelser. Det kan ikke forklares, hvordan håndskriftet er endt i Frankrig. (Foto Det Kongelige Bibliotek)

Lund var ofte mødested for Danmarks ledere, og en opvakt og nysgerrig mand som Saxo har her haft gode muligheder for at samle stof til sit historieværk. Efter Valdemar den Stores død i 1182 blev Absalon kong Knud 6.s vigtigste politiske rådgiver, og kongsgården i Lund et hyppigt mål for kongens talstærke omrejsende hof. Desuden gav Absalon i mange år husly til de norske bisper, som måtte gå i eksil med deres følge under kirkens langvarige strid med kong Sverre af Norge. Blandt dem var også ærkebispen af Nidaros Erik Ivarsson, hvis far kom fra Island. Det er ikke svært at forestille sig, hvordan Saxo ved at lytte til de vidt forskellige mennesker, han kunne træffe her, har forøget sine samlinger af materiale: mundtlig overlevering om de sidste to-tre generationers hirdmandsliv og krigstogter, lokalsagn fra hele Danmark, norsk-islandske fortællinger og digte, historier fortalt af engelske, tyske og franske gejstlige. De to kildetyper, som Saxo selv omtaler ved siden af gamle danske kvad, nemlig islændernes historieberetninger og Absalons egne erindringer, har helt klart kun været en del af det materiale, Saxo byggede på.

På et par undtagelser nær nævner Saxo f.eks. ikke de mange middelalderlige latinske årbøger

og krøniker, vi med sikkerhed ved, han har brugt. De fleste kunne han finde i domkapitlets bibliotek i Lund, som efter nordiske forhold var meget velforsynet med historisk litteratur. En af hans hovedkilder var Adam af Bremens da mere end hundrede år gamle værk om de hamborgske ærkebispers historie, der bragte mange efterretninger om Danmark og de andre nordiske lande, som alle indtil 1104 hørte under dette nordtyske ærkesæde i kirkelig henseende. Saxo har flittigt brugt Lundekirkens eksemplar af Adam, og alligevel nævner han ikke med et eneste ord Adam eller tilsvarende vigtige danske kilder. Det er der en forklaring på. Saxo følte sig med en vis ret som pioner, for selv om der altså faktisk fandtes et antal skrifter om dansk historie forfattet i løbet af 1100-tallet, så tåler ingen af dem sammenligning med Saxo i spændvidde og omfang, heller ikke Svend Aggesens Danmarkshistorie. Og Saxos ambition var at skrive sit værk og sit emne, Danmarks glorværdige fortid, ind i en ganske anden og langt mere storslået tradition end den hans lokale kolleger repræsenterede, nemlig den klassiske romerske historieskrivning.

Det, at Saxo forsøger at leve op til en tidligere kulturs sprog og tankegang, finder man paralleller til hos mange andre europæiske latinskribenter fra 1100-tallet. Blandt de mest kendte er Johannes af Salisbury, sekretær hos flere engelske ærkebisper og forfatter af både et historieværk og filosofisk orienterede skrifter, og Walter af Châtillon, fremragende lyriker og skaber af et stort episk digt om Alexander den Store. Dette samtidige antik-efterlignende digt, som Walter dedicerede til sin mæcen ærkebiskop William af Reims, har Saxo læst og lånt et par flotte sproglige vendinger fra til sin egen gendigtning af Bjarkemålet, som han indpassede i Rolf Krakes historie. Den udbredte interesse for antikkens romerske forfattere har givet perioden tilnavnet »det 12. århundredes renæssance«. Saxo er en meget konsekvent repræsentant for denne antik-interesse, og hvis man ser nærmere efter, viser det sig, at hele opbygningen af hans værk er bestemt af den. Hans Danmarkshistorie er, med rette, berømt for alle de gode historier, den fortæller. Men der er sandelig også en overordnet mening med dem. Formålet med Saxos værk hænger nøje sammen med tre faktorer, der tilsyneladende er uafhængige af hinanden: han er på samme tid glødende patriotisk dansker, god kristen og en stor beundrer af alt romersk. Derfor vil han give en fremstilling af sit lands historie, der viser, at Danmark er en ældgammel og magtfuld uafhængig kulturnation, lige så gammel som romerriget. For Saxo er romerriget ikke kun historie, men også en aktuel politisk faktor, fordi han accepterer, at hans samtids tysk-romerske rige er arvtager til antikkens ro-

merrige. Med anerkendelsen af kristendommen som det romerske imperiums statsreligion blev det kristne samfund på jorden skabt, og da tiden var moden, antog danskerne, mere eller mindre på eget initiativ, også kristendommen, der selvfølgelig er den eneste vej til frelsen for Saxo. Det måtte dog gøre Saxo ondt, at Danmark i kirkelig henseende var underlagt tyskerne, så oprettelsen af et selvstændigt dansk ærkebispedømme i Lund (1104) er en hovedbegivenhed i nyere historie for ham. Og ærkesædets storhedstid begynder ikke overraskende for Saxo det år, da Absalon blev valgt til at overtage værdigheden (1177). Saxo slutter ligesom Svend Aggesen sin fremstilling i året 1185, da Knud 6., endnu engang kraftigt bistået af ærkebiskop Absalons militære lederevner, vinder herredømmet over Pommern og lader sig hylde som lensherre af hertug Bugislav.

Fig. 3. Træsnit af Sigurd Vasegaard til genoptryk af Jørgen Olriks Saxo-oversættelse 1970. Træsnittet viser ærkebiskop Absalon, der svarer kejser Frederik Barbarossas udsending under en audiens hos den unge kong Knud 6. Kejseren afkrævede Knud lensed, men ifølge Saxo vandt Knud sig uvisnelig hæder ved at afvise dette krav på ærkebiskop Absalons råd. Absalons hovedreplik lyder: »Knud har lige saa god Ret til sit Land som Kejseren til sit og styrer Danmark lige saa frit som Kejseren det romerske Rige!« (Olriks oversættelse). (Foto Hans Petersen, Den Kongelige Kobberstiksamling)

Saxo og Anders Sunesen

Vi ved ikke nøjagtigt, hvornår Saxo blev færdig med Gesta Danorum, men det skete først efter Absalons (1201) og Knud 6.s død (1202), for Saxo dedicerede sit værk til deres efterfølgere, Anders Sunesen og Valdemar Sejr. Forskellige hentydninger til samtidige begivenheder gør det sandsynligt, at Saxo forfattede sin fortale engang efter 1208, og dermed lagde sidste hånd på værket. Saxos henvendelse til Anders Sunesen i fortalen er interessant i vores sammenhæng, fordi den kaster et sidelys ind over Saxos umiddelbart forudgående omtale af Absalon, som blev citeret i oversættelse ovenfor:

»Da Absalons skæbne har overhalet fuldendelsen af mit forehavende, påkalder jeg i første række dig, Anders, hvem en gavnlig énstemmighed valgte at gøre til efterfølger i hans værdighed og til kirkens leder, som mit værks anfører og hjælper, for med en så stor beskytters bistand at kunne tilintetgøre kritikkens misundelse, der først og fremmest taler ondt om alt hvad der er fremragende«.

Denne henvendelse til Anders er interessant, både ved det den siger og det den ikke siger. Anders er for Saxo i første række Absalons efterfølger på ærkebispestolen, og dertil en ualmindelig from og lærd mand, hvad der fremgår af de følgende sætninger. Saxo siger ikke et ord om, at Anders også har overtaget Absalons rolle som Saxos arbejdsgiver. I mangel af et direkte udsagn herom var det vel ikke ganske udelukket at tolke de ret vage ord om Anders som selve værkets »anfører«, »hjælper« og »beskytter« i den retning. Men det naturligste er at se disse ord og deres kontekst som en anmodning til Anders om at gøre en indsats for at sikre det færdige værks udbredelse og anerkendelse.

Hvis ikke Anders har skaffet Saxo det dagligе udkomme i de mindst syv år, der er gået siden Absalons død, hvordan har han så klaret sig? Det kan der naturligvis være mange forklaringer på, såsom privatformue, arv osv. Men en anden mulig forklaring på Saxos tilsyneladende uafhængighed og manglende servilitet over for Anders er, at Saxo faktisk, som omtalt, af Absalon havde fået et præbende ved domkirken som kannik og dermed var økonomisk uafhængig af ærkebispen. Et medlem af domkapitlet skylder sin ærkebiskop al ære og respekt, og den er der ingen mangel på i Saxos omtale af Anders. Men som kannik er man ved en biskops død med til at vælge hans efterfølger og bliver dermed om ikke efterfølgerens ligemand så dog i alt fald en person af en vis indflydelse og betydning. Det kunne være forklaringen på Saxos relative selvbevidsthed over for Anders Sunesen.

Hvad Saxos eget historieværk Gesta Dano-

rum angår, så synes den ydmyghed vi så i Absalon-passagen fuldstændig forsvundet. Saxo beder Anders om at hjælpe med at »tilintetgøre kritikkens misundelse«, en type anmodning vi har mange paralleller til i andre middelalderlige fortaler. Men fortsættelsen hos Saxo er højst utraditionel, for denne misundelse karakteriserer Saxo som den »der først og fremmest taler ondt om alt hvad der er fremragende«. Det er meget nærliggende at antage, at Saxo på denne lidt bagvendte måde får indplaceret sit eget værk i kategorien »alt hvad der er fremragende«!

Vi har nu fået et indtryk af de vigtigste kildesteder til vores viden om Saxos person og virksomhed, og det fremgår heraf, hvor relativt usikker denne viden er. Hovednøglen til forståelsen er Saxos forhold til Absalon, uden hvem det er usikkert om Gesta Danorum overhovedet ville have eksisteret, og uden hvem værket med sikkerhed ville have set anderledes ud. Den Absalon, i hvis tjeneste Saxo stod, var Absalon, ærkebiskop af Lund, og det er tvivlsomt om Saxos bekendtskab med ham går så langt tilbage som til dengang før 1178, da Absalon alene var biskop af Roskilde. I 1178 var Saxo en ung mand, måske på – eller på vej til – et studieophold ved en berømt skole i Frankrig. I den periode Saxo var i Absalons tjeneste, var Lund højst sandsynligt Saxos arbejdssted. Men vi må ikke glemme at Absalon vedblev at være biskop i Roskilde i mange år og givetvis har besøgt Roskilde regelmæssigt med dele af sin stab. Saxos beretning om vigtige begivenheder fra Danmarks historie, der fandt sted i Roskilde, til eksempel den højdramatiske historie om blodgildet i 1157, er givetvis forfattet ud fra et nøje kendskab til byen, dens domkirke, bispegård og kongsgård. I øvrigt tyder alt på, at Saxo selv var sjællænder af fødsel. Dog heller ikke den oplysning har Saxo, der siger så lidt direkte om sig selv, fundet det nødvendigt at give. Men er Saxo tavs om sig selv, så fortæller han til gengæld så meget om Absalons bedrifter i krig, kirkeledelse og statsstyre, at Absalon nok er den person fra Danmarks højmiddelalder, hvis levnedsløb vi kan følge mest indgående. Man kan roligt sige, at Absalon fik noget igen i forfatter-mæcen-symbiosen med Saxo. Saxo var tydeligvis også tilfreds med resultatet af sine anstrengelser, og selv om han var sparsom med personlige oplysninger, så er indtrykket af en stærk forfatterpersonlighed tilstede på hver eneste side af hans værk.

Litteraturvejledning

Denne artikel uddyber synspunkter, der er fremsat i to tidligere artikler: Was Saxo Grammaticus a Canon of Lund?, i: *Cahiers de l'Institut du moyen-âge grec et latin* (Université de Copenhague) 59, 1989 (med udførlig analyse af kildestederne om Saxo), og: Saxos danske oldtid, i: *Yggdrasil – om litteraturen i den nordiske oldtid,* udg. af P. Olivarius, København 1990. Dén moderne Saxo-forsker, der kraftigst betoner kristendommens og kirkens betydning for Saxos historiesyn, er Inge Skovgaard-Petersen, mest udførligt i bogen: *Da Tidernes Herre var nær. Studier i Saxos historiesyn,* København 1987.

Summary

Saxo Grammaticus wrote his *History of Denmark* in the last decade of the twelfth century and the first decade of the thirteenth century. The project had been commissioned by Absalon, Archbishop of Lund, but since Absalon had died in 1201, Saxo dedicated the work, which he finished soon after 1208, to Absalon's successor Anders Sunesen, and to King Valdemar II of Denmark. The traditional view of Saxo as an ecclesiastic was challenged in 1915 by Curt Weibull and M. Cl. Gertz, who believed that Saxo was a layman and even a one-time member of the royal hird, a house carl. They were influenced, among other things, by Saxo's stylistic imitation of the pagan Roman classics and his apparently limited interest in ecclesiastical affairs. This »secularization« met with approval among most historians, and it remained the generally-accepted view until recently. However, the present generation of Saxo scholars seems to accept that the church of twelfth-century western Europe was comprehensive enough to hold a writer like Saxo. The article discusses the few and sometimes ambiguous pieces of information that we possess about Saxo's life and background. This evidence suggests that Saxo was archbishop Absalon's secretary, a member of the secular clergy, and possibly even a canon of the secularized cathedral chapter of Lund.

Absalons studier i Paris

af Birger Munk Olsen

Hvornår var Absalon i Paris?

Det fremgår af det anonyme skrift *Sancti Wilhelmi abbatis vita et miracula*, at Absalon har lært Vilhelm, den senere abbed af Æbelholt, at kende under et studieophold i Paris, hvortil han er blevet sendt som måske den første danske studerende. Da Absalons tilstedeværelse i Danmark er attesteret i 1156, må han være kommet hjem før dette år. Vi har ingen oplysninger om, hvornår han er draget udenlands, men to af hans næsten samtidige, Johannes af Salisbury (d. 1180) og Vilhelm af Tyros (d. 1186), har efterladt ret udførlige beretninger om deres studier. Vi ved således, at Johannes studerede i 12 år, fra 1136 til 1148, og Vilhelm i 20 år, fra 1145 til 1165, men den første var kendt for at være særdeles grundig, og den anden brugte næsten halvdelen af tiden i Bologna på et indgående studium af den kanoniske ret. Sammenholdt med andre oplysninger synes den gennemsnitlige studietid ved en udenlandsk skole på dette tidspunkt at have været godt 10 år afhængigt af, hvor langt man var kommet, inden man tog afsted. Det er altså sandsynligt, at Absalon, der er født i 1128, er kommet til Paris i en alder af 17-18 år, og at han har været der fra midten af 40'erne til midten af 50'erne. Han er således begyndt at studere nogenlunde samtidig med Vilhelm af Tyros, der ganske vist var en smule yngre, idet han blev født i Jerusalem omkring 1130.

Frankrig på Absalons tid

Absalons ophold falder sammen med en bevæget periode i Frankrigs historie. Ludvig 7., den Unge, var blevet konge i 1137 og havde samme år ægtet Aliénor, der bragte Aquitanien som medgift. Aliénor var meget kulturelt interesseret og fik stor betydning for den franske litteraturs opblomstring i 1100-tallet. I 1142 kom det til en strid med pavestolen, især om valget af ærkebispen af Bourges, hvor kongen og paven havde hver sin kandidat. Det endte med, at pave Innocent 2. lyste interdikt over kongeriget, og først i 1144 kom det til en forsoning med hans efterfølger Celestin 2. Tabet af Edessa, der var blevet erobret af muslimerne samme år, gjorde stort indtryk på Ludvig 7., og han fik ideen til et korstog, der denne gang, i modsætning til det første korstog, skulle ledes af konger. Bernhard,

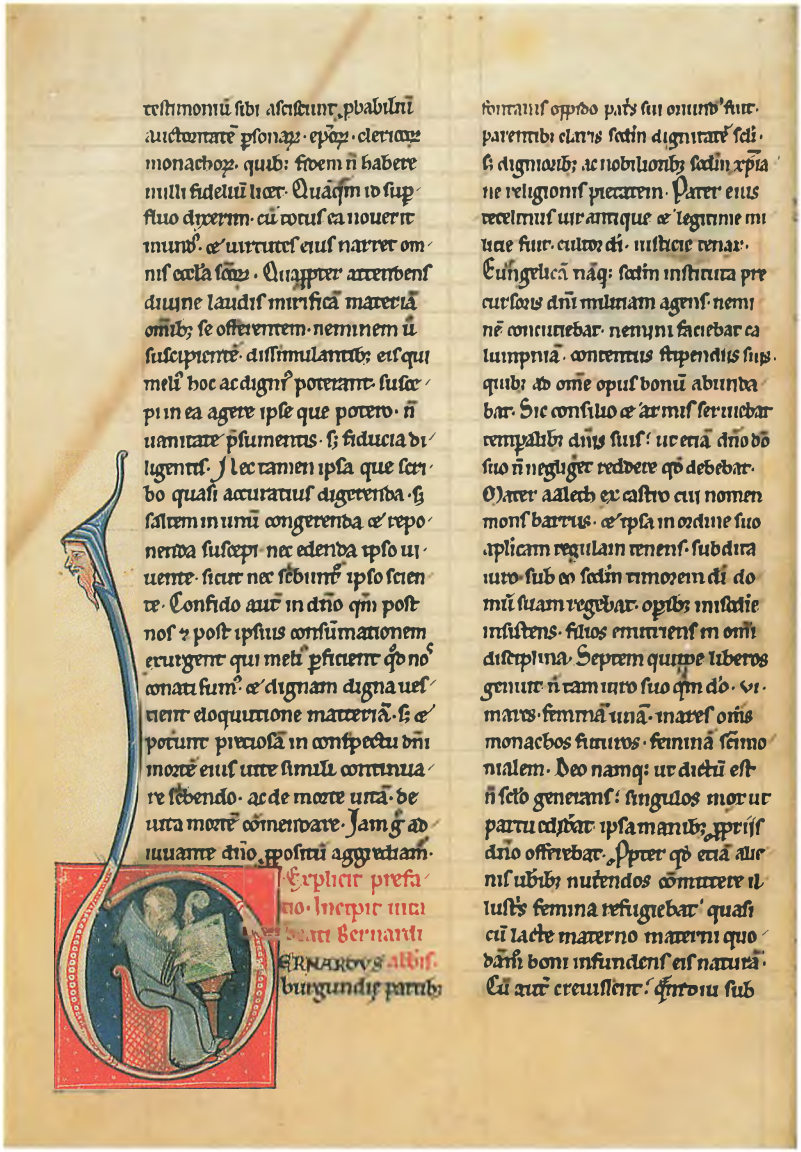

Fig. 1. Miniaturen forestiller Sankt Bernhard, den magtfulde abbed for cistercienserklostret Clairvaux, der indtil sin død i 1153 udøvede stor indflydelse på det politiske og religiøse liv i Europa. Det findes i begyndelsen af første bog af en biografi over Bernhard, forfattet af hans ven Vilhelm af Saint-Thierry. (Foto Det Kongelige Bibliotek)

den magtfulde abbed for cistercienserklostret Clairvaux, der først havde været imod planen, endte med at prædike korstoget i Vézelay i 1146 og tog derefter på rundtur i Tyskland, hvor han fik overtalt kejser Konrad 2. og de tyske fyrster til at deltage. Korstoget varede to år, fra 1147 til 1148, men på grund af ukendskab til forholdene og manglende beslutsomhed udrettede de to konger intet i Det Hellige Land, og Ludvig vendte tilbage i 1149 med store tab og uforrettet sag. Indtil sin død i 1151 havde Suger, der var blevet abbed for Saint-Denis-klostret nord for Paris i 1122, været en fremragende rådgiver for kongen og en dygtig administrator af rigets anliggender. Under Ludvig 7.s fravær var han blevet udpeget som en af de tre regenter og udførte sit hverv til kongens fulde tilfredshed. I ham kunne Absalon finde et forbillede på en kirkens mand i rigets tjeneste.

Allerede under korstoget havde dronning Aliénor, der meget mod sin vilje ledsagede kongen, gjort sig bemærket ved sin upassende opførsel, og der gik rygter om, at hun havde haft et forhold til sin onkel, Raymond de Poitiers, der var fyrste af Antiochia, og som hun i alt fald i en periode var flyttet ind hos. Også efter hjemkomsten havde hun talrige affærer, selv med den unge Henrik Plantagenêt, der netop var blevet hertug af Normandiet og greve af Anjou. Trods protester fra Bernhard af Clairvaux og Suger, måtte Ludvig til sidst, for at bevare kongedømmets værdighed, tage den tunge beslutning at lade ægteskabet annullere af en forsamling af føjelige bisper i Beaugency i 1152 under påberåbelse af for nært slægtskab. To måneder efter giftede Aliénor sig med Henrik, hvorved Aquitanien gik tabt for Frankrig. Værre skulle det dog blive, da denne blev konge af England i 1154. I hele denne periode havde Bernhard af Clairvaux (d. 1153) en stor indflydelse, og det er muligt, at Absalon har haft lejlighed til at se ham eller måske endda at træffe ham; i hvert fald var han i Paris i april 1147 og i august 1151.

Paris på Absalons tid

På Absalons tid var Paris endnu en beskeden by, der formodentlig har talt under 20.000 indbyggere. Det var også kun én af de byer, hvor kongen opholdt sig, selv om dens rolle som hovedstad var blevet styrket under Ludvig 6. og især under Ludvig 7. Byens centrum var Cité-øen, der omfattede tre dele: mod vest lå det kongelige palads, der dog var delvis udbrændt og kun lidet anvendeligt; men det store tårn, som Ludvig 6. havde ladet opføre, må dog have pyntet på det. Den østlige del var kirkens område. Her lå kannikeboligerne, bispegården og den gamle Notre-Dame-kirke. Den var blevet restaureret i 800-tallet efter vikingernes ødelæggelser, men var nu i dårlig stand, selv om man forsøgte at

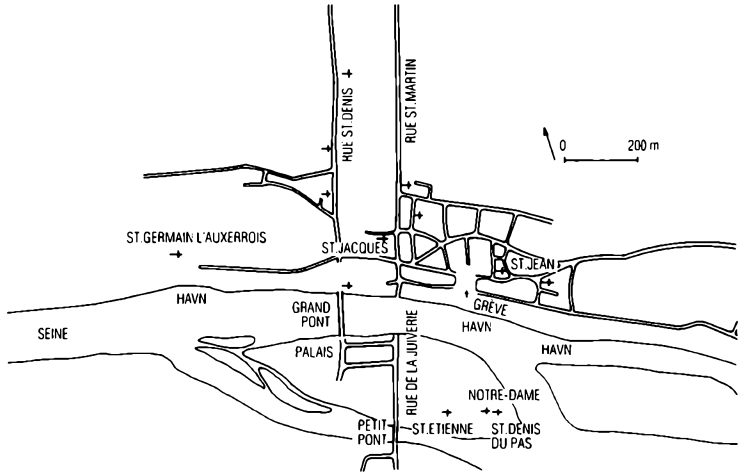

Fig. 2. Kort over del af Paris med nogle af de i teksten nævnte lokaliteter, o. 1140. (Tegning Marian Gudsøe)

lappe på den og endda i 1150 indsatte en prægtig kirkerude, der var en gave fra abbed Suger. Det var først i 1163, at biskoppen Maurice de Sully, Petrus Lombardus' efterfølger, begyndte bygningen af den nye Notre-Dame-kirke. Mellem den kongelige og den kirkelige del lå selve byen med et virvar af snævre gyder, en masse kirker og en synagoge i Rue de la Juiverie for den store jødiske koloni. Fra Cité-øen førte Grand-Pont mod nord og Petit-Pont mod syd. Disse broer var forsvaret af fæstningsværker og bebygget med boliger og forretninger; blandt andet var vekselboderne henvist til Grand-Pont. Byens ekspansion foregik især på den højre Seine-bred. Her lå den vigtigste havn ved Place de Grève, hvor også byens fødevaremarked havde været; men det var blevet flyttet nordpå til Les Champeaux på Ludvig 6.s tid. Bortset fra bebyggelser omkring Petit-Pont lå den venstre Seine-bred i hovedsagen hen som åbent land med vinmarker. Mindre landsbyer omgav de større kirker og klostre, især Saint-Germain-des-Prés, Sainte-Geneviève og Saint-Marcel. Tidens største arkitektoniske begivenhed var sikkert den storstilede ombygning af Saint-Denis-klostrets kirke, som abbed Suger havde iværksat, og som blev indviet i 1144.

Fig. 3. Europakort. (Tegning Marian Gudsøe)

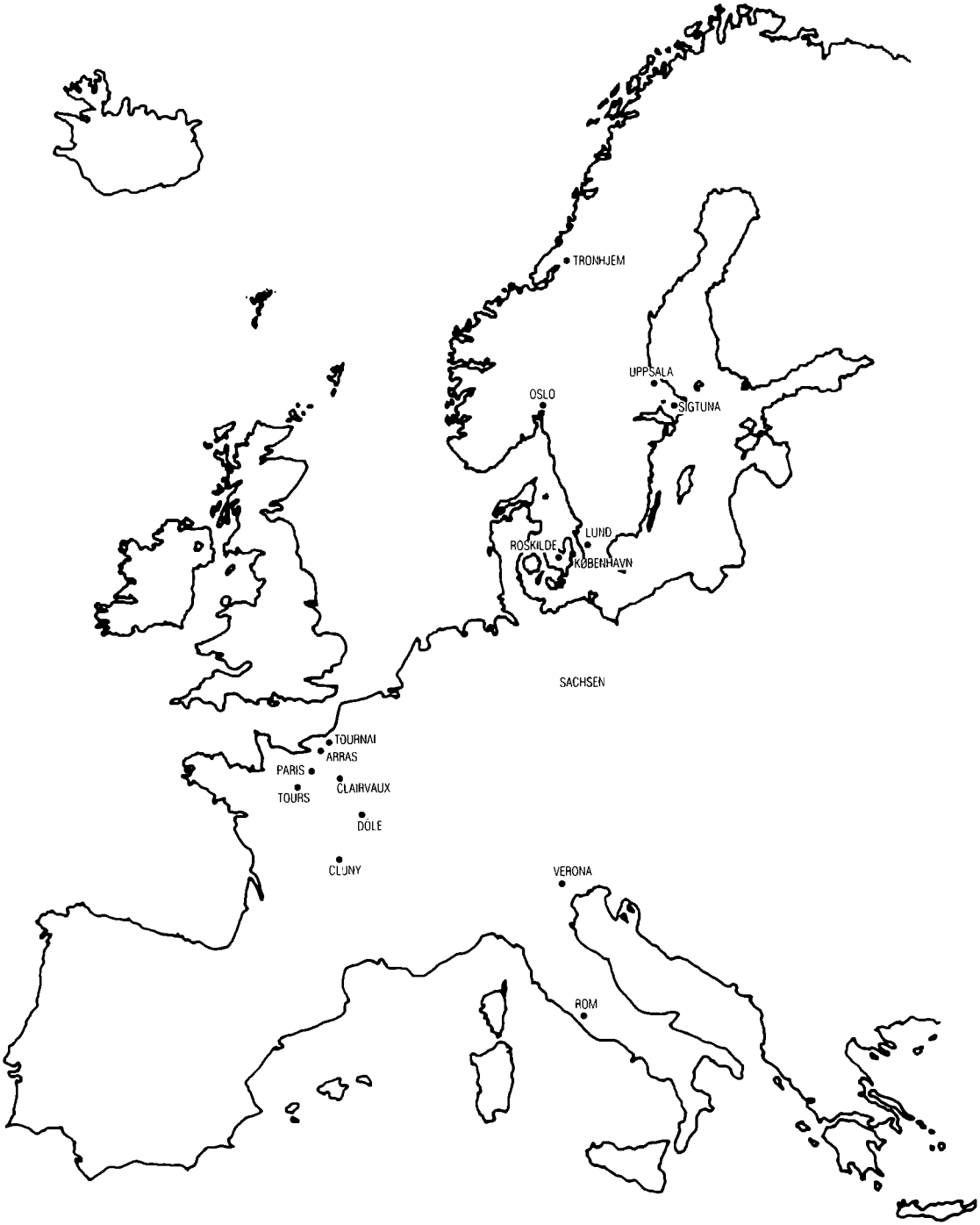
TRONHJEM
UPPSALA
OSLO
SIGTUNA
LUND
ROSKILDE
KØBENHAVN
SACHSEN
TOURNAI
ARRAS
PARIS
CLAIRVAUX
TOURS
DÔLE
CLUNY
VERONA
ROM

Skolerne i Paris

Bortset fra de interne skoler, forbeholdt egne munke i de større benediktinerklostre i omegnen af Paris, som Saint-Germain-des-Prés og Saint-Denis, var der i hovedsagen tre skoler i Paris på Absalons tid. Den ældste var domkirkeskolen, hvor undervisning dog først er dokumenteret fra slutningen af 1000-tallet. Først holdt den til i den vestlige del af klostret, kaldet Tresantia, medens de studerende ofte var indlogeret hos kannikkerne. Da denne placering imidlertid medførte megen støj og mange gener fra de unge mennesker, klagede kapitlet til biskoppen, og i 1127 kom der en aftale i stand, ifølge hvilken der blev bygget et nyt undervisningslokale mod syd ved indgangen til bispegården, ligesom det i princippet blev forbudt kannikkerne at huse studerende inden for klostrets område. Efterhånden slog mange lærere sig derfor ned på Petit-Pont eller på venstre Seine-bred, som også ofte blev tilholdssted for de frie lærere, der havde fået undervisningstilladelse (*licentia docendi*) fra domkapitlets kansler. Vilhelm af Champeaux, der i sin egenskab af ærkediakon havde ledet domkirkeskolen fra 1103, forlod Notre-Dame i 1108 for at slå sig ned i et forladt kapel, viet til Sankt Viktor, i et øde landskab syd for Paris i vinklen mellem Bièvre og Seinen. Her fortsatte han sin undervisningsvirksomhed og tiltrak mange elever. Vilhelm blev biskop i Châlons i 1113, men det lille samfund blev i 1114 ophøjet til abbedi med regelbundne kannikker, der fulgte Augustins regel. Under Gilduin, der var abbed indtil 1155, fik Saint-Victor en bemærkelsesvis blomstring, især efter at Hugo, en af tidens mest fremtrædende teologer, var blevet leder af skolen omkring 1133. Endelig var der Sainte-Geneviève, der fra 900-tallet havde været et kapitel med sekulære kannikker og haft en betydelig skole, hvis kansler fra gammel tid havde ret til at udstede undervisningstilladelser inden for sit område. Kannikkerne var imidlertid blevet ret uregerlige, og i 1147 indtraf en stor skandale. Under et ophold i Paris ville pave Eugen 3. besøge den hellige Genovefas grav og holde messe i kirken i nærværelse af kong Ludvig. Efter messens afslutning kom pavens tjenere og kannikkerne op og slås om det bedetæppe, paven havde knælet på, og da kongen prøvede at adskille de stridende parter, fik også han drøje knubs. Som straf ville man først gøre Sainte-Geneviève til et benediktinerkloster, men det endte med, at man installerede 12 regelbundne kannikker fra Saint-Victor og gjorde dets prior Odo til abbed. Det ser ud til, at undervisningen i abbediet har været stærkt reduceret i de følgende år, men abbeden bevarede retten til at udstede undervisningstilladelser.

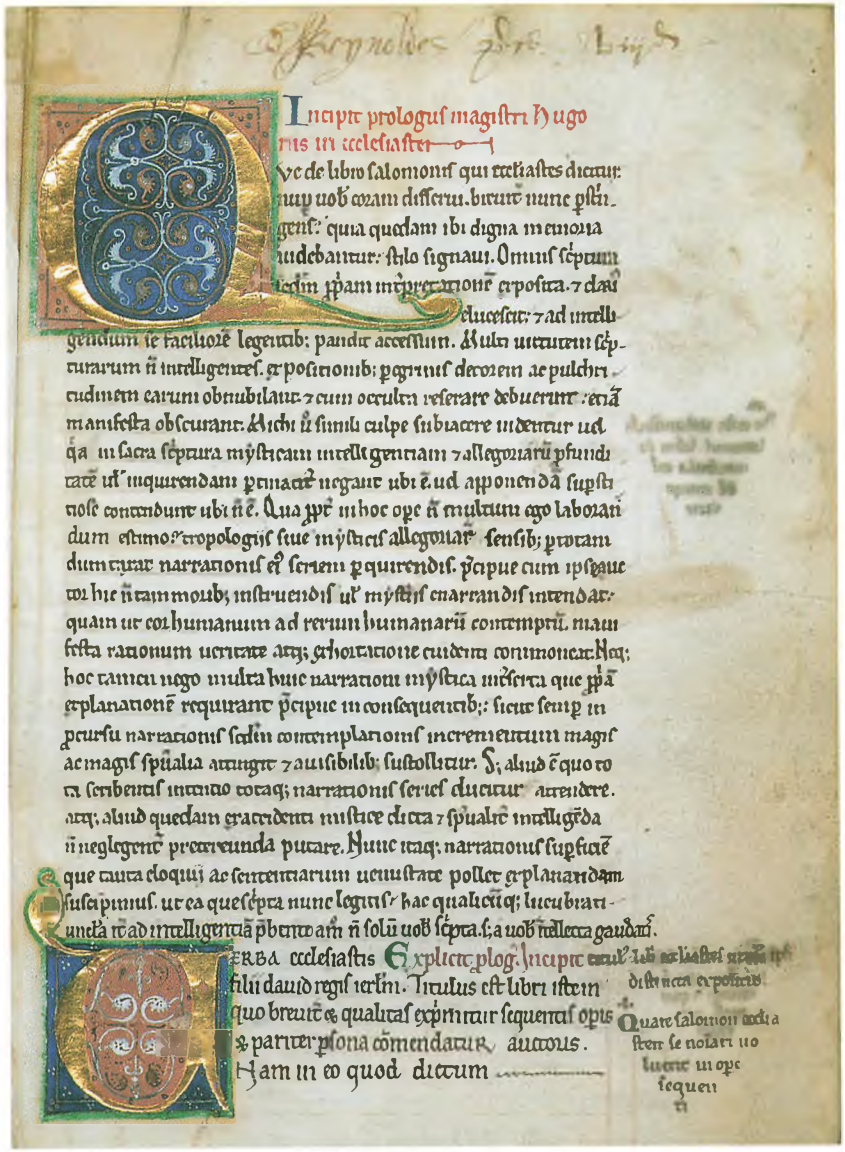

Fig. 4. Planchen gengiver en side af en homili af Hugo af Saint-Victor over Prædikerens bog. Håndskriftet indeholder desuden en moralsk afhandling af Richard af Saint-Victor, De statu interioris hominis. (Foto Det Kongelige Bibliotek)

Lærerne i Paris

Det er ikke let at finde ud af, hvilke lærere der har undervist i Paris under Absalons ophold. Ofte mangler vi præcise kronologiske og topografiske oplysninger, og mange lærere skiftede hyppigt skole, ligesom de studerende gerne vekslede mellem et større antal lærere. I sin *Metalogicon* nævner Johannes af Salisbury 12 lærere, hvoraf nogle dog formodentlig har undervist i Chartres, og i sin *Historia rerum in partibus transmarinis gestarum* opregner Vilhelm af Tyros 16 lærere, hvoraf 10 sikkert har virket i Paris, medens fire hører til i Bologna og to er umulige at lokalisere nærmere. Endelig har vi et anonymt digt fra 1142 eller 1143 med den gådefulde titel *Metamorphosis Goliae episcopi.* Heri karakteriserer forfatteren kort 14 lærere, hvoraf de fleste, måske alle, har virket i Paris, og hvoraf de 12 genfindes i de to foregående lister. Nogle af disse lærere er blot navne, som vi ikke kender meget andet til, andre har været døde eller forladt Paris før Absalons formodede ankomst: Abélard var således død i 1141, medens Thierry af Chartres blev kansler i Chartres i 1142, Robert Pullen kardinal i 1144 og Gilbertus Porreta biskop i Poitiers i 1142. Blandt de mest kendte af dem, der resterer, er Peter Helias, der var grammatiker og kommenterede Priscian, Adam Parvipontanus, der var kannik ved Notre-Dame og underviste i logik på Petit-Pont, Petrus Lombardus, der var kannik ved Notre-Dame fra 1145 og en agtet lærer i teologi, indtil han blev biskop i Paris i 1159, og endelig Robert af Melun, der var teolog og fra ca. 1137 til ca. 1142 knyttet til Sainte-Geneviève, hvor han fulgte efter Abélard. Efter et ophold i Melun vendte han tilbage til Paris, men vi ved ikke nærmere, hvor han har virket. Lærerne ved Saint-Victor nævnes ikke i de tre tekster, men efter Hugos død i 1141, blev arven efter ham taget op af flere fremtrædende teologer, især Richard, der blev subprior i 1159, Andreas, der blev biskop i Wigmore i 1148, og Achard, der fulgte efter Gilduin som abbed i 1155.

Grunduddannelsen

Den første etape i et studieforløb var grunduddannelsen, der blev påbegyndt i seks-syv-årsalderen og givet af privatlærere eller ved skoler knyttede til klostre, domkapitler og større kirker. Først lærte eleverne at læse højt på latin, at forstå og tale dette sprog, at regne, at skrive og ikke mindst at synge, så de kunne deltage aktivt i gudstjenesten. Når de havde tilegnet sig disse færdigheder, gik de over til at indterpe Donats grammatik og til at læse lettere antikke og middelalderlige verstekster. I 1100-tallet var de mest udbredte Avians *Fabler* fra 400-tallet, de såkaldte *Disticha Catonis*, en samling af moralske leveregler fra 200-tallet, der intet har med

de berømte Catoer at gøre, og en allegorisk *Ecloga*, der er tilskrevet en ikke identificeret Theodulus og formentlig forfattet i 900-tallet.

Studiet af *artes liberales*

Efter afslutningen af den mere elementære undervisning, der normalt synes at have varet syvotte år, kunne de unge klerke så tage fat på det egentlige *artes*-studium, der nærmest svarer til vort gymnasium og til de mere generelle dele af en bachelor-udannelse. Her fulgte man den antikke tradition med de syv *artes liberales*, de frie kunster, som efter Johannes af Salisbury's udsagn kaldes således, dels fordi man i oldtiden drog omsorg for at uddanne børnene *(liberi)* i dem, dels fordi de gav mennesket frihed (*libertas*), så det bagefter uden problemer kunne stræbe mod visdommen. De var delt i to grupper: *trivium* og *quadrivium*. Den første bestod af de mere humanistisk prægede discipliner: grammatik, retorik og dialektik eller logik. Den sidste disciplin var kommet stærkt på mode efter Abélards banebrydende anvendelse af den, og Paris havde fået ry for at være det centrale sted for dens dyrkelse. Den mest kendte lærer var Adam Parvipontanus, der underviste på Petit-Pont og havde en hel skare af disciple, kaldet Parvipontani; men også flere lærere i teologi beskæftigede sig med dialektik og underviste lejlighedsvis heri. Medens man på Abélards tid kun havde kendt Aristoteles' *Categoriae* og *De interpretatione* i Boethius' oversættelse med dennes kommentarer samt Porphyrs *Isagoge*, der var en nyttig introduktion, forelå resten af *Organon* i latinsk oversættelse hen mod midten af århundredet og er blevet behandlet indgående af Johannes af Salisbury i hans *Metalogicon* fra 1159. Til undervisningen i retorik benyttede man især Ciceros *De inventione* og *Rhetorica ad Herennium*, der altid blev tilskrevet Cicero i middelalderen. I grammatik fordybede man sig i Priscians *Institutiones*, der i Paris blev grundigt kommenteret af Petrus Helias under inddragelse af dialektikken. For at lære et korrekt og nuanceret sprog, en god stil og en regelret versifikation læste eleverne desuden litterære værker, især de latinske klassikere. Blandt digterne var de mest udbredte Virgil, Horats, Lukan, Juvenal, Statius og Ovid, men som noget nyt indførte man i 1100-tallet også prosatekster som Sallusts historiske værker og Ciceros moralske afhandlinger. Bortset fra digte med historisk indhold (f.eks. Lucans *Pharsalia*) og Sallust, der især blev læst for det moralske indhold, synes man derimod ikke at have brugt egentlige historiske værker i undervisningen, så Absalons erhvervelse af Valerius Maximus og Justin, som han ifølge sit testamente lånte til Saxo, må udspringe af hans personlige interesse for emnet.

Den anden del af artes omfattede fire i ho-

vedsagen matematiske discipliner: aritmetik, musik, geometri og astronomi. Derimod har man ikke i større omfang dyrket naturvidenskaberne i skolerne. Selv om Johannes af Salisbury fortæller, at han har studeret quadrivium hos to lærere, synes denne del af artes imidlertid at have spillet en mindre rolle end trivium i undervisningen; en udbredt lærebog var dog Makrobs kommentar til Ciceros *Somnium Scipionis*, der gav nyttige oplysninger om de fleste af quadrivium's discipliner.

Vi har ingen præcise oplysninger om, hvor længe et artes-studium varede på Absalons tid; Johannes af Salisbury beretter endda, at han, samtidig med at han læste teologi, undertiden genoptog det, når der var lejlighed til at følge en god lærer. Langt senere, i Robert Courçons statut for Pariseruniversitetet fra 1215, findes en regel om, at man skal være fyldt 22 år og have studeret artes i mindst seks år, før man kan begynde et teologisk studium, og det er muligt, at denne bestemmelse i nogen grad afspejler en tidligere praksis. Der synes heller ikke at have været nogen egentlige eksaminer, men én eller flere lærere har sikkert skulle sige god for den studerende, og hvis man ville undervise som *magister artium* var det nødvendigt at opnå en *licentia docendi* fra de kirkelige autoriteter, som uden tvivl har sikret sig, at niveauet var i orden. Man kan formode, at Absalon før sin afrejse har overstået grunduddannelsen og i det mindste er startet på nogle af artes-studiets fag, så han ikke skulle begynde helt på bar bund ved sin ankomst til Paris, men vi ved næsten intet om skolerne i Danmark på dette tidspunkt.

Det teologiske studium

I det teologiske studium blev hovedvægten lagt på læsning og tolkning af Biblen. Allerede kirkefædrene og den angelsaksiske teolog og kirkehistoriker Beda Venerabilis fra 700-tallet havde udarbejdet fortløbende bibelkommentarer. Dette arbejde blev genoptaget af 800-tallets eksegeter (bibelfortolkere), der samlede de vigtigste udlægninger *(sententiae)* og lod dem kopiere i marginerne af bibelhåndskrifterne ud for de pågældende tekststeder. I slutningen af 1000-tallet og begyndelsen af 1100-tallet blev de marginale kommentarer revideret og suppleret med interlineære glosser hovedsagelig af Anselm af Laon og hans elever, og endelig blev resultaterne samlet henimod midten af århundredet i Paris, måske i Saint-Victor-klostret, hvor komplette bibler med den såkaldte *Glossa ordinaria* blev kopieret i talrige eksemplarer og kom til at udgøre grundlaget for Bibelfortolkningen hele middelalderen igennem. Selv om alle Biblens bøger således forelå i kommenterede udgaver, ansås Salmernes bog og Paulus' breve for særlig vigtige i undervisningen. Især de sidste var vel-

egnede til at danne udgangspunkt for drøftelser af fundamentale spørgsmål inden for den kristne troslære, f.eks. nåden, forløsningen, treenigheden og sakramenterne. De er da også blevet kommenteret af en række teologer som Abélard, Gilbertus Porreta, Robert af Melun og Petrus Lombardus. Denne sidstes kommentar blev endda kaldt *Maior glossatura*, fordi man anså den for mere dybtgående end den der fandtes i *Glossa ordinaria*.

Hugo af Saint-Victor har skrevet en indføring i bibelstudiet, *Didascalicon*, i seks bøger. Den er inspireret af Augustins *De doctrina christiana* og blev hurtigt normgivende for undervisningen i teologi. I de tre første bøger påviser han betydningen af artes liberales for den rette forståelse af Biblen. I de tre sidste bøger beskæftiger han sig direkte med Bibelstudiet. Efter at have defineret, afgrænset og klassificeret de forskellige bøger i Den Hellige Skrift, der i overensstemmelse med tidens skik også omfattede kirkefædrenes værker, går han over til at forklare de forskellige betydningslag, der bør iagttages ved tolkningen af Biblen. Han skelner her mellem tre niveauer: den bogstavelige og historiske betydning (*littera* og *historia*), den allegoriske eller skjulte betydning, der gør det muligt at trænge ind i troens mysterier, og den tropologiske eller moralske betydning, der beskæftiger sig med den lære, en kristen kan udlede af Biblen, og som kan lede ham i hans moralske liv. For at anskueliggøre denne tredeling sammenligner han bibelstudiet med opførelsen af en bygning, hvor *littera* og *historia* er fundamentet, *allegoria* murene og *tropologia* udsmykningen. Andre teologer regner også med et fjerde niveau, *anagogien,* der tager sigte på det mystiske, på livet efter døden, men som behandles af Hugo under allegorien og tropologien. Et meget anvendt eksempel på de fire betydninger er Jerusalem, der historisk er en by, allegorisk den kæmpende kirke, tropologisk sjælen og anagogisk den triumferende kirke. Betydningsniveauerne udgør vidt forskellige discipliner, der bør studeres hver for sig og med hver sin metode. De kræver også, at teksterne læses i forskellig rækkefølge. Hvis man således beskæftiger sig med historia, bør man gå kronologisk frem og begynde med Det Gamle Testamente. I den allegoriske tolkning derimod må man gå fra det indlysende til det dunkle og begynde med Det Nye Testamente, hvor troens sandheder er klarest udtrykt. Det er f.eks. først, når man fra Evangelierne kender ærkeenglen Gabriels budskab til Maria, at man til fulde forstår profetien i Esaias' bog: »Se, jomfruen bliver frugtsommelig og føder en søn« (7, 14).

Inden man går videre til de højere niveauer, er det en absolut forudsætning at forstå teksten til bunds, og her er trivium's discipliner og hi-

storien af største betydning. Andreas af Saint-Victor lærte sig f.eks. hebraisk og rådspurgte jødiske lærde, og Hugo af Saint-Victor selv skrev en *Chronicon*, hvori han sammenfletter bibelhistoriens og den profane histories begivenheder i kronologisk rækkefølge. Uden for Saint-Victor var der dog en tendens til, at man i for høj grad hengav sig til grammatiske, stilistiske og litterære analyser eller prøvede at fremdrage ræsonnementer og argumenter, for, som Honorius Augustodunensis (d. ca. 1157) skriver i sin *Selectorum Psalmorum expositio*, »syllogismerne er skjult i Skriften som fisken i det dybe vand«. Når det derimod drejer sig om den allegoriske og tropologiske betydning, må man inddrage quadrivium's videnskaber, hvis genstand er realiteterne og ikke ordene eller begivenhederne.

Det hændte ofte, at bibelstederne eller de udlægninger, kirkefædrene og teologerne havde givet, var uklare eller indbyrdes uoverensstemmende. Man tyede så til de såkaldte *quaestiones*, hvor man samlede argumenterne for og imod og forsøgte at nå frem til en løsning. Denne metode blev mere og mere almindelig, og det er karakteristisk at f.eks. Petrus Lombardus' kommentar til Paulus' breve, redigeret mellem 1139 og 1142, indeholder langt flere quaestiones end hans kommentar til Salmernes bog, der blev afsluttet nogle år forinden. Resultaterne af disse bestræbelser havde undertiden form af quaestiones-samlinger som Robert af Melun's *Quaestiones de divina pagina* fra midten af 1100-tallet. Det er muligt at behandlingen af quaestiones har givet anledning til diskussioner mellem lærerne eller mellem lærer og elever, de såkaldte *disputationes*. I hvert fald mindes Vilhelm af Tyros med glæde de disputationer, han har overværet eller deltaget i hos sine lærere i Paris, f.eks. hos Robert af Melun, Albericus de Monte og Adam Parvipontanus, og Abélard yndede at udfordre sine lærere til diskussioner, for at han rigtig kunne brillere. De mere formaliserede disputationer, som en fast del af undervisningen, hører dog nok en senere tid til.

Ved arbejdet med quaestionerne kom dialektikken til at spille en stadig større rolle, og den bidrog unægtelig til mange solide og elegante løsninger, der bragte den teologiske videnskab et stort skridt frem. Men den udstrakte brug af den var ikke uden farer. Man henfaldt let til pedanteri, og Johannes af Salisbury ironiserer i sin *Metalogicon* fra 1159 over, at da han aflagde besøg på Montagne Sainte-Geneviève efter at have afsluttet sine studier, var det de samme argumenter, der blev vendt og drejet, idet man ikke var kommet et skridt videre. Langt mere betænkeligt var det, at dialektikken risikerede at tage overhånd på bekostning af troen. Det var især Abélard, der, på grund af sin succes og sin

udfordrende holdning, blev genstand for de ortodokse traditionalisters angreb. Allerede i 1120, efter anklage fra to disciple af Anselm af Laon, var han blevet dømt til at brænde sit skrift om treenigheden *(De unitate et trinitate divina)*, og i slutningen af 30'erne fik Vilhelm af Saint-Thierry fat i nogle af hans værker og gjorde sin ven Bernhard af Clairvaux opmærksom på deres kætterske indhold. Bernhard, der var oprørt over, at Abélard indførte nye metoder i teologien og over, at han overhovedet ville forstå åbenbaringen i stedet for blot at tro på den, førte en veritabel kampagne mod ham, der endte med, at 19 sætninger blev fordømt ved et koncil i Soissons i 1140; og dønningerne efter denne rettergang havde sikkert ikke lagt sig, da Absalon kom til Paris. Sagerne kompliceredes yderligere af den stående strid om almenbegreberne *(universalia)*, der ikke kunne undgå at få konsekvenser for forklaringen af kirkens dogmer, som f.eks. treenigheden. Realisterne, der var inspirerede af den nyplatonske filosofi, hævdede, at de eksisterer forud for og uden for enkelttingene som klasser og arter, medens nominalisterne kun anså dem for navne, for produkter af vor forstand. Til den første gruppe hørte f.eks. Vilhelm af Champeaux, før han blev udsat for Abélards sønderlemmende kritik i 1108, og til den anden Abélards tidligere lærer Roscelin, der mente, at navnene kun var stemmens pust *(vocis flatus)*. Den rene nominalisme og den rene realisme havde ikke megen vind i sejlene i første halvdel af 1100-tallet. Derimod prøvede mange logikere, og ikke mindst Abélard, at bygge bro mellem yderstandpunkterne og at nå frem til mere nuancerede løsninger.

Den herskende metode i teologiundervisningen, der byggede på læsning og tolkning af Biblen, havde den ulempe, at det var vanskeligt for eleverne at overskue det dogmatiske sammenhæng. Der var derfor også behov for lærebøger, der på systematisk vis kommenterede og begrundede Biblens, kirkefædrenes og teologernes udsagn om de kirkelige lærepunkter uafhængigt af den orden, de var behandlet i, i Biblen. Allerede Isidor af Sevilla havde i 600-tallet banet vejen med sine *Sententiae*, og siden 800-tallet var der blevet udarbejdet talrige bidrag til genren enten i form af behandlinger af afgrænsede emner som Abélards *De unitate et trinitate divina*, der ifølge forordet er tænkt som lærebog, eller i form af mere omfattende redegørelser som Hugo af Saint-Victor's *Summa de sacramentis christianae fidei* eller Robert af Melun's *Sententiae sive summa sententiarum*. Den mest komplette syntese blev dog Petrus Lombardus' *Libri quatuor sententiarum*, der blev afsluttet omkring midten af 50'erne. Værket, der uden tvivl er frugten af hans undervisning i domskolen, fik en enorm succes og vandt hurtigt indpas som

lærebog, der endda blev kommenteret som en bibeltekst, bl. a. af hans elev Peter af Poitiers (d. 1205). Det havde ydermere den fordel, at det, forankret som det var i den patristiske tradition, var ganske ukontroversielt. Til gengæld var det også den sidste systematiske fremstilling af denne art, idet den følgende tid blev præget af *summae*, hvori der i langt højere grad indgik dialektiske spekulationer.

Studiet af kanonisk ret

Den kanoniske ret blev lejlighedsvis berørt i teologiundervisningen, f.eks. i form af quaestiones. Gratians *Decretum*, afsluttet omkring 1140 i Italien, var også nået til Paris mod midten af århundredet og bliver citeret i *Libri quatuor sententiarum* af Petrus Lombardus, der testamenterer sit personlige eksemplar til domskolens bibliotek. Det er dog først mod slutningen af århundredet, at der bliver givet en egentlig undervisning i denne videnskab i Paris, og de, der ville specialisere sig, drog oftest til Bologna, som det var tilfældet med Vilhelm af Tyros og senere med Anders Sunesen.

Prædikekunsten

Petrus Cantor (d. 1197) erklærer i forordet til sit værk *Verbum abbreviatum*, at det teologiske studium har tre aspekter: kommentering af Biblen, udredning af dogmatiske spørgsmål og prædiken, idet han anser det sidste aspekt for det vigtigste. Selv om de egentlige håndbøger i prædikekunsten, som Alanus de Insulis' *Ars praedicandi*, først dukker op senere, var denne opfattelse også fremherskende i midten af århundredet: de fleste lærere holdt regelmæssigt prædikener, som undertiden var rettet specielt til de studerende *(ad scholares)*, og disse øvede sig i den vanskelige kunst inden for rammerne af teologiundervisningen. Her fik de lejlighed til i praksis at anvende det, de havde lært, og de prædikener fra tiden, der er bevaret, består da også ofte af udlægninger af Den Hellige Skrift og af udredninger af dogmatisk art.

Hvor har Absalon studeret i Paris?

Det er et åbent spørgsmål, hvor Absalon har boet og studeret under sit ophold i Paris. På grund af hans fortrolige forhold til den jævnaldrende Vilhelm af Æbelholt er det nærliggende at antage, at han har valgt Sainte-Geneviève. Det har da også været fuldt ud muligt i perioden indtil 1147, hvor studerende stadig kunne indlogere sig hos kannikkerne, og hvor der blev givet undervisning dels i klostret af dets egne lærere, dels på La Montagne af frie lærere, der havde fået tilladelse dertil af kapitlets kansler. Efter reformen i 1147 stiller sagerne sig imidlertid ganske anderledes, idet de regelbundne kannikker udgjorde et langt mere lukket samfund, hvor det

ikke var muligt at opnå logi uden at indtræde i ordenen, således som det senere blev tilfældet med Peder Sunesen, Absalons halvfætter og efterfølger som biskop i Roskilde. Desuden gav den samtidige tilstedeværelse af sekulære og regelbundne kannikker i de første år efter reformen anledning til talrige stridigheder, som også Vilhelm var offer for, og den interne skole, der nu synes at være adskilt fra den undervisning, der foregik udenfor, stod helt i skyggen af Saint-Victor's. Den første betydelige lærer, vi kender til, er således englænderen Vilhelm de Montibus (d. 1213), der var knyttet til Sainte-Geneviève i 80'erne, før han blev kannik og senere kansler ved domkirken i Lincoln.

Det er således mere sandsynligt, at Absalon har foretrukket domkirkeskolen, hvor han frit kunne vælge sine lærere, også blandt dem der ikke hørte til Notre-Dame's kapitel, og blive elev hos en så fremtrædende teolog som Petrus Lombardus. Et indicium kunne også være, at Absalon modtog et kategorisk afslag fra Sainte-Geneviève's abbed Stefan af Tournai, da han åbenbart i et tabt brev var gået varmt ind for, at hans protegé Peder Sunesen også burde have lov til at søge de verdslige skoler i Paris. Dette forhindrer dog ikke, at han har haft mulighed for at følge undervisningen i Saint-Victor-klostret, der traditionelt synes at have været åben også for udefra kommende studenter. I hvert fald har vi et brev til en ven fra en ellers ukendt Laurentius, der ikke var regelbunden kannik. Han fortæller heri, hvor tilfreds han er med, efter vennens råd, at have valgt Hugo som lærer, og med at følge dennes forelæsninger over *De sacramentis*. Han tilføjer, at eleverne, da de havde svært ved at tage noter, fik overtalt Hugo til hver uge at gennemse og rette det, Laurentius havde skrevet ned på sine vokstavler.

Som studerende ved domskolen har Absalon måttet bo hos en borger i byen eller endnu bedre hos en lærer, hvor han ikke blot kunne få kost og logi, men også faglig og moralsk støtte, så han ikke skulle føle sig altfor ensom i de fremmede omgivelser, hvor han måske har været den eneste dansker. Men som det ofte understreges i samtidens studiehåndbøger, og således også i Hugo af Saint-Victor's *Didascalicon*, var landflygtigheden *(exilium)* en nødvendig forudsætning for en god uddannelse, og det var det offer, Absalon måtte bringe sit fædreland.

Litteraturvejledning

Châtillon, Jean: La Bible dans les écoles du XIIe siècle. *Le Moyen Âge et la Bible,* udg. af Pierre Riché og Guy Lobrichon. Paris 1984.

Delhaye, Philippe: *Pierre Lombard. Sa vie, ses œuvres, sa morale.* Montréal og Paris 1961.

Grane, Leif: Pierre Abélard. *Filosofi og kristendom i middelalderen.* København 1964.

Huygens, R. B. C.: Guillaume de Tyr étudiant. Un chapitre (XIX, 12) de son »Histoire« retrouvé. *Latomus* 21, 1962.

Huygens, R. B. C.: Mitteilungen aus Handschriften III. Die Metamorphose des Golias. *Studi medievali,* 3. ser., 3, 1962.

Iohannis Saresberiensis: Metalogicon, udg. af J. B. Hall. *Corpus Christianorum. Continuatio Mediaevalis,* bd. 98. Turnhout 1991.

L'abbaye parisienne de Saint-Victor au moyen âge. Communications présentées au XIIIe Colloque d'humanisme médiéval (1986-1988) et réunies par Jean Longère. *Bibliotheca Victorina,* bd. 1. Paris og Turnhout 1991.

Landgraf, Arthur Michael: *Einführung in die Geschichte der theologischen Literatur der Frühscholastik.* Regensburg 1948.

Paré, G., A. Brunet, P. Tremblay: La renaissance du XIIe siècle. Les écoles et l'enseignement. *Publications de l'Institut d'études médiévales d'Ottawa,* bd. 3. Paris og Toronto 1933.

Pedersen, Olaf: *Studium generale. De europæiske universiteters tilblivelse.* København 1979.

Smalley, Beryl: *The Study of the Bible in the Middle Ages.* Notre Dame (Ind.) 1964.

Summary

It is only from the anonymous Vita Willelmi abbatis that we know that Absalon studied in Paris. As he must have returned to Denmark before 1156 and as the average study period at a foreign school seems to have been about ten years, he has probably stayed in Paris from the middle of the forties to the middle of the fifties during the reign of Louis VII. At that time, there were chiefly three schools in Paris: the cathedral school and the schools of St Victor and St Geneviève, but in addition, a number of free teachers had been granted license to teach either from the chancellor of Notre-Dame or from St. Geneviève. After the reform of the latter in 1147 by the transfer of regular canons from St Victor, the teaching activities of the abbey seem for some time to have been strongly reduced. In spite of the presence of his friend William of Æbelholt at St Geneviève, it is thus more probable that Absalon has studied at the cathedral school, where he could be the pupil of an outstanding theologian such as Peter Lombard. This fact, however, did not prevent him in principle from attending lectures also at St Victor, which seems to have been liberally open to external students and which was considered an important centre for theological research thanks to Hugh and his followers Richard, Andrew and Achard. Absalon must have begun his studies in Denmark. In France, he has thus finished the curriculum of the liberal arts and got through the study of divinity. The latter, which was centred on Bible exegesis, had been renewed towards the middle of the century by the completion of the Glossa Ordinaria, by the publishing of the Didascalicon of Hugh of St Victor, which was a clear and thorough methodological introduction to the study of the Bible, and by the increasing importance of quaestiones, which, since Abelard's days, were discussed more and more by use of dialectics. During Absalon's stay in Paris, Peter Lombard finished his Libri Quattuor Sententiarum, a comprehensive and strongly systematized exposition of all the dogmas of Faith, which got at once a huge and steady success.

Absalon som kriger og politiker

af Niels Lund

Vurdering af Absalon

»Den største dansker, som har levet«! Sådan kaldte Hans Olrik Absalon, da han i begyndelsen af dette århundrede skrev en biografi af ham. Absalon havde bragt fædrelandet på fode efter borgerkrigenes splittelse, efter at det havde ligget forsvarsløst, prisgivet byttelystne vendere, og efter at det havde været nær ved at blive opslugt af det tyske kejserrige, for en del ved dets kongers egen skyld. På et tidspunkt, hvor Sønderjylland endnu var i prøjsernes vold, måtte Absalons indsats stå som et strålende højdepunkt og eksempel i vor historie.

Nu om dage svinger vi os sjældent så højt op. Dette århundredes historikere har set Absalon som storgodsejer og slægtspolitiker af de store, og en enkelt hævder ligefrem, at selv Saxo, der var grundlaget for Olriks vurdering, i virkeligheden var kritisk over for Absalon. Men af indlysende grunde – han var jo i Absalons brød – måtte Saxo pakke sin kritik så subtilt ind, at Absalon intet kunne indvende – og så gik den hen over hovedet på de fleste siden hen! Saxo roser, siger hun, Absalon alene for hans verdslige indsats, hvorved han, for den der kan læse mellem linjer-

Fig. 1. På Højbro Plads i København minder Vilh. Bissens rytterstatue om Absalon, der på holmen lige overfor, under nutidens Christiansborg, anlagde en borg til beskyttelse af flækken Havn. (Foto Flemming G. Rasmussen)

ne, som kirkemand kommer til at stå meget blegt mellem sin forgænger Eskil og sin efterfølger Anders Sunesen. En anden samtidig iagttager, Arnold af Lübeck, giver en helt anderledes positiv vurdering af Absalon som gejstlig.

Man skal naturligvis huske, at Saxos fremstilling slutter med hele Vendens underkastelse i 1185, og først herefter vendte Absalon sig mod sin kirkelige opgave. Hans indsats som kirkemand faldt således i alt væsentligt uden for Saxos kronologiske afgrænsning af sit værk; men Saxos fremhævelse af Absalons indsats for fædrelandet på bekostning af kong Valdemars finder heller ikke støtte i samtidige kilder.

Biskop og »pirata«

Absalons virke som biskop og statsmand begyndte, da han i 1158 blev valgt til biskop i Roskilde. Saxo fortæller, at straks han var udpeget til biskop, førte Absalon sig frem ikke mindre som *pirata,* viking eller sørøver, end som biskop. Det er ikke betegnelsen sørøver, der er problemet, selv om det umiddelbart virker noget nedsættende om stiftets biskop. Den anvendtes almindeligt om dem, der deltog i kampene mod venderne, og Saxo anvender det andre steder i sin fremstilling om personer, som han bestemt ikke ønsker at sætte i et dårligt lys. Hvis brugen af dette ord fortæller os noget, så antyder det snarest, at man i samtiden opfattede kampen mod venderne som en fortsættelse af de gode gammeldags vikingetog, hvor man drog mod fremmede strande og hjembragte bytte i form af sølv, guld og trælle.

Det femte bud

Næh, problemet lå, helt fundamentalt, i det femte bud: Du må ikke slå ihjel. Det var præcis, hvad en viking for ud og gjorde, og var det forbudt for alle kristne, var det naturligvis særlig forbudt for de gejstlige, der skulle være eksempler til efterfølgelse for deres menigheder. Havde man kunnet skaffe det femte bud overholdt, var al krig jo dermed umuliggjort, men kirken vidste udmærket, at det var urealistisk. Ikke blot måtte den acceptere, at lægfolk sloges og dræbte hinanden og komme dette beklagelige faktum i møde med en skelnen mellem retfærdig krig og uretfærdig krig, hvor en retfærdig krig var defineret som en krig, der fremmede kristendommen og dens idealer, en krig for det gode mod det onde. Kejserne, som havde modtaget deres magt på Jorden af Gud og udøvede den på hans vegne, forventedes jo også at udbrede kristendommen blandt hedningene. Herved fik de del i freden, der efter kristen tankegang bestod i, at verden regeredes således, at kristendommen kunne realiseres. Kirken tog også for sit eget vedkommende krigen i sin tjeneste. Korstogene er ikke det eneste eksempel på, at kirken lige-

Fig. 2. Kortet viser nogle af de i artiklen nævnte lokaliteter. (Tegning Marian Gudsøe)

frem lovede syndernes forladelse for at deltage i krig og slå modstandere ihjel.

Man prøvede dog at hævde den opfattelse, at selv om en krig var retfærdig og førtes i en god sags tjeneste, så burde gejstlige ikke personlig få blod på hænderne eller liv på samvittigheden. Absalons diminutive stridsøkse var ikke beregnet til at dræbe fjender med. Kirken fandt jo også ud af at afsige domme, der reelt var dødsdomme, men eksekutionen overlod den altid til den verdslige magt.

Hvad specielt gejstliges deltagelse i krig angår, holdt man sig til Paulus' andet brev til Timoteus, hvor han siger, at ingen, der kæmper for troen som en god stridsmand for Jesus, skal lade sig indvikle i dagliglivets sysler. Gejstlige skulle i almindelighed koncentrere sig om det hinsidige, og det udelukkede altså også deltagelse i krig. Et kirkemøde i Toledo i 400 fastslog, at en gejstlig, der havde deltaget i krigshandlinger, også uden at have slået nogen ihjel, skulle være afskåret fra at avancere til de højere grader i karrieren, og Karl den Store udstedte omkring 769 et forbud for alle gejstlige mod at bære våben og gå i krig. De få gejstlige, som dog skulle følge med hæren, skulle alene have til opgave at holde messe og at bære helgenrelikvierne, som skulle hjælpe med at skaffe sejr. De skulle også, om nødvendigt, modtage soldaternes skriftemål og pålægge dem bod. I det følgende århundrede hævdede en biskop, at de gejstlige gjorde større gavn ved at blive hjemme og bede end ved at følge med hæren. Han mindede om Moses, der i et slag havde sikret Israel fremgang så længe, han var i stand til at holde sine arme løftet i bøn. Da hans kræfter svigtede, måtte Aron og Hur træde hjælpende til og holde hans arme oppe, og middelalderens bisper måtte også have et antal kapellaner med sig i felten til støtte. Ifølge de danske landskabslove fra 1200-tallet skulle de gejstlige kun bidrage økonomisk til ledingen, ikke stille personligt.

Bisper som hærførere

En ting var imidlertid teologi, en anden dagliglivets krav. Karl den Store skiftede holdning til bispernes deltagelse, idet han ikke blot pålagde dem at underholde et antal soldater af kirkegodset, men også at møde i spidsen for dem, når han opbød hæren. I et brev til en abbed pålægger han ham at møde vel bevæbnet med sine mænd til forårsrigsmødet, som gerne var optakten til årets felttog.

Når vikingerne kom til England for at plyndre, blev de ofte mødt af en hærstyrke fra et grevskab eller et stift – det faldt ofte sammen – og lige så ofte som den lokale greve, eller ealdorman – det samme som jarl – var det bispen, der stod i spidsen for disse styrker og måtte kæmpe eller forhandle med vikingerne.

I Tyskland blev bisperne snart mægtigere hærførere end hertuger og grever. Ikke blot skulle de stille med folk i forhold til deres kirkers gods. Kejserne, som gerne ville tilbringe deres tid i Italien og derfor havde brug for pålidelige administratorer hjemme i Tyskland, overlod i vidt omfang bisperne den verdslige magt ikke blot over deres kirkers gods, men også i deres stifter som helhed. Da Otto 2. i 982 opbød en hær for at drage mod saracenerne i Syditalien, stillede bisperne med både 40 og 50 tungt rustede riddere, medens de verdslige herrer, grever og hertuger, kun stillede 10 eller 12. Og det var sandelig alvor: mellem 886 og 910 mistede 10 tyske biskopper livet i kamp og sandede således Jesu ord om, at den, der griber til sværdet, skal omkomme ved det (Matt. 26,52). Kejserne kunne på dette tidspunkt udpege de bisper, de ønskede, og da gejstlige ikke fik legitime arvinger, kunne kejserne nogenlunde let bevare kontrollen med disse len. Det var ofte medlemmer af kejserens familie, der blev bisper og abbeder. Da paverne imidlertid fandt på, at al lægmandsindflydelse i kirken var simoni egentlig køb af saligheden, og derfor skulle udryddes, gav det til gengæld større problemer i Tyskland end i lande, hvor man ikke havde givet bisperne så udstrakte verdslige funktioner. Det førte til den store kraftprøve mellem kejser og pave, som går under navnet »Investiturstriden«.

Danske forhold

Danske biskopper blev aldrig så involverede i den verdslige side af deres stifter som de tyske, og danske kongers ret til at udpege de bisper, de ønskede, blev ikke antastet af paven så tidligt som i Tyskland. Hvor meget Saxo end vrider sig for at give det modsatte indtryk, så er Absalons eget valg til biskop af Roskilde et eksempel på, at kongens ønsker var afgørende. Man ser også fra starten danske bisper deltage i krig. Da Svend Estridsen sendte en flåde til England i 1069, var biskop Christian af Århus en af lederne – han skal tilmed som en rigtig viking have benyttet lejligheden til at plyndre et engelsk kloster for relikvier og andet, som kunne komme til nytte i en dansk kirke – og da det kom til slaget ved Fodevig i 1134 deltog næsten alle landets bisper, og fire af dem, heriblandt Peder af Roskilde, faldt på kong Niels' side.

Bispernes militære rolle hænger sikkert sammen med deres udspring af stormandsklassen. De fleste tilhørte landets betydeligste slægter, og de blev netop biskopper i kraft af den position, det gav dem. De lagde ikke deres stormandsfunktioner til side, når de blev bisper, men fik på sin vis blot et udvidet virkefelt. Deres støtte, også militært, var lige så vigtig for kongen som deres verdslige standsfællers, som det for eksempel sås, da landets første ærkebiskop, Asser, valgte at kaste sit lod i Erik Emunes

Fig. 3. Vendernes borg på Arkona stammede fra 800-tallet og rummede hovedtemplet for deres gud Svantevit. Den erobredes i 1169 af Valdemar den Store og Absalon, og templet ødelagdes. Det meste af borg- og tempelområdet er siden styrtet i havet, så der er kun få rester at bese i dag. (Foto Michael Andersen)

vægtskål, da Niels og Magnus førte en politik, som bragte ærkesædets eksistens i fare. Som andre stormænd havde de deres personlige styrke af husfolk, som de kunne tage med i krig.

Kampen mod venderne

Absalon fortsatte altså en lang tradition for gejstliges deltagelse i krig, da han efter borgerkrigens afslutning kastede sig ud i kampen mod venderne. »Venderne« er en samlebetegnelse for en række forskellige slaviske folkeslag,

abodriter, liutitser, heveller, sorber m. fl., som boede ved Østersøens sydkyst eller længere sydpå. Hertil var de indvandret i folkevandringstiden; måske er de ældste anlæg på Danevirke bygget til forsvar mod dem, ikke mod tyskerne. Det var normal praksis dengang, at man hærgede på sine naboer, hvis man kunne komme afsted med det. Danskerne havde haft godt held med det i vikingetiden. Statsligt organiseret kunne disse plyndringer udvikle sig til regelmæssig tributopkrævning og egentlig underkastelse af lande eller provinser. Den danske kong Godfred var allerede omkring 800 nået så vidt, at han fik regelmæssig skat af abodriterne. Men i danske svaghedsperioder vendte billedet, og danskerne måtte til at værge sig mod fremmedes plyndringer og tributkrav. I borgerkrigstiden fra 1131 til 1157 havde venderne fået frit spil på de danske kyster, hvor de plyndrede, tog fanger, som de gjorde til slaver, eller forlangte løsepenge. Engang, allerede under Erik Ejegod, prøvede de at fange et fremtrædende medlem af Hvideslægten, Aute, som sikkert kunne indbringe gode løsepenge. Han ville imidlertid ikke lade sig fange og blev så dræbt, hvorpå Skjalm Hvide organiserede et hævntog til Venden. Det gjaldt nu, hvor borgerkrigen var afsluttet, om at vende bøtten, så danskerne atter blev dem, der plyndrede og krævede skat blandt naboerne. Det er i virkeligheden ganske præcist, når Saxo betegner vendertogterne som vikingetog og deltagerne som vikinger eller pirater.

Ti år senere var det lykkedes danskerne at erobre Rügen, gøre dens beboere skatskyldige til den danske konge og pligtige til at støtte ham med skibe, når han opbød dem dertil, samt at lægge øen under Roskilde stift. Denne periode gælder for den danske ledingsflådes glanstid, hvor jyske, fynske, skånske og sjællandske flådestyrker år efter år samledes under kongens og Absalons kommando for at kæmpe mod venderne og mod andre fjender for den sags skyld. Også i Norge var dansk indflydelse gået stærkt tilbage og trængte i høj grad til genopretning, så også dertil gik ledingstogter under Valdemar og Absalon.

Ledingens alder og karakter

Vi har vænnet os til at betragte disse ledingstogter som en af Danmarks store nationale præstationer, et af de fineste udslag af national samling om en national opgave. Og da Absalon stod i spidsen for foretagendet, ligger det nær at kalde ham den største af alle danskere. Saxo lader ganske vist ingen tvivl tilbage om, at det på mange måder var så som så med det nationale fællesskab. Jyderne var ofte direkte modvillige, og falstringerne fraterniserede rent ud med fjenden. Alligevel er ledingstogterne og selve ledingsinstitutionen blevet opfattet som en særlig

national og folkelig manifestation, et udtryk for det danske folks bedste egenskaber, et samarbejde på tværs af alle skel, og hvor de bredeste skuldre bærer det tungeste læs.

En form for ledingsydelse kendes allerede under Knud den Hellige, som i sit gavebrev til Sankt Laurentii kloster i Lund fra 1085 siger, at hvis nogen – underforstået: af klostrets landboer, som dyrker den jord, Knud skænker det – forsømmer ledingen, skal han bøde til kongen, altså ikke til provsten og brødrene, som fik en række andre kongelige rettigheder, men ikke denne og heller ikke fredsbøden. Det er muligvis dette krav om erstatning for manglende ledingsydelse, der i Roskildekrøniken kaldes for en næsegæld, og som kostede Knud livet, da han ville afkræve jyderne den, da hans planlagte erobring af England var løbet ud i sandet: »Da han ved en ny og uhørt lov tvang folket til at betale en skat, som vort folk kalder *nefgiald* [næsegæld], blev han fordrevet fra Jylland til Fyn, og med stor anger i hjertet led han martyrdøden i Odense, foran alteret i Sankt Alban martyrs kirke«. Trods Roskildekrøniken mener mange, at ledingen må være endnu ældre, ja, måske går helt tilbage til vikingetidens begyndelse.

Vi kender imidlertid først ledingens organisation fra det 13. århundrede, navnlig fra *Jyske Lov* fra 1241. Her beskrives en ordning, hvorefter landet var inddelt i et antal kredse, kaldet *skipæn*, der hver var ansvarlige for at stille et skib og dets besætning med våben og proviant. Et skipæn var atter inddelt i mindre kredse, kaldet *hafnæ,* som hver skulle stille et besætningsmedlem. En havne svarede til en ejendom af en vis størrelse. Nogle bønder havde selv så stor ejendom, at de alene måtte svare for en havnes forpligtelser, eller endda flere havners, medens andre ejede, eller fæstede, mindre. De, der ejede mindre, helt ned til en tolvtedel af en havne, måtte så skyde sammen, og de måtte skiftes til at tage tørnen i skibet. Også kvindelige og gejstlige jordejere deltog i dette sammenskudsgilde, men de havde lov at stille andre for sig til krigstjeneste.

Tidlige udenlandske paralleller

Der er jo ikke langt til at opfatte dette som en andelsforening i middelalderen, men der er nu ikke noget specielt dansk ved foretagendet. I Frankerriget havde man allerede omkring 800 en helt tilsvarende ordning; her blev den indført, da frankerne i stedet for at angribe deres naboer, selv kom under angreb af vikinger, magyarer og saracener. Så kunne man ikke længere nøjes med at opbyde de mænd, der var rige nok til at stille på egen bekostning, men måtte begynde at inddrage de fattigere også. Når det handlede om forsvar, måtte man i højere grad forlade sig på de lokale ressourcer og derfor udnytte dem mere intensivt.

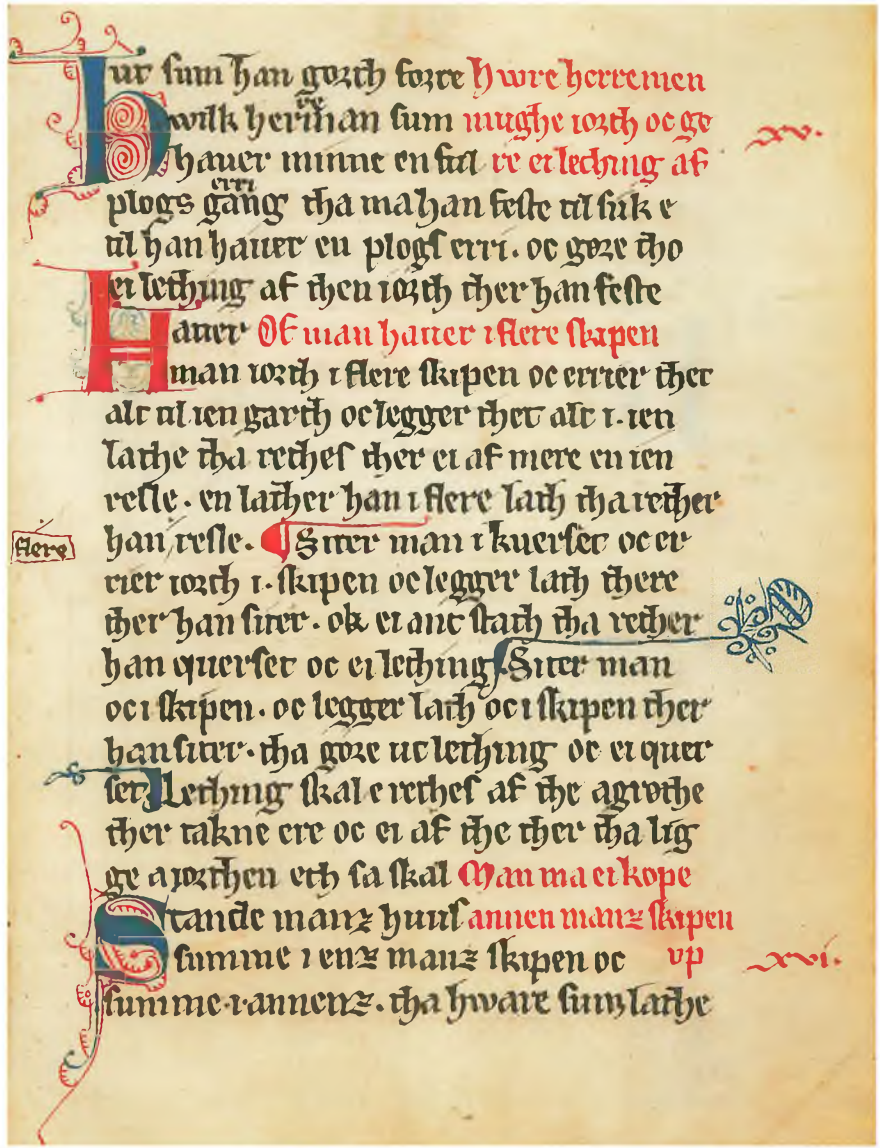

Fig. 4. Jyske Lov er overleveret i et stort antal manuskripter fra middelalderen. Denne side af et manuskript fra ca. 1300 viser en del af ledingsreglerne. Manuskriptet er AM4 qto i den Arnamagnæanske Samling på Københavns Universitet. (Foto Bent Mann Nielsen)

Ordninger svarende til den danske leding kendes også fra Norge og Sverige, og her er de forbundet med forsvar, ikke angreb. De norske og svenske ledingsflåder er i alt væsentligt vagtflåder, der tjente i de hjemlige farvande. De overleverede lovregler om deres daglige tjeneste er meget mere detaljerede end de danske, og de lugter langt væk af vagttjenestens kedsommelige trummerum og småproblemer: de handler om skænderier om havnepladser, som man kunne hugge fra hinanden, om vagtforseelser og om proviantering, hvis man blev nødt til at gå i land i eget land for at få noget at leve af. Disse skibe og deres folk kunne godt komme med på togt til udlandet, men Snorre lader skinne igennem, at man ikke regnede dem for meget værd i krig. Han fortæller om nogle nordmænd, som i Svend Estridsens tid blev overrasket af danskerne på Læsø, at da de bare var ledingsfolk, så bad de for deres liv og tilbød at betale for det tilmed. De rigtige krigere var tydeligt nok kongens og de andre stormænds folk, deres husfolk og andre, som udgjorde deres hird. Det afspejler givetvis Snorres egen tid snarere end Svend Estridsens.

Landskabslovene: ledingen som en vagtordning

Ved nærmere eftersyn hører de danske ledingsbestemmelser hjemme i en tilsvarende sammenhæng, og de er højst sandsynlig tidligst indført, da man efter Rügens erobring fandt det hensigtsmæssigt at have en vagtflåde liggende ude konstant. Nu behøvede man jo ikke længere hjemsøge venderne med rigets samlede stridsmagt med jævne mellemrum. Saxo fortæller netop, at man omkring 1170 indførte en sådan vagtordning, hvor skibene fortrinsvis skulle bemandes med unge, ugifte mænd, der ikke ville længes for meget hjem. Dem udtog man også først i Norge.

Hvis den ledingsordning, som vi kender fra landskabslovene, først er indført efter bekæmpelsen af venderfaren, hvad var det da for flåder, Absalon og Valdemar havde til rådighed? – For vi ved jo, at man kunne mobilisere store flåder til vendertogterne?

Den tidlige leding: stormændenes private lid

Her må vi vende os til landets stormænd, til den stormandsklasse, som Absalon selv tilhørte. Et kendt medlem af denne klasse er Kristiern Svendsøn, historieskriveren Svend Aggesens farfader. Han havde i borgerkrigen efter drabet på Knud Lavard taget parti mod kong Niels, og Saxo fortæller om en lejlighed, hvor han alene med sine egne styrker udkæmpede et slag mod kongen. Han tabte ganske vist, men alene det, at en enkelt stormand kunne optræde i en sådan

Fig. 5. Skuldelev 5. Blandt de fem vrag fra Skuldelev var dette lille krigsskib. Det var fra starten bygget af genbrugsdele fra andre skibe, kun kølen og de nederste bord var nye. Siden blev det holdt sejlende ved mange reparationer, men det var alt andet end et pragtskib, snarere sådan en ormædt skude, som Absalons hushovmester måtte forfølge vendere i. (Foto Henrik Jørgensen, Vikingeskibshallen)

sammenhæng, viser os, at landet havde en stormandsklasse med betydelige militære ressourcer. I hvert fald relativt betydelige, for modsætningsvis siger jo det, at en enkelt stormand kunne tage kampen op mod kongen, noget om kongens egne styrker.

Kongens daglige styrke har næppe været stor. Han har ikke kunnet opbyde nogen national hær, men har været afhængig af, at andre stormænd støttede ham. Man betragtede borgerkrigen som et privat anliggende, og Saxo har betænkeligheder over for et tilfælde, hvor Erik Emune appellerer til befolkningen som undersåtter, ikke blot som hans forbundsfæller og venner. Det var en sammenblanding af offentlige og private interesser. Man har altså haft den opfattelse, at stormændene var forpligtede over for kongen som konge i nationale anliggender, og det kan man udmærket have kaldt leding uden derved at tænke på landskabslovenes ledingsordning. Selve ordet »leding« betyder nemlig »lidgang«, det at lidene farer ud, og lidene var netop stormændenes private krigsfolk. Hvis Knud den Hellige pålagde stormændene at

møde med styrker, der stod i et bestemt forhold til deres ressourcer – eller betale i samme forhold, var han langt forud for sin tid, både i dansk og international sammenhæng. Da Vilhelm Erobreren 20 år tidligere samlede styrker til at erobre England, forhandlede han med hver enkelt af sine vasaller om, hvad de kunne stille med, og først hundrede år senere pålagde en engelsk konge sine undersåtter bestemte kvoter i forhold til deres godser.

Hvad den danske stormandsklasse formåede militært, giver forberedelserne til et korstog i 1187 et godt indblik i. Rigets bedste mænd holdt jul sammen med kong Knud i Odense, og her blev der talt så varmt for at komme Jerusalem, der samme år var faldet til sultan Saladin, til undsætning, at 15 af festens deltagere lovede at være med. Da det kom til stykket, kom kun fem af dem afsted, men de var i stand til for egne midler at udruste og bemande flere skibe. I alt har de nok kunnet mobilisere 200-300 mand. Nogle af disse var folk, vi i forvejen kender som stormænd, en af dem var kongens fætter, en anden Absalons nevø Alexander, der betænkes i Absalons testamente, men andre hører vi ellers ikke om i kilderne. Selv uden for den absolutte inderkreds var der altså folk med sådanne militære ressourcer, at de kunne drage på korstog på egen bekostning. Absalons egen familie var naturligvis et særtilfælde. Et kvindeligt medlem af den, en datter af Ebbe Sunesen, var blevet gift med den svenske konge Sverker den Yngre. Da han, efter hustruens død, mistede sin trone til en rival, kom hans danske svogre ham til hjælp med deres helt private hær, som de ganske vist led nederlag med i slaget ved Lena nær Alingsås i 1208.

Denne stormandsklasse var det, man skulle have til at virke til fælles gavn, da Valdemar den Store var blevet enekonge i 1157, og Absalon var blevet biskop af Roskilde året efter. Absalons første kampe mod venderne stod dog i hjemlandet, og den berømteste af dem ved Boeslunde, hvor han skal have fordrevet besætningerne fra mere end 20 skibe med en styrke af blot 18 huskarle. Overdrivelsen er til at tage og føle på, ved senere lejligheder er vi ikke i tvivl om, at Absalon har væsentlig flere huskarle. Og det er historiens pointe i denne sammenhæng: den viser os Absalon som stormand med et krigerfølge, ganske som andre stormænd i landet.

Borgenes betydning

Det var han også på andre måder. En væsentlig side af den indsats mod venderne, som sattes i scene i Valdemars tid, var byggeriet af en række fæstninger, som kunne sikre de kyster, der vendte mod venderne. Valdemar berømmes på blypladen i hans grav i Ringsted for at have opført et tårn på Sprogø, foruden for at have sat Danevirke i stand med en mur af tegl, og der blev

Fig. 6. Absalons broder Esbern Snare byggede sig en borg i Kalundborg og dertil den særprægede femtårnede kirke. Anlægget var med sine 300 x 200 m langt mere ambitiøst end København. (Foto Nationalmuseet)

bygget fæstninger også ved Korsør, Tårnborg, og på Fynssiden, Nyborg. Det var rigsborge opført af kongen, men flere privat opførte borge var i virkeligheden også rigsborge og hører hjemme i sammenhæng med kongens borge. To af de vigtigste skyldes medlemmer af Hvideslægten, nemlig Absalon og hans broder Esbern Snare. Esbern byggede sig en borg i Kalundborg, med dertil hørende kirke i helt enestående arkitektur med de fem tårne, og Absalon lagde sin borg på en holm, i dag kaldet Slotsholmen, over for det fiskerleje Havn, senere København, som kongen overdrog ham.

Med udgangspunkt i sin borg kunne Absalon tage kampen op med sørøvere, som måtte vise sig i Øresund. Han måtte derfor holde borgen bemandet, og han måtte holde sig med skibe. Saxo fortæller også, at da Absalon engang hørte om nogle sørøvere i Øresund, lå hans skib sejlklart, så han straks kunne optage forfølgelsen. Til kommandanten på borgen var der dog ikke et skib sejlklart; han måtte i hast lænse en ormædt skude, og da den ingen mast havde, måtte hans mandskab fatte årerne og ro ud på sørøverjagten.

Hvad Absalon havde af skibe, hvilke typer og hvor mange, det ved vi ikke. Men han havde skibe lige som andre bisper og lige som verdslige stormænd. De to krigsskibe, som fandtes ved Skuldelev i Roskilde fjord, kan godt have tilhørt en af Absalons forgængere, men de kan også have tilhørt en verdslig stormand. En sjællandsk stormand fra Karise havde midt i det 13. århundrede skibe liggende i København; dem testamenterede han til Sankt Nicolai kirke.

Centralmagten styrkes

Det militære potentiel, som Absalon selv, andre stormænd i landet og så naturligvis kongen, rådede over, måtte man få til at samarbejde i kampen mod venderne. Men kongen kunne ikke blot kommandere dem til det. Når krig gik ud af landet, var det op til deltagerne at bestemme, om de ville være med. Kongen måtte forelægge sine planer for folket, og det vil naturligvis sige stormændene, på tinge eller på et fælles hærstævne, og først, når man i fællesskab havde vedtaget kongens forslag, indtrådte forpligtelsen til at deltage. Absalon og Valdemar måtte også i begyndelsen opleve, at så jyderne, så skåningerne simpelthen sagde nej til at tage med på de togter, som bispen og kongen ønskede at gennemføre. De holdt ting om det, som det var deres ret. Når »retstilstanden« på dette punkt ændredes i løbet af Valdemar den Stores regering, så er det efter Saxos opfattelse Absalons fortjeneste, men måske skal det tages med et gran salt, når Saxo tager fra kongen og lægger til Absalon. Det handlede om at hævde en centralmagt over for lokalmagten, og det vil man naturligvis aldrig bryde sig om på lokalt plan, men det har sikkert givet situationen yderligere perspektiver, at det var så vanskeligt at se forskel på kongemagt og sjællandsk stormandsmagt personificeret i Absalon og hans broder. Var det kongemagten, eller var det Hviderne, man slap ind i Jylland? – Hviderne kom i al fald snart til at sidde på Århus-katederet.

Det kan derfor ikke undre, at det holdt hårdt. Et hærtog til Norge i 1165 giver et indblik i de midler, der måtte tages i brug. Saxo fortæller, at da togtet havde varet i et stykke tid uden at føre til noget, ønskede jyderne at afbryde det og vende hjem. Deres proviant var ved at slippe op. Det ville kongen og Absalon ikke høre tale om, og de satte deres synspunkt igennem ved ren terror. Ind på det ting, som jyderne holdt efter gammel tradition og efter egen opfattelse givetvis med retten på deres side, sendte kongen og Absalon deres hirdmænd, og de fangede de jyder, der talte for afbrydelse af togtet, og gav dem tørre tærsk afvekslende med kolde dukkerter. Herved lykkedes det at gennemtvinge en fortsættelse af togtet. På denne måde lykkedes det vistnok i løbet af Valdemarstiden at sætte igennem, at kongen havde ret til at befale over hærtog, og hermed var man kommet et væsentligt skridt nærmere Danmarks egentlige samling til ét rige. Om Absalon så tilkommer al den ære, som Saxo giver ham, får stå hen.

Bisp eller godsejer?

Da kampen mod venderne ikke længere gjorde krav på så megen opmærksomhed, trådte andre opgaver i forgrunden. I 1177 havde Absalon føjet posten som ærkebiskop i Lund til det bispe-

dømme, han allerede havde. Det var i strid med kirkens regler at beklæde to katedre på samme tid, men de problemer, det gav med Rom, var meget nemmere løst end dem, som Absalon skaffede sig med skåningerne. Også her ser man nemlig, at han ved siden af sine kirkelige interesser til stadighed havde øje for godsherreinteresserne og derfor lagde sig ud med både bønder og stormænd i Skåne. De har haft svært ved at se, hvornår de stod over for deres egen ærkebiskop, og hvornår de havde med fremtrængende sjællandske godsejerinteresser at gøre.

Det har givetvis været vanskeligt for alle skåninger at se, om det var en kirkelig interesse eller en godsejerinteresse, når Absalon straks tog kampen for bispetienden op. Reglen var, at bispen skulle have en tredjedel af tienden, men det havde vist sig meget vanskeligt at overbevise befolkningen i hele Danmark om, at der skulle betales så meget til en biskop, som man næsten intet så til. At der skulle betales til den lokale præst og den lokale kirke, det kunne man forstå, men den fjerne biskop vægrede man sig ved at bidrage så meget til, så han måtte nøjes med forskellige afløsninger, nogle steder kaldet biskopsgave.

I andre anliggender var man imidlertid ikke i tvivl om, at det drejede sig om Absalons godsejerinteresser. Han udnyttede sine rettigheder mere energisk end sine forgængere, og han udvidede dem. Ikke blot udnyttede han sine rettig-

Fig. 7. På en blyplade i Valdemar den Stores grav opregnes nogle af hans bedrifter i levende live. Han byggede blandt andet et tårn på Sprogø, og han genopbyggede Danevirke i teglsten, tidens nye byggemateriale. (Foto Nationalmuseet)

heder i de fælles skove mere end sædvanlig, han pålagde også bønderne at transportere det tømmer, han havde hugget i skovene, frem til de steder, hvor han skulle bruge det. Det kunne for eksempel gælde borgen i Søvde, som han byggede for at kunne være i større sikkerhed for de selvsamme bønder.

Stormændene lagde han sig ud med, fordi han gav de ombud, det vil sige de jobs som fogeder og forvaltere på kirkens gods, som de tidligere havde været vant til at regne med som deres, til sjællændere, først og fremmest medlemmer af Absalons egen familie. Absalons optræden førte til flere oprør, men skåningerne forenede sig ikke imod ham og endte med at måtte bøje sig på de fleste punkter.

Absalons rolle i storpolitikken

Da kong Valdemar den Store døde i 1182, var hans ældste søn Knud nitten år gammel. Han måtte derfor omgive sig med erfarne rådgivere, og selvfølgelig blev Absalon hans rådgiver frem for nogen. I eftertidens bevidsthed kom han til at stå som den, der med et selvbevidst svar hævdede Danmarks selvstændighed over for den tyske kejsers krav om underkastelse. Og udenrigspolitikken i denne periode er nok det eneste område, hvor den sjællandske stormands interesser ikke skinner igennem i Absalons virksomhed.

Så langt tilbage, vi kan følge det, havde forholdet til den mægtige nabo i syd været et hovedproblem for Danmarks bestående, og danske konger og tronprætendenter havde selv leget med ilden og søgt kejserens støtte, når de ikke ved egne kræfter kunne gøre sig gældende over for deres rivaler hjemme. Allerede i 815 havde Harald Klak søgt kejser Ludvig den Frommes hjælp til at blive konge i Danmark, mod at anerkende kejseren som sin herre. Senere i samme århundrede tilbyder de to konger Halfdan og Sigfred også at blive kejserens mænd. Under borgerkrigene efter drabet på Knud Lavard havde både Svend Eriksøn Grathe og Knud Magnussøn søgt støtte hos kejseren og lovet at blive hans mand, hvis de med hans hjælp kunne opnå kronen i Danmark.

I 1162 havde Valdemar den Store måttet aflægge troskabsed til Frederik Barbarossa, der netop på denne tid stod på sin magts tinde i Europa. Det var ikke noget underordningsforhold, der havde haft indgribende følger for Danmark. Som for at understrege, at han ikke havde tænkt sig at opgive nogen selvstændighed, havde Valdemar givet sig til at styrke Danevirke med en teglstensmur, men det havde dog givet dønninger i forholdet til kirken og ærkebiskop Eskil. Kejseren havde nemlig ladet vælge en konkurrent til den pave, som var valgt i Rom, således at der bestod et såkaldt skisma i kirken. I kraft af sin politiske indflydelse kunne han få andre fyrster, herunder den danske konge, til, i hvert fald i perioder, at anerkende sin modpave frem for den kanonisk valgte pave i Rom. Det gav nogle problemer i forholdet til Eskil, som var ærkebiskop indtil 1177 og var loyal over for den rette pave.

Fig. 8. Teglstensmuren på Danevirke, bygget i Valdemar den Stores tid. Kejser Frederik Barbarossa skulle ikke lægge for meget i Valdemars troskabsed til ham. (Foto Nationalmuseet)

Da Valdemar døde i 1182, var disse problemer ikke længere aktuelle, og verden så meget anderledes ud. Kejser Frederik havde på den ene side ryddet den største magtfaktor i Nordtyskland, og danskernes sværeste modspiller i kampen om Venden, sakserhertugen Henrik Løve, af vejen, på den anden side ikke skabt nogen ny orden eller selv effektivt taget over efter Henrik. Frederik havde sine hænder så fulde i Italien, at hans kræfter ikke rakte til den fornødne indsats i Nordeuropa. Herved var Danmarks stilling blevet styrket betydeligt. Alligevel krævede kejseren, da Knud 6. efterfulgte sin fader på tronen, at han skulle aflægge samme troskabsed til kejseren, som Valdemar havde gjort. Som Knuds politiske rådgiver skønnede Absalon imidlertid, at det nu var risikofrit at nægte kejseren underkastelse, så man ignorerede blot kejserens krav, og da han sendte en gesandt til Danmark for at understrege kravet, blev også denne gesandt sendt hjem med et nej. Absalons vurdering viste sig korrekt, og i de følgende årtier kunne Danmark udbygge sin politiske magt i Østersøområdet betydeligt. Vejen til betryggelse af den position, man havde opnået i Venden, gik gennem en underkastelse af de nordtyske fyrstendømmer, som sakserhertugen tidligere havde kontrolleret. Derfor begyndte kong Knud og hans broder Valdemar, der var hertug af Slesvig, på den række krige i Nordtyskland, som Valdemar fortsatte i sin kongetid, og som ramlede, da Valdemar Sejr og hans søn Valdemar den Unge i 1223 under deres jagt på Lyø selv endte som deres nordtyske fjenders bytte. På dette tidspunkt var Absalon naturligvis forlængst ude af billedet, død som han var i 1201, men han havde vistnok trukket sig tilbage fra sin aktive politiske rolle allerede omkring 1190, da ingen ydre farer truede Danmark længere.

Litteraturvejledning

Aksel E. Christensen: Tiden 1042-1241, *Danmarks historie,* red. Aksel E. Christensen m. fl., Bind 1: Tiden indtil 1340, 211-399. København 1977.

Poul Holm: De skånsk-hallandske bondeoprør 1180-82. *Til kamp for friheden. Sociale oprør i nordisk middelalder.* Red. Anders Bøgh m.fl. Ålborg, 1988, 72-89.

Niels Lund: *Lið, leding og landeværn.* Forventes at udkomme i 1996.

Hans Olrik: *Absalon.* 2 bd. København, Det Schuboteske Forlag 1908.

Niels Skyum-Nielsen: *Kvinde og Slave.* Danmarkshistorie uden retouche 3. København, 1971.

Summary

Absalon's claim to fame rests more on his achievements as a politician than on his efforts as a prelate. When, in the beginning of this century, his biographer Hans Olrik hailed Absalon as the greatest Dane ever to have lived the basis of this appreciation was Absalon's role in restoring the Kingdom of Denmark after almost three decades of civil war following the killing of Knud Lavard in 1131. During this period Denmark, formerly the basis of viking raids on its neighbours as well as on more remote parts of the world, had itself fallen prey to Slavic pirates who raided the coasts of Denmark and captured people to sell them in slave markets or hold them to ransom. When, in 1157, Valdemar the Great had become sole king of Denmark he and his advisers had to give top priority to the task of turning the tables on the Slavs, and no sooner, says Saxo, had Absalon been appointed to the see of Roskilde than he devoted himself to piracy. Under his leadership a series of campaigns against the Wends led to the submission of many of them and to the incorporation of Rügen in the diocese of Roskilde.

This of course meant flouting the ban on ecclesiastics to participate in warfare. There was nothing extraordinary about this, however. Bishops in England, Germany and the rest of Europe often served as military leaders and so did Danish bishops. In the battle of Fodevig in 1134 five Danish bishops lost their lives.

The civil wars had been fought between the forces of magnates and chieftains, their household troops and other followers, whose support had largely decided the outcome of the wars. These forces now had to be united in a common cause, and if Absalon deserves credit it is for promoting royal control of the military resources of the country, for suppressing the ancient rights of the people to decide about foreign warfare in public meetings and replacing them with a duty to muster at the king's call. This was no easy job and it was achieved only by strong pressure and the occasional resort to force. There can be little doubt, though, that it was an important factor in the growth of Danish kingship.

When the Wends had been subdued and repeated, massive campaigns were no longer required to control them the alert against them was reduced to a coast-guard, the burdens of providing which were divided between the inhabitants according to wealth. This organization is described in later Danish laws, and it has mistakenly been assumed that Absalon's campaigns against the Wends were based on it.

After the death of Valdemar the Great in 1182 Absalon became the chief adviser of his 19 year old son Knud 6. In the 1160s, when Frederick Barbarossa was more powerful than now, Valdemar had paid homage to the emperor – and rebuilt the fortifications at Danevirke – but Absalon now regarded it as safe for Knud to refuse the emperor homage. As Knud came of age and successfully consolidated the position of Denmark Absalon seems to have turned from politics to his pastoral duties.

Absalons Roskilde

af Michael Andersen

Absalons første besøg i Roskilde kendes ikke. Som stormandssøn fra Fjenneslev er det troligt, at han flere gange gennem sin barndom og ungdom har haft lejlighed til at besøge Roskilde, som gæst hos de af Hvideslægtens medlemmer, der var bosiddende i domkirkebyen, eller i forbindelse med valfarter til domkirken.

Den første gang, vi hører om Absalons tilstedeværelse i Roskilde, er han blevet 29 år gammel. Han var da en yngre teolog, såvidt vides uden noget embede, men i en central position til at blive noget stort i den danske kirke, for han havde som en af de få danskere studeret i Paris. Nogen særlig tilknytning til Roskilde havde han formentlig ikke. Året er 1157, og stedet er kongsgården i Roskilde.

Det er Saxo, vi skylder den dramatiske beretning om begivenhederne i kongsgården, der senere har fået den malende betegnelse »blodgildet i Roskilde«. Absalon var sammen med kongerne Svend og Valdemar inviteret til forsoningsgilde hos kong Knud i Roskilde. Absalon indtog altså allerede i 1157 en central position – omend uofficielt. Det endte med, at kong Knud blev myrdet, mens kong Valdemar og Absalon undslap.

Saxos beskrivelse af Absalons flugt er interessant, da den giver et indblik i centrale dele af Roskildes datidige topografi. Gildet fandt sted i kongsgården, som skal søges umiddelbart vest for domkirken i den karré, som i nutiden afgrænses af Bondetinget, Skolegade og Lille Maglekildestræde. Herfra var der kun få skridt over til domkirken, den store frådstenskatedral fra 1000-tallets sidste fjerdedel med de to tårne, der vendte mod kongsgården i vest. De to bygningsværker, gården og katedralen, har været i nøje sammenhæng med hinanden, idet den vestlige del af domkirken dannede rammen om kongens plads under de kirkelige handlinger i form af et galleri mellem de to tårne. På tilsvarende vis havde bispen sin gård øst for katedralen og sin plads i kirkebygningens kor. Det er sandsynligt, at denne tredeling af det centrale areal på Roskildebakkens top går tilbage til byens begyndelse.

Fuldstændigt sammenhørende har de tre bygningsværker dog ikke været. Domkirken markerede sin særlige status ved, at katedralområdets indviede jord var omgivet af en frådstensmur med foranliggende grav, et symbol på kir-

kens integritet, men tillige en såre håndgribelig beskyttelsesforanstaltning for kirkens skatte.

Hertil var det, at Absalon flygtede, da han slap ud fra kongsgårdens kaos. Saxo beretter, hvorledes Absalon søgte tilflugt i klostret. Det lå som en trefløjet tilbygning på nordsiden af domkirken og var bolig for præsteskabet. Men heller ikke på kirkens område, der ellers burde være fritaget for kamphandlinger, kunne han føle sig sikker, og han fortsatte derfor flugten ud af byen i sydlig retning, først til Ramsø og siden til barndomshjemmet i Fjenneslev.

Det fremgår ikke, ad hvilken vej Absalon slap ud af byen, gennem hvilken af byportene, men man kan forestille sig, at han har fulgt Ringstedgade til Ringstedgades port, som byporten hed her, eller at han er søgt ad Snæversti forbi Vor Frue kirke til en port, som kan have været her eller ved Hersegades udmunding. Denne byports placering kendes ikke mere, men et sted i dette område ved den nuværende Jernbanegade har der rimeligvis været en udfaldsvej fra byen. Både Snæversti og Hersegade har dengang haft en mere fremtrædende placering i bybilledet end i dag.

Byens udvikling

Efter nordeuropæisk målestok var Roskilde ved midten af 1100-årene en overordentlig stor by. Det voldomkransede areal udgjorde ca. 73 ha eller sagt på en anden måde: der var ca. 1 km fra nord til syd og det samme fra øst til vest inden for voldene.

Men hermed var det ikke gjort, for betydningsfulde bebyggelser indgik som en slags forstæder i det samlede bykompleks. Sankt Jørgensbjerg og Vindeboder ved fjordens bund, henholdsvis nordvest og nordøst for byen, udgjorde Roskildes havneforstæder. Der er ingen tvivl om, at byen fra starten af har været præget af to geografiske poler i form af fjorden mod nord og bakketoppen mod syd, hvor domkirken, kongsgården og bispegården blev opført. Denne akse nord-syd udtrykker sig tillige i opførelsen af den mægtige Vor Frue kirke omkring 1080 i byens sydlige udkant på et sted, hvor der siden tidligt i 1000-årene havde stået en trækirke.

I dag kan Vor Frue kirke synes noget gemt af vejen i bybilledet, men på Absalons tid har det været anderledes. Nutidens Allehelgensgade eksisterede ikke. Det gjorde Hersegade og Snæversti til gengæld, omend sidstnævnte må have båret et mindre beskedent navn oprindelig (det nuværende navn kendes først sent i middelalderen), for den må have haft status af en hovedfærdselsåre, som har ledt trafikken hen til sognekirken Vor Frue, biskop Svend Nordmands store kirkebygning fra 1080'erne.

Sankt Ols Gade-Snæversti har således oprindeligt udgjort rygraden i byens dominerende

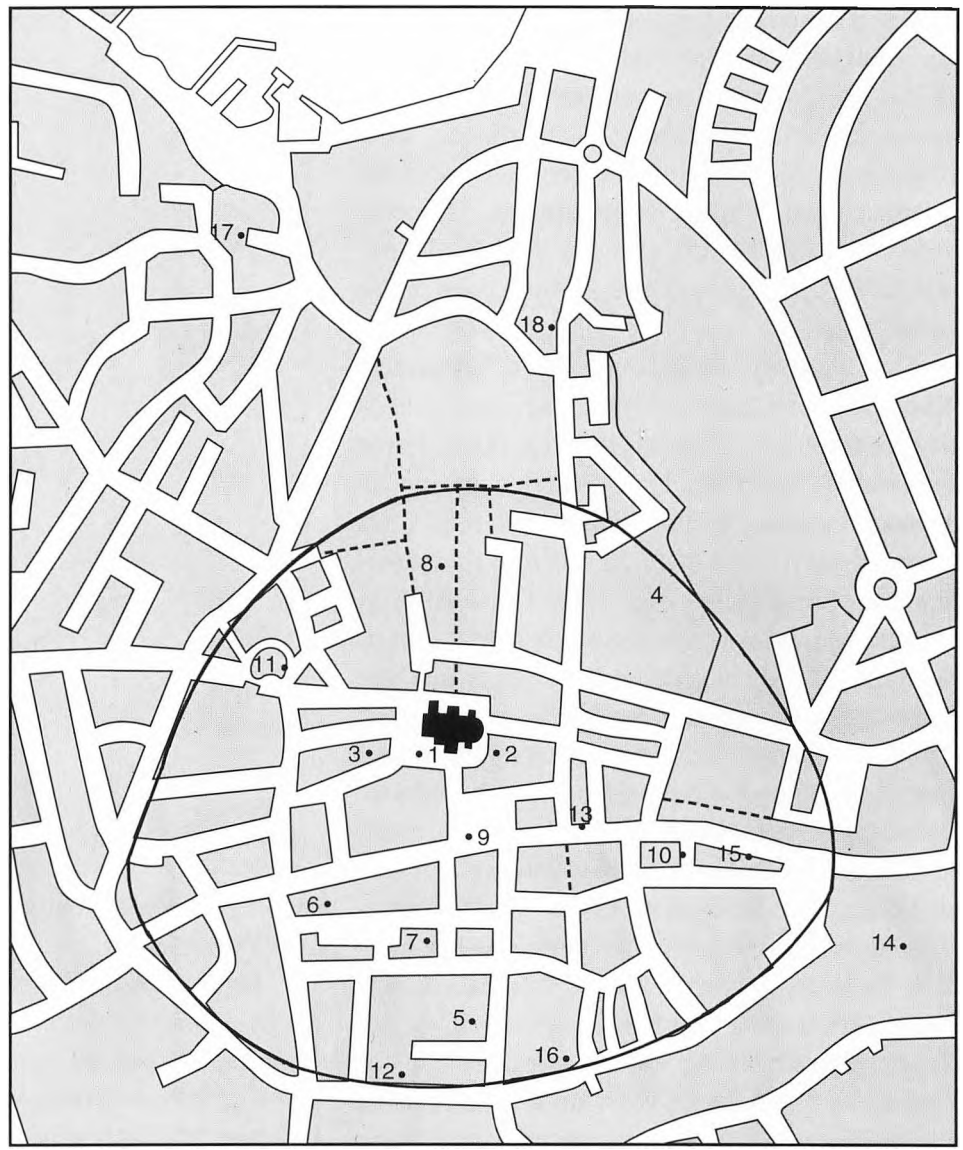

Fig. 1. Roskilde på Absalons tid.
1 Domkirken
2 Bispegården
3 Kongsgården
4 Byvolden
5 Alle Helgens kirke
6 Sankt Budolfi kirke
7 Sankt Dionysii kirke
8 Sankt Hans kirke
9 Sankt Laurentii kirke
10 Sankt Mikkels kirke
11 Sankt Mortens kirke
12 Sankt Nikolai kirke
13 Sankt Olai kirke
14 Sankt Peders kirke
15 Sankt Pauls kirke
16 Vor Frue kirke og kloster
17 Sankt Clemens kirke (Sankt Jørgensbjerg kirke)
18 Sankt Ibs kirke
(Tegning Catharina Oksen)

nord-syd akse. Det var forbindelsen fra fjorden via domkirken til Vor Frue kirke, der prægede byen; et forhold som er nært forbundet med datidens trafikale situation på Sjælland, hvor skibsfarten på fjorden spillede en hovedrolle sammen med landevejsforbindelsen, der forbandt Roskilde med Ringsted i syd og Slangerup i nord, centrale sjællandske byer i den ældre middelalder.

Den anonyme forfatter til abbed Vilhelm af Æbelholts levnedsbeskrivelse, formentlig nedskrevet omkring 1220, har netop skildret denne sjællandske rejserute. Han fortæller, hvorledes Absalon omkring 1165 indkaldte fire brødre fra Sainte-Genevièves kloster i Paris for at reformere klostret på Eskilsø i Roskilde fjord. Efter at det lille rejseselskab var ankommet med skib til Sjælland, skal de angiveligt have været tre dage undervejs til Ringsted, hvor de blev modtaget af Absalon og kong Valdemar. Efter nogle dages ophold drog de så videre til Roskilde, hvorfra de endelig blev sejlet over til Eskilsø.

Det arkæologiske fundmateriale fra den lange række af undersøgelser i byen bekræfter billedet af byens orientering før Absalons tid. Fundene fra byens første ca. 100 år, frem til slutningen af 1000-årene, strækker sig i et bånd fra Sankt Jørgensbjerg og Vindeboder i nord til Vor Frue kirke i syd. Det gælder de tidlige mønter, det gælder vikingetidens oldsager – genstande

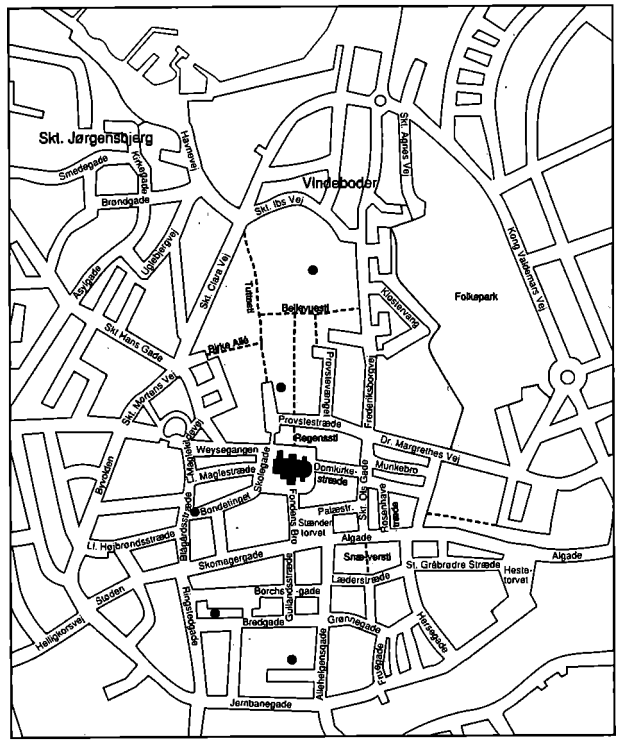

Fig. 2. Fund af klæberstensgenstande i Roskilde, et vidnesbyrd om den ældste bys udstrækning. (Tegning Catharina Oksen)

af klæbersten eksempelvis – og det gælder kirkebygningerne.

Byvoldens anlæggelse omkring 1150 betød, at byen i højere grad end før blev distanceret fra fjorden. Da volden opførtes, blev der taget højde for, at byen stadig skulle kunne vokse. Ved midten af 1100-årene har der kun været spar-

somt bebygget i det østlige og vestlige voldkvarter. Det arkæologiske fundmateriale afspejler dette forhold. Mod øst og vest er der kun fundet lidt fra den tidlige tid.

Da der i 1994 blev foretaget udgravninger på Hestetorvet, var det netop billedet af en sparsom bebyggelse, der tegnede sig – og alene langs med Algade. På selve Hestetorvet var der ingen middelalderlig bebyggelse at spore, og skønt de arkæologiske arbejdsbetingelser langtfra var optimale, tyder meget på, at Hestetorvet som torv eller åben plads har gammel hævd og kan have fungeret som kvægmarked, allerede da byvolden blev opført.

Netop i Absalons tid som Roskildebisp må udnyttelsen af yderområderne mod øst og vest have taget fart. Forklaringen skal først og fremmest søges i byens stadige og hurtige vækst, men forbindelserne til de fremspirende centre København og Kalundborg har også spillet en rolle.

Byens kirketopografi

Sognekirkerne har fungeret som fikspunkter i byen, og efter alt at dømme var samtlige opført, da Absalon kom til byen. Kun få af de 12 sognekirker inden for voldene kendes ikke arkæologisk. Det gælder Sankt Poul, Sankt Morten, Sankt Nikolai og Sankt Peder. Den sidste er dog muligvis identisk med det rundkapel, hvis rester blev fundet på jernbaneterrænet øst for den nuværende banegård i forrige århundrede – det vil sige uden for volden. Ved hjælp af skriftlige kilder lader det sig imidlertid gøre at stedfæste de kirker, som endnu ikke er blevet påtruffet ved spadens hjælp.

Fordelingen af sognekirkerne inden for voldene er ikke jævn. Kirkerne ligger tæt i centrum. Den sydlige bydel er også ganske godt forsynet, men det er påfaldende, hvorledes der kun findes to kirker mod vest og sydvest og ingen mod nordøst. Der ligger også i dette forhold et vidnesbyrd om byens oprindelige orientering.

Kirketopografien må til en vis grad afspejle bebyggelsens udstrækning i den ældre middelalder, omend man må gøre sig klart, at kirkerne ikke blev opført med henblik på at opfylde et sogns behov for kirkerum. Forholdet har snarere været det modsatte: da sogneinddelingen blev gennemført, omkring 1150, var det med udgangspunkt i de allerede opførte kirker. Den ældre middelalders kirkebygninger er som en hovedregel bekostet af enkeltpersoner, af én eller nogle få i fællesskab. Kirkerne har således været nært knyttet til disse højtstående personers ejendom i byen. Forholdet er blevet illustreret på forbilledlig vis gennem fundet af en stormandsgård ved Sankt Jørgensbjerg kirke i 1992. Denne bygning vil blive nærmere omtalt nedenfor. Her skal blot tilføjes, at de selvbevidste kirkebyggeres tilstedeværelse også lader sig

aflæse ud fra kirkeruinerne. Sankt Olai kirke har eksempelvis haft to vesttårne og et herskabsgalleri i lighed med Svend Nordmands domkirke. Allehelgens kirke var oprindelig opført som en rundkirke, muligvis efter østeuropæisk forbillede. I det hele taget var bygningerne individuelt udformede, som en naturlig følge af de forskellige bygherrers skiftende præferencer og internationale kontakter. Kun Sankt Laurentii og Sankt Budolfi kirker har tilsyneladende været bygget efter samme forbillede.

Det lokale byggemateriale

Ingen af de arkæologisk undersøgte sognekirker har været opført af tegl. Det er frådstenen, som har været anvendt i alle tilfælde. Skiftet fandt sted i løbet af 1100-årenes anden halvdel i Absalons og Peder Sunesens bispetid. Vi har imidlertid ikke sikre efterretninger om, at teglstensbygninger er blevet opført i byen, medens Absalon beklædte bispeembedet. Domkirken skal nok tilskrives Absalons initiativ, men den blev hovedsageligt opført af hans efterfølger. Det er byens tidligste sikkert bevidnede teglstensbygning.

Frådstenen, eller kildekalken som den også kaldes, var ubestridt Roskildes dominerende stenart. I vid udstrækning har den kunnet brydes inden for voldene. Det vigtigste frådstensbrud har befundet sig ved Maglekilde vest for dom-

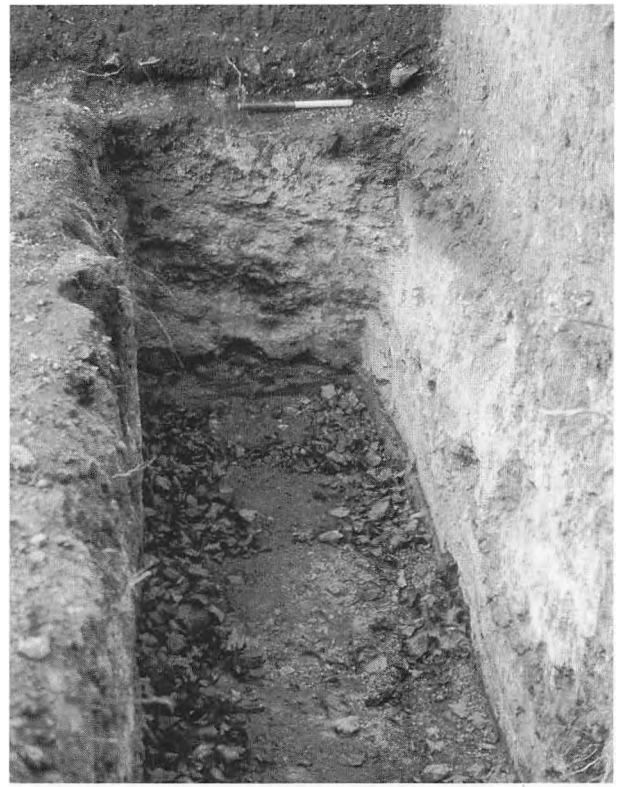

Fig. 3. Der var let adgang til frådstensforekomster både inden for og uden for Roskildes byvold. Frådstensforekomst under udgravning 1995 i Vindeboderkvarteret (nutidens Bypark). (Foto Kirstin Eliasen)

kirken, og der kan næppe herske tvivl om, at det har været i brug gennem hele 1100-tallet. Også i byens umiddelbare nærhed, på den anden side af volden, har man kunnet åbne stenbrud. Der er således frådstensforekomster både i nutidens

Folkepark og i Byparken. Kvaliteten har været – og er – meget vekslende. Langtfra alle lag har ladet sig udskære til kvadre. Kildekalkens store fortrin er imidlertid, at det hele lader sig anvende. De smuldrende lag kan brændes til kalk og siden anvendes i kalkmørtel mellem murværkets kvadre eller som puds.

Da Absalon kom til byen, havde Roskilde ikke et eneste kloster. Domkirkens præster boede ganske vist i et klosterlignende kompleks bag ved katedralen, men et egentligt kloster var det ikke. Det tilhørte således ikke nogen klosterorden. Snart voksede et klosteranlæg imidlertid frem syd for Vor Frue kirke. Stiftelsesåret var måske 1158, samme år som Absalon blev biskop.

Torv og handel

Arkæologiske fund vidner om håndværksmæssige aktiviteter, om handel med udlandet, kort fortalt om en driftig handelsby netop på denne tid. Hvor den senere middelalders Roskilde i høj grad har haft sit udkomme i kraft af sin status som kirkeligt og verdsligt administrationscentrum, forholder det sig anderledes med 1000- og 1100-årenes by.

Roskildes egentlige marked eller torv omtales første gang i stadsretten fra 1268 og defineres her som en del af Algade/Skomagergade, nemlig strækningen fra det nye Helligåndshospitals hus umiddelbart vest for Sankt Laurentii kirke og til vestenden af Sankt Mikkels kirkegård. Endnu i dag er den vestlige del af Algade bredere end den østlige, et forhold som har været yderligere accentueret i middelalderen. Arkæologiske undersøgelser i Algade 1995 har påvist bebyggelse ude i det nuværende gadeforløbs østlige del i form af et teglstenshus fra midten af 1200-årene samt denne bygnings forgænger, som var opført af træ.

Når det imidlertid er vanskeligt at pege på et egentligt torv i denne periode, hænger det blandt andet sammen med, at Algade er blevet totalt renoveret allerede i middelalderen. Dette arbejde har været så gennemgribende, at sporene efter den ældre middelalders Algade stort set er væk. Det er derfor vanskeligt at drage sikre slutninger.

Roskildes forstæder

Et andet forhold, der skal tages i betragtning, er imidlertid, at byen havde to havneforstæder. En stor del af handelen må oprindeligt have fundet sted her. Navnet på den østlige forstad »Vindeboder« afspejler netop dette. Vindeboder betyder vendernes boder. Her har de slaviske købmænd fra områderne syd for Østersøen handlet med befolkningen i Roskilde. Fundmaterialet afspejler deres tilstedeværelse i form af importeret keramik og et påfaldende antal slaviske

knivskedebeslag. Først senere i byens historie kan man spore, at der har været restriktioner, som søgte at holde handelen inden for byvolden. Dette var ukendt i 1100-årene.

Tilbage af Vindeboder er i dag alene sognets kirke, Sankt Ib, og det landskab, som betingede handelen. I Byparken kan man stadig fornemme den gamle strandlinje, hvor terrænet flader sig ud i parkens nordlige del.

Den anden af forstæderne, Sankt Jørgensbjerg, kan også have dannet rammen om handelsmæssige aktiviteter. Også her møder vi de slaviske knivskedebeslag.

Først og fremmest har Sankt Jørgensbjerg dog været karakteriseret ved sit fornemme byggeri. Sankt Jørgensgården, byens spedalskhedshospital, har vi ikke efterretninger om før ind i 1200-årene. Anderledes forholder det sig med sognekirken, Sankt Clemens, som blev opført allerede omkring 1035 i frådsten. Den udmærker sig ved at være den ældste arkæologisk påviste stenkirke i landet. Den nustående kirke er dens efterfølger, en fornem stenbygning fra omkring 1100. Kirkens særegne runde hjørner har paralleller i Svend Nordmands sjællandske kirkebyggerier fra 1080'erne.

Forstæderne har været fysisk adskilt af et vandløb, som det formentlig ikke har været helt ukompliceret at krydse. Vandet stammede fra Maglekilde og andre kilder, som springer i den

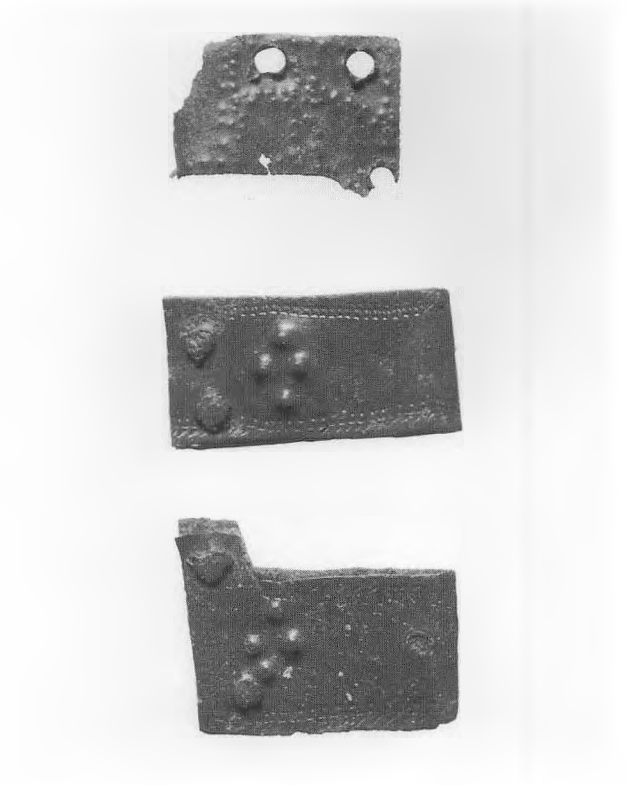

Fig. 4. Vendiske beslag til knivskeder, 1100-årene, fundet i Vindeboderkvarteret i Byparken. Beslagene er vidnesbyrd om de vendiske købmænd, der gæstede byen og gav navn til havneforstaden Vindeboder (»vendernes boder«). (Foto Flemming G. Rasmussen)

vestlige side af domkirkebakken. Fra 1200-årene har vi efterretninger om en hel række af møller, som blev drevet af dette vand. Sandsynligvis har de været en realitet allerede i 1100-årene. Vi

Fig. 5. Ruin af kælder opført i kampesten umiddelbart nord for Sankt Jørgensbjerg kirke. Kælderen er den sidste rest af en stormandsgård, som sammen med kirkebygningen har udgjort et samlet hele. Stormanden har sandsynligvis både været kirkens ejer og bygherre. Gård og kirke er opført omkring 1100. (Foto Flemming G. Rasmussen)

har ikke efterretninger om en bro over dette vandløb, der har forbundet de to forstæder, og vi må derfor forestille os, at man har skullet et stykke op ad bakken mod domkirkebyen for at komme fra den ene bebyggelse til den anden. Udløbet kan have tjent som en beskyttet ankerplads.

Forstæderne har således udgjort hver sin lokale enhed, hvilket også afspejler sig i, at de gennem hele middelalderen udgjorde hvert sit sogn. Intet tyder på, at forstæderne har stået tilbage for byen på bakketoppen. For 1100-årenes vedkommende må man næsten sige tværtimod.

I 1992 blev der umiddelbart nord for Sankt Jørgensbjerg kirke afdækket ruinerne af en verdslig stenbygning i form af en kraftigt bygget kælder af kampesten, formentlig med en søjle i midten. Man må formode, at der over jorden har været yderligere to stokværk, efter nedbrydningsmaterialet at dømme opført i frådsten.

Stenbygningen, som er jævngammel med den nuværende Sankt Jørgensbjerg kirke, må have indgået i et større gårdsanlæg, som den fornemste af gårdens huse. Der kan næppe herske tvivl om, at gården og kirken skal opfattes som et samlet hele. På gården, i det fornemme stenhus, boede kirkens bygherre og ejer. Hvem han var, ved vi ikke. Men Absalon må have kendt ham, måske var han ligefrem medlem af Hvideslægten. Der er ikke fundet mange huse i byen, hvorom man kan sige, at Absalon må have

Fig. 6. Fingerring af forgyldt bronze med en sten af blåt glas. Ringen, som er fra midten af 1100-årene, blev fundet i gulvlaget på bunden af kælderen nord for Sankt Jørgensbjerg kirke. (Foto Flemming G. Rasmussen)

været der, men stenhuset på Sankt Jørgensbjerg er et af dem.

Nord for Vindeboder, på en markant knold ved fjordens østlige bred, lå tidligere borgen Haraldsborg. Den var formentlig opført af Erik Ejegods søn, tronprætendenten Harald Kesja. I 1133 blev den angrebet og ødelagt af Erik Emunes folk. Vi har ingen efterretninger om Haraldsborg i mange år herefter. Der blev ikke udstedt breve her. Hele den kongelige administration fandt sted i Roskilde. Borgen synes således at have udspillet sin rolle før Absalons tid. Først i 1400-årene dukker Haraldsborg atter op i historien, og da som en ubefæstet kongsgård.

Absalons mægtige bispegård

1158 blev Absalon Sjællands biskop og forblev i dette embede til 1192. Har Absalon sat sig spor i Roskilde? Kan man påvise hans tilstedeværelse i byen gennem 34 år?

Meget tyder på, at netop Absalon har sat sit stærke præg på Roskildes middelalderlige bispegård. Saxo omtaler bispegården i forbindelse med begivenheder i 1160'erne, der angiveligt krævede Absalons opmærksomhed så meget, at han lod sin bispegård forfalde. Det er en litterær udtryksmåde, der skal illustrere, hvor mange kræfter den nyvalgte bisp lagde i kampene mod venderne.

Fig. 7. Den ældste kendte bispegård i Roskilde blev opført af frådsten, formentlig i Absalons bispetid. Parti af bispegårdens østmur. (Foto Jens Andersen)

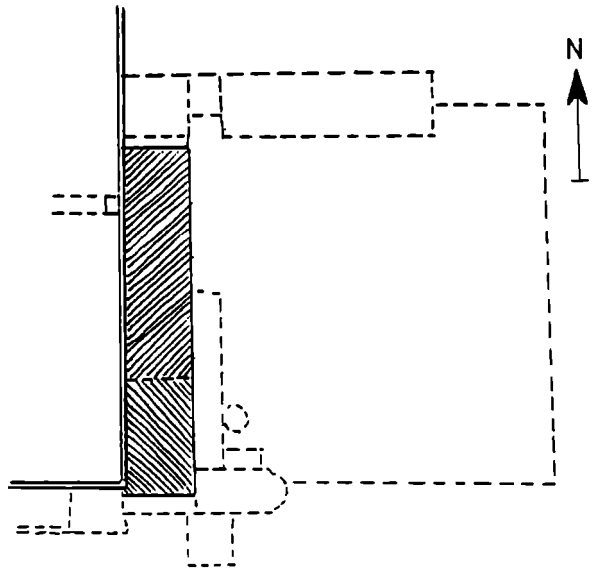

Fig. 8. Plan over Roskildes middelalderlige bispegård, som den fremtrådte kort før nedrivningen i 1733. Den ældste del, formentlig fra Absalons tid, indgår i anlæggets vestfløj, hovedfløjen. (Tegning Jens Andersen)

Roskilde blev bispesæde omkring 1020, men byens ældste bispegård er ukendt. Derimod er kendskabet til den middelalderlige bispegård efterhånden ganske godt. Den var beliggende øst for domkirken, hvor man i dag finder Det Kongelige Palæ. Arkæologiske undersøgelser i 1941-42 samt senest i 1995 har vist, at store dele af middelalderens bygningsværk er bevaret under jorden.

Anlæggets vestfløj har udgjort hovedbygningen. Den er tillige den ældste del af byg-

ningskomplekset, og den eneste erkendte bygningsdel fra 1100-årene. Bygningen, som har været hele 51 m lang og 10,5 m bred, må dateres til midten af 1100-årene, dog med en vis margin. Der indgår ikke tegl i byggeriet, og de jordlag, der stammer fra bygningens opførelse indeholder heller ikke tegl. Disse lag må derfor være dannet, før byggeriet af den nuværende domkirke af tegl blev påbegyndt engang i 1100-årenes slutning. Bispegården var – naturligvis fristes man til at sige – opført af frådstenskvadre.

Det er velbegrundet at pege på Absalon som bispegårdens bygherre – uden at forholdet dog er bevist. Bygningen har med sine 51 m ikke haft sin lige i Danmark. Selvom vi ikke kender kongsgården på den anden side af domkirken, så har den næppe været tilnærmelsesvis så stor. De kendte middelalderlige bispegårde i Oslo og Trondheim var betragteligt mindre. Det er i det hele taget vanskeligt at forestille sig, at der i Norden i det 12. århundrede har eksisteret et hus, der i størrelse kunne sammenlignes med bispegården i Roskilde. Det skulle i så fald være ærkebispegården i Lund, som ikke kendes arkæologisk.

En særlig indsats for klosterlivet

Anderledes håndfast og detaljeret er vor viden om Absalons støtte til Vor Frue nonnekloster i Roskilde. Saxo skylder vi den meget detaljerede beretning om klostrets grundlæggelse omkring 1158 som en bodshandling ved domprovst Isak. Stiftelsen fik en kolossalt hurtig udvikling først og fremmest takket være Absalon.

Det var ham, der personligt sørgede for, at liget af Den Hellige Margrethe blev overført til Vor Frue kirke, da der skete mirakler ved Margrethes oprindelige grav på stranden ved Ølsemagle. Margrethe var medlem af Hvideslægten, og kulten omkring hende skal utvivlsomt ses i et slægtspolitisk lys. Hvideslægtens medlemmer må have opfattet sig som kongefamiliens ligemænd i stort set enhver henseende. Som kongeslægten havde valgt Ringsted klosterkirke som slægtens gravkirke, havde Hvideslægten, det vil sige Absalon, valgt Sorø klosterkirke som deres. Kongeslægten havde netop fået kongens far, Knud Lavard, kanoniseret og gravlagt i Ringsted. Hviderne fulgte efter med Margrethe.

Hvorfor valgte Absalon at overføre det hellige lig til netop Vor Frue kloster? Andre muligheder har ligget åbne, heriblandt ikke mindst klostret i Sorø, som han selv havde ladet reformere. Forklaringen må søges i det forhold, at Absalon har villet støtte klosterlivet i sin stiftsby, og således indirekte byen i almindelighed. Man går næppe heller for langt ved at hævde, at han har ønsket at sætte sig et minde i byen. Vor Frue kloster var som nævnt byens eneste. Samtidig var det en cistercienserstiftelse og tilhørte

således den orden, som havde Absalons største interesse og bevågenhed, som overhovedet havde den største bevågenhed i tiden. Danmarks cistercienserklostre stiftedes alle inden for en periode på kun 45 år (1144-1189), med en enkelt meget sen og ubetydelig undtagelse (Knardrup i Nordsjælland).

Ved at flytte Margrethe til Vor Frue, støttede Absalon altså cistercienserne i Roskilde, hvad der i øvrigt ikke normalt kunne lade sig gøre på denne måde. Faktisk er denne stiftelse den eneste af sin art i landet ved siden af klostret i Slangerup. Tilsammen var de landets eneste nonneklostre af cistercienserordenen. Vor Frue kloster var det eneste cistercienserkloster, der lå i en stiftsby.

At netop dette kloster har ligget Absalon på sinde, ser man også deraf, at det kloster, som Absalon i 1193 grundlagde i Bergen, i centrum af det netop erobrede og kristnede Rügen, blev en datterstiftelse af Vor Frue kloster i Roskilde.

Af årsager vi ikke kender i dag, opnåede Margrethe ikke helgenværdigheden, skønt der blev gjort forsøg omkring 1200. Absalons nære personlige tilknytning til Den Hellige Margrethe var dog usvækket. Hvor Absalon grundlagde kirker og klostre, er den hellige Margrethe fulgt med. Gumlösa kirke i Skåne, som Absalon indviede i 1191 blev således forsynet med Margretherelikvier foruden en splint af Kristi kors og noget af Jomfru Marias hår og tøj. Også klosterkirken i Bergen på Rügen og Sorø klosterkirke har sikkert haft Margretherelikvier.

Margrethe opnåede alligevel og meget hurtigt stor popularitet. Hun var kendt langt uden for bygrænsen og omtales således i en islandsk rejsefører fra 1200-årene. Valfarten, f.eks. den 25. oktober, datoen for hendes mord, som nærmest var et martyrium, og de medfølgende ofringer har givet klostret store indtægter. Hertil kommer Absalons gaver, som bestod i hele bispetienden af Roskilde by samt en gård i Hove nordøst for byen. Der blev hurtigt grundlag for en udbygning af klosterkirken i form af en meget stor korbygning, en passende ramme omkring det høje lig.

Absalons andel i møntslagningen

Alle disse økonomiske dispositioner krævede en veludbygget administration. Hertil har Absalon kunnet drage nytte af de regnskabskyndige blandt domkapitlets medlemmer. Han har uden tvivl også vidst at gøre nytte af sin andel i Roskildes mønt. Det var kongen, der slog mønt i landet i kraft af sine møntmestre, som var placeret i rigets centrale byer. I enkelte tilfælde har bisperne haft andel i mønten, således for eksempel Absalon, som er portrætteret både på mønter fra Roskilde og Lund.

Fig. 9. Mønt slået i Roskilde under Valdemar 1. På møntens ene side ses Absalon med bispestaven i højre hånd. Det fremgår således, at bispen havde andel i udmøntningen. (Foto Niels Elswing, Nationalmuseet)

Møntmesteren var en vigtig kongelig embedsmand, der udover at slå mønter også fungerede som en slags bank for møntherren, der gennem sin møntmester kunne anvise beløb til udbetaling. Der er næppe tvivl om, at møntmesteren i Roskilde har opbevaret midler for både kongen og bispen, hvorfor hans arbejdsplads har været velbevogtet. Man kunne forestille sig, at mønten blev slået i kongsgården for at opnå den optimale beskyttelse. Det ser imidlertid ikke ud til at være tilfældet. Møntmesteren havde egne lokaler. Et kongeligt skøde fra slutningen af 1150'erne er nemlig vidnesbyrd om, at Valdemar 1. førte officielle forhandlinger i Roskilde »i Gerhard møntmesters stue«. Her blev de indviklede forhold omkring kongens ejendom i Stenholt udredt. Denne stue har altså i det mindste i nogle tilfælde dannet ramme om en del af den kongelige administration. Herfra er rigets finanser fra tid til anden blevet administreret, og – må vi tro – også Absalons.

Roskildes middelalderlige bispegård blev revet ned i 1733. Vor Frue kirke er i dag kun en torso, en svag men betagende afglans af middelalderens store valfartskirke. Møntmester Gerhards værksted kender vi ikke beliggenheden af.

For den, der i dag færdes i Roskilde, er det gadebilledet, der – indirekte ganske vist – må betegnes som det mest håndgribelige Absalonminde. Efterhånden som Øresundsregionen blev Danmarks nye handelsmæssige centrum, og København voksede og blev Roskilde bispestols vigtigste besiddelse, ændrede byen orientering. Algade og Skomagergade blev det vigtigste strøg i byen. Således som forholdene også er i dag.

Da Algade blev totalt renoveret engang i 1300-årene, som det er fremgået af de omfattende arkæologiske undersøgelser ved den seneste gaderenovering i 1995, var det byens torvegade, der blev nyanlagt. Den havde da allerede længe haft direkte vejforbindelse til højmiddelalderens sjællandske centre: Kalundborg i vest og København i øst.

Litteraturvejledning

Roskildes topografi i den ældre middelalder er nærmere beskrevet af forfatteren i *Roskilde Bys Historie – tiden indtil 1536*. Red. Frank A. Birkebæk, Ernst Verwohlt og Mette Høj. Roskilde 1992. Heri findes også fyldig litteraturoversigt. De arkæologiske undersøgelser på Hestetorvet 1994 er publiceret i Hans Mikkelsen: Fra bronzealder til beskyttelsesrum. *ROMU 1994*. Om de seneste udgravninger i den middelalderlige bispegård kan man læse i Jens Andersen: Nyt lys på Roskildes Bispegård. *ROMU 1995*.

Gårdsanlægget på Sankt Jørgensbjerg er under publicering af forfatteren i samarbejde med Åse Højlund Nielsen. De seneste undersøgelser i Algade forventes publiceret af Hanne Dahlerup Koch.

Summary

The first time we hear about Absalon and Roskilde is through Saxos account of the murder of King Knud (Canute) in 1157. Absalon barely succeeded in escaping from the carnage at the royal residence west of the cathedral. The next year, he was chosen as bishop of Roskilde. Roskilde at that time was a large city measured by northern European standards. The city rampart, which was constructed around 1150, enclosed an area of approximately 73 ha. Besides the city proper, Roskilde also included the hamlets Sct. Jørgensbjerg and Vindeboder, which were situated at Roskilde Fjord. The city had twelve parish churches inside the ramparts, and the elaborate complex of buildings was clearly oriented in a north-south line, starting at the fjord, continuing by way of the cathedral to the large Church of Our Lady. The archaeological findings, in conjunction with the topography of the churches, prove that there was no significant expansion of buildings to the east and west sides in the earliest period of the city.

Absalon was the bishop of Roskilde for 34 years. How has he left his mark? It is conceivable that the west wing in the episcopal residence of the Middle Ages is his work. This uncommonly large building, constructed of calcareous tufa, measured 51 metres by 10,5 metres. Absalon furthered the cause of the Convent of Our Lady by bringing the body of the holy Margrethe to Roskilde.

All findings considered, it seems that Absalon was the initiator of building a new cathedral (the present). Finally, it should be noted that a new axis of orientation, the east-west orientation that dominates the city today, developed during Absalon´s period as bishop of Roskilde. Kalundborg and Copenhagen became the most important neighbouring cities. Copenhagen was Absalon´s personal property, which he in turn gave to the episcopal office in Roskilde.

Absalon og Roskilde domkirke

af Anette Kruse

I Roskilde domkirke findes der i dag kun to ting, som umiddelbart og synligt knyttes til Absalons navn. Det ene er hans portræt, det første af de bispebilleder, der hænger i omgangen bag koret, det andet er Absalonsbuen, den lukkede gang der i øst fører fra kirkens gallerietage over til Palæet.

Absalonsbuen stammer imidlertid ikke fra Absalons tid. Først nogle årtier efter hans død er den bygget op mod kirken uden forbandt i muren. Byggematerialet, den grå kildekalk (frådsten), stammer formentlig fra den tidligere kirke på stedet, som blev revet ned et stykke inde i 1200-tallet. Bispeportrættet af Absalon er langt yngre, det er malet ca. 1820 med forbillede i Absalons gravsten, som blev nyhugget i 1536.

Absalons navn er dog uløseligt knyttet til domkirken. Det var som Roskildebisp, at han fra først af som kong Valdemars ven og medarbejder udførte sit store arbejde i kirkens og rigets tjeneste. Han uddannede sig i Paris på et længere studieophold og vendte o. 1156 tilbage til Danmark, hvor han ved biskop Assers død i 1158 blev valgt til biskop i Roskilde. Dette embede forvaltede han i omtrent 35 år. I 1178 blev

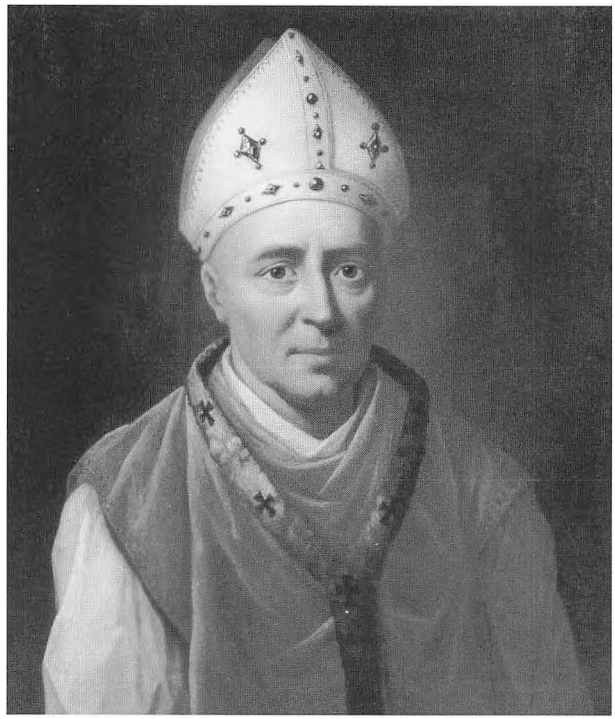

Fig. 1. Portræt af Absalon, omkring 1820. (Foto Flemming G. Rasmussen)

han desuden ærkebisp i Lund, og kom således mod al kanonisk lov til at beklæde et ærkesæde og et bispesæde på samme tid. Først efter 13 år

måtte han opgive Roskilde bispestol, og hans egentlige virkefelt kom nu til at ligge i Skåne. Han havde dog stadig svært ved at give slip på sit gamle embede. Det fremgår blandt andet af et brev fra den pavelige legat Cinthius, der i 1191/92 befaler, at den kommende Roskildebisp i sin gerning skal benytte sig af Absalons råd og anvisning, og at forholdet mellem Absalon og Roskildebispen skal være som det mellem en far og en søn. Den nye Roskildebisp blev Peder Sunesen, der var søn af Absalons fætter, den hovedrige stormand Sune Ebbesen.

Da Absalon døde i 1201, blev han imidlertid hverken begravet i Roskilde eller i Lund. Han havde valgt sit hvilested i Sorø, i det cistercienserkloster han selv havde stiftet og gjort til landets måske rigeste kloster. Absalon blev begravet foran højalteret i den monumentale teglstenskirke, som han havde ladet opføre som gravkirke for sig selv og hele Hvideslægten.

Frådstenskirken

Absalons domkirke var den kirkebygning, som Svend Nordmand, biskop 1073-88, havde fuldført omkring 1080 og som endegyldigt blev revet ned o. 1225. Ved udgravninger i 1892 fik man et temmelig godt kendskab til kirken og dens udseende. Det var en treskibet bygning, en basilika, bygget af det lokale stenmateriale, frådsten. I vest havde kirken en markant tretårnet opbygning, en slags vestværk, hvor to slanke tårne flankerede et kraftigt midttårn med fremspringende indgangsparti. Her fandtes sikkert et fornemt galleri til kongefamilien – kongsgården lå umiddelbart sydvest for kirken. Med kirkens østparti forholder det sig mere problematisk. Størstedelen befinder sig under den stående kirkes kor, og her indrettede kongen og forskellige adelige familier gravkrypter i løbet af 1600-tallet. Man har derfor ingen reel viden om frådstenskirkens østlige del, men en mulighed er den udformning med tre apsider som er vist på fig. 2.

Til kirkens nordside sluttede sig en kloster-

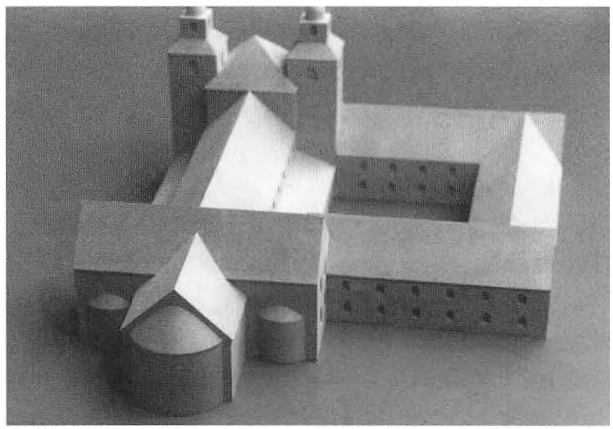

Fig. 2. Model af frådstenskirken, bygget til Domkirkemuseet af Lars Rothenborg. Forbilledet for rekonstruktionen af kirkens østparti er den frådstenskirke, som i 1946-47 blev udgravet under Sankt Knuds kirke i Odense. (Foto Flemming G. Rasmussen)

bygning, hvor domkirkens faste præster boede i et munkelignende fællesskab efter kirkefaderen Augustins forordninger som regelbundne kannikker. Hele komplekset var omgivet af en mur, der var opført af Svend Nordmands efterfølger, Arnold, biskop 1088-1124. Denne mur er stadig bestemmende for Domkirkepladsens afgrænsning mod nord, øst og syd. Mod vest blev murforløbet påvist ved udgravninger i 1982, som afslørede, at der foran muren yderligere havde været en voldgrav.

Kirkens imponerende ydre modsvaredes af et fornemt kirkerum med rigt udstyr, skænket af landets mægtige mænd og kvinder: højalter og sidealtre med kostbare relikvieskrin, væggene smykket med kalkmalerier og rummet oplyst af en pragtfuld lysekrone udformet med tårne og tinder som en spejling af Det Himmelske Jerusalem.

Saxos omtale af frådstenskirken

Saxo nævner frådstenskirken enkelte steder i sin Danmarkshistorie. I forbindelse med Absalon sker det kun tre gange: ved blodgildet i 1157, ved bispevalget året efter, og ved Absalons udnævnelse til Eskils efterfølger som ærkebisp i Lund.

Absalon var med ved kong Svends blodige forsoningsfest i Roskilde, hvor kong Knud blev myrdet, og kong Valdemar blev såret. Midt i tumulten lykkes det for Absalon at slippe ud af kongsgården over (sten-)broen og frem til den søndre port på Helligtrefoldighedskirken (dvs. domkirkens) gård. Men før han når ind bag den skærmende kirkemur, bliver han angrebet af en flok krigsfolk. Det lykkes ham at undslippe dem, og i løbet af natten når han frem til bryden i Ramsø.

Kort efter denne begivenhed døde biskop Asser, og på samme tid udbrød der uroligheder i Roskilde, hvor byens danske borgere rejste sig mod de tyske indbyggere. Det gik voldsomt til, og også kongens møntmester blev dræbt. Kong Valdemar drog da til Roskilde for at straffe borgerne, men blev imidlertid hurtigt formildet. Han gik så ind i kannikegården, hvor domkapitlet var forsamlet for at vælge ny biskop. Kongen ville naturligvis ikke blande sig i valget, som han udmærket vidste var kapitlets anliggende. Han ville dog blot foreslå, at Absalon blev opført som kandidat ved siden af de tre, der allerede var opstillet. Herefter blev Absalon enstemmigt valgt. De oplysninger, vi kan hente fra Saxo om domkirken, er – som det er fremgået – meget sparsomme: der er en port i kirkegårdsmurens sydside, og domkirken har en kannikegård, denne kannikegård må være klosterbygningen nord for kirken. Saxo omtaler i øvrigt kirken under dens gamle navn, Helligtrefoldighedskirken, ikke med dens nye betegnelse Sankt

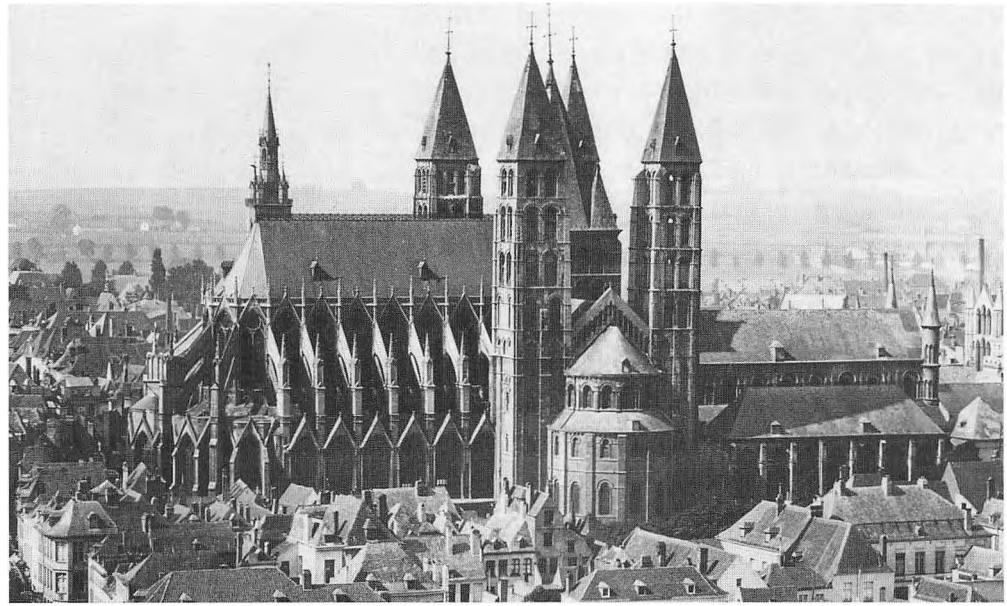

Fig. 3. Mariakirken i Tournai, nordre korsarm, eksteriør. Kunstakademiets bibliotek.

Lucii kirke, eller Sankt Trinitatis et (og) Lucii.

Saxo udarbejdede som bekendt Danmarkshistorien på Absalons opfordring, og den sidste del handler først og fremmest om Absalon og hans herlige gerninger. Det, der tæller, er krig – forsvaret for fædrelandet og for kristendommen. Mere fredelige gerninger fylder mindre. Måske er det derfor ikke så mærkværdigt, at han ikke ofrer mange ord på den gamle domkirke. Men det er mærkeligt, at han overhovedet ikke nævner Absalons storslåede projekt: at opføre en ny, vældig kirkebygning til Sjællands bispesæde i det ganske nye byggemateriale, teglsten.

Absalons teglstenskirke

I dag er der enighed om, at det var Absalon, der tog initiativ til at opføre Roskilde domkirke i tegl. Indtil midten af forrige århundrede forholdt det sig anderledes. Dengang mente man, at biskop Svend Nordmand var bygherre til teglstenskirken, og man opfattede derfor kirken som en romansk bygning. Opførelsen af teglstenskirken nævnes nemlig ikke med ét ord i de skriftlige kilder.

Under den indgående diskussion om domkirkens alder, som blev ført sideløbende med de store restaureringsarbejder på domkirken i mid-

ten af 1800-tallet, blev det imidlertid klart, at Svend Nordmand ikke kunne have bygget teglstenskatedralen. Først og fremmest af den simple grund, at teglbrændingskunsten ikke kom til Danmark før omkring år 1150.

Opmålinger og sammenlignende bygningsstudier, udført i anden halvdel af 1800-tallet, påviste teglstenskirkens afhængighed af såvel indenlandske som udenlandske forbilleder. Det blev klart, at den allerældste del af domkirkens østende måtte være udført i 1170'erne, altså i den tid, hvor Absalon var biskop i Roskilde – og før han flyttede til Lund.

Under restaureringen i 1860'erne var det blevet konstateret, at der på et meget tidligt stade i byggeriet var sket væsentlige ændringer i byggeplanerne. Spor i murværket afslørede, at der i korrundingen oprindelig kun skulle have været et enkelt vindue i hvert fag på gallerietagen, men at det var blevet ændret til de eksisterende tre. Yderligere blev det ved udgravningerne i 1892 klarlagt, at teglstenkirkens grundplan oprindelig skulle have været anderledes.

Summen af de forskellige iagttagelser kan give os en forestilling om, hvad det var for et i dansk sammenhæng enestående bygningsværk, som Absalon havde planlagt og påbegyndt i 1170'erne: en vældig romansk kirke med apsis under selvstændigt tag og apsisomgang i to etager, med brede, treskibede korsarme samt med

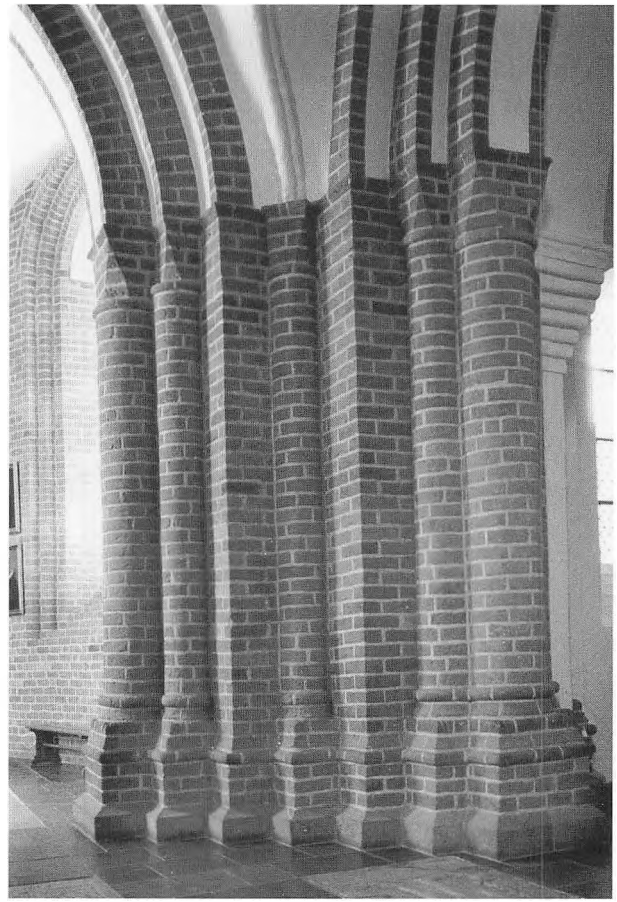

Fig. 4. Koromgangens søndre hjørnepille. (Foto Flemming G. Rasmussen)

et tårn på hver side af koret. Sideskibe og gallerier var tænkt med hvælv, midtskibet med fladt bjælkeloft.

Teknik og bygningsdetaljer i domkirkens ældste afsnit viser stor overensstemmelse med de samtidige store byggerier i Danmark, som Sorø klosterkirke, der var påbegyndt 10-15 år tidligere, Esrum kloster og Sankt Bendts kirke i Ringsted. Det gælder især den rigt profilerede hjørnepille, fig. 4. Med hensyn til planløsningen er forbilledet dog kommet andre steder fra.

Inspirationen havde Absalon hentet i udlandet. Ved en række store kirker langs pilgrimsvejene til apostlen Jacobs grav i Santiago de Compostela findes en planløsning meget lig den, som Absalon havde tænkt sig i Roskilde. Det er dog mere oplagt at lede efter forbilleder nærmere på, og Mariakirken i Tournai (1150-60) er ofte blevet fremhævet som forbilledet. Denne kirkes romanske kor blev nedrevet på et tidligt tidspunkt og erstattet med det nuværende gotiske. Men i det ydre af Mariakirkens nordre korsarms afslutning genfindes det romanske formsprog, som Absalon må have tilstræbt i Roskilde domkirkes kor. Der har dog også været tale om andre inspirationskilder end Tournai, og især med hensyn til koromgangen uden tilstødende småkapeller kan en række andre nordfranske kirker komme på tale, hvis korpartier stod under opførelse omkring 1160-80, nemlig katedralerne i Noyon, Laon og Arras.

På Absalons tid blev korrundingen og den søndre korsarm opført i ret stor højde, mens kun en del af fundamenterne til nordre korsarm var udlagt, som vist på fig. 6. Længere nåede Absalon ikke med byggeriet, før han flyttede til Lund.

Imidlertid var en ny arkitekturopfattelse ved at trænge igennem i Frankrig netop på denne tid, og Absalons efterfølger foretog en voldsom ændring af byggeplanerne med afsæt i det nye gotiske katedralbyggeri.

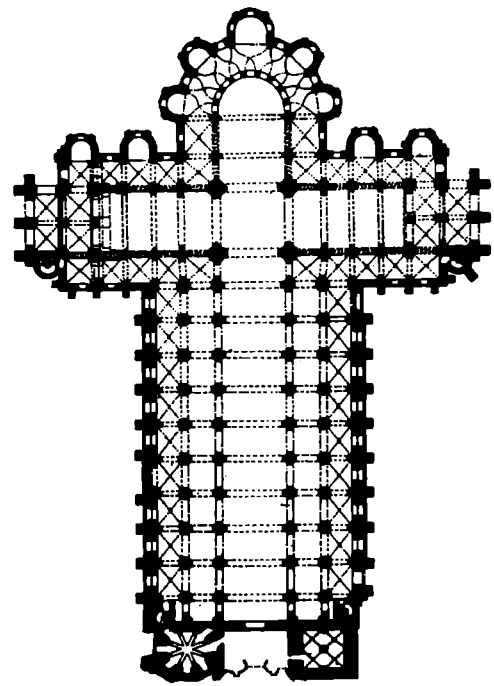

Fig. 5. Sankt Martin i Tours, grundplan. En af de store pilgrimskirker, der var et fjernt forbillede for Absalons domkirke.

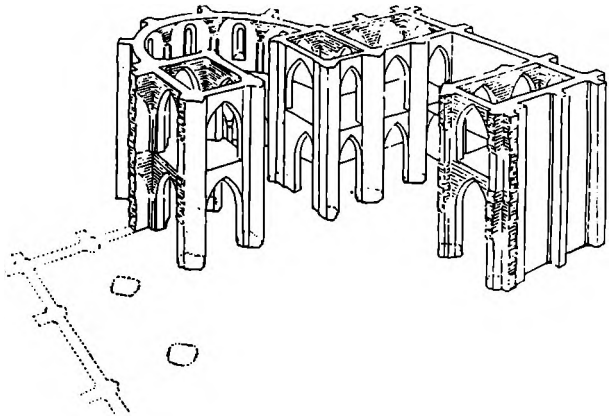

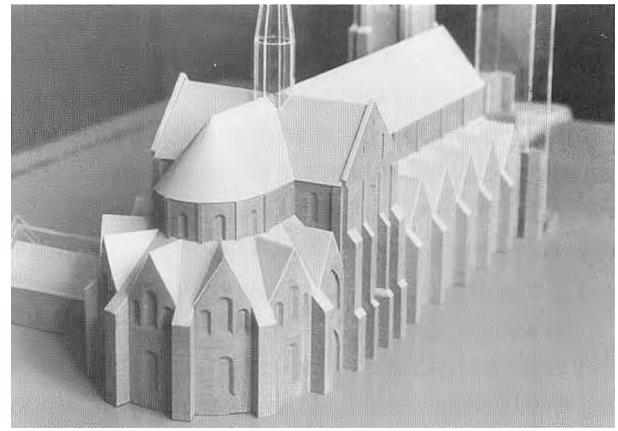

Fig. 7. Model af kirken med spidsgavle, østfra. Model bygget til Domkirkemuseet af Lars Rothenborg. (Foto Flemming G. Rasmussen)

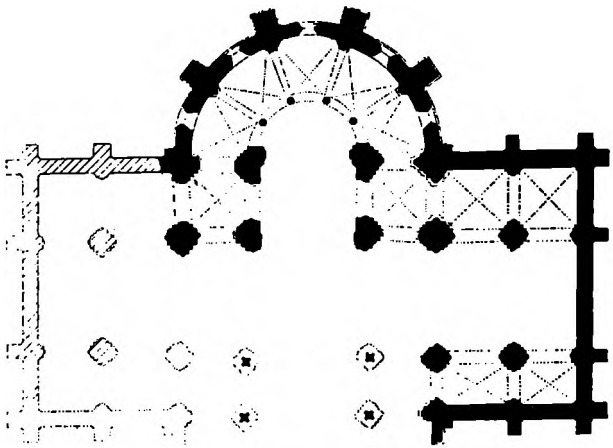

Fig. 6. Den del af østafsnittet som blev opført under Absalon, perspektiv og plan. Efter Danmarks Kirker, Københavns amt bd. 3 s. 1322.

Teglstenskirken ændres

Da Absalon var flyttet fra Roskilde blev Peder Sunesen biskop, og hans bror Anders, senere Absalons efterfølger på ærkesædet, blev domkapitlets provst. De to brødre var uddannet i Frankrig, Anders desuden i Italien og England. Peder var kommet tilbage fra Paris o. 1183, og havde siden været kannik i Lund. Anders kom derimod direkte fra Paris til Roskilde.

Inspireret af hvad de havde set i Frankrig, tog de to brødre fat på at ændre Absalons bygning, så den kom i bedre overensstemmelse med tidens nye gotiske stilidealer. Sandsynligvis med forbillede i domkirken i Arras blev hvert

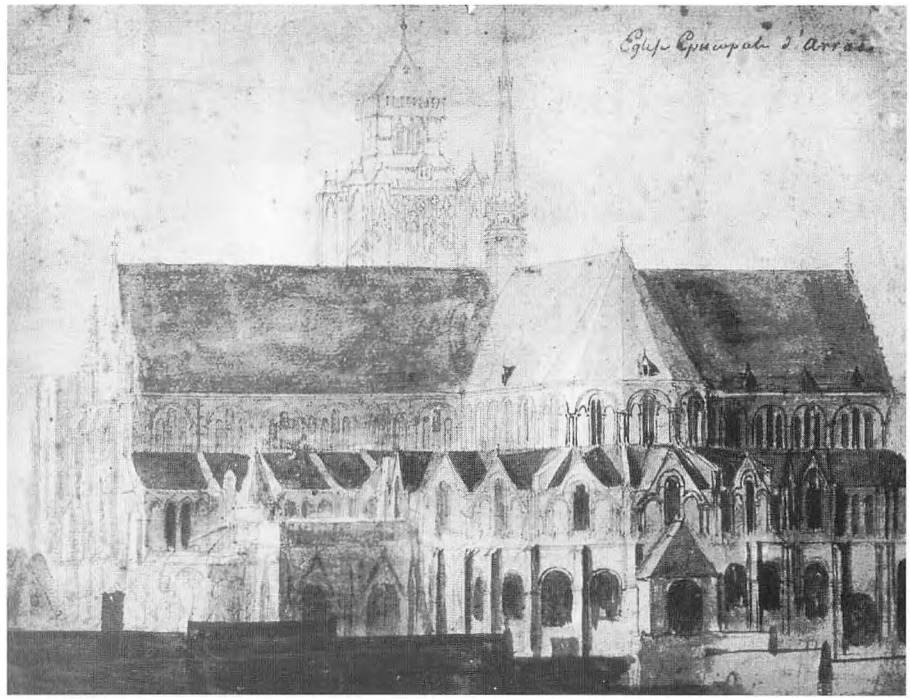

Fig. 8. Domkirken i Arras. Korpartiet blev opført omkring 1160-80 og har tjent som inspiration for Roskilde domkirkes bygherrer. Ligesom Absalons kirke har den brede korsarme. Desuden har korrundingens gallerietage, med tregruppevinduer under en krone af trekantgavle, været forbillede for de ændringer Peder Sunesen gennemførte omkring år 1200. Domkirken i Arras blev revet ned kort efter Den franske Revolution. Tegning fra omkring 1600. Nationalmuseet.

enkeltvindue i gallerietagens fem fag erstattet med et tregruppevindue, og taget herover blev udformet med en krone af spidsgavle. For yderligere at understrege det opadstræbende og bygningens lodrette linier blev korrundingens ydermur udsmykket med slanke rundstave med gradvis stigende blændinger.

Nogen tid senere blev kortårnene og de fremspringende korsarme opgivet, i stedet kom korsarmenes gavle i nord og syd til at flugte med sideskibenes mure. Desuden blev apsiden forhøjet, så den fik fælles tag med højkirken, og hele kirkerummet blev overhvælvet efter det gennemgående system, hvor ét hvælvfag i midtskibet svarer til ét hvælvfag i hvert sideskib.

Gennem disse bygningsændringer blev den gotiske stil introduceret i Danmark. Men det varede mange årtier før den vandt fodfæste, og Roskilde domkirke kom længe til at stå som et fremmed element i det romanske kirkelandskab.

Levn fra et påtænkt kirkebyggeri

Flere steder i domkirkens østparti findes der bygningssten af granit, som ikke passer i målene til det sted, de er anbragt. En forklaring herpå kan være, at Absalon allerede i begyndelsen af sin bispetid havde planer om at opføre en afløser for den stående frådstenskirke og derfor var begyndt at få hentet materialer til en ny kirkebygning. I dette byggeri skulle granit udgøre et langt større indslag end det senere blev tilfældet.

Hvordan denne kirke skulle have set ud, vides ikke, vi kender kun stenmaterialet. Det drejer sig om søjlerne forneden i omgangen bag koret, om de kvadre, der danner fundament for søjlerne, samt om adskillige profilhugne kvadre, der er anvendt som sokkelsten for væg- og arkadepiller.

I Helligtrekongers kapel, der er opført i 1460'erne, indgår der også bygningselementer af granit fra Absalons tid. Der er tale om kapellets romanske hjørnekapitæler og om den såkaldte kongesøjle, der bærer de fire hvælvinger. Søjlens base har en karakteristisk romansk palmetdekoration, og dens dimensioner svarer helt til en ligeledes palmetsmykket søjlebase fra midten af 1100-tallet, som fandtes under herskabspulpituret i den nu nedbrudte slotskirke i Vordingborg. Selve søjlen udgøres af to modstillede, polerede skafter, der hører til en række

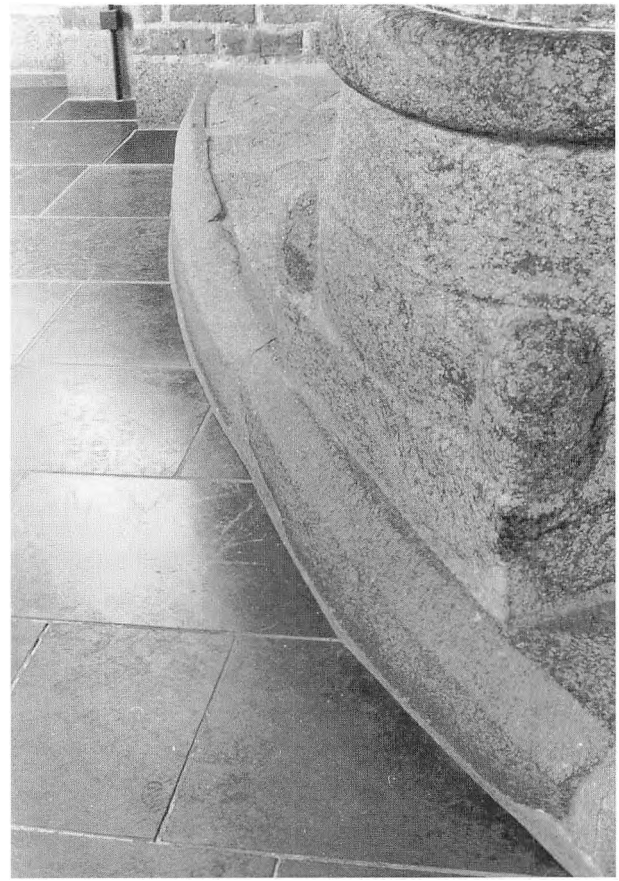

Fig. 9. Kampestensplinten under koromgangens søjler. De krumme kvadre er hugget til en mindre runding end den eksisterende. (Foto Flemming G. Rasmussen)

genbrugte antikke søjler, som også findes i andre af Hvideslægtens byggerier, som i Fjenneslev kirkes vestgalleri. Der er dog også den mu-

lighed, at kongesøjlens to skafter var anskaffet af Absalon med tanke på teglstenskirkens vestparti, hvor de kunne indgå i et planlagt herskabspulpitur.

Den påtænkte granitkirke blev imidlertid aldrig til virkelighed, i stedet for blev de fremskaffede materialerne lagt hen. Senere fandt man anvendelse for dem i teglstenskirken, selvom målene ikke passede helt til denne bygnings dimensioner.

En lærerig historie fra Knud den Helliges tid

Der kan være flere grunde til, at Saxo ikke omtaler byggeriet af teglstenskirken. Måske var det sådan, at Saxo simpelthen ikke interesserede sig for den side af Absalons virke. Måske sad han i Lund og havde den opfattelse, at hvad der skete i Roskilde var af mindre betydning. Men det kan også have været med fuldt overlæg, at Saxo udelader Absalons indsats på dette felt.

Som det er fremgået, greb Peder og Anders Sunesen ind i Absalons byggeri. De ændrede bygningens karakter på afgørende måde. Man kan nok forestille sig, at Absalon ikke har været glad for ændringen, han der netop havde fået paveligt brev på, at forholdet mellem ham og Roskildebispen skulle være som mellem en far og en søn. Hans storslåede projekt blev kasseret af de to brødre, der lige var kommet hjem fra Frankrig med hovedet fuldt af de nyeste ideer inden for arkitektur. Absalons ambitiøse projekt blev dermed for alverden udråbt som gammeldags. Det har ikke huet ærkebispen.

Det er blevet foreslået, at en lille historie, som Saxo bringer om den gamle frådstenskirke, i virkeligheden handler om denne sag, og at den er en indirekte advarsel fra Absalon til de to selvrådige brødre i Roskilde.

I kapitlet, der handler om Knud den Helliges tid, fortæller Saxo, hvorledes frådstenskirken på forunderlig måde styrtede sammen, netop som den stod færdig. Kirken var opført af biskop Vilhelm, men byggeriet blev først fuldført af Vilhelms efterfølger Svend Nordmand. For at få plads til prædikestolen/lektoriet var biskop Svend ikke veget tilbage for at flytte Vilhelms grav. Det fik katastrofale følger.

Natten før kirken skulle indvies, viste Vilhelm sig i et drømmesyn for sakristanen, der lå og sov i kirken. Vilhelm beklagede sig i bitre vendinger over, at biskop Svend ved at bygge kirken færdig havde taget æren for hans arbejde. Oven i købet havde biskop Svend krænket »den, hvis hæder han således havde røvet«, han havde flyttet Vilhelms grav og derved ikke blot forsyndet sig mod gravfreden, men havde yderligere skilt Vilhelm fra hans kære konge, Svend Estridsen. Vilhelms ånd ville dog ikke lægge hånd på bispen selv, i stedet slog han sin bispe-

stav mod kirkemuren, og den del af bygningen som Svend Nordmand havde opført sank i grus. Da sakristanen vågnede, viste det sig at drømmen havde været sand: kirken var virkelig styrtet sammen.

Denne beretning er efter al sandsynlighed et senere indskud, da den adskiller sig fra den omgivende tekst ved dels at have et udpræget lokalt sigte, dels ved en anden sprogtone, der er påfaldende ved »den noget lumre kirkelige legendeduft, der hersker her, og som Sakse ellers er så aldeles fri for«. Men den noget urimelige historie giver mening, hvis den tolkes som en hilsen og en advarsel fra Absalon til hans efterfølger. I stedet for åbent at fordømme de store indgreb i Absalons kirkebygning, opdigter Saxo en historie, som henlægges til Knud den Helliges tid. Men dens aktuelle adresse er Peder Sunesen i Roskilde.

Absalon har formodentlig haft store planer med sin domkirke. Men hans store politiske indsats – først som Valdemar den Stores, siden som Knud 6.s rådgiver i krig og fred – har vel medvirket til, at han simpelthen ikke havde tid til at gennemføre sine planer. Granitkirken blev aldrig til virkelighed, og da endelig teglstenkirkens mure var ved at rejse sig, måtte Absalon forlægge residensen til Lund. Øjensynlig uden mulighed for at gribe ind, kunne han på afstand følge, hvorledes hans planer blev skamferet.

Fig. 10. »Kirkevagtens drøm« illustration til Saxos Danmarks Historie af Louis Moe.

Den kirke, som skulle have været et monument over ham og hans bispegerning, tog andre nu æren for. Faktisk sænkede glemslen sig over Absalons rolle som bygherre for Roskilde domkirke, og først mange århundreder senere blev det klart, at æren for initiativet til at opføre teglstenskirken i Roskilde egentlig tilkom ham.

Litteraturvejledning

C. M. Smidt: *Roskilde Domkirkes middelalderlige Bygningshistorie. 1949.*

Danmarks Kirker, Københavns amt bd. 3-4, 1950, ved Elna Møller og Erik Moltke.

Danmarks Arkitektur, Kirkens Huse, ved Hugo Johannsen. 1981.

Pierre Héliot: La Cathédrale de Roskilde et l'influence de l'architecture francaise en Danemark vers 1150-1220, *Bulletin Monumental,* CXXII juli/sept. 1964.

C. A. Christensen: Saxo og Roskilde domkirke. *Festskrift til Lis Jacobsen,* 1952.

Jørgen Olrik: Studier over tilblivelsen af Sakses værk. *Historisk Tidsskrift,* 8 rk. II, 1909-10, (citat fra s. 237)

Michael Andersen og Anette Kruse: Udgravninger ved Roskilde Domkirke. *ROMU.* 1983

Saxo Grammaticus. Danmarks Historie, oversat af Fr. Winckelhorn.

Otto Norn: Vandrende søjler. *Sfinx,* 1986, nr. 4.

Summary

Absalon was the bishop of the diocese of Seeland from 1158 to 1191. From 1177, he was also archbishop of Lund. Even when the time came for him to pass on the office to another person, he maintained a form of supervision of the bishop of Roskilde.

In Absalon's time, Roskilde Cathedral was a basilica, made of the local building material, calcareous tufa. The east part of the original church remains unknown, but a reconstruction has been attempted with departure taken in the plans for the contemporary church of Saint Knud in Odense. The cathedral was constructed with a westwork and a monastery-like building placed at the northern side which served as housing for the canons.

The church grounds were surrounded by a thick wall built of calcareous tufa, and remains of a moat have been found at the west side of this wall. The cathedral is mentioned a few times in Saxo's writings, but there are very few descriptive details to be found here.

The construction of the brick church in Roskilde is not described in any contemporary sources, and earlier this was generally believed to be the work of bishop Svend Nordmand (1073-1088). But the many examinations of the church that took place in connection with its restoration, undertaken around 1860, proved that Absalon was the first founder of the brick church.

Absalon's church was planned as a romanesque church, with three-aisled transepts, ambulatory, towers and apse under a separate roof. The church was modelled after French churches. The Maria Church in Tournai has been especially credited as an influence, but also the cathedrals in Noyon, Laon and Arras deserve to be mentioned in this respect. The construction of Absalon's cathedral in Roskilde had not progressed very far by the time he had to move to Lund. The new bishop of Roskilde, Peder Sunesøn, changed the style of building decisively, and thereby

introduced the gothic French cathedral style in Denmark.

Absalon has probably not looked benignly upon the fact that his plans for the cathedral were changed. Perhaps it was Absalon himself who placed a strange little story in Saxo's writings. Saxo tells us about the old church building, the construction of which was initiated by bishop Vilhelm, but which was completed by his successor, Svend Nordmand. The night before the church was to be officially consecrated, the ghost of Vilhelm showed itself in a dream to Svend Nordmand, complained about his taking all the honour of Vilhelm's work, and then, with a strike of his crozier, he made the new church collapse in rubble. Such is the reward for not paying respect to the work of your predecessor.

Absalons Lund

av Torvald Nilsson

En rik stad

Den stad Absalon mötte då han efter valet till ärkebiskop i början av år 1178 kom till Lund för att där, av den påvlige legaten Galandus bekläddas med palliet, var en åtminstone efter nordiska förhållanden, rik och växande stad.

Staden hade vid denna tid hunnit bli drygt 150 år och var alltjämt i stark tillväxt framför allt genom den omfattande kyrkliga byggnadsverksamheten. Här på Romeleåsens sydvästra utlöpare hade de första invånarna omkring år 990 byggt en kyrka, eventuellt på initiativ av kung Sven Tveskägg.

Kring kyrkan och dess redan från början väl tilltagna kyrkogård växte inom få år upp ett stadsliknande samhälle. Redan sextio år efter vad man kanske skulle kunna kalla stadens »grundläggning«, fanns inom det vid denna tid etablerade stadsområdet tio kyrkor. Kyrkorna liksom den omgivande bebyggelsen var huvudsakligen uppförda i ektimmer.

Anledningen till att staden hamnade där den gjorde, är en fråga som under lång tid sysselsatt såväl arkeologer som historiker. Läget på åssluttningen har varken kommunikativa eller fortifikatoriska fördelar. Vare sig segelleder eller skyddande terräng finns.

Höje å, som rinner söder om staden, har i varje fall inte i historisk tid varit segelbar till i höjd med Lund. Avståndet från centrum till ån, två kilometer, visar ju också att ån inte har med placering av staden att göra. Till Öresund är det drygt åtta kilometer.

Vägen till Lund

Så om man skulle till Lund var man hänvisad att färdas landvägen, vilket Absalon och hans följe bör ha gjort, då han kom till staden i samband med ärkebiskopsinstallationen år 1178. Troligen har det säkerligen mycket imponerande sällskapet landstigit i Luma by, nuvarande Lomma, som vid den tiden var lundabornas naturliga och närmsta hamn.

Från Lomma färdades Absalon med sitt följe längs Höje ås södra strand tills de nådde vadstället vid Värpinge. Här bildar ån ett fall som av biskopen Winstrup på 1600-talet utnyttjades för att driva en pappersmölla. Sannolikt har fallet redan under tidigare århundraden använts för andra typer av vattenmöllor, även om arkeolo-

giska bevis härför saknas. Värpinge gård ägdes redan på Absalons tid av domkyrkan. Den skänktes dit av Nordens förste ärkebiskop i samband med invigningen av kryptkyrkan 1123, i den då under byggnad varande S:t Laurentiikatedralen.

Efter övergången av ån följde sällskapet vägen norr därom in mot Lund. Uppkomna ur den här ganska djupa ådalen kunde de i öster se staden med den dominerande domkyrkan i centrum.

Kanske var katedralen inte fullt så dominant under det sena 1100-talet, som den skulle bli efter det att reformationens rivningsvåg dragit fram. Runt domkyrkan reste sig nämligen då inte mindre än aderton sockenkyrkor och därtill tre med kloster förenade kyrkor inom det vallomgärdade stadsområdet. Landsvägen från Lomma och Värpinge löpte vid den här tiden in i staden via en öppning i vallen vid S:t Måns kyrka.

Lunds befästning

Frågan om staden Lunds befästningsanläggningar och deras ålder har stötts och blötts minst lika länge som frågorna om upphovet till och lokaliseringen av staden. Några exakta belägg för när den 3.700 meter långa vallen och vallgraven ursprungligen skall ha byggts finns inte. Enligt de skrivna källorna, först och främst Roskildekrönikan, skall staden på tronpretendenten Erik Emunes befallning år 1134 omgärdats med »mur och vall«. Någon stenmur har emellertid aldrig uppförts, utan med »mur« menas förmodligen en träpallisad stående på vallens krön. I Egilssagan från århundradets slut omtalas nämligen att Lund var omgivet av en träborg. Återstående skriftliga omnämnande om befästningar emanerar från senmedeltida källor. Den förhärskande meningen bland dem, som närmare studerat vallanläggningen, är att den i huvudsak tillkommit under 1300-talet.Resultatet från en mindre arkeologisk undersökning 1985 styrker emellertid en tillkomst för anläggningen vid den tid som uppges i Roskildekrönikan. Undersökningen gjordes i nuvarande Trollebergsvägen, den väg som alltsedan tidig medeltid varit in- och utfart mot Fjelie – Borgeby – Löddeköpinge och på den plats där vägen en gång passerade vall och vallgrav och, som sedan länge kallats Västerport, omnämnd första gången 1385. Vid schaktningsarbetena påträffades här sex stycken grova stockar av ektimmer i vallgravens fyllning.

Stockarna betecknades på ritningarna som brostolpar respektive överliggare. Brostolparna, tre till antalet, stod djupt nerkörda i undergrundens moränlera. Eftersom virket var mycket välbevarat, togs dendrokronologiska prover på samtliga stockar. Resultaten blev för brostol-

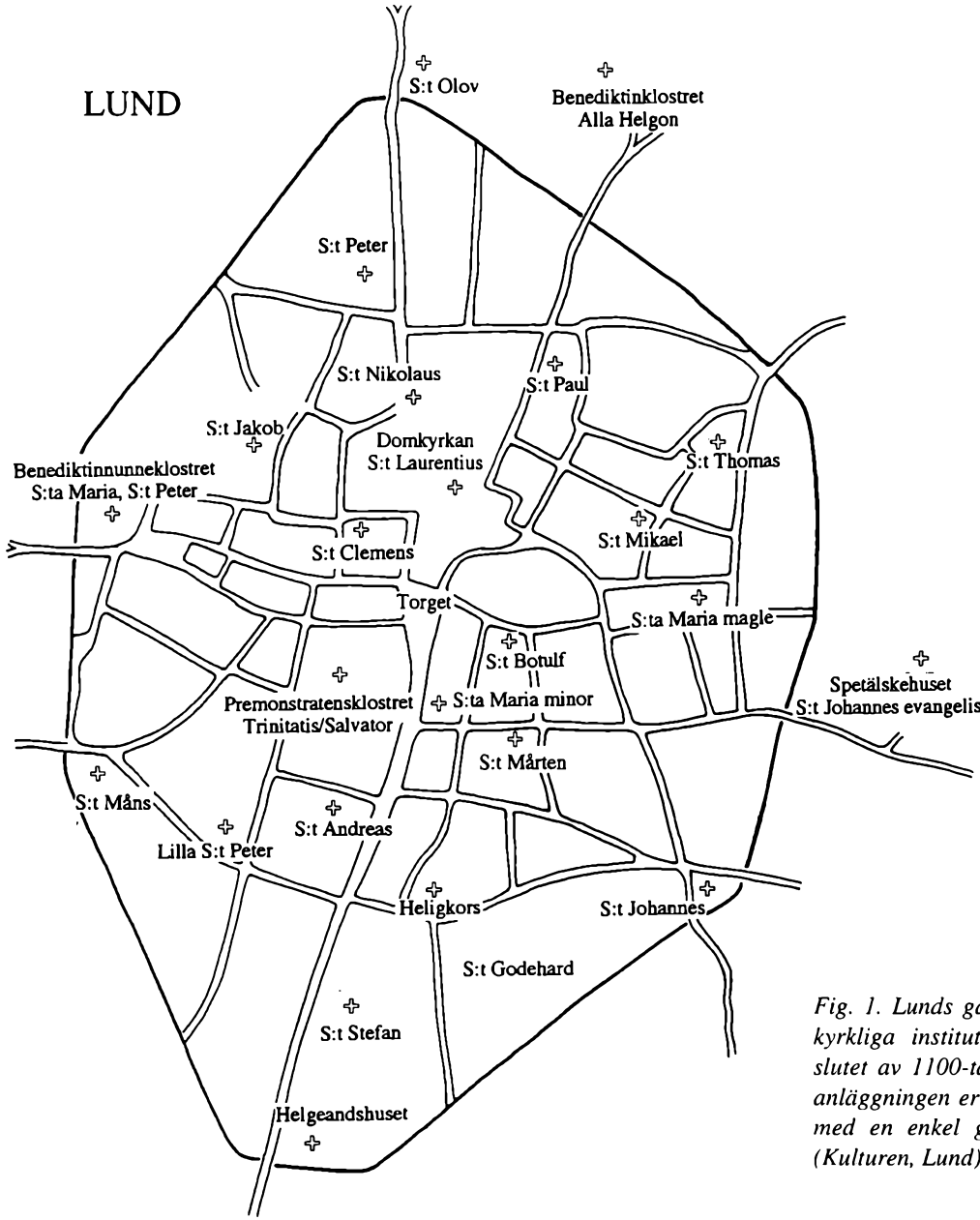

Fig. 1. Lunds gatunät och kyrkliga institutioner ved slutet av 1100-tallet. Vallanläggningen er markerad med en enkel grov linje. (Kulturen, Lund)

parnas del en datering till 1300-talet, vilket väl stämmer överens med de senmedeltida källorna. Den ena av de tre överliggarna daterades till sent 1400-tal men, de två övrig till 1160. Denna tidiga datering kan ju förklaras med att de är sekundärt använda, en förklaring som nog har sin riktighet. Sannolikt är det de användbara delarna av de ursprungliga brostolparana, som vid en reparation av bron på 1300-talet, kommit att tjäna som överliggare. Detta förmodande styrks av att stolparna ursprungligen kommer från ett och samma träd. Så antagandet att den blivande ärkebiskopen och hans följe trädde in genom en öppning i vallen vid S:t Måns kyrka eller kanske passerade över vallgraven på nyssnämnda bro, kan nog anses ganska välgrundade. Saxo omtalar för övrigt år 1182 »stadsportarna« vilka rimligtvis bör ingå i någon form av försvarsanläggning.

Stadens gator

De gator och/eller sträten följet måste ha benyttat sig av, vare sig de kom in via S:t Måns eller Västerport, hade, åtminstone till delar, börjat anläggas drygt hundra år tidigare.

Stora delar av 1100-talets gatunät finns bevarat i oförändrad sträckning än idag, även om gatubeläggningen ändrat form och material och dessutom ligger åtskilligt högre, än då det begav sig. Gatubredderna varierade högst betydligt, från torggatans, nuvarande St. Södergatan, uppemot nitton meter till Vårfru- och Svartbrödersgatans fem. Förklaring till skillnaden ligger i om gatan var en allmän gata »adelgata« eller om den var enskild så kallat sträte. Beläggningen varierade också mycket på gatorna från denna tid. Oftast var endast utsatta partier lagda med stora fältstenar med den jämnaste och mest gång- och körvänliga sidan upp. Stenarna kunde vara upp till en meter i diameter.

På andra ställen hade småsten eller sandstensflis, avfall från de många kyrkobyggen, som pågick, utnyttjats som hårdgörning.

Som underlag byggde man på sankare delar så kallade rustbäddar av ris och grenar, även grövre stockar har använts, för att hindra de tunga stenarna att sjunka ned i dy och lera. Långtifrån hela gatunätet hade någon form av beläggning, framför allt koncentrerade man sina insatser till sådana punkter där risken att köra sönder underlaget var stor såsom i gatukorsningar och i områden där marken var vattensjuk.

Stadens viktigaste gata, då likväl som nu, var torggatan. Den sträcker sig från södra infarten vid Söderport upp mot domkyrkoområdets södra begränsning. I sin nordligaste del vidgade den sig under medeltiden till en triangulär plats, torget, idag kallad Stortorget.

Fig. 2. Vy över Stortorget, nu såväl som på Absalons tid stadens centrale plats. (Foto Kulturen, Lund)

Kyrkorna i Lund

På sin väg upp genom staden kantades torggatan av köpmännens och hantverkarnas bodar och inte minst av olika kyrkliga institutioner. Längs den ungefär 700 meter långa sträckan fanns vid denna tid inte mindre än fem dylika; från söder räknat Helgeandshuset, därefter S:t Stefan, sedan följde S:t Andreas med sitt runda torn, därefter kom den domkyrkan tillhöriga S:ta Maria Minor och slutligen vid torgets västra sida Drottens- eller Trefaldighetskyrkan med vidhängande premonstratenserkloster. De fyra sist uppräknade var ursprungligen stavkyrkor frå 1000-talets mitt men, som under 1100-talet ersattes av kyrkobyggnader uppförda i grovtuktade kvartsitkvadrar. Till samtliga kyrkor hörde dessutom begravningsplatser av varierande storlek. Genom arkeologiska undersökningar vet man att mellan S:t Stefans och Trefaldighetskyrkans områden och torgatan respektive torget fanns så kallade bodarum, som troligen hyrdes ut till köpmän och hantverkare.

Det medeltida torget hade som tidigare nämnts en triangulär form med basen i norr

gränsande till domkyrkoområdet och spetsen i söder mynnande i den omtalade torggatan. Torgets form har kunnat rekonstueras, dels efter mer eller mindre kända tomtgränser, dels med hjälp av resultaten av de många arkeologiska undersökningar, som företagits under årens lopp i och kring Stortorget. Platsens funktion som torg och handelsplats framgår av den donation från år 1103 i vilken Erik Ejegod skänker kyrkan S:ta Maria in foro till prostämbetet vid domkyrkan. Vid de senaste årens undersökningar har det kunnat påvisas att en del av de träkonstruktioner, som tidigare tolkats som lämningar efter bodar, i själva verket utgjort rester av träbroläggningar, som i olika omgångar i stort sett täckt hela torget. Den trälagda ytan, ungefär tretusen kvadratmeter stor, måste ha gjort ett anslående intryck på såväl inhemska som utländska besökare. Lika anslående måste domkyrkan ha tett sig för betraktaren, som stod på torgets trä-broläggning drygt två meter under dagens torgyta. Sannolikt var det på denna imponerande broläggning det skånska landstinget samlades år 1180 när det som det heter i en samtida källa »gick ned framför S:t Laurentii kyrka«.

Stadens bebyggelse

På torgets östra och västra sida fanns köpmännens och hantverkarnas bodar. Bakom bodarna, in över tomterna och längs många av de andra gatorna utbredde sig hantverkarnas, myntarnas, köpmännens och övriga lundabors olika hus. Här fanns bostadshus, förrådsbyggnader, stall med mera. En del av husen voro säkerligen fortfarande byggda i den under tio- och elvahundratalen förhärskande men virkeskrävande resvirkestekniken. Taken var sannolikt täckta med ag, vass eller halm men det finns bland de arkeologiska fynden indikationer på takmaterial som spån och tegel. Genom den brand som enligt några krönikeböcker år 1172 härjade en stor del av staden, måste mycket av den äldre bebyggelsen ha skattat åt förgängelsen. Många av de hus, som fick ersätta de nedbrunna, bör nu ha uppförts i korsvirke, ett mindre virkeskrävande byggnadssätt,som började användas vid seklets mitt. En beskickning utsänd av Otto av Bamberg, som på 1120-talet besökte ärkebiskop Ascer (Asser), kunde berätta att även de förnämas hus var »låga och av slät beskaffenhet«. Denna vittnesbörd motsägs delvis av en del tolkningar av utgrävningsdokumentation från senare år, där detaljer och konstruktioner pekar på hus, som varit uppförda till två våningars höjd. Fullt så slätstruken som den bambergska delegationen vill göra gällande, var inte Lunds bebyggelse på Absalons tid.

Stadens invånare

Av de människor, som då befolkade husen, känna vi knappast någon till namnet. Myntarnas vet man genom att deras namn är präglat på mynten, men nästan undantagslöst alla de andra bli, vad namnet gäller, för evigt anonyma för oss. Däremot kan vi genom deras tappade ägodelar, genom deras kasserade verktyg och redskap och genom anhopningar av avfall och restprodukter, insamlat och dokumenterat vid utgrävningar, bilda oss en någorlunda säker uppfattning om deras olika professioner.

På så sätt vet vi, att svärdfejare, klensmeder, guldsmeder och kammakare haft sina verkstadsbodar längs torgets och torggatans västra sida och kan därmed fylla en liten lucka i vår kunskap om dåtidens lundabor. På samma sätt får vi veta att en bensnidare och kammakare arbetade vid infartsvägen från Lomma vid tiden för Absalons installation. Bland det rikliga fyndmaterialet från hans verkstad finns flera exempel på kvalitativt högtstående arbeten i valrosstand. En av de viktigaste förutsättningarna för ett blomstrande hantverk och därtill handel i staden, var kyrkans allt starkare ekonomiska och politiska ställning, framför allt under Absalons tid som ärkebiskop. Kyrkans inkomster ökade påtagligt, bland annat genom införandet av biskopstionde och godsinnehavet växte kontinuerligt genom donationer och testamentariska gåvor. I takt med den växande makten svällde också den kyrliga administrationen och därmed dess behov av förnödenheter och praktföremål.

De av invånarna, som ägde tomter i staden, hade att betala skatt för densamma. Av denna skatt, efter uppbördstiden kallad midsommargälden, tillföll en fjärdedel domkapitlet. Ärkebiskopsstolens intäkter ökades dessutom genom privilegiet att en fjärdedel av inkomsterna från utmynntningen vid stadens myntverk skulle tillfalla densamma.

Myntverket

Myntverket i Lund var under 1100- och 1200-talen det mest betydande i det danska riket. För att få någon uppfattning om utmyntningens storlek kan nämnas att, enligt försiktiga beräkningar, slogs i medeltal varje arbetsdag under första halvåret 1232 cirka 13.000 mynt. Kyrkans växande inflytande över myntväsendet framgår tydligt under Erik Lams regeringstid. Från och med nu finns ärkebiskopens bild eller en symbol för ärkesätet på myntens frånsida. Var myntverket var beläget vid denna tid, vet vi helt enkelt inte, vissa forskare framhåller kungsgården som den troligaste platsen.

En lika kvalificerad gissning är ärkebiskopens residens norr om domkyrkan.

Fig. 3. Domen S:t Laurentius formedlar än i dag nogåt av den makt kyrkan och dess företrädare innehade under medeltiden. (Foto Kulturen, Lund)

Domkyrkan och kyrkoplatsen

S:t Laurentiikatedralen var i stort sett färdigbyggd i och med invigningen av högaltaret år 1145. Under Absalons tid gjordes endast kompletterande arbeten, bland annat färdigställdes trapporna mellan långhuset och tvärskeppen under 1180-talet. Kyrkan, som idag inte har mycket likhet med den kyrka, i vilken Absalon verkade, är den enda byggnad, som finns kvar i Lund från hans tid. Av det ärkebiskopliga residenset, varifrån hela det rika och mäktiga ärkebiskopsdömet styrdes, finns idag inget kvar ovan mark. Vår kunskap om denna förmodligen imponerande anläggning, första gången omnämnd år 1145 som »ärkebikopens hus«, är huvudsakligen hämtad från senmedeltida och efterreformatoriska källor.

Några större arkeologiska undersökningar, som skulle kunnat öka vår kunskap om platsens äldre historia, har inte gjorts. Lundagård, curia Lundensis, är sedan sjuttonhundratalet blott och bart en park. Med tanke på platsens centrala funktion är det skriftliga materialet anmärkningsvärt ringa, framför allt beträffande dess utseende och karaktär.

Absalon i Lund

För staden Lund och för domkyrkan blev ärkebiskop Absalon aldrig den store mecenat som hans företrädare Eskil hade varit. Under sin tid som ärkebiskop grundade den sistnämnde S:t Peters nunnekloster av benediktinerorden omkring år 1145 och ett premontstratenserkonvent, ömsom kallat Frälsarens och Trefaldighetens kloster, få år senare. På hans initiativ instiftas såväl Helgeandshuset som det strax öster om staden belägna S:t Jörgens hospital. Sannolikt har ärkebiskop Eskil också varit involverad i åtminstone en del av de många andra kyrkobyggena i staden. Absalon framställs närmast som snål av historikern Lauritz Weibull vid en jämförelse mellande de gåvor han skänkt sin kyrka och de hans företrädare Ascer och Eskil lämnat. Absalons förhållande till befolkning i Lund tycks inte heller alltid varit det bästa. Borgarna, liksom den skånska allmogen, klagade högljutt över de skatter och pålagor, som lagts på dem bland annat i samband med uttaget av biskopstiondet.

Saxo har utförligt skildrat vad som hände, när det skånska landstinget samlats i Lund sommare 1180. Under Absalons tid kunde lundaborna tydligt märka, att deras stad var Nordens andliga centrum genom de påvliga legater och andra kyrkliga dignitärer, som under kortare eller längre perioder vistades där. Julen år 1200 tillbringade ärkebiskopen tillsammans med kung Knut VI i Lund. Knappt tre månader senare avled han i sitt kloster i Sorö. Genom hans testamente vet vi att han till Lunds domkyrka skänkt bland annat medel för anskaffande av den klocka, som kom att kallas Maria Laura och ursprungligen vägde åtta och ett halvt ton. Tack vare testamentet känner vi också till namnen på några av de människor, som förtjänade sitt uppehälle i det ärkebiskopliga residenset. Här nämns Marsil Kock, som får ett vargskinnstäcke, Jofrid Kock, som får två regnkappor och Christian Kock, som får sin frihet åter. Stenmästaren Åke och tegelmästaren med samma namn är också ihågkomna här. Dessa fem personer plus guldsmeden Olav den halte, vilken inskrivits som död omkring 1170 i domkyrkans nekrologium, är de enda av »vanligt folk«, från Absalons dagar, som förmedlats till vår tid.

Av det metropolis Danie ärkebiskop Absalon lämnade efter julen år 1200, återstår idag ovan mark blott och bart hans domkyrka. Men under marken, i gator, torg och tomter, finns ännu så länge påtagliga lämningar, som i en framtid kan fylla många luckor i vårt vetande om Absalon och hans samtid.

Summary

The city of Lund presumably grew around a stave church, erected around 990, maybe as a result of an initiative taken by Svend Tveskæg (Svein Forkbeard). The city has no natural harbour, and there are no natural protective features in the surrounding landscape. Sixty years after the first church was built, a citylike society had grown there, which included around ten stave churches. When Absalon became the archbishop of Lund in 1178, the city boasted a cathedral, St Laurentius, eighteen parish churches, and three abbeys. The city was encircled by ramparts, though there is some dispute as to the period of construction of these earthworks. The network of streets present in the city today largely resembles how Lund was laid out in the late 12th century, as the streets have grown successively along with the expansion of the city from the earliest times. The surfacing and the width of these streets have naturally changed according to the needs of time, but the length of the original streets remain the same. Recent excavations have shown that the central market place was covered with a wooden pavement in the 12th and 13th centuries.

The 12th and 13th centuries mark a high point in the development and history of Lund. As a consequence of the royal and especially the clerical administration that centred in Lund, the local market and its businesses flourished, and many goldsmiths, artisans, comb-makers and swordmakers came to Lund to make a living. Their products were sold to clerical and royal representatives who lived in the city. Remains from the workshops and trading have been uncovered and have unfolded the story of the past in Lund throughout the last hundred years of archaeological investigations. Another large industry in Lund was the mint, which was the largest Danish mint in existence in that period. The increasing influence of the church in this respect can be seen on the front side of the coins, where symbols of the archbishop have been engraved.

Of the buildings that belonged to the archbishop's office, only the cathedral, St Laurentius, is still standing, and it has been changed a great deal since the days of Absalon. The episcopal residence, Lundagård, has long since been levelled with the ground. To the residents of Lund, Absalon seems mostly to have been a nuisance who drained taxes and plagued them with other economic burdens, which they protested loudly against.

Skåne under Absalons tid

av Sven Rosborn

Skåne var under början av medeltiden en av de rikaste landsdelarna i det danska riket. Redan Adam av Bremen berättar på 1060-talet om landskapets rikedom på inte minst kyrkobyggnader. Runt trehundra kyrkor skulle vid denna tid ha funnits i Skåne, dvs i stort samma antal sockenkyrkor som idag. Den kristna kyrkan måste ha etablerats mycket snabbt i landskapet. Tyvärr är det skrivna källmaterialet alltför litet för att man ska kunna göra sig en uppfattning om hur kristnandet gått till.

Att Skåne bör ha intagit en särställning i det danska riket framgår av det märkliga faktum att det här tidigt fanns två biskopsdömen, belägna på endast några mils avstånd från varandra. Både Lund och det närbelägna Dalby blev nämligen under Sven Estridsens tid biskopssäten. Man kan ana en kyrkopolitisk konflikt men tyvärr tiger källorna. Kanske beror etableringen av de två biskopssäten på att den tidiga kristna kyrkan i Danmark påverkats från två olika håll, dels från anglosachsisk område, dels från Bremen-Hamburg. Redan under den kraftfulle Egino på 1060-talet övertog emellertid Lund rollen som ensamt biskopcentrum i Skåne.

De tidiga skånska städerna

Hur såg då Skåne ut under Absalons tid, dvs under andra hälften av 1100-talet? Vi befinner oss före den stora stadsgrundarepoken under 1200-talet men givetvis existerade redan då ett antal städer. Staden Lund hade som kyrklig metropol en särställning. Strax invid Lund, ute vid Öresund, låg Lomma, som i de äldsta källorna framskymtar som stad. Redan på 1230-talet har dock detta samhälle förlorat denna status. Lomma har fungerat som »hamnstad« till Lund, en viktig kommunikationspunkt mellan Skåne och Själland. En annan viktig kommunikationsstad var Helsingborg. Stadens uppkomst har troligtvis berott på kungens intresse för denna plats. Från den höga strandbrinken kunde man lätt kontrollera överfarten till Själland och även ha kontroll på seglationen genom Öresunds smalaste del. Utgrävningar invid det nuvarande borgtornet »Kärnan« – daterat till tidigt 1300-tal – har visat att detta torn haft två föregångare, först ett runt stentorn som i ett senare skede byggts ut till ett kvadratiskt stentorn.

I Skånes sydöstra del låg staden Tomarp och i nordöstra delen av landskapet staden Vä. Des-

sa städer hade, liksom Lund, ett utpräglat inlandsläge, placerade en dagsetapps fotvandring från kusten. Av Tomarp finns idag inget att se ovan jord. T.o.m. den gamla stadskyrkan har ersatts av en yngre kyrkobyggnad. Annat är det i Vä, staden som under senmedeltiden bl.a. var känd för sitt omfattande guld- och silversmide.

Kungen har haft stora ekonomiska intressen att bevaka i dessa två städer. Städerna var viktiga mötesplatser för handeln i de omgivande rika slättbygderna. Många kungliga brev är t.ex under medeltiden dagtecknade i Vä vilket tyder på att kungen kontinuerligt återkom till staden under sina resor runt om i sitt rike. Redan under första hälften av 1100-talet byggdes den ännu kvarvarande stadskyrkan i Vä. Den väl tilltagna kyrkan vittnar om stort innevånarantal. I det stora koret indikerar rester efter utskjutande konsolstenar att här funnits inte mindre än fyra sidoaltare, en fingervisning om att Vä varit ett viktigt kyrkligt centrum under de första lundensiska ärkebiskoparnas tid. Den alltjämnt till väsentliga delar bevarade kungliga emporvåningen med altare, altaröverbyggnad och väggmålningsfragment förstärker bilden av en byggnad där både kungamakt och kyrklig makt sammanstrålade.

Nära Vä ute vid kusten låg redan på Absalons tid staden Åhus. Staden har, liksom Lomma, växt upp invid en åmynning, i detta fall Helgeåns mynning i Östersjön. I de äldsta källorna, visserligen av något tvivelaktigt källvärde, omtalas att staden vid mitten av 1100-talet skulle ha tillfallit ärkebiskopen i Lund. Åhus har inte haft sin främsta funktion som handelsstad för inlandet, här var det istället sjöfarten som gällde. Den breda ån har gett en utmärkt hamnmöjlighet utmed den annars så förrädiska skånska ostkusten.

Den mobile kungen och den stationära kyrkan

Från de många kungsgårdarna styrdes Skåne av kungens förtroendemän. I en lista över kungsgårdar i den s.k. Kung Valdemars jordebok omtalas på 1200-talet ett mycket stort antal kungsgårdar, fördelade över hela landskapet. Kungsgårdarna var också fasta övernattningsplatser när kung och hov drog land och rike runt. De många platser där kungen dagtecknar sina brev visar att den styrande makten under hela medeltiden i hög grad var på resande fot. Senmedeltida, mera detaljerade källor, avslöjar t.ex att kungen med endast något eller några få års mellanrum återkom på samma resrutt genom Skåne, ett resmönster som säkert har anor långt ner i historien.

Jämfört med kungen hade kyrkans män mera stationära punkter från vilka man kunde utöva sin makt. Biskopsstäderna var givetvis

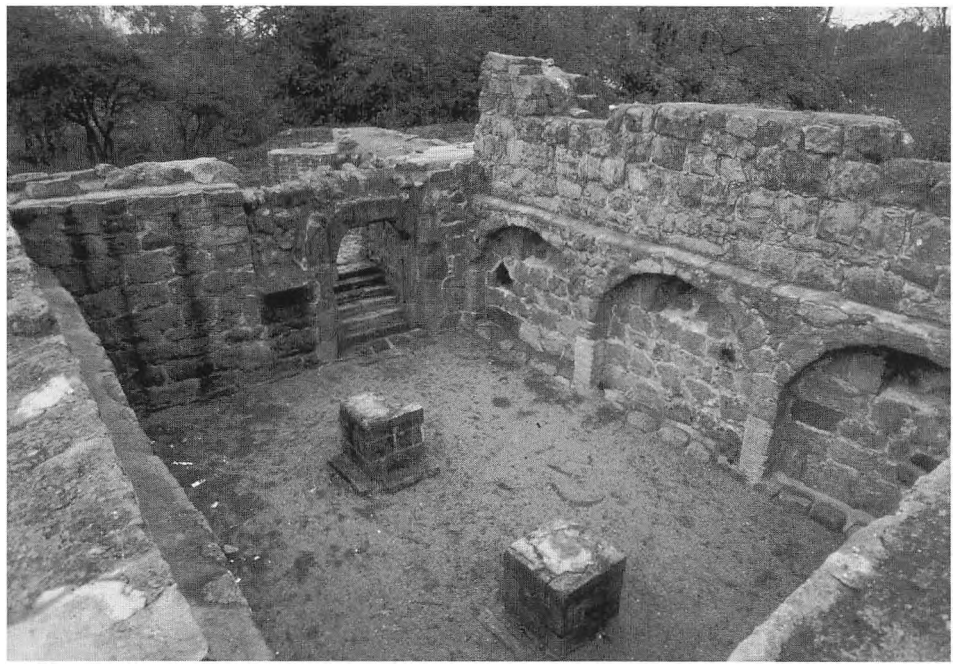

Fig. 1. Åhus borgruin i nordöstra Skåne framgrävdes i slutet av 1800-talet. Borgen har troligen uppförts av Absalon. (Foto Sven Rosborn)

viktiga maktcentra, Lund som ärkestiftsstad stod här i särklass. Kyrkans maktstruktur var egentligen mycket statiskt uppbyggd. Från stiftsstäderna styrdes hela den kyrkliga maktapparaten och de många sockenprästerna ute i stiftet. Sockenkyrkorna blev på detta sätt lokala »andliga« fästen, jämförbara med den världsliga maktens små befästningar ute i landet av typen enklare herrremannabefästningar, s.k. »motté«-anläggningar. Under 1000-talet och större delen av 1100-talet verkar den världsliga makten och kyrkan ha samarbetat men under 1200-talet kommer motsättningar dem emellan att få förödande konsekvenser. Redan under den andra lundensiska ärkebiskopen Eskils ämbetstid, strax efter mitten av 1100-talet, framskymtar stridigheter.

Ärkesätets etablering

Ascer (Asser) kunde 1103 vigas till ärkebiskop över det nyinstiftade ärkesätet i Norden. Lund blev en kyrklig metropol av hög dignitet. Arbete

med att få denna status hade pågått en längre tid. Redan Svend Estridsen försökte vid mitten av 1000-talet få till stånd en etablering av Lund som ärkestift. De flesta av de träkyrkor som vid utgrävningar påträffats i staden har genom s.k. dendrokronologi kunnat dateras till runt 1050. Kanske ska man se detta intensiva uppbyggande av enklare träkyrkobyggnader under en begränsad period som ett led i kampen för att få inrättat ett eget ärkestift. Genom mängden kyrkor, låt vara av enklare utförande, kunde man ju påvisa att Lund var värdigt att få bli ett kyrkligt centrum för Norden.

Efter det att Ascer fått sitt pallium, ärkebiskopens värdighetstecken, påbörjades, eller snarare intensifierades – uppförandet av stenkyrkor, inte minst i Skåne. Arbetet med byggandet av den nya domkyrkan i Lund blev en viktig symbolhandling i kampen för att markera den nordiska kyrkans rätt till en egen självständighet och storhet. Runt omkring i de danska centralbygderna restes stenkyrkor på löpande band. Intensiteten vittnar om en imponerande dåtida »byggnadsindustri«.

Om Ascers ämbetstid, död 1137, kan karakteriseras som en fysisk förankring av den lundensiska kyrkan genom stenkyrkobyggande, kan efterföljaren Eskils tid närmast beskrivas som en andlig manifestation av kyrkan. Inte minst var Eskil den store klostergrundaren. Mellan 1167 och 1171 utfärdar han också den skånska kyrkolagen som bl.a. bestämmer hur biskopstiondet ska regleras enligt kanonisk rättsuppfattning. I lagen anges detaljerade föreskrifter om förhållandet mellan kyrka, präst och bönder, hur det ska dömas i äktenskapstvister m.m.

Konflikt mellan kung och ärkebiskop

Det låg i sakens natur att ett kraftfullare hävdande av kyrkans rätt riskerade att leda till konflikt med de inrikespolitiska intressen som berörde kungen. Eskils ämbetstid i Lund blev också mycket dramatisk. I slutet av 1140-talet fängslas han av kung Sven Grathe. Vid den efterföljande försoningen mellan kung och ärkebiskop erhöll Eskil stora delar av Bornholm samt Åhus vid Skånes nordöstra kust. 1152 beslutar sig påven för att avstycka Norden i tre ärkestift. Eskil reser till Rom och lyckas utverka att Lundastolen får överhöghet över ärkebiskopen i Uppsala. På hemvägen fängslas han av den tyske kejsaren och först 1158 är han åter i Lund. Följande år tvingas Eskil en kort tid att fly till Småland undan kungen och 1161 tvingas han i landsflykt till påven och till Frankrike. Först 1167 lyder kung Valdemar påven Alexander III råd att försonas med sin ärkebiskop. Eskil kan på hösten återvända till Lund från Frankrike.

Fig. 2. På södra triumfbågen i Stehag kyrka invid Ringsjön i Skåne återfinns denna målning av Absalon. (Foto Sven Rosborn)

Ringsted 1170

Den 25. juni 1170 samlades riket ledande män i Ringsted kyrka för att bevittna när ärkebiskop Eskil altarsatte den döde Knut Lavards jordiska kvarlevor. Vid samma tillfälle krönte Eskil kung Valdemars son Knut VI till faderns medregent. Det behövs inte mycket fantasi för att ana de motsättningar mellan kung och ärkebiskop som, trots försoningen, måste ha funnits. Kungen hade dessutom under Eskils landsflykt avlagt länsed till den tyske kejsaren Fredrik Barbarossa och tvingats att officiellt hylla kejsarens påvekandidat Victor, något som Eskil bestämt motsatt sig. När kungen avlade sin länsed hade han i sitt sällskap sina pålitliga vänner Absalon och Esbern, båda stormannasöner efter Asser Rig.

I Ringsted 1170 var de forna fienderna samlade under ett tak. Tyvärr är de bevarade källorna alltför fåtaliga för att vi idag rätt ska kunna förstå bakgrunden av de politiska händelser som utspelar sig under denna tid. På vad sätt hade t.ex kungen förmått Eskil till att legalisera hans son vid det högtidliga tillfället i Ringsted? Det dröjer heller inte länge förrän Eskil finner sin situation ohållbar. 1174 beger han sig på en längre utlandsfärd, en resa som företas mot kung Valdemars gillande. Resan, som går till Frankrike – varar till 1176. I Frankrike får Eskil påvens tillstånd att avsäga sig sitt ämbete. Hemma i Danmark gör samtidigt en mängd stormän uppror mot kungen, däribland Eskils dottersöner Karl och Knut Karlsen. På hemväg träffar Eskil sina dottersöner i Ribe innan dessa flyr till Sverige. Misstänksamheten från kungen mot ärkebiskopen är av förklarliga skäl stor.

Ett dramatiskt ärkebiskopsskifte

I april 1177 kommer Valdemar och landets biskopar till Lund. I domkyrkan läser Eskil upp det brev vari påven ger sitt tillstånd till hans abdikation. Absalons historieskivare Saxo beskriver det dramatiska ögonblicket. Kung Valdemar motsätter sig inte abdikationen och då reser sig Eskil och lägger stav och ring på högaltaret. Eskil utser därefter Absalon till sin efterträdare. Absalon vägrar emellertid. När Eskil då frågar församlingen om råd, vill man enhälligt ha Absalon som ny ärkebiskop. Man försöker nu med våld dra fram Absalon till altaret men det blir en kamp: »da han var en bomstærk Mand, maatte adskillige danse til Gulvs«. Absalon lyckas förhindra att han sätts i ärkebiskopsstolen. När gudstjänsten närmar sig slutet vill Eskil att Absalon ska läsa välsignelsen, men Absalon påpekar att detta åligger Eskil i hans egenskap av den högste kyrklige dignitären. Absalon hänvisar också till påven att välja ärkebiskop.

Vad är sant i denna av Saxo omtalade domkyrkodramatik? Kungens önskan att bli av med Eskil framskymtar och är otvetydigt rätt återgiven. Att Absalon inte skulle vara intresserad av den höga tjänsten kan dock knappast vara riktigt. Skådespelet i kyrkan måste ha haft ett syfte. Som den skicklige taktiker Absalon verkar ha varit måste agerandet ha skett i syfte att stärka hans position. Inte minst den följande händelseutvecklingen verkar bekräfta detta. Till påven kunde nämligen nu landets stormän intyga att Absalon utvalts av Eskil, att folket enhälligt delat detta beslut samt att kungen stod bakom. Problemet var att Absalon ville att en särbestämmelse ingick i avtalet. Han önskade nämligen samtidigt ha kvar biskopsämbetet i Roskilde.

Påven godkände Absalons krav och gav den nye ärkebiskopen unika maktbefogenheter. Absalon var nu ärkebiskop i Lund, biskop i Roskilde, primas över Uppsala ärkestift och därtill nära allierad med kung Valdemar och dennes rådgivare. Var det strävan efter denna maktposition som låg bakom teaterstycket i domkyrkan? Kanske, för att inte säga troligt. Den nye ärkebiskopen hade nu fått den eftersträvade maktpositionen, nu kunde han visa vänlighet mot sin företrädare. När Eskil för alltid lämnade Danmark fick han färdas på ett av Absalons skepp. Absalon ville förära den gamle mannen en silverskål som avskedsgåva men Eskil tackade bestämt nej.

I början av 1178 kommer påvens utsände till Lund och bekläder Absalon med palliet. Vid samma tid bryter Eskils dottersöner Karl och Knut från Halland in i Skåne och kommer i strid med befolkningen. Karl stupar medan Knut tillfångatas och han kommer att tillbringa resten av livet i fångtornet i Söborg på Själland. I Skåne

sprider sig snart ett utbrett missnöje mot Absalon. Den kyrklige ledaren kommer under de efterföljande åren att med hård hand gå mot de skånska upprorshärdarna. Man skulle nästan våga uttrycka det så att Skåne närmast läggs under ockupation av Absalons mäktiga vänner väster om Öresund. Saxos berättelser om det skånska upproret ger en detaljerad bild av motsättningarna. Resultatet blir att Absalon efter ett antal år står som vinnare. När han då med sina beväpnade män möter skåningarna vid tinget är det segraren som står framför folket. Saxos ord ringer länge i öronen: »Och aldrig har allmogen sen dess vågat det dumdristiga försöket att sätta sig upp mot de stora«.

Reform och kyrkobyggnad

Från den krigiske Absalon till den andlige ledaren. Arnold av Lübeck berättar i sin krönika, nedtecknad strax efter Absalons död, att »herr Absalon kom efter Eskil till regementet. Han var upptänd av iver att hävda rättfärdigheten; och omgjordad med sin rustning av Gud, verkade han inte mindre än företrädaren för att förkovra gudsfruktan och fromhet«.

År 1187 samlade Absalon prästerna i Danmark till ett stort kyrkomöte i Lund. Under mötet reformerades de liturgiska ritualerna för landets biskopskyrkor. Rangordningen i den officiella bön som skulle framföras varje dag ändrades så att påven kom först, därefter biskopen, prästen och kyrkan. Intressant är att notera att kungen i bönhänseende fick en tillbakadragen plats. Denna statussänkning följde inte internationell praxis, en liten men dock klar antydan om att Absalon nu hade sådan maktställning att han i vissa avseenden vågade gå mot själve kungen.

Invigningen av två skånska kyrkor kan knytas till ett direkt agerande från Absalon sida. Berättelsen om Gumlösa kyrkas invigning 1191 (1192?) har av slumpen bevarats. Gumlösa ligger i nordöstra Skåne nära gränsen till Småland. Absalon var närvarande, så också den landsflyktige ärkebiskopen i Nidaros och biskopen i Växjö. Den andre kyrkan som förknippas med Absalon är Norra Åsum i vars tornrum än idag den runsten står varpå man läser: »Krist, Marias son, hjälpe dem som byggde denna kyrka, ärkebiskop Absalon och Esbern Mule«. Självklart har flera andra skånska kyrkor uppförts av den mäktige kyrkomannen men källmaterialet sviker. Stormannen Thord grundar t.ex Bosjö nunnekloster vid Ringsjön och påven tar 1182 det nya klostret under sitt beskydd. Detta grundande kan knappast ha skett utan Absalons godkännande.

I Stehags kyrka invid Ringsjöns västra strand, inte långt från Bosjö kloster, möter vi faktiskt fortfarande Absalon i bild. I kyrkans triumfbågsmur finns på norra sidan en kunga-

Fig. 3. Karta över Skåne med några av de i artikeln nämnda platserna. (Tegning Marian Gudsøe)

bild och på södra sidan en biskopsbild. Kungen har på målningen namngets som Canutus (Knut VI) varför biskopsbilden rimligtvis bör föreställa Absalon. Ytterligare en bild i Skåne kan, dock med viss tvekan, knytas till Absalon. I Knislinge kyrka nära Gumlösa finns i den södra triumfbågsmuren en biskopsbild som allmänt har antagits föreställa Absalon. Målningens datering till sent 1100-tal motsäger inte detta.

Staden Åhus kom vid mitten av 1100-talet i ärkebiskopens ägo. Staden ligger strategiskt belägen som hamnstad för den sjöväga trafiken norrut till Sverige. Till häst kunde man snabbt ta sig diagonalt över Skåne till staden och härifrån med skepp vidare till t.ex Sigtuna och Uppsala. För Eskil måste denna kommunikationsled ha varit av största betydelse. Hävdandet av lundastolens överhöghet mot Uppsala fordrade helt enkelt en väl fungerande kommunikationslinje mellan de två kyrkliga metropolerna. Med skepp färdades man snabbt. Genom att kyrkan ägde den hamnstad i Skåne som låg lämpligast för kontakterna med Sverige säkrade man denna kommunikationsled.

Borgen och byggherrar

Strax utanför den medeltida staden Åhus ligger Åhus borgruin. Ruinen grävdes ut under 1890-talet. Av en större stenbyggnad, som bestått av källare, två våningar och anslutande bostadstorn, återstår idag endast källarvåningen. Byggnaden är från början helt uppförd av sten, så också den omgivande ringmuren. Strax norr om ruinen ligger en väldig, fortfarande outgrävd kulle. Här finns troligtvis resterna efter det stora borgtorn som bör ha ingått i anläggningen. Bor-

Fig. 4. I Knislinge kyrka några mil norr om Kristianstad finns denna målning från sent 1100-tal som av några menas kunna föreställa ärkebiskop Absalon. (Foto Sven Rosborn)

gen har effektivt spärrat av och kontrollerat skeppsfarten uppför den breda ån in till den medeltida staden.

Då borgen i sitt äldsta byggnadsskede helt saknar tegel bör anläggningstiden sättas till 1100-talets slut. Två ärkebiskopar är tänkbara byggherrar. Allmänt har Eskils åtkomst av staden Åhus satts i samband med anläggandet av borgen Åhus. Frågan är emellertid om det inte är Absalon som ska utpekas som borgens grundläggare. Visserligen har staden och hamnen spelat stor roll för Eskil men av de två kyrkomännen är det Absalon som i egenskap av den taktiske krigaren och strategikern också är den mest logiske borgbyggaren. Stora likheter finns ju också mellan Absalons uppförande av borgen i Havn som skydd för ett samhälle/stad och anläggandet av borgen Åhus som skydd för hamnstaden Åhus.

Under Eskils tid ska merparten av Bornholm ha kommit i Lundakyrkans ägo. Lika viktigt som det var för kyrkan att ha en säker kommunikationslinje med Uppsala, lika viktigt bör det ha varit att tidigt etablera en effektiv kommunikationslinje mellan Bornholm och ärkestiftsstaden. Från Lund når man lättast Bornholm via landsvägen rakt söderut till Trelleborg för vidare färd per skepp. Det är i detta sammanhang av stort intresse att konstatera att just Trelleborg och Åhus är de enda skånska medeltidsstäder som helt ägs av ärkebiskopen. Trelleborg är belagt som kyrkans stad vid 1200-talets mitt, men stadskyrkan kan genom arkitekturdetaljer knytas till ett äldre skede.

Fig. 5. På norra Bornholm ligger klippborgen Hammershus vars äldsta delar stammar från 1100-talets senare del. (Foto Sven Rosborn)

Indirekt kan man faktiskt våga ange uppförandet av den stora stadskyrkan i Trelleborg till sent 1100-tal – ca 1200. Maglarps tegelkyrka ligger strax utanför staden. Vid undersökningar i denna kyrka har man kunnat påvisa att absiden och koret i kyrkan uppförts av tegelstenar som måste ha kommit från en större produktionsplats. Vid tillverkning av teglet har man nämligen använt sig av chamotté som magringsmedel, dvs kasserade, krossade tegelstenar. Det är inte osannolikt att det är just från den stora tegelbyggnadshyttan i Trelleborg som man hämtat detta tegel. Maglarps kyrka är genom bl.a. gravfynd daterad till sent 1100-tal. Tidpunkten – även om den givetvis är något osäker – motsäger alltså inte att Absalon kan ha haft ett finger med även i uppförandet av stadskyrkan i ärkestiftets egen stad Trelleborg.

Från Trelleborg nås snabbt Bornholm. Hammershus på öns norra, bergiga spets var lundastiftets mäktigaste borg. Borgen har tidigare antagits vara uppförd av Jakob Erlandsen vid mitten av 1200-talet. Denna uppfattning strider dock fullständigt med de bevarade murarnas vittnesbörd. Hammershus kärna innehåller nämligen en ringmur med ett porttorn/palatiebyggnad vilka helt uppförts i sten. Vad gäller val av otuktad sten är likheterna med Åhus borg frapperande. Av tegel finns i Hammershus äldsta skede intet. Det finns således starka skäl att sätta uppförandet av det äldsta Hammershus till samma tidsskede som Åhus borg och faktiskt också borgen i Havn. Gemensamt för alla tre borgarna är att de kontrollerar viktiga kommunikationscentra.

Liksom fallet var för Åhus borg finns det egentligen endast två tänkbara ärkebiskopar som kan ha grundlagt Hammershus. Och liksom i Åhus blir Absalon det mest intressanta alternativet. Kanske har borgen anlagts i primärsyfte att skydda den naturliga hamn som finns strax nedanför dess murar. Bornholm ligger mycket strategiskt placerat som en stödjepunkt och mellanstation för flottan vid angrepp och försvar av kustområdena utmed södra Östersjökusten. Just

under Absalons ärkebiskopstid på 1180-90-talen var detta ett viktigt politiskt område. Danmark förde vid denna tid framgångsrika krigståg mot just Pommern och Mecklenburg. En stark flottbas skyddad av en borg som samtidigt markerade lundakyrkans överhöghet på ön och garanterade lagringsmöjligheter av livsmedel är tillräckliga motiveringar för Hammershus anläggande.

Källor:

Adam av Bremen.

Saxo Grammaticus.

Niels Skyum Nielsen: *Kvinde og Slave.* Köbenhavn 1971.

Jan Arvid Hellström: *Kyrkofursten som blev klosterbroder.* Kristianstad 1982.

Lauritz Weibull: *Skånes kyrka från äldsta tid till Jacob Erlandsens död 1274.* Köbenhavn 1946.

Harald Lindal: *Trelleborgs medeltid.* Trelleborg 1957.

Barbro Sundnér: *Maglarp, en tegelkyrka som historiskt material.* Lund 1982.

800 år i Åhus. Under redaktion av C. Olofson & S. Röstin. Kristianstad 1949.

Summary

This article will cover the principal towns and cities of Scania in Absalon's time in the late 12th century. Lund and Helsingborg were of special importance to both the church and the king. Åhus and Trelleborg, with their status as clerical cities, were important to the church as centres of communication, helping to ensure the dominance of the Lund church outside Scania. Åhus functioned as a seaport with connections to Uppsala and Estonia, while Trelleborg was an important harbour for the traffic to the island of Bornholm, which was the property of the church.

Archbishop Ascer (1103 – 1137) was the founder of the Lund diocese, but it was his successor Eskil who established the church as a power in the mind of society at large. Eskil carried out a forceful policy which led to conflicts with the king. The outcome of these conflicts was that Absalon, who supported the king, was appointed as archbishop in 1177. Absalon was a warrior bishop, who did not shy from solving conflicts by using weapons. An uprising amongst the peasants of Scania was brutally crushed, and the southern coast of the Baltic Sea was a target for crusades. Absalon was also one of the first leaders to commission a number of fortified buildings in stone. In the article, Absalon is credited with the foundation of two coastal fortresses, Åhus and Hammershus. From the contemporary sources, which unfortunately contain little solid evidence, one can surmise that the archbishop has been the driving force behind the building of most new churches in that period. Churches built from the new material, brick, were commissioned and completed in Norra Åsum, Gumlösa and probably also in Trelleborg, among other places.

Borgen i skogen

av Anders Ödman

Vägen till borgen

I året 1026 seglade en bonde, som bodde i Stångby vid Lund, till kung Knut den Store i London och berättade att Sveriges kung Anund och Norges kung Olav var i Skåne och förde krig. Knut rustade en flotta och seglade över Nordsjön, genom Limfjorden och Öresund, förbi Skanör och rakt in i Helgeån. Anund och Olav måste ha vetat att Knut skulle komma just till denna plats och de hade därför byggt en dämning över floden. När Knut kom in i floden rev man dämningen för att flodvågen skulle skapa oordning i den dansk/engelska flottan, men trots all denna listighet segrade Knut över svear och norrmän.

Denna episod, som med vissa variationer berättas av bland andra Snorre och Knytlingasagan, har fått åtskilliga forskare att jämföra texterna med landskapet vid Helgeåns mynning och de flesta har sagt att platsen omöjligtvis kan stämma med Snorres beskrivning. Vi vet idag att under 1000-talet hade vi ett avsevärt högre vattenstånd i havet och Helgeåns nedre lopp från Åhus upp till Torsebro, cirka 25 km in i landet, var en fjord. Helgeåns mynning låg följaktligen i Torsebro där vi idag har ett av de tätaste fornminnesområdena i Skåne. Detta var den plats i Skåne där man kunde segla längst in i landskapet utan att ta sig upp för forsar och fall. Att båtar har seglat hit ser vi dels i namnet »Skiparyd« vid fjordbottnens västra strand och dels i de fynd av fartygsdelar som man får upp då man gräver i den östra strandängen. Ett par hundra

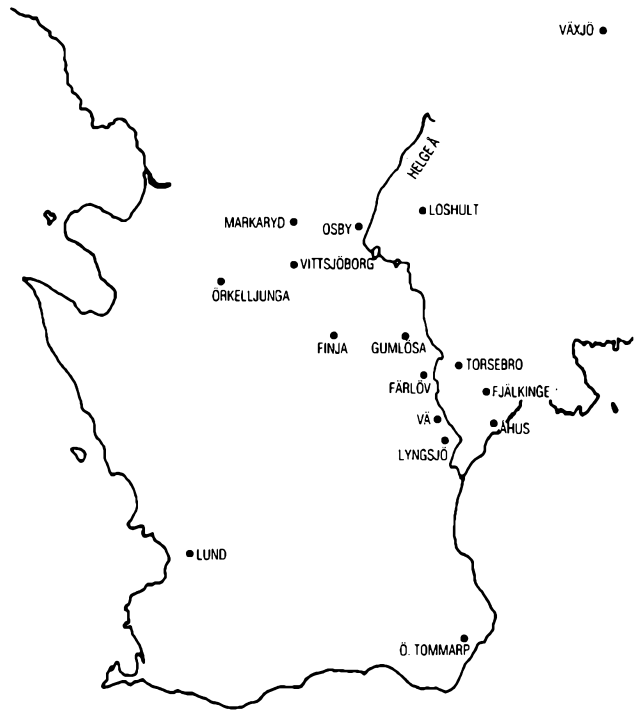

Fig. 1. Karta över Skåne med några av de i artikeln nämnda platserna. (Tegning Marian Gudsøe)

Fig. 2. Tvåtornskyrkan i Färlöv, norr om Kristianstad. Vid långhusets sydmur skymtar den praktfulla granitportiken. (Foto LUHM)

meter öster om stranden ligger en gård med det intressanta namnet »Trelleborg« men hur gammalt namnet är vet ingen och inga arkeologiska undersökningar är ännu gjorda. I detta område möts också gränserna för tre härader – Gärds, Villands och Göinge och i närheten av gränsskälet ligger de tre häradernas kongelev. Man skönjer en centralbygd, placerad i häradernas periferi, och ett fluster över vilket varor och resande hade att passera för att komma upp i den nordskånska skogsbygden och vidare in i svearnas land.

Intill fjordens mynning uppstod staden Åhus och i Vä växte den gamla kungsgården till en omfattande bosättning med en kyrka som näst Lundadomen var Skånes största. Denna kyrka invigdes troligen redan 1121, medan stenkyrkorna i socknarna invid den krympande fjorden till största delen byggdes under 1100-talets senare hälft. Kyrkorna i exempelvis Fjälkinge, Vä och Färlöv uppvisar i flera fall ett för Skåne egendomligt särdrag – en omisskännlig jylländsk granitarkitektur och Mackeprang menar att han i Färlövs kyrkas funt och tornfönster kan se en tydlig kontakt mellan Randerstraktens stenskulptur och det östskånska området.

I Åhus byggdes en borg troligen redan under ärkebiskop Eskils tid. Borgens palatium står kvar som en ruin vid Helgeåns mynning och ger mer intryck av en kontinental palatsbyggnad än en försvarsanläggning. Senare har byggnaden omgivits av kraftiga tegelmurar för att kunna försvaras. På Ivö ute i den vackra Ivösjön byggdes också ett ärkebiskopligt palats vid denna tid. Det var på denna plats som Absalons efterträdare Andreas Sunesson tillbringade sina sista år och många minns säkert B. S. Ingemanns dra-

matiska beskrivning av den leprasjuke ärkebiskopens lidanden.

I detta landskap med sina tidiga palats och städer, där den stora ån förenade många socknar med god jord och rika kyrkor, fanns möjligen en »jylländsk koloni« som stod nära den jylländska kungasläkt som fanns i Vä. Vissa forskare har framfört tesen att det rörde sig om en jylländsk ockupation från »baksidan« av Skåne. Men vid 1100-talets slut hände något. Även om Absalon har beskrivits verka för en cisterciensisk ikonoclasm beroende på de odekorerade kyrkor han själv grundar så har andra delar av släkten inte haft denna lidelse. I såväl Finja som Lyngsjö är kyrkorna dekorerade med målningar gjorda av samma verkstad som dekorerade Asser Rigs kyrka i Fjenneslev. Under 1100-talets andra hälft har uppenbarligen en själländsk stormannagrupp börjat sätta sin prägel på trakten och i Norra Åsum har vi det tydligaste belägget för detta. I kyrkan står en runsten med texten »Kriste, Marias son, hjälp dem som byggde denna kyrka, ärkebiskop Absalon och Esbern Mule«. Esbern Mule nämns i Absalon testamente och de anses ha varit släkt. Den kyrka de byggde var en mäktig manifestation med höga väggar och ett 30 meter högt västtorn. Hvidarna hade kommit och det ville man visa.

Känt är Absalons hårdhänta regemente i Skåne där den gamla jylländska gruppens huvudmän byttes ut mot Hvidesläktens representanter. I romanform har Absalon kallats »Skånes djävul« och Saxos beskrivningar kan kanske ge underlag för detta folkliga epitet när man möter skildringar av stenkastande marknadsbesökare och upproriska bönder. Vilka nu dessa bönder var? De som under det skånska upproret mötte Valdemars och Absalons styrkor på Dösjöbro och Getingebro och till och med lyckades besegra motståndaren var troligen inte en oorganiserad allmoge utan en välorganiserad herremansgrupp. Vilken grupp är då närmast att tänka på om inte de jylländska herrar som kände hur marken försvann under deras fötter när Absalon blev ärkebiskop i Lund. I nodöstra Skåne där denna grupp verkar ha haft sitt starkaste fäste bör det ha varit av största vikt för Hvidarna att markera sitt revir.

Den storståtliga invigningen av Gumlösa tegelkyrka år 1191 eller -92 har man vanligtvis sett som Absalons nordligaste manifestation i Skåne. Hit kom biskop Stenar från Växjö och den blinde ärkebiskop Erik från Nidaros. Erik hade dock inte rest så långt eftersom han vid tiden befann sig i landsflykt hos Absalon. Men detta var trots allt en stor politisk uppvisning av Absalon som primas över Norden. En uppvisning i en glesbefolkad och fjärran bygd.

Från flustret vid »Helgeåfjorden« kan man följa Hvidarna upp till denna nordliga trakt av

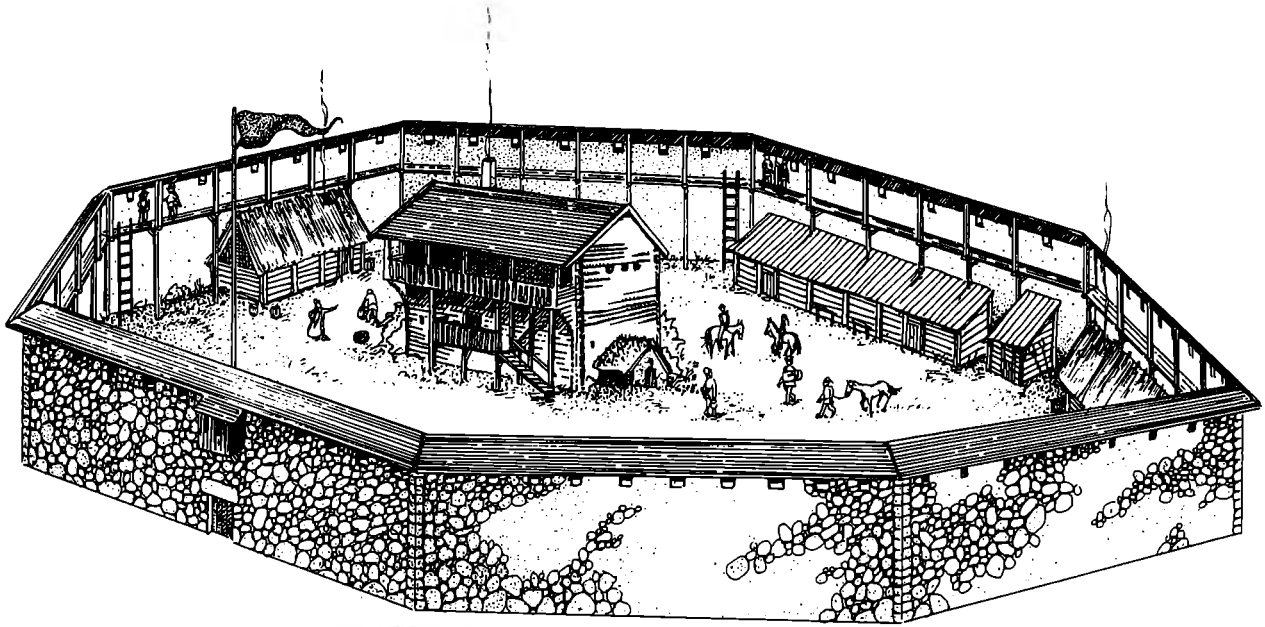

Fig. 3. Skeingeborg, rekonstruktionsförslag. (J. Juhlin)

Skåne. Den traditionella uppfattingen är att Hvidar ersatte de gamla makthavarna och ett nedslag som kan visa att detta skedde även i norra Skåne är att Peder Ebbesen Hvide år 1211 donerade en del av sitt markinnehav i Farstorp socken till domkyrkan i Lund – kanske en del av en expropierad mark.

Borgen

I Verum socken, på gränsen till Osby flyter Helgeån genom Skeingesjön. På sjöns västra strand ligger säteriet Björkeberga och ute i sjön, inom Verum socken, ligger Borgön. På ön finns ruinen efter en mäktig ringmursanläggning. Före

Fig. 4. Skeingeborg från söder. (Foto Hässleholms kommun)

1950, då borgen frilades, var man osäker på formen men nu ser man med all tydlighet en regelbunden åttakantig mur av cirka en meters tjocklek. Endast en, 1 meter bred, öppning leder in till borggården som är 40 meter i diameter. Vid utgrävningen 1949-50 fann man vid murens åtta ytterhörn de speciellt vinkelhuggna granitstenar som bildade hörnen. Alla stenar låg kvar vid sina hörn och har tillsammans bildat en fem meter hög gråstensmur. Innanför muren fanns en rad av stolpar som kan ha burit upp en skyttegång av trä vilken bör ha löpt innanför murens – sannolikt krenelerade – krön. De arkeologiska arbetena avbröts utan att borggården blev undersökt och utan att en rapport av arbetena gjordes.

Var Absalon byggherren?

Det medeltida källmaterialet för denna borg, liksom för de övriga nordskånska borgarna, är mycket magert för att inte säga obefintligt. För att datera byggandet av borgen vid Björkeberga, som nu kallas Skeingeborg, har man alltid stött sig på *ett* dokument. Någon gång mellan 1164 och 1170 instiftade ärkebiskop Eskil ett prebende för Lunds domkyrka. Till prebendet anslogs markegendomar som var spridda över hela Skåne och även Bornholm. En av dessa egendomar var Birkibyarge i Göinge, som omfattade ett halvt bol, och detta har förlett tidigare forskare till att tro att borgen i Björkebergalänet var byggd vid denna tid. Men någon borg står det faktiskt inget om. Man antog att Eskils domkyrkoarkitekt skulle ha fört med sig borgformen från Egisheim i Elsass i trakten av Collmar eller från Kejsar Barbarossas borg Heinau och låtit

Fig. 5. Skeingeborgs ringmur under utgrävningen 1949-50. (Foto B. Wihlsson, LUHM)

rita en plan för Eskils behov i norra Skåne. Nästa källa som nämner Björkeberga är från 1488 då riddaren Peder Langh får legobrev på länet och år 1504 omnämnes borgen som raserad och bevuxen med »skjön skouf«. Vid denna tidpunkt var borgen sedan kanske 100 år övergiven.

Under senare år har ett par smärre undersökningar gjorts i och intill borgen och nya tolkningar har framkommit. Mitt på borgården har en igenrasad källargolvsnivå påträffats och tidigare teser om att ett stort trähus ska ha varit placerat centralt på borggården har möjligen bekräftats. Intill murarna och i synnerhet i den norra delen av borggården finns ett tunt kulturlager med humus och djurben. Lagret ligger just ovanför borgens byggnadslager och något över byggnadslagret påträffades ett mynt från Knud VI (1182-1202). Redan vid den tidigare undersökningen påträffades två mynt av Knud VI:s präglingar från såväl Lund som Roskilde. Ytterligare två mynt från denna tid är präglade av Knut Erikson (1167-1196) i Lödöse. Sedan följer i kronologisk ordning Abel med ett mynt, Erik Plogpenning med tre mynt och Erik Glipping med ett mynt. Inga mynt finns från tiden före Ekils landsflykt 1161, det år då Valdemar med list intog ärkebiskopens borg »vid den lethriske mose« (Søborg, Nordsjælland). Efter landsflykten som varade till 1167, verkar Eskil

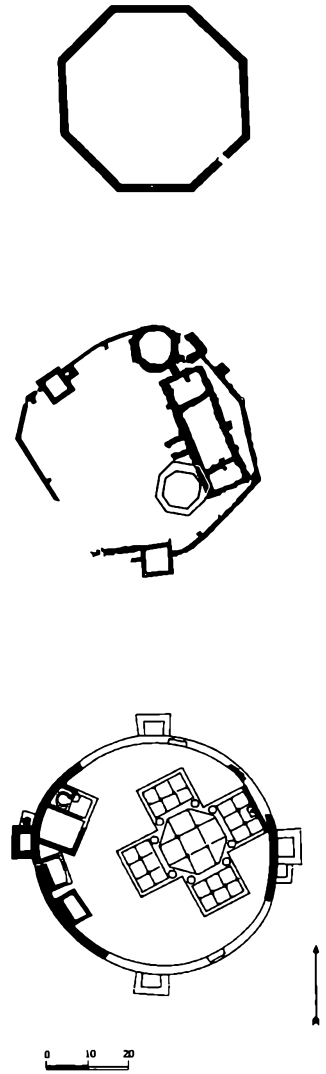

Fig. 6. De tre stora »Absalon-tida« borgarna – Skeingeborg, Söborg och Havn.

ha haft begränsade möjligheter att stärka sin makt. Han framställs i de flesta sammanhang som en trött och besviken man – helt i Hvidegruppens hand. Efter 1167 och före Absalons inträde på ärkebiskopsstolen är det svårt att tänka sig att det skulle ha byggts en borg i Björkebergalänet.

Men så kom Absalon till Lund och Skåne år 1177. Absalon var redan en van borgbyggare som 1167 hade grundlagt ringmursborgen, Havn, i Köpenhamn. Esbern Snare och Valdemar var också flitiga med projekt som Sprogö, Söborg och Kalundborg. Absalon kände ringmursborgens principer och familjen hade en viss fäbless för åttakantiga anläggningar. Kärntornet i Söborg som byggdes under Absalons tid var åttakantigt. Kyrkan som Esbern Snare byggde eller projekterade i Kalundborg har en planform som består av många åttakanter sammansatta till en intressant sluten form. Store Heddinge kyrka, som familjens tredje kung Valdemar Sejr byggde har ett långhus som hade konstruerats som en stor åttakant. Före Hvidarnas storhetstid finns inga åttakantiga byggnader belagda i Danmark men omkring 1200 byggs en hel flock, kanske också det åttakantiga tornet på Dronningholm vid Arresjö på Själland som är av samma storlek som Söborgtornet och kanske även palatiet i borgen Havn vilket enligt stadens första sigill ska ha haft en åttakantig form.

Den åttakantiga formen har en djup religiös grund i det faktum att åtta människor överlevde syndafloden. Dopkyrkan i Jerusalem byggdes därför åttakantig och under den kontinentala medeltiden inspirerades många furstar till att bygga åttakantiga kapell i eller vid sitt palats. Genom sina kontinentala kontakter kan Absalon och hans familj ha fått inspirationen till Danmarks första oktagoner.

I jämförelse med de övriga ringmursanläggningarna från denna tid får man uppfattningen av att man har nått en bit i utvecklingen då man byggde i Björkeberga. Både Havn och Söborg har en lite amöbaaktig, oregelbunden form medan Björkebergaborgen är strikt geometrisk med mycket små avvikelser från den perfekta oktagonen. Den är inte byggd av tegel och inget tegel har påträffats i murkärnan. Men avsaknaden av tegel kan inte tas som en intäkt för att borgen skulle vara från Eskils tid. Gumlösa var ett unikum år 1192 och traktens övriga kyrkor byggdes med murar av kluven gråsten, av samma karaktär som i Björkeberga, och helt utan tegel även efter denna tidpunkt. Endast genom ytterligare undersökningar av borggården kan man helt säkert tidfästa grundandet, men med det tillgängliga materialet är den mest troliga tolkningen att Absalon var byggherren.

Varför byggdes borgen?

Enligt Saxo och Knytlingasagan ska Svend Grate ha invaderat Värend och Finnveden 1153-54. Hela södra Småland skulle följaktligen ha blivit danskt territorium och en hel del dansk påverkan kan också påvisas i de två folklanden. Den jylländska granitskulptur som finns vid Helgeåns nedre lopp finns också i denna del av Småland. I Njudung finns en rad baldakinportaler som har sina förebilder i Lund och även en del övriga drag i kyrkorna har av flera forskare attribuerats till danska hantverkare. Det var också hit till Värend som Eskil flydde undan Valdemar år 1161. Han måste haft vänner i Småland. Växjöstiftet bildades omkring 1170 då det avskildes från Linköpings stift och dess förste biskop Balduinus förekommer ett par gånger i samband med danska kyrkomän men har helt förbigåtts som Växjöbiskop av svenska hävdatecknare. Hans efterträdare, Stenar (1180-91), ska ha varit cisterciensermunk men av ärkebiskopen i Lund satt som biskop i Växjö. Stenar syns, liksom sin föregångare, i flera akter som berör dansk rikspolitik och först år 1191 agerar han i ett sammanhang tillsammans med de övriga svenska biskoparna. Enligt två påvebrev låg Stenar dessutom i en långvarig strid om stiftets norra delar med biskopen i Linköping. Växjös tredje biskop Johannes Erengislonis (ca. 1191-1241) ska på mödernet ha varit av Hvideätten och med honom slutar antydningarna om dansk makt i Småland, men striden med Linköpingsstiftet fortsatte. Materialet är mycket sprött men kan tyda på att Danmark under en period har regerat södra Småland och att danska kyrkbyggande stormän har haft med sig egna byggmästare. Borgen kan vara byggd som ett led i en ökad kontakt över den gamla gränsen.

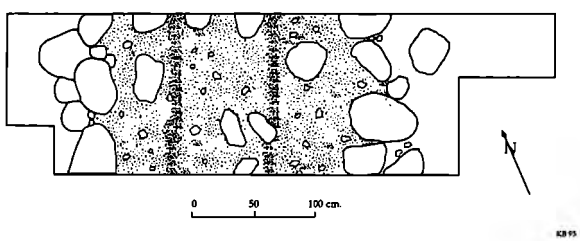

Fig. 7. Plan av snitt genom väg väster om Skeingeborg. (Uppmätning A. Ödman, databearbetning K. Berhmann, LUHM)

En väg löper förbi borgen över de sanka strandängarna väster om borgön. Vägen, som har undersökts vid ett par tillfällen, har stora likheter med de »oldtidsveje« som påträffats på flera platser i Danmark. Gråstenar i dubbla skift har lagts som vägbanans sidobegränsningar med ett två meters mellanrum som har fyllts med grus och sten. I vägbanan kan man ännu se spåren efter vagnarnas hjul men vägen har övergivits och torven har bildat ett täckande lager. I ett senare skede har man fyllt på ny grus men

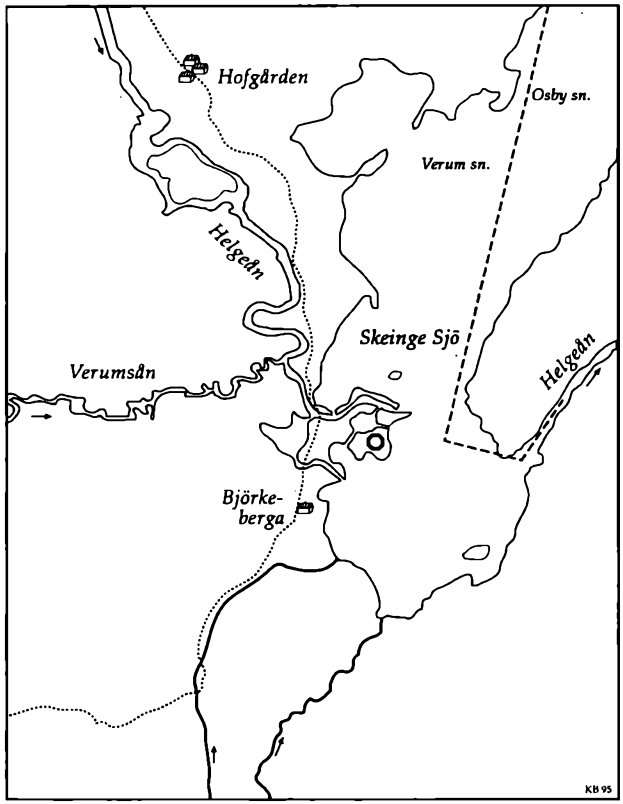

Fig. 8. Databearbetning av karta från 1741 med Skeingeborg på Borgön ute i Skeingesjön. Den i artikeln omtalade vägen passerar genom Hovgården och Björkeberga. Väster om borgen har två schakt gjorts genom vägbanken. (Databearbetning K. Berhmann, LUHM)

inte nöjt sig med den smala vägbanken utan breddat körbanan till 3-4 meter. Detta senare skede är troligen 1700-tal medan åldern på den äldre vägen inte gått att fastställa eftersom den är lagd direkt på strandängens gräs och utan något dateringsbart trämaterial som rustbädd. Likheten med andra medeltidsvägar är ännu den enda dateringsgrunden. Cirka en kilometer söder om borgen finns 75 meter av vägen bevarad med resterna av en bro som lett över en bäck och över strandängarna, vid borgen, finns vägen bevarad längs en sträcka av 200 meter. Norrut korsar vägen Helgeån och fortsätter längs Broudden genom Hovgården och vidare upp mot smålandsgränsen dock utan karaktär av »oldtidsvej« eftersom modernt vägunderhåll har spolierat äldre lämningar. Över den nordskånska gränsen känner man endast två medeltida vägar. Den ena gick mellan Örkelljunga och Markaryd och den andra korsade gränsen vid Loshult. En nyetablerad väg längs Helgeån från Lund mot Värend och Växjö kan ha motiverat ett borgbygge. Just där vägen korsade Helgeån har naturligtvis varit den bästa platsen för en bevakningsstyrka och en säker rastplats för vatten- och landsvägsfarande.

Varför den ligger just vid denna punkt längs gränsen är en annan fråga. Borgön var en svårtillgänglig plats för en anfallare och därför en bra plats för en borg. Även vintertid bör Helgeåns och Verumsåns strömmande vatten ha gjort isarna kring ön svåra att forcera. Åarna har dessutom inneburit att man hade vattenvägar söderut mot havet vid Åhus, norrut upp mot Små-

Fig. 9. Tvåtornskyrkan i Rydaholm, väster om Växjö. Såväl granitkvadrarna som skulpturen visar på en nära kontakt med den danska kulturkretsen. (Foto Ragnar Blomqvist, Etnologiska föreningens arkiv, LUHM)

lands inland och västerut längs Verumsån. Trots ihärdigt sökande har inga medeltida båtar påträffats i de nordskånska vattendragen, men vid Vittsjöborg (1320-1360) finns resterna efter en båtbrygga som sticker ut 30 meter i Pickelsjön, och denna kan tas som ett indicium för att båtanvändningen i denna tid var allmän. I Norrland, där landskapet är likt det nordskånska, har båten varit det viktigaste transportmedlet ända fram i 1950-talet då vägarna hade nått de flesta bygder.

Denna tolkning av borgbygget stöder sig på att ingen riksgräns fanns mellan Småland och Skåne, men Stenars deltagande i ett möte mellan Sveriges biskopar år 1191 kan tyda på att ockupationen av Småland har upphört vid denna tid och i detta fall är borgen helt enkelt och traditionellt motiverad i behovet av en gränsborg. Tillsättandet av Växjös tredje biskop, Hvideättlingen Johannes, kan dock tyda på att Valdemarerna har haft en möjlighet att påverka småländska förhållanden ett par årtionden in i 1200-talet.

Danmarks Bergslag

De hittills uppräknade etableringsanledningarna – att tvinga en upprorisk befolkning till lydnad, att skydda gränsen och att skydda färdleder är traditionella och vanliga. Men i detta fall kan man finna ytterligare en anledning som kanske var den viktigaste. När borgen frilades år 1950 noterade man att relativt mycket järnslagg påträffades intill den södra muren samt även inne i

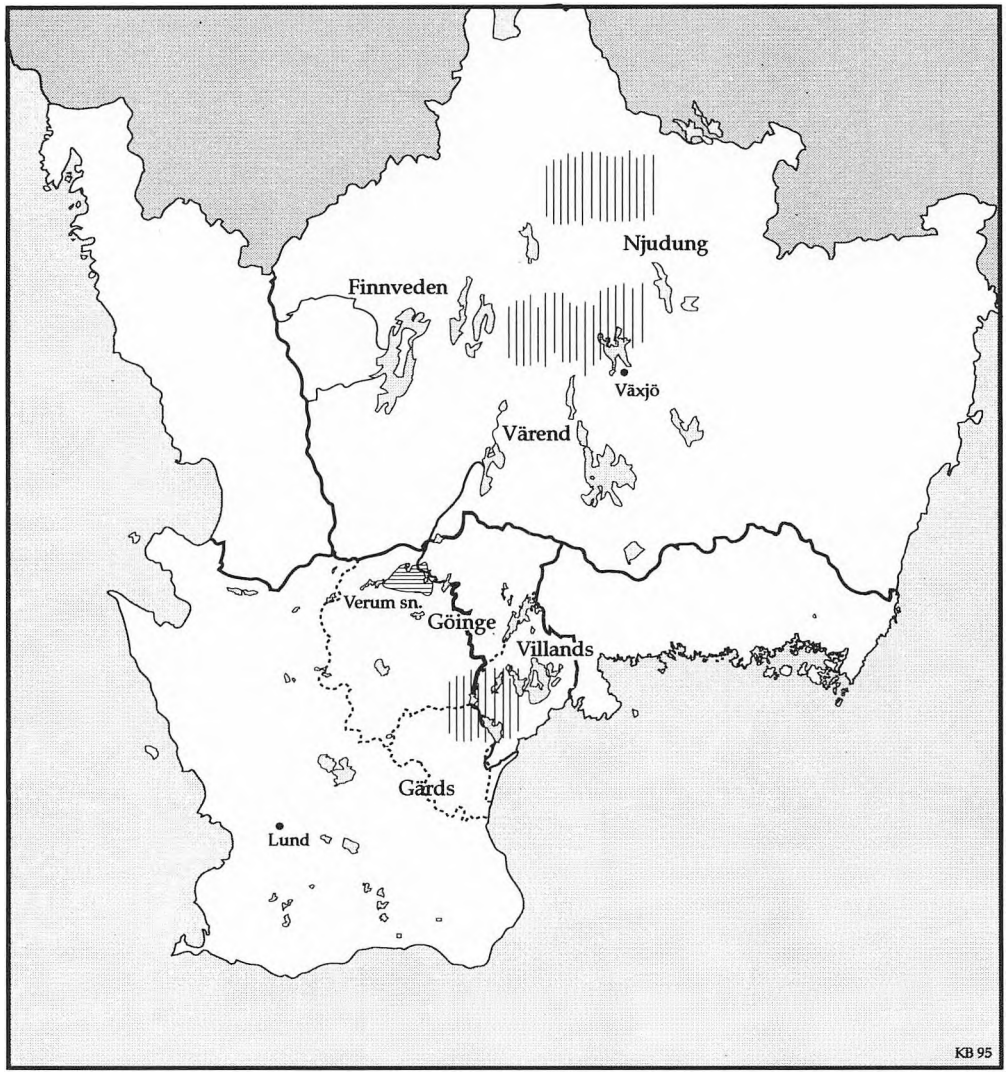

Fig. 10. Det område som artikeln behandlar med de tre östskånska häraderna och de tre småländska folklanden, borgänet omkring Skeingeborg, vilket motsvarar Verum socken, och Helgeåns lopp. Den södra skrafferingen visar det område vid den nedre Helgeån där den jylländska granitskulpturen påträffas. Skrafferingen i Värend är det norra området för jylländsk influens och i Njudung finner man portaler av Lundensiskt ursprung. (Ritning K. Berhmann, LUHM)

murens kärna och man konstaterade att järnproduktion hade förekommit på platsen. På Vittsjöborg (1320-60) fanns en smedja bakom dubbla palissader på den mest befästa kullen och detta visar att järn-hantering och smide varit en mycket viktig verksamhet i området. I eftermedeltida arkivmaterial finner man tecken på en allmän järnskatt i hela norra Skåne och många hundra slaggförekomster har påträffats i skogarna. I Osby, grannsocknen öster om Björkebergalänet, donerades nio järnproducerande gårdar av Absalons fosterbror, kung Valdemar, till hospitalet i staden Tommarp i sydöstra Skåne. Hospitalet var en del av den gamla kungsgården och järnhanteringen vid hospitalet, vilken också har påvisats arkeologiskt, har troligen varit av gammal hävd redan då donationen skedde. Absalon var själv inblandad i en donation till Sorö kloster av ett område i Tvååker socken i Halland. I denna donation till klostret omnämns en järnmölla vars ägotillhörighet dock inte är helt klarlagd.

Om vi återgår till Björkebergalänet finner vi här en mängd slaggförekomster som är avfallshögar från en medeltida industriverksamhet. I Brunkelstorps by just intill borgen fanns två mycket stora järnhyttor. En av dem är undersökt, den ligger vid Helgeån intill den andra forsen nedanför Skeingesjön. Cirka 500 kubikmeter slagg ligger dels i en stor hög och dels ute i ån. Som malm har man använt rödjord som grävts ur marken på ett 100 x 100 meter stort område i anslutning till järnmöllan. Ugnen har haft vattendriven bälg och möjligen har ved använts i stället för kol. Mängden slagg är en av det medeltida nordeuropas största koncentrationer och visar på en professionell industriverksamhet men dateringarna stämmer inte överens med Valdemarernas tid utan visar att hyttan var i drift först på 1400-talet liksom de flesta övriga daterade platserna i Nordskåne. I Brunkelstorp finns som nämnts resterna av ytterligare en mycket stor vattendriven hytta och i Osby finns också en omfattande lämning vid Helgeåns första fors efter Osbysjön. Karaktäristiskt för området omkring borgen är stora anläggningar medan grannsocknen Vittsjö endast har mindre gårdshyttor (31 st) där bonden själv har gjort sitt skattejärn. I Visseltofta och Loshult socknar, norr om Björkebergalänet, finns många smedjor och få järnframställningsplatser medan man i Örkened socken, i Skånes nordöstra hörn, har 200 tjärframställningsplatser och endast tre järnframställningsplatser. Västerut från Björkebergalänet ökar antalet påträffade järnframställningsplatser per socken till ett maximum i Örkelljunga med 81 styck. I området finns många ljunga-namn som exempelvis Havraljunga, Gräsljunga och Emmaljunga och dessa kan troligen knytas till en total avverkning av skog för

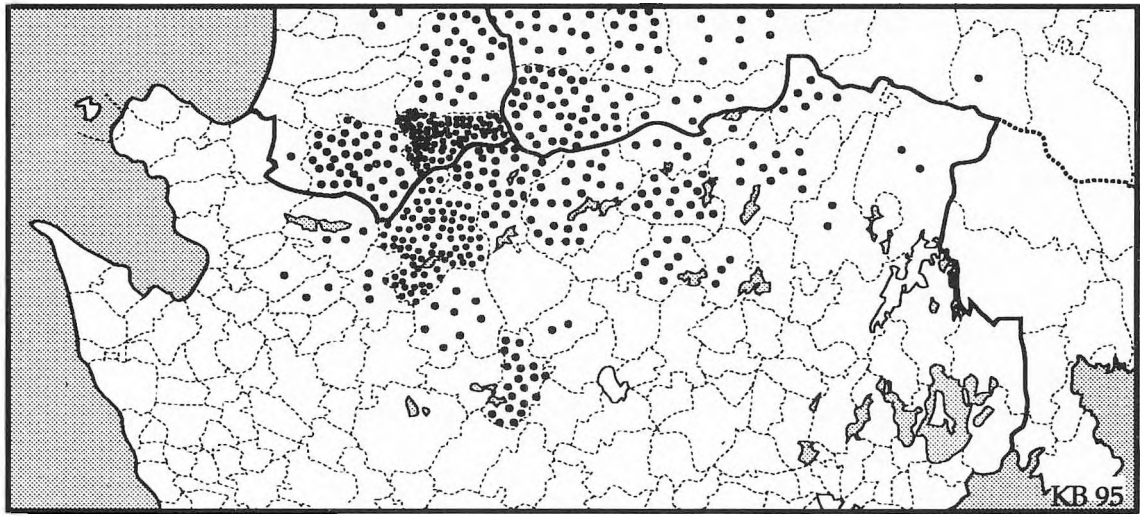

Fig. 11. Antalet järnproduktionsplatser per socken i norra Skånes gränsland. Borgen och borglänet ligger till synes i utkanten av det mest intensiva produktionsområdet. (Databearbetning K. Berhmann, LUHM)

användning som ved eller kol i ugnarna. Totalavverkningen är också mycket tydlig i de pollendiagram som gjorts, skogen tog slut och ljunghedarna bredde ut sig samtidigt som järnskatten övergick i en smörskatt.

Produktionsmetoden synes inte ha förändrats under medeltiden och ända fram till 1600-talet gjordes järn på samma sätt i små enkla blästerugnar med undantag för de tre stora hyttorna i Osby. På svenskt område har processen under denna tid förändrats mot större och mer effektiva metoder. Den konservativa produktionsmetoden kan ha sin förklaring i det feodala system som har krävt skattejärnet. En metod kan ha introducerats under 1100-talet och utan påverkan av handelsintressen och privatkapital har denna använts ända tills produktionen upphörde i och med den svenska ockupationen på 1600-talet. Ytterligare en skillnad i produktionen, gentemot Svenskt område, är tillverkningen av kol. Norr om gränsen finner man mängder av kolgropar i vilka man kolat veden medan det i Skåne inte har påträffats någon säker kolgrop. Det kan vara så att kunskapen om järnframställning och kolning har introducerats redan under 1100-talet av experter från kontinen-

ten vilka kände till milan som först under 1500-talet ska ha kommit till Sverige. Som innovatörer och experter har i flera fall cisterciensernas munkar och lekbröder nämnts. Fördelningen av järnhyttor, tjärdalar och små blästerugnar ger ett intryck av att de som hade makten i området också kunde styra produktionen så att olika socknar tillverkade olika produkter som behövdes i det danska riket.

Borgen kan ha utgjort ett centum i den tidiga järnframställning som har skett i området. Kung Valdemars donation av Osbygårdarna visar att produktionen var av en viss betydelse redan på 1100-talet trots att det visar sig att den verkligt stora produktionen skedde under 1400-talet. Under Absalons tid byggdes en stor del av Danmarks 3000 stenkyrkor och tillgången till olika material samt en omfattande organisation måste ha funnits. Höörsandstenen, som togs i stenbrott vid Ringsjön mitt i Skåne, har använts för otaliga kyrkobyggen i Skåne och Själland och som ägare till en del av stenbrottsområdet finner man Absalon, liksom Valdemar ägde kalkbrotten på Saltholm. Troligt är att den härskande gruppen med Hvidarna i täten har haft kontrollen över och inkomsten av materialproduktionen för kyrkobyggandet. Mycket järn har gått åt till mejslar, yxor, vagnsbeslag och som byggnadssmide i kyrkorna. En annan järnkrävande verksamhet var de korståg som utrustades i Västeuropa för att bekämpa muhammedaner och vender. Man vet att det under Valdemarernas tid vid flera tillfällen utrustades stora danska flottor med krigare för tåg såväl i främre Asien som i de vendiska områdena och till dessa har krävts järn för fartygen, vapnen och rustningarna.

Kvar står, trots allt, frågan – varför byggde Absalon borgen i skogen?

Använd litteratur

Artikeln Borgen i skogen är byggd på en del tankar som har uppkommit under arbetet med projektet Norra Skånes Medeltid. En redovisning av forskningsresultaten finns i artikeln Järnskatt och Borglän av Anders Ödman, vilken har publicerats i *ALE – historisk tidskrift för Skåneland* 1/1993 och 2/1994. Om Växjö stifts första biskopar kan man läsa i *Växjö stifts herdaminnen I* av G. Virdenstam (Växjö 1921). Tankar kring de jylländska dragen i småländsk kyrkokonst finner man exempelvis i Ragnar Blomqvists bok *Studier i Smålands romanska stenkonst* (Lund 1929) och i M. Mackeprang: *Jydske Granitportaler* (Kbh. 1948) beskrivs granitskulpturen vid Helgeåns nedre lopp. Den senaste publikationen om järnproduktionen i området är *Medeltida Danskt Järn,* i redaktion av Sven-Olof Olsson (Halmstad 1995). I *Skånes Hembygdsförbunds Årsbok* från 1950 finns artikeln Skeviaborg – En medeltida skånsk befästning av B. Wihlsson. Denna ger en god beskrivning av de första grävningarna på borgen.

Summary

At the end of the twelfth century an octagonal shellkeep, Skeingeborg, was built in the northern part of Scania on an island in the lake Skeingesjön in the parish of Verum. By archaeological excavations it has been dated to around 1200 – the time of archbishop Absalon. But why this castle, one of Denmarks biggest of its time, was built in this vast land is still something of a mystery. Various interpretations have tried to explain the reason for the building of the castle.

The castle can have been the centre in the surrounding ironproduction district. A lot of production places are found in the area. The two neighbour castles in Vittsjö and Loshult parishes, built in the fourteenth century, can have been the succeeding centers as the forests around Skeingeborg were burned to charcoal for the iron furnaces.

The castle can have been built as a stronghold in a rebellious province that Absalon just had suppressed.

The building of the castle may have something to do with the Danish occupation of parts of Småland in 1153 on the Swedish side of the border. The Danish connections to the bishops in Växjö continued until the thirteenth century.

The castle may be an ordinary border castle.

Det skånske oprør 1180-1182

af Rikke Blaaberg Jensen, Kresten Bjerg, Kim Gerssler Urplante og Stig Bjerregaard Pedersen
Vejleder Christian Tortzen

Samfundet, konflikterne

I 1180 bestod det danske rige af Skåne med Halland, Blekinge og Bornholm, Sjælland med Lolland, Falster, Møn, Rügen og flere øer og Jylland med Slesvig, Fyn og mange andre øer. Mindre end 25 år tidligere havde de tre lande, Skåne, Sjælland og Jylland haft hver sin konge: henholdsvis Svend, Knud og Valdemar. Nu var de atter forenet under Valdemars faste styre. Et samlet rige – men for datidens mennesker var tilknytningen til deres land det vigtigste. I Jylland ville man sige det samme, som statsminister Knud Kristensen koketterede med endnu midt i dette århundrede: »A er jyde, førend a er dansker«.

Absalon var blevet ærkebiskop i Lund i 1177, tre år før oprøret brød ud – samtidig med, at han beholdt sit bispesæde i Roskilde. Men mange andre stormænd fra Sjælland var kongelige eller gejstlige ombudsmænd i Skåne. I det både større og fjernere Jylland dominerede sjællænderne ikke i samme grad.

Der skete en kraftig udvikling på alle områder i det danske rige. Befolkningstallet steg, ny jord blev taget under plov, byerne og handelen voksede. Denne materielle fremgang var et led i hele den omvæltning, man kunne kalde europæiseringen af det gammeldanske rige. Oldtidens og vikingetidens hedenske og dybt traditionsbundne slægtssamfund var ved at blive omskabt til en moderne europæisk stat. Den kristne kirke var den vigtigste kraft bag dette. Den arbejdede for centralisering og effektivisering af administrationen, for fundamentale ændringer i retsopfattelsen, for en omformning af befolkningens vaner og tænkemåde. Dermed blev dybtliggende menneskelige og psykologiske forhold berørt – forhold, som det tog mange generationer at ændre.

Og ændringerne vakte modstand. De velhavende bønder, som beherskede tingene, fandt, at øvrigheden indskrænkede deres gamle, hævdvundne frihed. Fædrenes skik havde for dem en religiøs autoritet. Konge og kirke forlangte, at

de skulle betale nye skatter, og trængte sig ind på deres gamle rettigheder til naturressourcerne, især skovene. Der var begyndt at være knaphed på træ. Mange steder blev der drevet rovdrift på skoven, fordi behovet for træ til bygninger, skibe, forsvarsværker, broer, redskaber og brændsel stadig voksede.

Kilderne til det skånske oprør

I 1180 førte brydningerne mellem gammelt og nyt til en åben konflikt. Vores kendskab til denne konflikt stammer fra tre forfattere: to anonyme og en navngiven: Saxo. Saxos skildring er langt mere indholdsrig end de to andre.

Lundeårbogen, som formodentlig for dette afsnits vidkommende er skrevet kort efter år 1200, beretter:

»1180. I dette år opstod der en meget stor uenighed mellem skåningerne og ærkebiskop Absalon, så at han blev forjaget af Skåne og ikke på nogen måde ved egen hjælp kunne vende tilbage. 1181: I dette år vendte han langt om længe tilbage til landet med kraftig hånd og en stor hær støttet af kong Valdemars råd og dåd. Han nedkæmpede sine fjender ved Anneløv og dræbte størstedelen af dem. De øvrige overgav sig, og derefter forsonede han sig med hele landet og genvandt sit ærkesæde i fred.«

Lundeårbogen fortæller om begivenheder – Absalon blev forjaget, Absalon vendte tilbage og besejrede oprørsmændene. Intet om årsagerne til konflikten.

Ældre Sjællandske Krønike stammer fra Sorø kloster og er skrevet omkring år 1300. Den bygger i mangt og meget på Saxo, men et kort afsnit er originalt:

»Da der var forløbet en kort tid, påbød nævnte ærkebiskops opkrævere østskåningerne, at de skulle slæbe hele træer og grene, som de havde ladet fælde i skovene på steder, hvor trækdyr ikke kunne komme, hen til en angivet plads. Skåningerne fandt sig ikke i at lade sig ydmyge i den grad og blev voldsomt vrede. Man stimlede sammen og angreb ærkebispens godser, nedbrød ladebygningerne, slæbte alt, hvad de kunne, bort og håbede på at kunne finde ærkenbiskoppen for at dræbe ham«.

– Længere fremme fortæller krøniken om et slag ved Annelev, »med et andet navn kaldes stedet Dusiæfal«. Ældre Sjællandske Krønike søger en årsag til oprøret: Absalons folk havde ydmyget skåningerne.

Den tredje forfatter, *Saxo*, skrev efter Absalons bud og afsluttede arbejdet på sin Danmarkskrønike omkring år 1200. Hans skildring af oprøret omfatter hoveddelen af 15. og begyn-

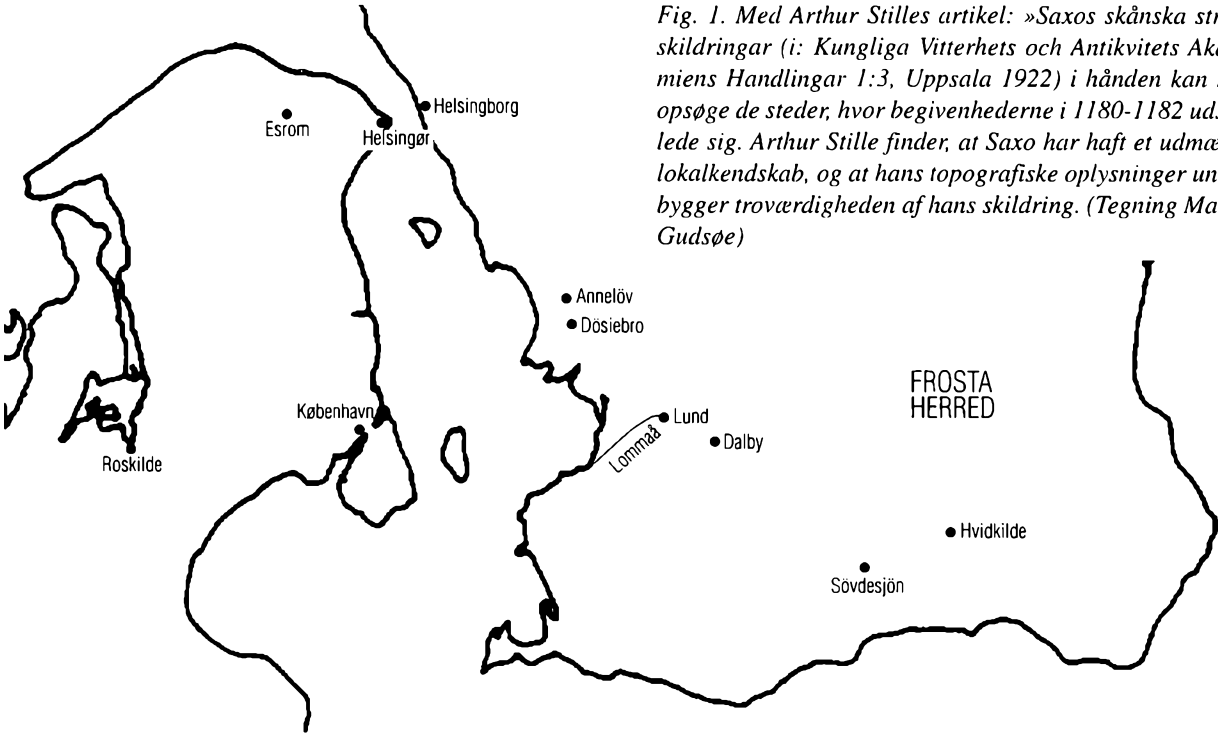

Fig. 1. Med Arthur Stilles artikel: »Saxos skånska stridsskildringar (i: Kungliga Vitterhets och Antikvitets Akademiens Handlingar 1:3, Uppsala 1922) i hånden kan man opsøge de steder, hvor begivenhederne i 1180-1182 udspillede sig. Arthur Stille finder, at Saxo har haft et udmærket lokalkendskab, og at hans topografiske oplysninger underbygger troværdigheden af hans skildring. (Tegning Marian Gudsøe)

delsen af 16. og sidste bog af det store værk. I en trykt udgave (Winkel Horns oversættelse) fylder den 12 sider. Men denne skildring er på flere punkter svær at forstå, fordi Saxo ofte er uklar og ikke konsekvent. Dog, i et kort referat er det muligt at vige uden om disse vanskeligheder.

Saxo om oprørets første fase

På et tidspunkt, som må ligge i sommeren 1180, fik ærkebiskop Absalon, der opholdt sig på Sjælland, meddelelse om uroligheder i Skåne. En af kongens fogeder var blevet angrebet på landstinget lige ved domkirken i Lund. Skåningerne bad Absalon om at mægle – »kun han kan slukke oprørets brand«. Absalon drog så over Sundet, skønt han blev advaret af sin bror, Esbern og sin fætter Sune om, at det var skånske stormænd, som ophidsede bønderne for selv at drage nytte af oprøret.

Da Absalon kom til landstinget i Lund, klagede almuen over den uret, den led, og vreden var især rettet mod kongens øverste ombudsmand Thord. Absalon fik tingsforsamlingen delt i tre forskellige møder. Han holdt først møde med sydskåningerne, og her lykkedes det ham at stille alle tilfreds.

Men så fik ærkebispen bud om, at andre bondeskarer samlede sig ved Hvidkilde længere østpå – »budstikken gik om mellem almuen for at hidse den til oprør og stævne den til et møde om fire dage ved Hvidkilde«. Absalon kom i tvivl om, hvad han skulle gøre. Han drog til sin borg på Søfde-øen. Herfra sendte han nogle mænd til Hvidkilde for at love almuen »alt, hvad den med billighed kunne forlange«. Men nogle af Absalons udsendinge svigtede ham. En af dem sagde, at han ville forsvare almuens frihed med sværdet i hånd. Så greb de forsamlede bønder til våben og red »under stort bulder og gny« mod ærkebispens borg for at angribe den.

Under kampen gik Absalon frem med et kors højt løftet i hænderne. Bondeskaren blev hurtigt splittet og flygtede. Absalon drog til Lund og derfra til sin borg på Sjælland.

Senere mødtes han med kong Valdemar og fortalte ham om oprøret. Kongen blev meget vred og ville straks straffe og hævne, men Absalon formildede ham, og han gik ind på, at de begge mødtes med en gruppe skånske stormænd. Skåningerne sagde, at oprøret ville standse, hvis kongen fjernede sine sjællandske ombudsmænd i Skåne, blandt dem Sune og Esbern. Hertil svarede Absalon, at kongen havde sin frie ret til at udnævne ombudsmænd, og kong Valdemar sendte et truende brev til skåningerne. Men det gjorde kun ondt værre. Bønderne krævede alle fremmede væk fra landet, nægtede at betale kongelige skatter og bispetiende og erklærede, at præsterne måtte gifte sig, og at ærkebispen var afsat.

Oprørets videre forløb

Om efteråret sejlede Valdemar og Absalon med mange soldater til Skåne og gik i land ved Helsingborg. Kongen holdt ting med bønderne, som forlangte, at han afsatte Absalon og andre øvrighedspersoner. Imens blev Absalons skib stenet af folk på stranden. Kongen kom til, ham turde de ikke røre, og ærkebispen kunne gå i land. Men kongen besluttede at bede Absalon tage tilbage til Sjælland, og ærkebispen bøjede sig loyalt, også da Valdemar bad om at låne hans rytte-re. Disse soldater græd, da de blev tvunget til at svigte deres herre.

Kongen holdt nu nogle anspændte møder med almuen, som over alt mødte svært bevæbnet på tingene. Der blev fremført stadig nye anklager mod Absalon. Derefter tog kongen til-

bage over Sundet og havde nogle bonderepræsentanter med sig, som skulle forhandle med Absalon for at bilægge striden. Men forlig kunne ikke opnås.

Da almuens sendemænd var tilbage i Skåne, rådede de bønderne til at standse oprøret, men det ville ingen høre tale om. Almuen ville hverken betale bispetiende »som nylig var blevet fastslået for Skånes og Sjællands vedkommende« eller andre ydelser til kirken.

Senere holdt den skånske gejstlighed møde i Lund, og hertil blev bragt et brev fra ærkebispen, som varslede interdikt (stop for al kirketjeneste) over stiftet, hvis der ikke blev betalt bispetiende. Almuefolk mødte op på mødet og truede præsterne, hvis de fulgte Absalons påbud, men de gejstlige var standhaftige, og bønderne lod deres trusler falde. De frygtede borgerkrig – præsterne var jo skåninger som de selv. Man besluttede at sende bud til Absalon, og han lovede at udsætte interdiktet. – Alligevel vedblev almuen med at plyndre huse, som tilhørte kongens og ærkebispens folk.

Kong Valdemar drog igen til Helsingborg. Jyske hærmænd i kongens følge havde tidligere vist sympati for skåningerne, specielt for deres modstand mod bispetiende, så denne gang tog Valdemar kun pålidelige sjællændere med sig. Absalon drog til Lund. Da det rygtedes, at kongen og ærkebispen var i landet, lod bønderne atter budstikken gå, og en stor bondehær fra det nordlige Skåne og Halland samlede sig for at værne bøndernes gamle frihed.

Hærene mødtes ved Dysiebro nord for Lund i en hård og blodig kamp, men Absalons ryttere fandt et ukendt vadested over åen og kunne angribe bondehæren i flanken. Dermed var slaget tabt for oprørerne. Mange druknede eller blev hugget ned. Da kongen kom tilbage til Lund, erfarede han, at en hær af østskåninger havde samlet sig ved Getingebro øst for Lund. Kongens styrker rykkede mod den, men da de krydsede åen, bad bønderne om nåde, og Absalon fik kongen til at gå ind på deres ydmyge bøn.

Hermed var oprøret forbi, og kongen tog almuegidsler over hele landet. Men bønderne vægrede sig stadig mod at betale bispetiende, og kong Valdemar og ærkebiskop Absalon enedes om foreløbig at opgive at inddrive den. Absalons mådehold gjorde en ende på oprøret, siger Saxo. Men han indrømmer altså også, at kongen og Absalon kun havde vundet en halv sejr.

I maj 1182 døde Valdemar den Store, og hans søn Knud 6. blev konge. Oprøret blussede op igen. Absalon holdt ting med bønderne, men de nåede ikke til et forlig. Så trak ærkebispen sig tilbage til Sjælland, mens hele den skånske almue samlede sig for at forsvare sin frihed med våben i hånd. Bønderne plyndrede og brændte flere ombudsmænds gårde, men også indfødte

skånske stormænds, og mange af disse stormænd flygtede.

Oprørerne tilkaldte en kongeætning, Harald Skreng, fra Sverige som deres anfører, og han kom til Skåne med svenske soldater. Så samlede stormændene deres styrker, angreb og splittede bondehæren ved Lommeå nær Lund. Men bønderne stævnede sammen til endnu et oprørsting.

Nu kom Absalon til Skåne med sjællandske soldater og vejende bannere. Bønderne gav op. De holdt ting med ærkebispen og »anerkendte atter de love, som oprøret havde kuldkastet«. Harald Skreng blev dømt. Da kong Knud planlagde at hærge Frosta herred som hævn, lykkedes det Absalon at tale ham fra det. »Ingen har siden da turdet rejse sig mod øvrigheder i Skåne«, slutter Saxo.

Saxo om oprørets årsager

I Saxos skildring synes der at ske en forskydning fra en konflikt mellem bønder og verdslig øvrighed til en konflikt mellem bønderne og hele øvrigheden og specielt ærkebiskop Absalon. Bispetienden er et centralt stridsspørgsmål. Og det ender med tillige at være en social konflikt mellem almue og stormænd i Skåne.

Som årsager til oprøret ser Saxo: skåningernes utilfredshed med fremmede sjællandske ombudsmænd. Dernæst Absalons (og kongens) krav om bispetiende og tillige kirkens krav om præstecølibat. Saxo er også fuld af anklager mod bønderne. Han taler om deres »løgne«, deres »skammelige frækhed«, »galne oprør«, »ugudelige halsarrighed«, »vildskab«, som hidrørte fra drukkenskab, og »forgiftige tale«. Endelig er der modsætningen mellem almue og stormænd, som brød ud i lys lue under oprørets sidste fase.

Oprørets årsager

Den, som i dag læser kilderne til det skånske oprør og sætter den i sammenhæng med den almindelige samfundsudvikling på Absalons tid, kan tegne følgende billede.

Flere forhold spillede sammen: skåningerne følte sig krænket over, at kongen og ærkebispen indsatte sjællændere som ombudsmænd i deres land. Desuden vægrede de sig ved at betale bispetiende. Det havde de ellers en halv snes år tidligere aftalt med Absalons forgænger, ærkebiskop Eskil, at de skulle gøre. Det var, da de forhandlede med Eskil om en kirkelov: »Dette er den ret, der blev fastsat på et forhandlingsmøde i stenhuset mellem Lund og Dalby af Ærkebiskop Eskil efter alle skåningens bøn ... fordi retten tidligere var alt for hård«, hed det i indledningen til den *Skånske Kirkelov*. Der var dengang tale om et kompromis mellem kirkens krav og bøndernes gamle retssædvaner. Tilsvarende hed det i kapitel 12: »Det skal alle mænd

Fig. 2. Lunds domkirke. Den rigt udsmykkede korrunding står som på Eskils og Absalons tid. (Foto Kulturen, Lund)

også vide, at hvis en mand begår en lønlig synd og bliver skriftet derfor, før han bliver sagsøgt, og har præsten til vidne derpå, da skal han være sageløs. Til gengæld for denne ret gav bønderne biskoppen en trediedel af tienden af al deres afgrøde«. Noget for noget. Og lidt senere: »Men hvis der blev rejst sag mod en bonde for, at han overhovedet ikke har udredet sin tiende, skal han forsvare sig med tolv lovfaste mænd«. Forsvar ved hjælp af edsmænd var et gammelt retsprincip, som kirken ønskede at afskaffe, men foreløbig måtte affinde sig med. – Den sidste paragraf viser tillige, at man under forhandlingerne i stenhuset mellem Lund og Dalby forudså, at der kunne blive problemer med betalingen af bispetienden.

Hvad angår inddrivelsen af denne trediedel af tienden, så kan det tænkes, at Eskil var gået lempeligt frem, og at hans efterfølger tog hårdere fat og dermed æggede bønderne til modstand.

Ved siden af disse to forhold: de fremmede ombudsmænd og bispetienden var der formodentlig et tredie: ærkebiskop Absalons krav til bønderne om arbejde i skovene. Det omtales i Ældre Sjællandske Krønike, som er citeret ovenfor. Måske skildrer krønikens forfatter virkelige forhold, måske er der tale om et eksempel, han har konstrueret for at give en forklaring

på oprøret. Men selv da er det ikke noget tilfældigt valgt eksempel. Kampen om ressourcerne, først og fremmest skovenes træ, mellem bønderne og øvrigheden var et fundamentalt vilkår i det sene 1100-tals samfund. Bønderne blev ifølge krøniken ydmyget – og der var øjensynlig tale om træ, som de selv havde fældet og betragtede som deres eget.

Spørgsmålet om skovene belyses af en anden konflikt, som var samtidig med oprøret og også foregik i Skånelandene. I 1176 skænkede kong Valdemar jord i Faurås herred i Halland til Esrom kloster i Nordsjælland. Kongen bestemte desuden, at »de brødre, som tjener Gud i Esrom .... ligesom de øvrige beboere i det land [Halland] skal have fri adgang til at fælde træer«, som det hed i gavebrevet. De hallandske bønder skulle altså dele brugsretten til skoven med munkene. Men den ordning forløb ikke smertefrit. I et brev kort efter måtte kongen indskærpe over for bønderne, at de sjællandske munke havde samme rettigheder til at »fælde friske træer, indsamle grene, som vinden havde kastet til jorden, koge salt, holde svin på olden – alt ligesom I gør«, og kongen truede med at forbyde bønderne adgang til skoven, hvis de ikke rettede sig efter disse bestemmelser.

Men dermed havde Valdemar faktisk sagt, at det var ham, som ejede skoven – den skov, som bønderne mente, at de havde rådighed over fra ældgammel tid. Måske har Ældre Sjællandske Krønike i virkeligheden fat i den mest fundamentale konflikt: kampen om retten til skovene.

Der var fortsat stridigheder mellem bønder og munke, og sagen endte i 1182 med, at ærkebiskop Absalon mæglede mellem parterne. Han forlangte beviser af henholdsvis Hallandsbønderne og Esromabbeden for deres ret. Bønderne havde naturligvis ingen beviser i skriftlig form, men munkene havde både kongens, ærkebispens og pavens bekræftelse på, at de havde deres rettigheder i orden. »Fornævnte skov blev med rette tildømt brødrene til evig tid, idet enhver trætte i fremtiden blev underkendt«, skrev Absalon. Den gamle form for bevisførelse, som bønderne kunne have benyttet, edsaflæggelse, blev fejet til side. Klosterets bevis stod sort på hvidt.

De skånske bønder. Saxos Absalon-portræt

De bønder, som rejste oprør i Skåne, var ikke udsultede skarer, der kæmpede for at overleve. Det var selvbevidste mænd, hvis repræsentanter havde ført forhandlinger om den skånske kirkelov med ærkebiskop Eskil – gjort indrømmelser på nogle områder, fastholdt deres krav på andre. De havde kræfter og overskud til at sætte sig til modværge, når de følte, at øvrigheden trådte dem for nær. De havde forestillinger om gamle

rettingeder og sædvaner, som måtte forsvares. De havde traditioner for at mødes på tingene og lade budstikken gå for at kalde til kamp. Striden om bispetienden drejede sig ikke mindst om økonomi. At præsten og kirkebygningen skulle have hver deres del af tienden, havde de fundet rimeligt. Bispens trediedel fandt de derimod overflødig.

Men siden Valdemar den Stores sejr på Grathe Hede i 1157 var øvrigheden blevet stærkere og stærkere. I 1177 var den gamle, kloge ærkebiskop Eskil i Lund blevet afløst af Absalon, vendertogenes sejrrige leder.

I Lundeårbogen og Ældre Sjællandske Krønike er oprøret vendt mod ham. I Saxos skildring er det ikke sådan fra starten, men hurtigt bliver ærkebispen også her det vigstigste mål for skåningernes vrede. – Kun Saxo fortæller om Absalons optræden og tegner dermed et billede af sin beundrede hjemmelsmand og arbejdsgiver.

De seneste års historiske forskning har formået at gennemskue Saxos fremstilling og nå til en dybere forståelse. Saxos samtidige, Svend Aggesen, skrev også Danmarkshistorie om Valdermars sidste og Knuds første år. Han omtaler overhovedet ikke det skånske oprør. For selvom kongen og Absalon sejrede til sidst, handlede det også om tilbagetog og nederlag for de herskende, så det var ikke værd at skrive om. Men Saxo greb om nælden. For han kunne bruge denne historie. Ved hjælp af den kunne han male sit portræt af den store ærkebiskop:

Med en mængde enkeltheder fortæller han om Absalon, som Gud satte på prøve. Og Absalon bestod prøven. Han viste sig som den højsindige, den værdige, den milde, den modige, den ydmyge, den solidariske (med kongen). Manden fuld af selvbeherskelse. Den eksemplarisk fornuftige i alle situationer, fredens forkæmper. Alt dette, som skåningerne ikke forstod at værdsætte: »O, I utaknemlige skåninger, som i jeres rasende letsindighed ikke skammer jer ved at byde den, der har gjort jer så meget godt, skam til tak! Henrevne af det utilbørligste raseri søger I at holde eders hyrde og fader borte fra eders land, ham, som I kan takke for, at I nu, efter så tit at have været hjemsøgt af sørøvernes grusomhed, trygt kan sejle vidt og bredt, hvorhen I vil! Ham, hvis tapperhed I skylder, at I selv i sin tid ikke er blevne forjagne fra Eders kyster, ham formener I nu at lande på dem!« skriver Saxo.

For ham var den historiske beretning et lærestykke med bestemte formål. »Absalons moralske mod var det historien om det skånske oprør skulle lære eftertiden«, skriver Inge Skovgaard-Petersen, og senere, at Saxo ville vise, at »en stærk centralmagt kunne støtte de gode kræfter til fordel for de svage og til advarsel for slagsbrødrene«.

Med denne forståelse af Saxos værk kan vi i dag få det fulde udbytte af Danmarkskrøniken og glædes over kunstneren Saxo.

Men at Absalon, den store kriger fra vendertogene og Rügens erobring, virkelig under det skånske oprør viste sig som den fredens og mildhedens mand, Saxo skildrer, det har man vel lov at tvivle på.

Litteraturvejledning

Denne artikel bygger på rapporterne *Synopsis om sociale oprør i dansk middelalder* og *Skåne i oprør – hvad skete der egentlig?* og er skrevet under redaktion af vejleder Christian Tortzen. I rapporterne findes udførlige litteraturlister. Her skal kun nævnes Poul Holm: De skånsk-hallandske bondeoprør 1180-1182, samme: Kampen om det, som ingen ejer og Jørgen Würtz Sørensen: Bøndernes oprørspraksis i nordisk middelalder – alle tre artikler i Anders Bøgh m.fl.: *Til kamp for friheden,* Ålborg 1988. Det er Poul Holm, som har sammenholdt det skånske oprør med konflikten om de hallandske skove mellem bønderne og Esrom Kloster og dermed understreget betydningen af kampen om naturressourcerne. – Inge Skovgaard-Petersen: Saxo som samtidshistoriker. Det skånske oprør. *Scandia 56,* 1990. – Den bredere baggrund opridses blandt andet af Ole Fenger: »Kirker rejses alle vegne«, *Gyldendal og Politikens Danmarkshistorie,* bind 4. Red. Olaf Olsen. København 1989. Saxos tekst er hentet fra Winkel Horns oversættelse (1898, 1994). Lundeårbogen og Ældre Sjællandske Krønike fra Inge Skovgaard-Petersens oversættelser i ovennævnte artikel i Scandia. Skånske kirkelov fra oversættelsen i: *Danmarks gamle Love* ved Erik Kroman, København 1945. Brevene om Esrom Kloster fra *Danmarks Riges Breve,* 1:3, nr. 55, 66, 77.

Summary

In 1180, archbishop Absalon was called to Lund in order to curb an increasing unrest among the population in Scania. It soon became clear that the unrest was aimed at his own person, and at the entire clerical and royal Danish establishment, which in Scania often was represented by Danes from Seeland.

Absalon and King Valdemar the Great fought several battles against the local peasants. In the final phase of the conflict, the noblemen of Scania went into the conflict and sided with the archbishop and the king, ensuring the defeat of the peasants.

The elder chronicles of Seeland state that Absalon's representatives in Scania had compromised the rights to the woodlands, which from old time had belonged to the peasants. In the deeds of Esrom Monastery from the same years, one can find evidence of a similar case of dispute between the monks of northern Seeland and the peasants of Halland. These examples both point towards a basic conflict in the Danish statehood of the late 12th century, the disputes over rights to the available resources.

Our main source of information about the uprising in Scania is Saxo. He gives a long and detailed description of the conflict, and he mentions the local antipathy in Scania against »foreign« administrators and the forced payment of taxes to the diocese. However, it is clear that Saxo's main motive in this writing is to depict Absalon as the wise, mild and brave head of church who was put to a tough test by God, and who passed this test with flying colours.

Absalon og byen Havn

af Bi Skaarup

Da kampen om den danske trone endelig havde fundet sin afgørelse med Valdemar den Stores sejr over Svend på Grathe Hede i 1157, fejrede Valdemar sin triumf med en række gaver og begunstigelser til klostre og kirkens mænd. Allerede i løbet af sit første regeringsår lykkedes det den nyindsatte konge at få placeret sin vigtige støtte og rådgiver Absalon på bispesædet i Roskilde. Få år efter må Absalon have modtaget byen København med halvdelen af det omliggende herred som gave af Valdemar.

De skriftlige vidnesbyrd

Vores viden om Valdemarsgaven stammer bl.a. fra et såkaldt stadfæstelsesbrev fra pave Urban 3. til Absalon dateret 31. oktober 1186. I brevet bekræfter, dvs. stadfæster paven på Absalons opfordring, at Valdemars gave, sålænge Absalon lever, skal forblive i hans eje, men efter hans død skal overgå til kirken i Roskilde, altså Roskilde bispestol. Gaven beskrives som bestående af byen Havn med gården Utterslev med alle dens tilliggender, Serritslev, Solbjerg, Vanløse, Vigerslev, Valby, Brønshøj og Emdrup, gården i Gentofte med alle dens tilliggender, Mørkhøj med alle dens tilliggender, Bagsværd, Virum, Høsterkøb, Hvidovre, Borgby (Tårnby?), Nærum samt alt hvad slotshøvedsmanden har erhvervet ifølge overenskomst. Det vil sige alle de jordbesiddelser, som Absalons ledende embedsmand på stedet har forøget borgens gods med. Da selve gavebrevet er gået tabt, er dette pavebrev den nærmeste kilde til handlingen og til en beskrivelse af gaven. Både dette og flere yngre kendte stadfæstelsesbreve må betragtes som bispestolens forsøg på at sikre sig retten til at beholde København og de landsbyer, der fulgte med gaven.

En anden samtidig kilde til byen København er Saxo. Han fortæller i sit store historieværk skrevet i årene lige før 1200, at Absalon efter overdragelsen byggede borg på en strandholm ud for byen. Han omtaler først byen som Havn, men ganske kort efter benævner han den *Købmannahavn*, altså Købmændenes Havn. Dette er af en stednavneforsker blevet tolket på den måde, at byen fra starten har heddet Købmannahavn, men blot er blevet kaldt Havn. Det samme kendes for Øresund, som for de fleste kendes som Sundet.

Selvom såvel stadfæstelsesbrevet som Saxos omtale af København viser, at byen allerede bestod, da den skiftede ejerskab, er Absalon fejlagtigt blevet kaldt byens grundlægger. Det faktum, at Valdemar var i stand til at give den bort, viser, at den tidligere må have været en del af den kongelige ejendom. I hvert fald har den været det, da den blev overdraget. Men for perioden før svigter de skriftlige kilder, og kun arkæologien er i stand til at kaste lys over byens ældste tid.

De arkæologiske vidnesbyrd

Ved de mange grundgravninger omkring og lige efter år 1900 i Københavns centrum lykkedes det, takket være to fremragende amatørarkæologers imponerende indsats, at indsamle en lang række værdifulde oplysninger om byens opståen og udvikling i middelalderen. Først H. N. Rosenkjær og siden H. U. Ramsings iagttagelser og beskrivelser af jordlag og deres beskaffenhed, ikke mindst de ældste, gjorde det klart, at byen var anlagt på en lav, våd strandeng foran hvis kyst, der havde ligget to større og to mindre strandholme, som i dag er helt opslugt af den moderne bys udvidelser mod vandet. Den tidlige bydannelses placering, sært vestligt i forhold

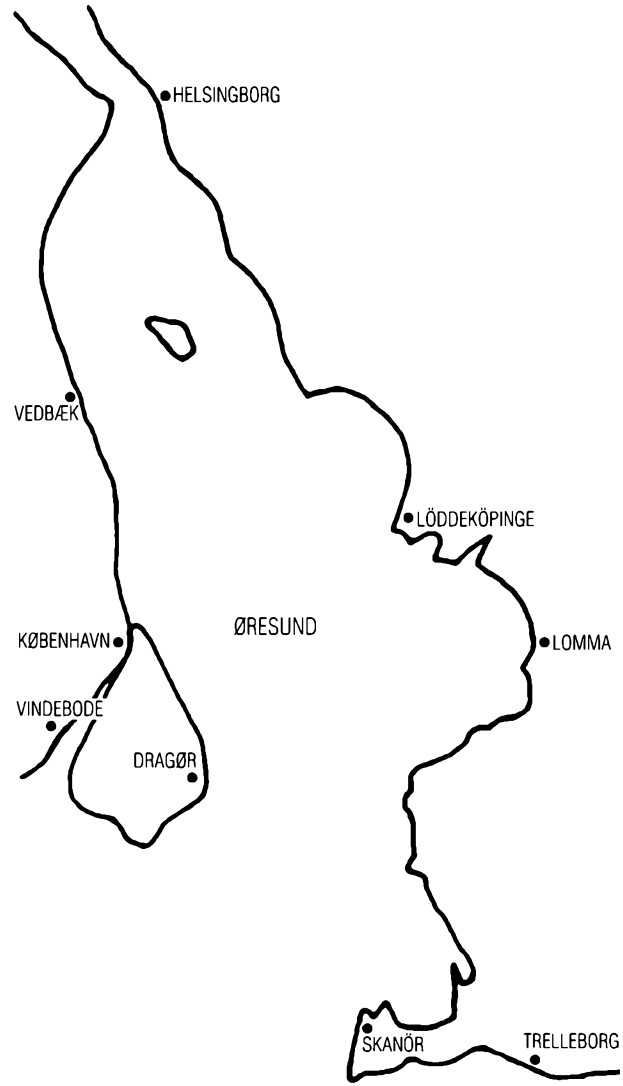

Fig. 1. Kortet viser de hidtil påviste sæsonfiskehandelspladser fra 1000-1100. (Tegning Marian Gudsøe)

til Sundet, må, set i lyset af truende sørøverangreb, betragtes som ganske hensigtsmæssig, da den ikke nemt har kunne opdages ude fra Øresund. Kendte man byens eksistens, har den dog været nem at komme til såvel direkte fra Øresund som fra syd gennem Køge Bugt og vesten om Amager. Denne sejlrute var almindelig anvendt langt op i 1600-årene. De ældste lag, der kan tilskrives bydannelsen må på grund af den keramik, der er fundet i dem, dateres til 1000-årene. Der er dog ikke gjort fund, som tilskrives perioden før midten af dette århundrede. Karakteristisk for affaldslagene fra denne periode er fund af store mængder af fiskeknogler, dog ingen eller kun få der stammer fra sild. Dette kan dog paradoksalt nok tyde på aktivitet med nedsaltning af sild, idet man netop ikke udbenede silden i forbindelse med saltningen, men blot rensede den for indvolde. Knoglerne kan altså betragtes som affaldet, skidtfisken, som ikke skulle bruges ved saltningen. Fundet tyder på, at den tidlige by har været en af de mange små sæsonfiskehandelspladser, som i de senere år er påvist langs Øresunds kyst. I modsætning til de fleste af disse, som hurtigt forsvandt igen, voksede denne kystbebyggelse i betydning, og blev i løbet af 1100-årene eller i hvert fald i de tidlige 1200-år til en egentlig middelalderlig købstad.

Ladeplads

For at forstå den udvikling den lille handelsplads gennemløb fra den opstod engang i 1000-årene til 1200-årene er det nødvendigt at rette blikket mod Sjællands vigtigste by i den tidlige middelalder Roskilde. Engang i løbet af 1000-årene lukkedes indsejlingen til Roskilde med sænkning af fem skibe i Peberrenden. Denne eneste sejlrende til byen er på det pågældende sted ganske smal samtidig med, at den slår et knæk. Sænkningen af skibene har gjort adgangen med skib til Roskilde umulig og må have stillet Roskilde i en temmelig alvorlig situation, idet alt væsentlig transport af såvel mennesker som varer foregik til vands. Det har derfor været af største vigtighed at finde en ny havn til den store by, og her har den lille velanbragte sæsonhandelsplads i læ af Amager været et godt valg. Vejen fra Roskilde til København var ikke længere, end at man til hest eller med vogn kunne nå frem og tilbage på samme dag, idet kun relativt fladt ukompliceret land med få og små vandløb skilte de to lokaliteter. Valget af København som ladeplads for Roskilde ville også forklare byens navn, Købmannahavn – Købmændenes Havn, som i hvert fald må angive, at denne bydannelses primære funktion har været havneby. Ser vi på selve byen, må man også konstatere, at dette har været tilfældet. At anlægge en by på denne sumpede, våde strandeng kan kun

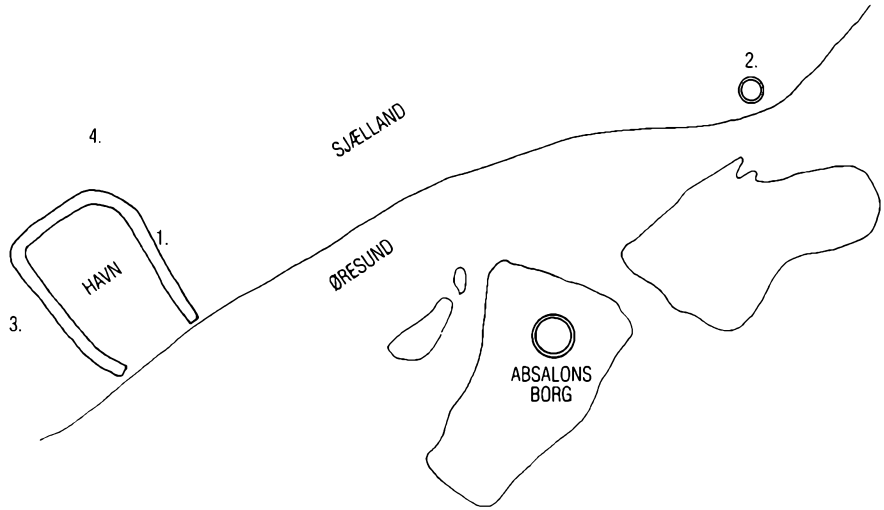

Fig. 2. Kort over det ældste Københavns topografi.
1. Den ældste befæstning
2. Befæstningen ved Kgs. Nytorv
3. Sankt Clemens kirke
4. Vor Frue kirke
(Tegning Marian Gudsøe)

forklares ved, at nærheden til havet har været helt afgørende.

Byen befæstes

En anden faktor synes at pege på en fælles skæbne med Roskilde. Efter at København havde eksisteret et stykke tid, blev byen befæstet med en vold og grav. Dette kan konstateres ved iagttagelse af de ældste jordlag. De første fyldlag over strandengstørven er relativt kraftige, bestående af meget træ, de føromtalte fiskeknogler, trækul, ingen tegl og enkelte potteskår af typer, som i Lund kan dateres til anden halvdel af 1000-årene. Disse fyldlag er senere gennemgravede af en stor 8 m bred grøft eller grav af form som en hestesko, der vender åbningen mod havet. På indersiden af graven har dens fyld været lagt op i en vold af omtrent samme bredde. Graven har været 1,5 til 2 m dyb og volden kunne måles til ca. 1,5 m. Det område, denne vold og grav har omgivet, har ikke været mere end godt 150 m på hver led, altså godt 2 ha. Til sammenligning kan nævnes, at af andre samtidige byer dækkede Århus et areal af 4-5 ha, mens Roskilde var på hele 73 ha. København har altså ikke været af væsentlig størrelse, men alligevel har man gjort sig den store møje at bygge det enorme fæstningsværk, som disse jordværker har udgjort. Årsagen til dette store anlægsarbejde må formodentlig søges i de voldsomme uroligheder, som fandt sted i forbindelse med kongestriden 1146-57. Saxo fortæller, at Svend formodentlig allerede i 1147 befæstede Roskilde. Denne befæstning, som i følge de ar-

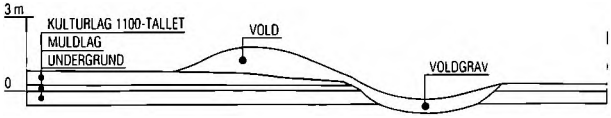

Fig. 3. Snit i den ældste befæstning fra Nytorv syd for Frederiksberggades udmunding. (Tegning Marian Gudsøe)

kæologiske vidnesbyrd har lignet den København fik, var blot af lidt kraftigere dimensioner. Han fortæller desuden, at Svend også omgav Viborg med en vold. Graven omkring det ældste København er dateret ved hjælp af C_{14} til et anlæggelsestidspunkt inden for perioden 1025-1160, mens sløjfningen skulle ligge i perioden 1040-1215. Sammenholdes det med det faktum, at byen anlagdes i anden halvdel af 1000-årene og fik lov til at fungere et stykke tid, før den befæstedes, er det sandsynligt, at København er blevet befæstet ved samme lejlighed som Roskilde. Man fristes i hvert fald til at se befæstningen som et forsøg på at beskytte Roskildes vigtige havn.

Absalons København

Der er altså noget der tyder på, at Absalon fik en lille by, København, omgivet af vold og grav på et tidspunkt mellem 1157 og 1167. Allerede det første pavelige stadfæstelsebrev fra 1186 nævner i sin latinske tekst *castrum de Hafn*. Dette har forårsaget en del diskussion blandt forskere. Castrum de Hafn kan i denne sammenhæng betyde borgen eller befæstningen tilhørende Havn. Hvis det betød borg, har flere ment, at dette betød, at der allerede var en borg på stedet, da Absalon kom til. Formuleringen af såvel dette brev, som de senere stadfæstelsesbreve fra Pavestaten, viser dog, at brevene omtaler Valdemarsgaven, som den ser ud på det tidspunkt, det pågældende brev skrives. Eller mere præcist det stade, dette gods har udviklet sig til, da anmodningen om en pavelig stadfæstelse er kommet fra Roskildes bisp. En diskussion om, hvad den oprindelige Valdemarsgave har indeholdt præcist på grundlag af stadsfæstelsesbrevenes indhold, er derfor omsonst. Tættest må vi vel komme i det ældste brev. Men på dette tidspunkt i 1186 har borgen allerede stået i 13 år, og har derfor været en væsentlig realitet, man har regnet med. Derfor er det højst tænkeligt, at det er den og ikke befæstningen af byen, der er nævnt separat.

Et arkæologisk fund fra 1873 er dog i denne sammenhæng ikke uden interesse. Da man i 1873 ved udgravning til en ny bygning i det daværende Hotel du Nords gård – det senere stormagasin Magasin du Nord – på Kgs. Nytorv stødte man på ældre murrester. Disse blev af L. Both, som kom til stede for at registrere fundet, vurderet til at være dele af den højmiddelalderlige bys befæstning, som var den, der erstattede den ældste bys vold og grav. H. U. Ramsing nåede i sit store værk om *Københavns Topogra-*

fi og Historie i Middelalderen til samme konklusion, men en række nyere undersøgelser peger i retning af, at den højmiddelalderlige befæstning ligger 20-30 m længere ude på Kgs. Nytorv på dette sted. Der er derfor ikke en umiddelbar logisk sammenhæng mellem de to anlæg. Selve murens beskaffenhed tydede desuden hverken på et bygningsværk fra høj- eller senmiddelalder. Mens befæstningsmure fra denne periode er op til flere meter tykke, var murværket ved Magasin ifølge Both kun 0,8 m tykt.

Den fundne mur dannede en tredjedel af en cirkel på knap 33 m i diameter. Der kan således ikke, som det senere er blevet påstået, være tale om et tårn, da en mur med en tykkelse på under en meter og en diameter på mere end 30 m umuligt kan danne bunden af et tårn i ældre tid. Muren var funderet på en uafbrudt kreds af svære fladbuede blændinger med en bredde på 2,5 m muret i kampesten direkte på den oprindelige strandsand. Langs dens yderside var den forstærket med »løst henslængte Søsten«. Muren bestod desuden af sten, som var »flammede, dog mest røde, overordentlig haardtbrændte Mursten, der er noget tykkere og bredere, men kortere end den nu almindelig brugelige Murstensform«. De mursten, som var gængse på Boths tid og stadig er det, var 23 cm lange, 11 cm brede og 5,5 cm tykke. En stentype, som er tykkere og bredere, men noget kortere end dette,

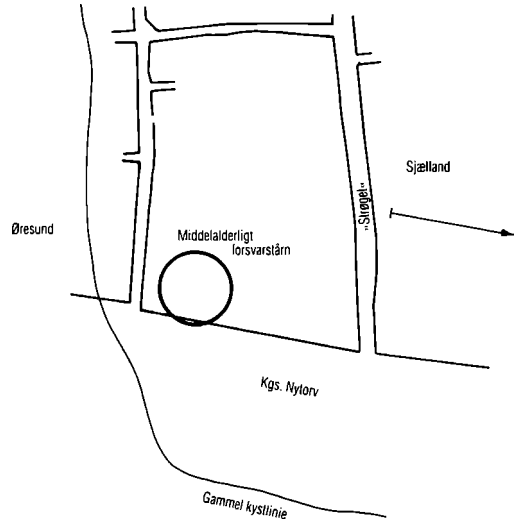

Fig. 4. Plan af befæstningsanlægget ved Kgs. Nytorv. (Tegning Marian Gudsøe)

kan ikke være den almindelige middelalderlige munkesten, da de sten, der anvendtes i Danmark middelalderen igennem var meget store med målene 27-33 x 13-14 x 7-8 cm. Der er dog netop i Nordsjælland fundet en noget mindre stentype, som er blevet henført til det tidligste teglbyggeri i borgen på Søborg og i Esrum kloster. Disse sten er 19-23 x 10 x 7 cm. Stenene i befæstningsværket under Magasin var af en størrelse, som kunne være en slags »Søborgsten«. Problemet er blot, at det aldrig er blevet endelig bevist, at Søborgstenen virkelig er blandt de tidlige teglsten i Danmark. Dette vil kun nye undersøgelser kunne afgøre.

Anlægget i København nævnes første gang i 1298 i et skøde, som omtaler havet ved muren. Næste gang vi støder på det er i et skøde fra 6. maj 1546, hvor den tidligere kong Hans' Vingård afhændes af Mogens Gøjes arvinger. I den beskrivelse, der gives af Vingårdens grund i skødet, er det tydeligt, at muren, som omtales den gamle mantelmur, ligger på selve Vingårdens grund, som oprindelig lå langs med stranden og har strakt sig helt fra Nikolaj kirkegårds østre afgrænsning til den højmiddelalderlige befæstnings østvold. Et betragteligt areal på omtrent 175 m fra vest til øst og knap 100 m fra syd til nord. At vores mur benævnes mantelmur, tyder på, at den oprindelig har omgivet et tårn, idet dette udtryk sædvanligvis dækker den mur, der omgiver et befæstningstårn. Anlægget afviger både hvad angår byggemateriale og konstruktion væsentligt fra Absalons borg, og der er således ikke noget, der tyder på, at der er en tidsmæssig sammenhæng mellem de to.

Befæstningsmure af denne type med fladbuede blændinger i bunden er ikke før set i Danmark. Typen kendes dog i Holland bl.a. Leiden, hvor det store cirkelformede teglstensanlæg med lignende blændinger på indersiden er dateret til perioden 1100-1150. I skrivende stund er en større arkæologisk undersøgelse i området lige foran det tidligere Hotel du Nords facade mod Kgs. Nytorv under forberedelse. Den vil forhåbentlig kunne afgøre karakteren og alderen på det spændende anlæg. Men anlæggets placering på kysten lige ud for indsejlingen til det smalle stræde mellem Bremerholm og Sjælland kunne tyde på et vagttårn, der har bevogtet den vigtige sejlrute ind til handelspladsen, som lå godt 800 m længere mod vest.

Byens kirke

Ud over borgen på Strandholmen ved vi ikke meget om, hvilke anlæg Absalon byggede i sin lille nye by. I et stadfæstelsesbrev fra kardinalpræst Cinthius dateret til sensommeren 1192 nævnes dog kirken i Havn i forbindelse med kirkerne i Brønshøj og på Amager. Det siges i brevet, at Absalon, allerede endnu mens han var biskop i Roskilde, dvs. før 1177, hvor han udnævnes til ærkebisp i Lund, havde lagt disse kirker til sin borg. Om han også selv har ladet dem rejse, skal dog lades usagt, men det er vel sandsynligt. Da brevet omtaler kirken i København, har byen formodentlig ikke haft flere på dette tidspunkt. Institutionen er ved et brev af næsten samme alder blevet bestemt til at være Sankt Clemens kirke, som indtil reformationen i 1536 lå lige der, hvor Frederiksberggade, også kaldet Strøget – i dag munder ud i Rådhuspladsen. Dens placering i forhold til den tidlige befæstning kan umiddelbart godt undre, idet den er blevet placeret uden for bebyggelsen på vestsi-

den af befæstningen. Noget lignende kendes dog fra Århus Vor Frue, som i sin ældre udgave Sankt Nikolaj fra anden halvdel af 1000-årene, blev lagt vest for byens befæstning.

Sankt Clemens kirke er ved flere lejligheder blevet påvist arkæologisk. Korets sydøstre hjørne er ved jordarbejder tidligt i dette århundrede blevet iagttaget af H. N. Rosenkjær, som har beskrevet fundet i en beretning. I denne forbindelse blev der konstateret kanthugne egestolper med fladt afskåret topende stående med en fast takt på ca. 1,25 m i yderflugt med kampestensfundamentet. Dette er blevet tolket som rester af en ældre trækirke, men den omstændighed, at egestolperne havde rette sider uden false og snarere syntes at være en del af fundamentet end et forstyrret ældre levn, peger i retning af, at der er tale om et konstruktivt element i den kirke, hvis mure har hvilet på stenfundamenterne. H. U. Ramsing havde ved flere jordarbejder lejlighed til at iagttage dele af selve kirken samt den omkringliggende kirkegård, men hans rekonstruktionsforsøg hviler desværre på meget løst funderede skitser. De kan derfor ikke anvendes med nogen troværdighed. Kirkens vægge havde i følge Ramsing været muret i munkesten, og de fundne tagsten var af munke-nonnetypen. Ved en undersøgelse for få år siden blev fundamentet til en vestforlængelse af kirken konstateret, men endnu er hverken kirkens oprindelige vest-

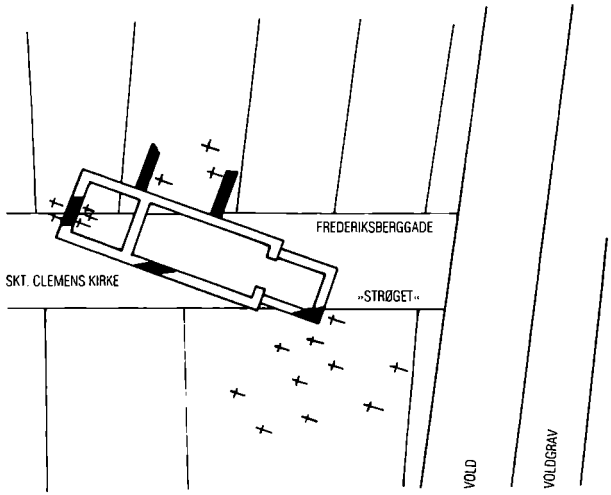

Fig. 5. Sankt Clemens kirkes placering under Frederiksberggade. (Tegning Marian Gudsøe)

ende eller nordmuren påvist. Kun nye undersøgelser vil kunne afgøre den ældste kirkes udstrækning samt muligvis bestemme dens alder.

Absalons udbygning af byen

Vi ved endnu kun meget lidt om den by, der lå inden for den tidlige befæstning. H. U. Ramsing fandt ved sine mange undersøgelser i den ældste by bebyggelse placeret i toppen af de tidligste fyldlag, som var karakteristiske ved ikke at indeholde tegl. Denne bebyggelse sås som rester af huse bestående dels af kampestensfundamenter dels af jordgravede eller nedrammede pæle. Gulvene var af ler. I forbindelse med en brolæg-

ning ved en af disse konstruktioner fortæller Ramsing, at der er fundet et »potteskaar af sort ler med indridsede ornamenter«. Da disse konstruktioner er fundet lige i overkanten af de lag, som ved nyere undersøgelser har vist sig at høre til 1000-årene og første halvdel af 1100-årene, er det højst tænkeligt, at det, Ramsing her har konstateret, er velbevarede bebyggelseslag fra Absalons København. Da kulturlagene i denne ældste del af byen især mod syd er meget kraftige, er der derfor god grund til at sætte ind med nye undersøgelser, når der bliver mulighed for det, da bybebyggelse fra tidlig middelalder endnu er et meget uudforsket felt inden for dansk arkæologi.

Bebyggelsen har formodentlig allerede på Absalons tid fyldt det befæstede areal godt ud, siden man lagde sognekirken uden for volden. Ved de senere års undersøgelser er det desuden klarlagt, at kystlinien på Absalons tid har ligget noget længere oppe i den nuværende by end hidtil antaget, idet den har ligget nord for Kompagnistræde. Først med den senere udvidelse af byen, begynder der en bevidst opfyldning af kysten. Arealet, der var til rådighed inden for den hesteskoformede befæstning, var derfor langt mindre end hidtil antaget. Men efter Absalons overtagelse af byen skulle det ikke vare længe, før befæstningen blev sløjfet. I et brev, som menes at være fra perioden 1192-1201, meddeler ærkebiskop Absalon sogneboerne i København, at han godkender den aftale, de har lavet med deres præst Eskil, om at lægge en tredjedel af sognets tiende til side til bygningen af en ny kirke, Vor Frue. På trods af det fromme initiativ dette brev synes at tillægge byens præst og dens sognebørn, er der dog nok ikke tvivl om, at dette i virkeligheden er Absalons værk. Ærkebispen har indledt den store udbygning af den tidligere handelsplads, og hans første projekt er naturligvis en kirke, der er den nye købstad værdig. Hvornår grundstenen lægges til den nye kirke vides ikke, men institutionen er en realitet i 1209. Absalon nåede formodentlig lige at sætte byggeriet i gang inden sin død 1201.

Med bygningen af Vor Frue på en lille bakketop nordøst for den ældste by, må den tidlige befæstning være opgivet, og formodentlig anlægges den nye højmiddelalderlige befæstning snart efter omkring det område, som endnu i dag omtales som middelalderbyen og som er mere end ti gange større end den oprindelige lille handelsplads. Det er altså sandsynligt, at den nye befæstning ikke har været Absalons værk, men den er en naturlig konsekvens af den udbygning af byen, som indledes med bygningen af Vor Frue. De hidtidige undersøgelser af middelalderbyen uden for den ældste befæstning viser, at bebyggelsen her kommer i 1220'erne, altså en snes år efter Absalons død. Kirken får tidligt el-

ler muligvis allerede fra sin grundlæggelse status som kollegiatskirke til domkirken i Roskilde. Dette viser, at enten Absalon selv eller hans efterfølger indså de muligheder, der lå i købstaden ved den vigtige indsejling til Østersøen. Det blev da også København og ikke moderbyen, der fik rigdommen og æren i middelalderens løb. Da kong Erik af Pommern ved et juridisk kunstgreb tog byen fra Roskilde bispestol i 1417, begyndte København for at alvor at vokse i betydning på bekostning af Roskilde. Absalon var således ikke Københavns grundlægger, men det blev ham eller rettere hans initiativ, der indledte byens bane mod status som kongestad og senere hovedstad.

Litteraturvejledning

De tidlige arkæologiske undersøgelser i det ældste København er publiceret af Holger Utke Ramsing: *Københavns Historie og Topografi i Middelalderen,* bind 1-3, København 1940, mens de nyere er publiceret af Bi Skaarup i en række småartikler. Om den tidlige befæstning kan der læses i Møllerende eller voldgrav, *Hikuin 14,* Højbjerg 1988, mens der gives en mere generel vurdering af kilderne og en forskningsoversigt i The Origins of Copenhagen, i *Aspects of Maritime Scandinavia AD 200-1200,* red.: Ole Crumlin-Pedersen, Roskilde 1992. En generel gennemgang af vor nuværende viden gives i Storbyens rødder, *Skalk 3,* 1993. Desuden kan Hans Stiesdals artikel: Absalons borg, i: *Christiansborg slot,* bd. I, København 1975 anbefales, idet den giver en fremragende gennemgang af kildeproblematikken i forhold til by, Absalons borg og det tidlige borganlæg på Kgs. Nytorv.

Summary

A papal letter of confirmation dated the 31st of October 1186, which was probably written at the request of Absalon, is the oldest source we have mentioning the city of Copenhagen. The letter concerns the possessions bestowed upon Absalon by Valdemar the Great, King of Denmark, and names these as being the city of Havn (Copenhagen) along with a number of hamlets and estates in the surrounding countryside. From Saxo Grammaticus' »Gesta Danorum«, we also know that Absalon built a fortress on an islet close to Copenhagen, revealing that Absalon did not himself found the city. The origins of the city that was given to Absalon remains a matter for archaeology to elucidate.

The city of Havn, which according to place name studies originally was called Købmannahavn, shortened to Havn in daily speech, was originally established on salt

meadows lying in the shelter of small islets, which today are entirely swallowed up by the modern city. Excavations from the later years in Copenhagen have underpinned the theory of Copenhagen originating as a small seasonal centre of commerce in the second half of the eleventh century, no more than two hectares in size. The city was probably fortified by King Svend, as was Roskilde during the Royal Feud of 1146-1157. The remains of a circular construction, which differs from the fortifications dating from the late Middle Ages, was found in the year 1873 at the inlet to the narrow strait between Seeland and the easternmost of the small islets. This circular fortress was placed about 800 metres west of the early city. With its 0,8 m thick wall construction, consisting of a series of consecutive segmentally arched recesses placed on the inside of the wall, it belongs to a new and unknown style of constructions in Denmark for that period, but similar constructions are known from Leiden in Holland. The bricks used for building the wall were of a short brick type, somewhat similar to the type used in the earliest parts of Søborg fortress and Esrum Abbey in North Seeland. In Absalons time, before 1177, a church by the name of St Clemens was built in the city, and archaeological evidence of its existence suggests that it did not, as was earlier presumed, have a predecessor built of wood. Before his death in 1201, Absalon planned on building a big new church, Our Lady, to be situated north-east of the oldest fortification. This church became the first step towards a large-scale expansion of the city, eventually extending it far beyond its humble origins as a market place. The new city boundaries were again fortified, probably shortly after the completion of Our Lady, and certainly before the middle of the thirteenth century. The area enclosed by the burgeoning city was now more than ten times that of the original Havn. The oldest traces of buildings found in the new city, apart from Our Lady, date to the years around 1220.

Absalons borg ved Havn

af Johannes Hertz

Et værn mod sørøvere

I det 14. kapitel af sit store værk *Gesta Danorum* beretter Saxo Grammaticus, hvordan biskop Absalon fra stranden ved »Købmændenes Havn«, *portus mercatorum,* afviste en landgang fra en norsk flåde anført af jarlen Erling Skakke. Det skete i 1167. »Samme år«, fortsætter Saxo, »anlagde Absalon for at sætte en stopper for sørøverne en ny borg på en holm, og selv om det kun var en beskeden befæstning, blev den landet til stor gavn, for sørøverne var bange for den, og indbyggerne kunne færdes trygt på havet i dens nærhed«.

Fire år senere, i 1171, hører vi, stadig med Saxo som kilde, at Absalon på vej hjem fra ledingstogt lægger ind med sit skib ved Stevns Klint for at hente en ladning kastesten til forsvaret af sin borg ved Købmandshavn. Tilbage her går han i et sikkert velfortjent bad, som han imidlertid må afbryde, da der meldes om sørøvere i farvandet. Efter en hidsig jagt, hvori bispen selv deltager, bliver sørøverne fanget og henrettet, og deres hoveder sat på stager rundt om byen til skræk og advarsel for ligesindede.

De »sørøvere«, som Absalon bekæmpede, kom især fra egnene langs Østersøens sydlige kyster, der var beboet af slaviske stammer. Disse vendere var selv trængt af tysk kolonisation fra syd og vest; de var dygtige søkrigere og havde under 26 års næsten uafbrudt indre uro i Danmark – de sidste 10 år regulær borgerkrig – haft nogenlunde frit spil til at overfalde skibe og gøre strandhugst i de danske farvande. Men efter slaget på Grathe Hede i år 1157 havde Danmark i Valdemar omsider igen én hersker, og ved hans side stod den mægtige Hvideslægt, først og fremmest plejebrødrene Absalon og Esbern. Sammen befæstede de Sjællands kyster: mod øst byggede Absalon, som vi netop har hørt, borgen ved Havn; i vest anlagde Esbern Kalundborg, mens Valdemar selv formodes at have opført Vordingborg ved Sjællands sydkyst; desuden sikrede han overfarten til Fyn ved at anlægge den borg på Sprogø, som han bl.a. berømmes for på en indskrift i sin grav i Sankt Bendts kirke i Ringsted. Også ved andre kyster opførtes militære anlæg.

Om borgen ved Havn hører vi yderligere, at det var her, Absalon i 1177 modtog den gamle Eskil, som efter at have nedlagt ærkebispesta-

ven var på vej til Frankrig for at ende sine dage som munk i klosteret Clairvaux. Saxo, som ikke forsømmer en lejlighed til at fremhæve Absalons fine menneskelige egenskaber, fortæller, at denne lod en ophedet mursten lægge i en lille kasse med mange huller i, som han anbragte i sengen ved den kuldskære oldings fødder, så han bedre kunne sove.

En gave fra Valdemar

Af et paveligt brev fra 21. oktober 1186 fremgår, at kong Valdemar (1157-1182) havde skænket Absalon borgen og byen Havn med et stort tilliggende som hans personlige ejendom; nu stadfæstede paven, Urban 3., et testamente, hvori Absalon, som var blevet Eskils efterfølger som ærkebiskop i Lund, efterlod denne ejendom til bispestolen i Roskilde. Da han i 1191 selv trak sig tilbage fra dette embede, forbeholdt han sig livsvarig ret til at benytte borgen.

Ordlyden i Valdemars omtalte gavebrev har givet anledning til overvejelser om, hvad det var for en borg, Absalon opførte ved Havn, og om denne var byens første. Hertil er at sige, at gavebrevet ikke kan dateres nærmere og i øvrigt kun kendes på anden, eller rettere tredje, hånd, nemlig som citeret i den pavelige stadfæstelse af Absalons testamente. De rejste spørgsmål lader sig næppe besvare på dette spinkle grundlag. Hvis man ellers fæster lid til Saxos beretning, kan man anføre, at Erling Skakke vel næppe havde dristet sig til et landgangsforsøg ved Havn i 1167 med en åbenbart beskeden styrke, hvis der allerede da havde ligget en borg på stedet. Hvordan dette nu end forholder sig, er der ingen grund til at tvivle om, at den borg, Saxo omtaler, er identisk med de rester, som udgravedes i forbindelse med opførelsen af det nuværende Christiansborg. Før der fortælles om dette, skal borgens skæbne efter Absalons død i 1201 kort omtales.

Borgen efter Absalon

Den alliance mellem kirkens mænd og den danske kongemagt, som havde bestået fra Absalons tid, begyndte at smuldre efter Valdemar Sejrs død i 1241. Hans søn og efterfølger, Erik Plovpenning, forjog i 1245 sin kansler, Roskildebispen Niels Stigsen, og beslaglagde København. Det gav hansestaden Lübeck anledning til under striden mellem kong Erik og hans bror hertug Abel i 1249 at angribe København med en flåde og plyndre by og borg. Ti år efter gentog historien sig, da bisp Peder Skjalmsen søgte hjælp mod kong Christoffer hos fyrst Jaromar af Rügen. I april 1259 erobrede Jaromar København, som blev forsvaret af borgerne. Ved denne lejlighed synes bispens allierede dog at være gået for vidt. Ødelæggelserne var så store, at bispen fik udvirket et paveligt påbud til rügen-

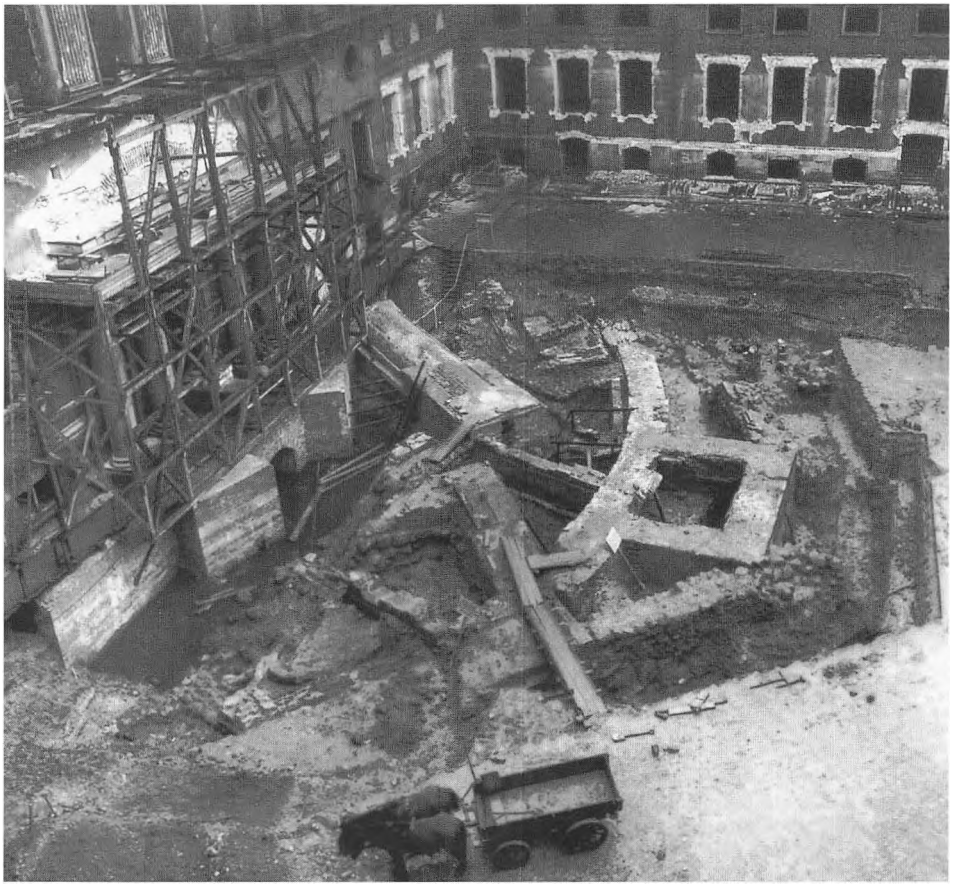

Fig. 1. Udgravningerne 1907 i slotsgården til det 1884 udbrændte andet Christiansborg. Midt i billedet ses den senere fjernede overhvælvede gang, som førte fra slottets kælderetage ud til »Absalons Brønd«. (Foto Nationalmuseet)

boerne om under trussel af bandlysning at erstatte bispestolen skaderne på borgen *Kopmannehafn*.

Under rigets opløsning og pantsætning i Christoffer 2.s korte kongetid blev København fra 1329 kastebold mellem skiftende panthavere. Fra den sidste af disse, den svenske kong Magnus Smek, lykkedes det Valdemar Atterdag i 1343 at indløse pantet. Med Roskilde bispestol havde kongen forinden indgået en aftale om rådighed over borgen. Her fejredes i 1363 bryllluppet mellem Valdemars datter Margrethe og

Norges kong Håkon. Hvilken torn i øjet borgen var for kongens modstandere, fremgår af det forbund, som blev indgået i Köln i 1367 mellem 37 hansestæder; hertil sluttede sig bl.a. hertugen af Mecklenburg, de holstenske grever og kong Albrecht af Sverige. Et af forbundets udtrykkelige mål var at tilintetgøre borgen ved København: *dat hus to Kopenhagen, dat schall man breken.* By og borg blev erobret i 1368, og det følgende år fandt den aftalte ødelæggelse sted. Nedbrydningen af borgen blev udført af professionelle stenhuggere, 10 fra Lübeck, 10 fra Stralsund, 8 fra Rostock, 3 fra Wismar og 4 fra Greifswald. Absalons borg eksisterede ikke længere.

Men stedet mistede ikke sin betydning. I de følgende år blev de sparsomme ruiner på holmen dækket af en jordbanke, og herpå rejstes en ny borg, Københavns Slot, som kom til at spille en hovedrolle gennem mere end 300 år. Det er en anden historie, men nødvendig at have for øje for at forstå de ruiner, som blev udgravet i forbindelse med opførelsen af det nuværende Christiansborg slot, hvorom der nu skal berettes.

Udgravningerne

Christiansborg var brændt, for anden gang, i 1884, og da det efter mange års forhandlinger besluttedes at genopføre slottet, skete dette så vidt muligt under udnyttelse af fundamenterne fra slottets to forgængere. I vinteren 1906-07 skulle imidlertid grunden graves ud for det nye, store tårn mod slotsgården; derved stødte man på middelalderligt murværk, og Nationalmuseet iværksatte en større udgravning. Fra begrænsede undersøgelser i de foregående år under pladsen foran slottet vidste man, at der var mulighed for at afdække rester af det Københavns Slot, som var blevet nedrevet i 1731-32 for at give plads for Christian 6.s pragtslot, det første Christiansborg. En del af de ruiner, som nu kom for dagen, måtte imidlertid høre en endnu ældre tid til, og da et længere stræk af en blødt buet mur beklædt med kridtstenskvadre tonede frem, blev det klart, at man her stod over for et anlæg, som kunne kædes sammen med Saxos beretning om Absalons befæstning fra 1167.

Begejstringen var lige stor hos fagfolk som i den brede offentlighed, og det blev besluttet at bevare ruinerne synlige under en betonoverdækning. Den blev udført i 1908 som den første større jernbetonkonstruktion her til lands. Udgravningen var blevet forestået af Nationalmuseets senere direktør, M. Mackeprang, med deltagelse af to dygtige amatørarkæologer, lærer H. N. Rosenkjær og kaptajn, senere general, H. U. Ramsing. Den sidste deltog også i udgravningerne foran slottet, der fandt sted i 1918 under museumsinspektør C. A. Jensens ledelse. Også dette ruinafsnit blev overdækket med en beton-

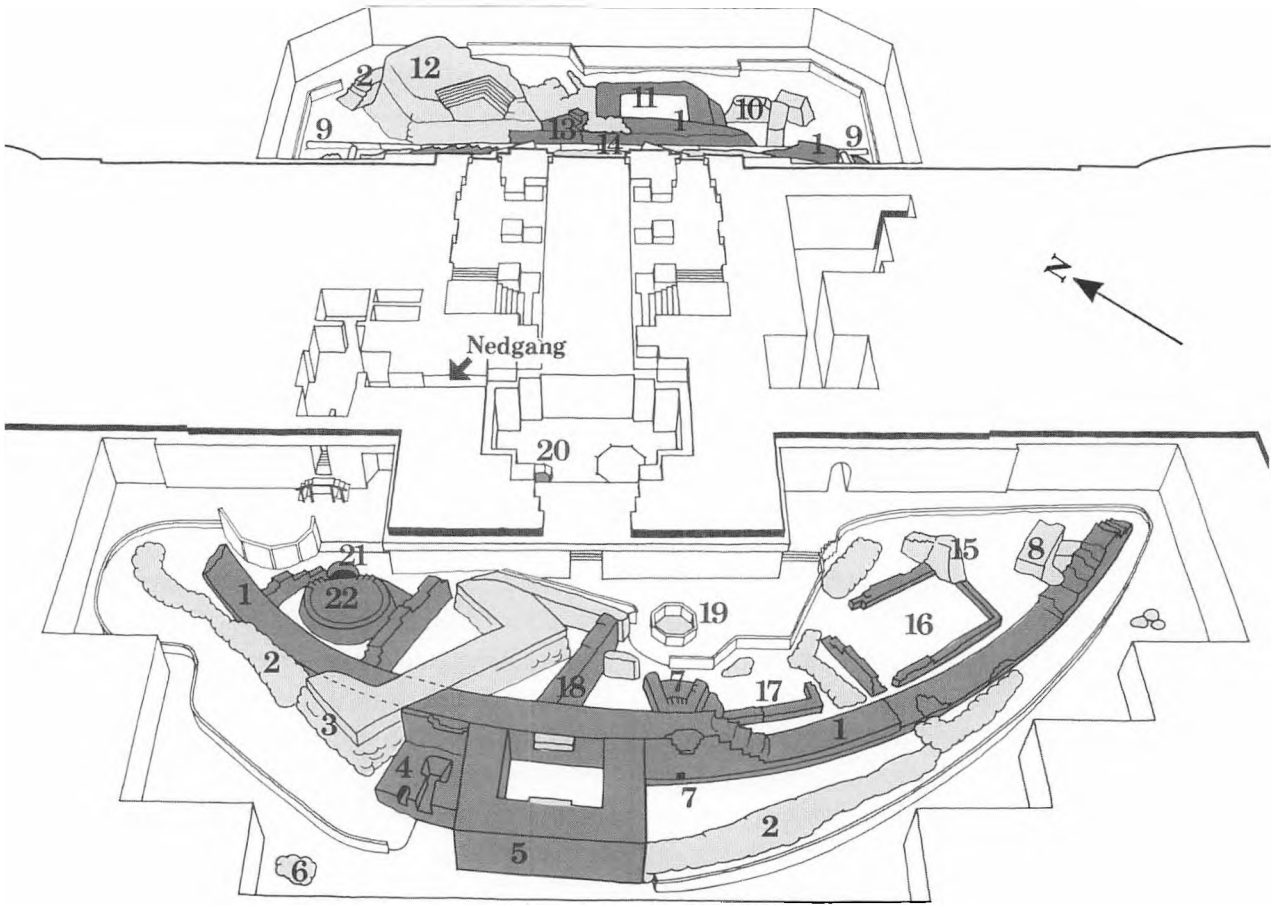

Fig. 2. Fugleperspektiv af ruinanlægget under Christiansborg. Ruiner af Absalons borg med senere tilføjelser er vist med sort, ruiner af Københavns Slot med gråt. 1 *Absalons ringmur.* 4 *»Hemmelighed«.* 5 *Vestre tårn (Bagertårnet) føjet til Absalons ringmur.* 7 *Afløb fra pladsen inden for Absalons ringmur.* 11 *Østre tårn føjet til Absalons ringmur.* 13 *Væltet mur fra hus inden for Absalons ringmur.* 16-17 *Lette bygninger inden for Absalons ringmur.* 18 *To-rums hus op ad Absalons ringmur.* 19 *»Absalons Brønd«.* 20 *»Holkebrønd« fra Absalons Borg.* 21 *Brønd i to-rums huset.* 22 *Bageovn i to-rums huset. (Tegning Mette Pernille Hertz, 1979)*

konstruktion, og i 1924 kunne det samlede ruinkompleks åbnes for offentligheden. Det var et af de første og er stadig det største anlæg af sin art i Europa. Hernede, i kældrene dybt under Christiansborg, kan man studere de udgravede ruiner og færdes på niveauet for den holm, hvor Absalon lod sin borg opføre i 1167.

Naturforholdene og ringmuren

Strandholmen, Saxos *insula maritima,* var en af flere småøer i det snævre farvand mellem Sjælland og Amager. Den dækkes helt af den nuværende Slotsholm, men på grundlag af iagttagelser gjort under arbejder forskellige steder på denne kan den oprindelige holms størrelse og beliggenhed nogenlunde fastslås. Den har dannet en omtrent ligebenet trekant med sin korte side på knapt 200 m beliggende under kørebanerne foran Christiansborg fra Højbro til Holmens Bro. Trekantens toppunkt, hvor de to 320-330 m lange ben mødes, ligger under Staldmestergårdens have på sydsiden af Tøjhusgade. Under Ridebanen passerer holmens vestbred tæt nord for rytterstatuen af Christian 9. I dag ligger terrænet omkring slottet gennemsnitlig 3,25 m over dagligt vande (kote 0,0), mere end 2,5 m over Strandholmens overflade, som kun hævede sig indtil 0,7 m over havspejlet. Holmens kerne bestod af moræneler dækket af et 5-15 cm tykt lag af sand og grus, som overalt, bortset fra en bræmme langs kysten, atter var dækket af et ca. 10 cm tykt lag strandtørv. Vegetationen har været typisk strandeng med salttålende planter; selve pladsen for borgen var på opførelsestidspunktet bevokset med en tæt skov af tagrør. Udgraverne Rosenkjær og Ramsing, som fik sagkyndig bistand af botanikeren Knud Jessen, sammenlignede floraen med den, man på deres tid fandt på engene langs Kalvebod Strand, der om efteråret farvedes af den blåblomstrende strandasters, et syn som desværre i dag er en saga blot.

Borgens væsentligste element, ja, selve den struktur, der karakteriserer anlægget som en borg, er den allerede nævnte mur, som i et buet, men ikke strengt cirkulært forløb har omkranset en plads af ca. 53 m diameter (fig. 2, nr. 1). Man har begyndt arbejdet ved, centralt på holmen, at grave strandtørven væk i en ca. to meter bred bane, hvor muren skulle stå. I denne grøft, direkte på det underliggende moræneler, blev fundamentet lagt af tre lag utildannede kampesten, de øverste to lag bundet sammen med kalkmørtel. Til selve murværket blev der på ydersiden anvendt omhyggeligt tilhugne kvadre af kridtsten, på indersiden dels samme materiale, dels utildannede eller kløvede marksten, mens mellemrummet mellem disse to skaller blev udstøbt med kalkmørtel iblandet marksten og brokker af kridtsten. Over en lav sokkel, udadtil afsluttet

SJÆLLAND
BORGEN
STRANDHOLMEN

med en skråkant, indadtil med et eller to retkantede led, var tykkelsen af denne såkaldte kassemur ca. 1,50 meter.

Inden for ringmuren kunne det flere steder konstateres, at terrænet var blevet hævet ved påføring af lag af strandtørv. Arbejdet har fundet sted i det tidlige forår; udgraverne fandt nemlig under fyldlagene, på den naturlige strandengs overflade, spæde skud fra øens oprindelige bevoksning af tagrør. Også langs murens yderside er der, dog måske ikke helt fra begyndelsen, sket en påfyldning i henved to meters bredde af blandet materiale: grus, tørv, kridt- og teglstensbrokker, som kantes af en række store kampesten, vel en form for sikring af murfoden i tilfælde af storm og højvande. Foran kampestenene, parallelt med ringmuren, løb en grøft, der nok har skullet fungere som dræn.

Tilbygninger uden på ringmuren

Til murens yderside slutter sig tilbygninger to steder. Bedst bevaret er underetagen af et tårn på ringmurens østside, ca. 5,30 x 7,50 m i grundflade (fig. 2, nr. 5). Dets tre frie sider dannes af 1,70 m tykke kassemure med både yder- og inderside opført af store teglsten, »munkesten«, lagt i uregelmæssigt »munkeforbandt«, dvs. med to »løbere« (sten med langsiden udad) afvekslende med en »kop« (sten med kortsiden udad) i alle skifter, og hvilende på en fem skifter høj kampestenssokkel. Tårnets fjerde side udgøres af ringmuren, som her er bevaret i større højde end ellers i ruinerne. Det skyldes, at tårnet som formodentlig det eneste parti af det første borganlæg på Strandholmen kom til at indgå i afløseren for Absalons borg, Københavns Slot, hvor det under navnet Bagertårnet stod helt frem til 1550'erne.

Op ad tårnets nordside, i vinklen mellem dette og ringmurens yderside, ses resterne af en mærkelig tilbygning, øjensynlig yngre end tårnet (fig. 2, nr. 4). Den har tjent sanitære formål; den indeholder nemlig udløbet fra to kanaler, en lodret og en vandret. Den første har været en latrinskakt, som må have stået i forbindelse med en »hemmelighed«, et lokum, enten i en af tårnets øvre etager eller i et hus bag muren. Den vandrette skakt fortsætter ind igennem ringmuren.

Ved ringmurens yderside mod øst, diametralt modsat det vestre tårn, ses fundamentet for en udbygning med næsten samme ydermål som dette, men åbenbart med lidt spinklere mure (fig. 2, nr. 11). Det er nærliggende i dette fundament at se resterne af et ringmurstårn svarende til det østre.

Fig. 3. Strandholmen med borgen og kystlinien ved København på Absalons tid indtegnet på luftfoto af Slotsholmen og dens nærmeste omgivelser. (Foto Landinspektørernes Luftfotoopmåling A/S, 1971)

Fig. 4. Parti af Absalons kridtstensbeklædte ringmur i ruinanlægget under Christiansborg. (Foto Niels Elswing, 1996)

Bygninger inden for ringmuren

Inden for ringmuren ses rester af fire huse, som har været i brug samtidig med den. Tre af husene findes i anlæggets vestre del. Det betydeligste af disse er bygget direkte op ad ringmuren, hvis krumme inderside har dannet husets ene langvæg (fig. 2, nr. 18). Den anden langvæg er nu helt forsvundet, men ved udgravningen kunne husets bredde ved sydgavlen måles til godt 10 m, længden er 14,50 m. De ca. 80 cm svære fuldmure antyder, at huset har haft mere end én etage. En lige så kraftig, tværgående mur deler

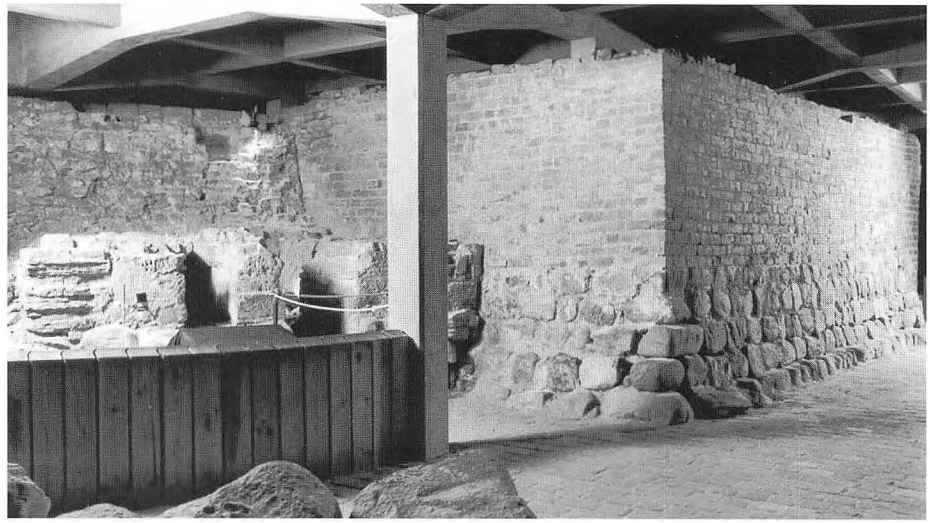

Fig. 5. Vestre ringmurstårn, »Bagertårnet«, og afløbsbygningen. (Foto Niels Elswing, 1996)

huset i to rum. I det nordre af disse, op til nordgavlen, findes en brønd af en mærkelig konstruktion, idet dens østre halvdel er sat af kampesten, mens den vestre er bygget af til dels krumhuggede kridtstenskvadre (fig. 2, nr. 21). I samme rum blev der udgravet rester af hele to bageovne, hvoraf der endnu ses rester af den yngste og største (fig. 2, nr. 22). Den er af rund grundplan, ca. 2,80 m indvendig og har været overdækket af en kuppelformet kappe, som indvendig var muret af teglsten lagt i ler, udvendig af teglsten lagt i kalkmørtel. Gulvet var af teglsten med overliggende »pander« af rødbrændt ler, den ene oven på den anden, som repræsenterer i alt mindst 11 reparationer i ovnens brugstid. Før anlæggelsen af denne ovn var brønden blevet tilkastet.

Husets søndre rum ligger ud for »afløbsbygningen« på ringmurens yderside, så det vandrette afløb, som er ført gennem muren, kan have stået i forbindelse med funktioner i dette rum. Den »hemmelighed«, som den lodrette skakt har været en del af, kan have haft adgang fra det tilsvarende rum i husets overetage.

Syd for det netop beskrevne to-rums hus ses rester af to små, lette bygninger, hvis spinkle, kun 42 cm tykke mure er opført uden fundament direkte på fyldlagene af tørv (fig. 2, nr. 16 & 17). Det nordligste af husene har på et tidspunkt, mens ringmuren endnu var i brug, måttet

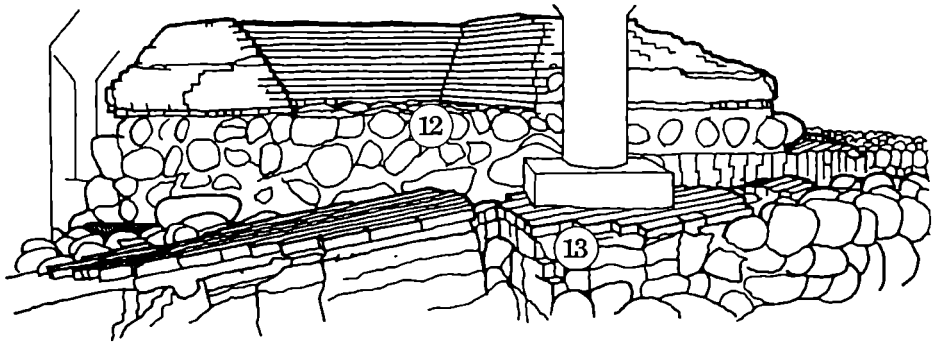

Fig. 6. Den væltede mur (nr. 13) fra Absalons borg er brugt som fundament både for Blåtårn (nr. 12) fra Københavns Slot og for en moderne pille, der bærer betonloftet over ruinerne. (Tegning Mette Pernille Hertz, 1979)

give plads for en overdækket, teglstenssat afløbsrende, som er blevet ført igennem ringmuren (fig. 2, nr. 7). At dette er sket efter murens opførelse, ses tydeligt ved rendens udmunding på murens yderside, hvor det oprindelige kridtstensmurværk er blevet repareret med teglsten.

Det fjerde af borgpladsens huse, som vi har kendskab til, lå tæt inden for ringmurens østre parti. Her ses endnu en 13 m lang strækning af en ca. 72 cm svær teglstensmur i munkeforbandt, indtil 19 skifter høj, men dramatisk, i sin fulde længde, tippet om på ydersiden, hen over den på dette sted helt fjernede ringmur (fig. 2, nr. 13). Denne operation er utvivlsomt sket i forbindelse med opførelsen af afløseren for Absalons borg, Københavns Slot, for hvis mægtige hovedtårn, det senere så berømte Blåtårn, den væltede mur kom til at udgøre en del af fundamentet.

Brønde og arkitekturfragmenter

Der fandtes under udgravningen forskellige brønde, hvoraf tre endnu er tilgængelige i det underjordiske ruinanlæg. En af dem, den i hjørnet af to-rums huset, er allerede omtalt. Tæt sydøst for dette hus ses den såkaldte »Absalons Brønd«, en imponerende kampestenssat skakt, ca. 1,70 m i diameter og henved 10 m dyb (fig. 2, nr. 19). Brønden har aldrig været taget ud af brug; det er vist nok den, der på en opmåling fra 1707 af Københavns Slot ses i et hjørne af slotsgården. Brønden var allerede dengang genstand for romantisk interesse, og dens vand blev anset for at have særlig helsebringende egenskaber. Da grunden lagdes til afløseren for Københavns Slot, det første Christiansborg, blev der ført en hvælvet, underjordisk gang fra slottets kælderetage hen til brønden, som ligeledes blev overhvælvet (fig. 1). Denne konstruktion blev fjer-

Fig. 7. Bygningsdele af natursten fundet i »Holkebrønden«, bl.a. det oprindeligt søjlebårne vievandskar. (Foto Niels Elswing, 1996)

net i forbindelse med opførelsen af det nuværende Christiansborgs tårn og indretningen af ruinanlægget. Brønden bærer vel næppe sit navn med rette, men det er rimeligt at se den i sammenhæng med den afløbsrende (fig. 2, nr. 7), som blev brudt gennem ringmuren syd for det vestre tårn, og som har haft sin indmunding ganske tæt vest for kampestensbrønden. Den har sandsynligvis tjent som afløb i forbindelse med de mange aktiviteter, som har fundet sted i tilknytning til brønden, der således kan have været i brug, allerede mens ringmuren endnu var ved magt.

En tredje brønd blev berømt på grund af sit uventede og mageløse indhold. Det er den såkaldte Holkebrønd, som er bevaret i »Grundstensrummet« under det nuværende slots tårn. Brønden er udført af to stykker af en udhulet træstamme, en holk, af eg med en indvendig diameter på ca. 0,90 m, nedgravet lodret i ler-

bunden, det ene stykke oven på det andet, til en samlet længde af 2,70 m (fig. 2, nr. 20). Ved udgravningen fandtes brønden opfyldt med en samling bygningssten af romansk karakter, dvs. tilhørende tiden før ca. 1250 e.Kr., og af udsøgt kvalitet. Det drejer sig blandt andet om to polerede søjleskafter, 1,15 m lange og ca. 35 cm i diameter af henholdsvis blågrå granit og rødlig gnejs, et tilsvarende, poleret, såkaldt trapezkapitæl, flere mindre trapezkapitæler, både til hel- og halvsøjler, af skånsk sandsten og seks fint krumhuggede kvadre af samme materiale fra en bue, som har haft en indvendig diameter på ca. 2,40 m. Et ituslået, profileret bygningsfragment af sandsten blev tidligere opfattet som søjlebase, men har vist sig at være et lille kar, sandsynligvis til vievand. Sammen med formsten af tegl, der blandt andet har kunnet opmures til søjler med forfinede baser og hvælvingsribber, ligeledes i romansk stil, vidner disse fragmenter om, at der på borgen har stået i hvert fald én bygning i tidens fornemste arkitektur.

Borgens ældste skikkelse

Hvis man ud fra disse levn – ruiner og løse bygningsdele – skal danne sig en forestilling om det anlæg, Absalon byggede, frigjort for senere ændringer og tilføjelser, må man straks gøre sig klart, hvor beskeden en del af borgen, vi har kendskab til: kun godt en tredjedel af ringmurens forløb og måske lidt over en tiendedel af arealet inden for denne. Resten, herunder borgens centrale del, gik for altid tabt ved udgravningen i 1733 af den kolossale byggegrube, hvor tusindvis af egepæle skulle nedrammes for at bære fundamenterne for det første Christiansborg. Der er dog ingen tvivl om, at ringmuren har udgjort et ubrudt, kurvet forløb, til en vis grad bestemt af naturforholdene. Den var sandsynligvis glat, uden fremspring; de tårne, der findes rester af, er senere tilføjelser. Vi har ingen mulighed for at fastslå murens oprindelige højde; nu er den højest bevaret knap tre meter over det udvendige terræn, men det er nok rimeligt at lægge 2-3 m hertil. Datidens forsvar var beregnet på at føres fra en højere position end angriberen, muren har derfor nok været forsynet med en vægtergang foroven, hvorfra forsvarerne kunne holde fjenden på afstand med bue og pil, kastespyd og slyngesten, som dem Absalon hentede ved Stevns Klint. Et sted er det dog rimeligt at forvente, at der har været gjort noget ekstra ud af forsvaret, nemlig ved borgens port; her kan der – men behøver ikke – fra begyndelsen have været et flankerende tårn. Der kan ikke i de bevarede ruiner udpeges nogen oplagt plads for en sådan indgang; den kan have været anbragt i ringmurens helt forsvundne nordre parti i retning hen imod den bro, som må formodes at have forbundet Strandholmen med det faste

land. Her, hvor i dag Højbro ligger, lå måske den Blidebro, hvor Valdemar Atterdag i 1362 tilføjede holstenerne og den svenske konges mandskab på den pantsatte borg et sviende nederlag.

Der er ikke fundet det mindste stykke tegl noget sted i ringmuren, den synes at være opført som en entreprise for sig, før der blev arbejdet med teglsten ved byggeriet. Man kan gætte på, at bispen hentede ikke blot kridtstenen, men også håndværkere på Stevns-egnen, hvor man fra kirkebyggeri var fortrolige med dette materiale. Ved bispens eller hans »borg-mesters« valg af kridtkvadre til murens yderside kan arkitektoniske hensyn meget vel have været afgørende – det omhyggelige arbejde viser i hvert fald, at der stilledes høje krav til kvaliteten – men også mere praktiske hensyn kan have spillet ind. En borg er naturligvis særlig sårbar for angreb som byggeplads, og teglbrænding er en tidskrævende proces, mens de rå kridtsten umiddelbart kunne bearbejdes til bygningssten med det vante tømrerværktøj: sav og økse.

Det er tænkeligt, at borgen fra første færd har rummet bygninger af tømmer, men i så fald er ethvert spor af dem forsvundet; de eneste huse, vi kender til, er af tegl. I hvert fald et af disse, to-rums huset i det vestre afsnit, synes at være rejst snart efter ringmuren; man kunne nemlig se, at opfyldningen bag muren er sket,

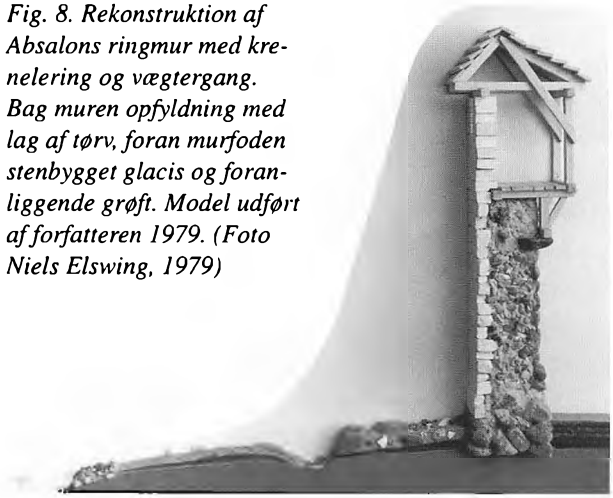

Fig. 8. Rekonstruktion af Absalons ringmur med krenelering og vægtergang. Bag muren opfyldning med lag af tørv, foran murfoden stenbygget glacis og foranliggende grøft. Model udført af forfatteren 1979. (Foto Niels Elswing, 1979)

efter at dette hus var bygget. Efter sin placering må brønden i husets nordre rum være anlagt før eller samtidig med huset, den hører altså til det oprindelige anlæg. Med brønd og bageovn har to-rums huset haft funktioner i borgens daglige husholdning; det samme gælder formentlig de to små huse syd for to-rums huset, men de er opført oven på de ældste fyldlag og kan derfor ikke dateres.

Hvis vi i de bevarede ruiner skal søge pladsen for de finere boligfunktioner, må det blive i anlæggets østre afsnit. Det er her, hovedparten af de fornemme profilerede teglsten er fundet, og her ses rester af en solid bygning, nemlig den væltede mur, som kom til at danne fundament for Blåtårn. Efter den anvendte teknik, fuld tegl-

stensmur (i modsætning til kassemur), synes den at høre til den tidlige teglstensarkitektur, men den kan i øvrigt ikke dateres nærmere og derfor ikke med sikkerhed knyttes til det oprindelige anlæg. Man har ellers i denne mur gerne villet se en rest af borgens hovedbygning, dens *palatium*, med bispens egen bolig og repræsentationsrum. Det er muligt, måske endda sandsynligt, at det forholder sig således, og det må i hvert fald anses for givet, at borgen har rummet en sådan bygning. Et kapel på borgen nævnes på Valdemar Atterdags tid, i 1361, men må have været et uundværligt element allerede i den nyanlagte bispeborg, knyttet til palatiet. Et direkte vidnesbyrd herom er det fritstående vievandskar, som fandtes blandt arkitekturfragmenterne i holkebrønden (se fig. 7). At disse exceptionelt fine, til dels polerede naturstens-bygningsdele har hørt til Absalons palatium, er der ingen grund til at tvivle om. Det har formodentlig også beseglet deres skæbne i 1369. Ved at lade netop disse dele forsvinde i en trang brønd har borgens erobrere sikkert villet demonstrere dens totale nedværdigelse og absolutte endeligt.

Borgtypen

De første egentlige middelalderborge, dvs. stormandsanlæg med både forsvars- og boligfunktioner, optræder på dansk grund fra engang i 1100-tallets første halvdel. Den meddelsomme

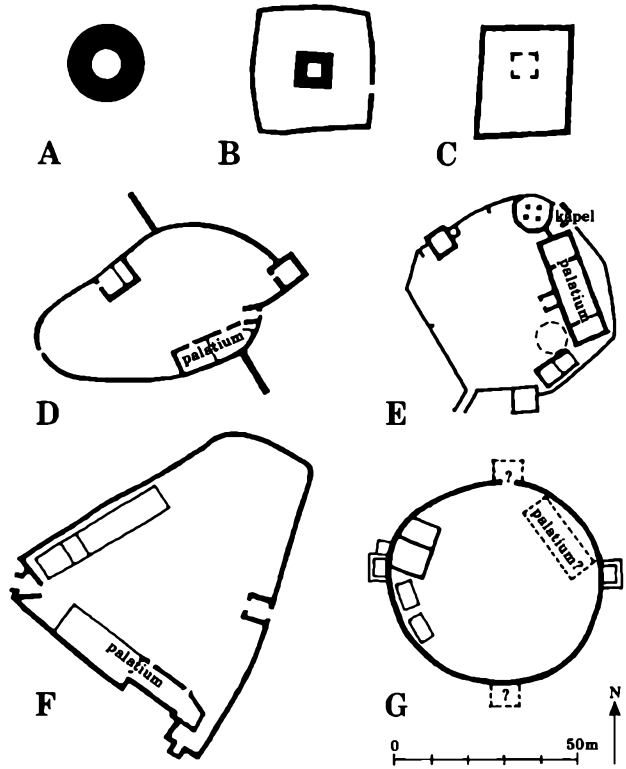

Fig. 9. Nogle danske stenbyggede borganlæg fra 1100-tallet, principskitser i samme målforhold. A *Bastrup-tårnet ved Lynge, måske opført af Ebbe Skjalmsøn.* B *Tårnborg ved Korsør, formodet kongeligt anlæg.* C *Valdemar den Stores borg på Sprogø, tårnets dimensioner kendes ikke.* D *Lilleborg, kongeligt anlæg på Bornholm.* E *Søborg i Nordsjælland, formentlig opført af Valdemar den Store efter 1161 til afløsning for ærkebiskop Eskils anlæg, hvis ottekantede tårn er antydet.* F *Esbern Snares Kalundborg.* G *Absalons borg ved Havn, udvendige tårne senere tilføjet. (Tegning J. Hertz, 1995)*

Saxo omtaler i forbindelse med begivenheder i 1132 Jurisborg, anlagt af den sønderjyske hertug Knud Lavard på Mågeøen i fjorden Slien, hvor den beherskede indsejlingen til Slesvig by, altså en beliggenhed tilsvarende borgen ved Havn. Det er allerede nævnt, at denne sammen med andre borge var opført som led i en strategi, der havde til formål at sikre de danske kyster mod vendernes plyndringer. Bygherrerne var kongen og hans nærmeste kreds af gejstlige og verdslige stormænd; på den måde kan alle disse anlæg mere eller mindre betragtes som »rigsborge«, og flere af dem fik efterhånden vigtige funktioner inden for rigets administration; det gjaldt især de stærkeste af dem, bygget i sten. De forsvarsmæssige elementer var ringmure og tårne kombineret i anlægstyper, som mange af tidens velorienterede stormænd kendte fra selvsyn udenlands.

I fig. 9 er sammenstillet nogle danske borganlæg fra 1100-tallet. De falder i to hovedtyper: i den ene er et centralt tårn det dominerende element, beregnet til såvel bolig som forsvar, ofte ret snævert omgivet af en ringmur, som kun levner ringe plads til andre bygninger (Bastrup, Tårnborg, Sprogø); den anden hovedtype er det mere rummelige ringmursanlæg uden centralt tyngdepunkt og med de vigtigste bolig- og repræsentationsfunktioner henlagt til et palatium, som også kan rumme borgkapellet (Lilleborg, Søborg, Kalundborg og Havn). Trods vort totalt manglende kendskab til de centrale dele af Absalons borg og nødtørftige viden om dens bygninger er det rimeligst at henføre dens anlægsform til den rummelige ringmurstype uden centralt tårn. Det er ganske vist blevet foreslået, at byen Københavns ældste segl fra 1296 skulle være en afbildning af borgens udseende i 1200-tallet. Seglet forestiller en tårnlignende bygning af korsformet grundplan omgivet af en mur med kamtakker (»kreneleringer«) og fremspringende tårne. Men det skal man nok ikke lægge for meget i. Mure og tårne er almindelige på middelalderlige byvåbner som symbol på byen som sådan, i forhold til virkeligheden ikke helt ulig de vejskilte med bysignatur, som i dag står ved selv den mindste samling huse, hvor bilister skal sætte farten ned.

Bortset fra den førnævnte og i øvrigt helt forsvundne Jurisborg ved Slesvig adskiller borgen ved Havn sig fra alle andre af tidens danske anlæg ved sin beliggenhed på en lav ø ved kysten. Grunden til denne udsatte placering har været strategisk: herfra kontrollerede borgen sejlløbene ind til bydannelsen på kysten. Byens opblomstring som handelsplads, hjemsted for sildemarkeder og vigtigt overfartssted mellem landsdelene Sjælland og Skåne gjorde den imidlertid eftertragtet, og nogen særlig stærk befæstning har Absalons borg ikke været. Sørøvere kunne den

ifølge Saxo skræmme væk, men for professionelle angreb bukkede den under gang på gang. I hvert fald én gang blev den forstærket.

En skotsk parallel

Det er lærerigt at sammenligne vor bispeborg med et udenlandsk anlæg, som ved sin placering, anlægsform og bygningshistorie minder meget om den. Det er borgen Rothesay, på øen Bute ved Skotlands vestkyst; den var opført i sidste halvdel af 1100-tallet og beskyttede en bebyggelse inde på kysten. Den havde en glat, næsten cirkulær ringmur opført af sandsten og med en indvendig diameter på ca. 42 meter, hvortil der senere blev føjet fire runde flankeringstårne (fig. 10). I den norske konge Håkon Håkonssøns saga berettes, at Rothesay blev angrebet af en norsk flåde i året 1230: »Nordmændene lagde ind til borgen og gik til kraftigt angreb. Men skotterne forsvarede sig godt og hældte kogende beg og bly over angriberne. Der faldt en god del af nordmændene, og mange blev såret. Så bandt de planker over sig og huggede muren i stykker, for stenen var blød, og muren styrtede ned lidt efter lidt«. Ringmuren må have haft vægtergang, og for at komme den nær har angriberne åbenbart benyttet en taktik i lighed med de romerske legionærers *testudo* (skildpadde), som var et tag af skjolde. Muren blev senere genopført, men i de endnu betydelige ruiner af borgen mener man at kunne påvise stedet for gennembrydningen. Operationen havde næppe kunnet lade sig gennemføre, hvis borgen allerede den gang havde været forsynet med de udvendige tårne, hvorfra terrænet langs med ringmuren kunne bestryges med pile og slyngesten; tårnene er derfor sikkert tilføjet efter 1230. Tilsvarende er det fristende at se de udvendige flankeringstårne føjet til Absalons oprindelige anlæg efter de forsmædelige begivenheder i 1249 eller, snarere, 1259.

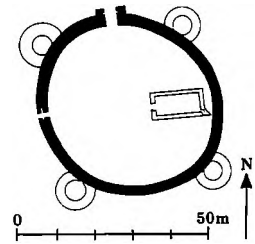

Fig. 10. Rothesay Castle i Skotland, de udvendige tårne er en senere tilføjelse. (Efter The Middle Ages in the Highlands, ed. L. Maclean, Inverness 1981)

Mod et storangreb, som det Valdemar Atterdags forenede modstandere rettede mod København i 1368, kom dog også den således forstærkede borg til kort. Men stedet, som Absalon havde valgt, bevarede sin betydning op til i dag. Derfor kan man nu under samme tag som landets politiske centrum se de talende vidnesbyrd om godt 800 års historie, som begyndte med Absalons beskedne borg ved Havn.

Litteraturvejledning

Ovenstående fremstilling støtter sig, hvad beskrivelsen af anlægget angår, langt hen ad vejen til Hans Stiesdals grundige artikel om Absalons borg, side 1-47 i det store værk *Christiansborg*, som under redaktion af Kristian Hvidt m.fl. blev udgivet af Folketingets præsidium i 1975. De afvigelser fra fremstillingen i den omtalte artikel, som forekommer i nærværende, skyldes især iagttagelser gjort under arbejdet med istandsættelse og mere tidssvarende formidling af ruinerne, som foregik under forfatterens ledelse 1975-79, se J. Hertz: Ruinerne af Bispeborgen og Københavns Slot, i *Antikvariske Studier tilegnet Knud Thorvildsen*, Nationalmuseet 1977, side 7-22.

Summary

According to Saxo Grammaticus, the contemporary Danish historian, bishop Absalon built a small castle in the year 1167 on a small island near the city of Copenhagen in order to keep the Wend pirates away from the area. In 1368, the castle was conquered by a coalition of the enemies of King Valdemar Atterdag, primarily consisting of the German Hanseatic cities. In 1369 they destroyed the castle. On the same spot, however, a new fortification was soon erected, the Castle of Copenhagen, which came to play an important role in the following 300 years, until 1731. At this time, King Christian the Sixth tore down the castle in order to build a large palace, named Christiansborg. The palace burned down twice, the last time in 1884. Upon excavating the site in 1906 while laying foundations for the present Christiansborg, remains of the previous constructions were found (fig. 1). The central components of these structures, however, had been completely removed by the time Christiansborg was first built. The remaining ruins were excavated and can now be seen in an underground exhibition (fig. 2 – the numbers in the following refer to this figure).

Absalon's castle lay on a low sandy island, which is completely covered by the present Slotsholmen (fig. 3). The castle consisted of a curved stone wall enclosing an area approximately 53 metres in diameter (no. 1). The outside of the wall was built of limestone, originating from the cliffs of Stevns, about 40 km south of Copenhagen (no. 4 and fig. 8). On the outside of the curtain wall, brick-towers were later added (nos. 5 and 11). An extension at the western tower encased a latrine chute from a privy and a drain from a building behind the wall (no. 4 and fig. 5). Inside the enclosed area, remains of four brick buildings were found; the largest (no.18) had two rooms, and the northernmost building had both a well (no. 21) and an oven (no. 22). The remaining two buildings (nos. 16 and 17) were of a lighter construction, and one was removed when a brick drain was constructed and taken through the wall. In the eastern part of the ruin, a heavily built brick wall is the remainder of a large building. This wall had been brought down on its side to act as a foundation for the main tower, the famous »Blåtårn« in Copenhagen Castle, which succeeded Absalon's castle (fig. 6). The oldest castle included two more wells, one of which was a large, hollowed oak trunk. When Absalon's castle was destroyed in 1369, it had been filled with carved stone items of Romanesque architecture, perhaps as a demonstration of the contempt of the conquerors: columns of polished granite, a polished trapezoidal capital, capitals made of sandstone, fragments of a large arch, and a free-standing holy-water font (fig. 7), presumably belonging to the chapel of the main building of the castle, the bishop's palace.

In fig. 9, a number of Danish fortifications dating to the 12th century are shown schematically. They consist either of a strong, central tower, sometimes encircled by a wall, or just a curtain wall enclosing a larger area with buildings

placed along the inside perimeter. Absalon's castle belongs in this last category of fortifications. Fig. 10 shows a contemporary Scottish castle, Rothesay, which was conquered in 1230 by the Norwegian King Håkon Håkonssøn. Rothesay had round exterior towers added, probably after the conquest. In the same way, Absalon's castle was presumably fitted with flanking towers after the Wend lord Jaromar attacked it in 1259. In this state, the castle met its fate in 1369. But the spot Absalon had chosen for the building kept its significance and importance, and for this reason, one can still today, in the building that houses the Danish government, see the traces of 800 years of history, starting with the foundation of Absalon's castle at Copenhagen.

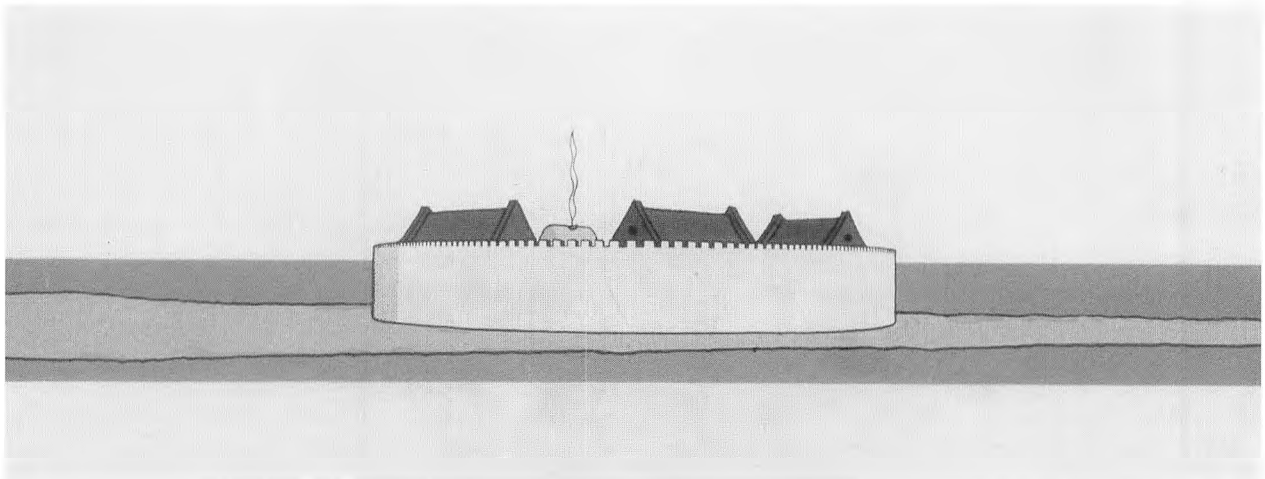

Fig. 11. Absalons borg på Strandholmen. (Tegning Mette Pernille Hertz, 1979)

Hvad fik Absalon af kong Valdemar?

af Karl-Erik Frandsen

Fire pavelige bekræftelser

Den 21. oktober 1186 udstedte pave Urban 3. i Verona et dokument (se side 207), der allerede i samtiden må have vakt en vis opsigt i Norden, da det drejede sig om intet mindre end herredømmet over byen og borgen København og byens omegn, selv om området på dette tidspunkt havde væsentlig mindre betydning, end det senere skulle få.

Brevet har form af en bekræftelse med hele pavestolens autoritet af to meget væsentlige dispositioner, som fyldigt refereres i brevet. Den ene er, at kong Valdemar den Store, tidligere Danmarks konge, har skænket borgen Havn *(castrum de Hafn)* med alt dens tilliggende gods herunder landsbyen Hafn til Absalon. Den anden disposition er, at Absalon »efter from overvejelse« har besluttet, at dette gods efter hans død skal tilfalde kirken (det vil sige bispestolen) i Roskilde.

Pavebrevet indeholder mange mysterier. Der er for det første den påfaldende mangel ved diplomet, at det ikke er forsynet med noget årstal men kun med datoen *xii kalendas novembris* (21. oktober). Da pave Urban 3. imidlertid kun var i Verona i perioden 1. december 1185-22. september 1187, kan årstallet ikke være andet end 1186. Endnu mere påfaldende er det, at næsten enslydende breve blev udstedt igen i 1192, 1193 og 1198, hvorfor det er en nærliggende tanke, at der allerede i samtiden er nogen, der har betvivlet brevets ægthed, eller måske snarere sandheden af de oplysninger, der gives i brevene. Man kunne forestille sig, at det slet ikke var tale om en egentlig ejendomsoverdragelse fra kronen til Absalon, men snarere en forlening, som biskoppen ikke kunne disponere over længere end i sin levetid.

Endelig er der det interessante spørgsmål, som ikke skal diskuteres nærmere i denne forbindelse: hvordan kunne Absalon være bygherre til borgen i København, hvilket han utvivlsomt er i følge Saxo, hvis han havde fået samme borg af kong Valdemar?

Det, som denne artikel derimod søger at belyse, er omfanget, strukturen og karakteren af det gods, som Absalon fik af kong Valdemar (sammen med det som hans høvedsmand, Niels, havde erhvervet), idet det forudsættes, at oplysningerne i brevet om godset er korrekte. Derud-

over skal dette gods følges gennem de få bevarede middelalderlige diplomer og specielt Roskildebispens jordebog fra ca. 1370 frem til forarbejderne til Christian 5.s matrikel i 1682.

Gavens omfang

Udover landsbyen Havn har opremsningen af godset den form, at der nævnes en storgård, *mansio*, »cum omnibus pertinentiis suis« (med alle dens tilliggender), men det store problem er, hvad disse begreber egentlig betyder. Det er nemlig kun for storgården Utterslev, at disse tilliggender i form af landsbyer eller dele af landsbyer opregnes, hvorimod i de øvrige tilfælde kun nævnes storgårdens navn.

Der nævnes således i gavebrevet storgården i Utterslev med tilliggende: Serritslev, Solbjerg, Vanløse, Vigerslev, Valby, ét bol i Brønshøj, Emdrup. Dernæst følger storgården i Gentofte med uspecificeret tilliggende. Det næste godskompleks er storgården i Mørkhøj med tillig-

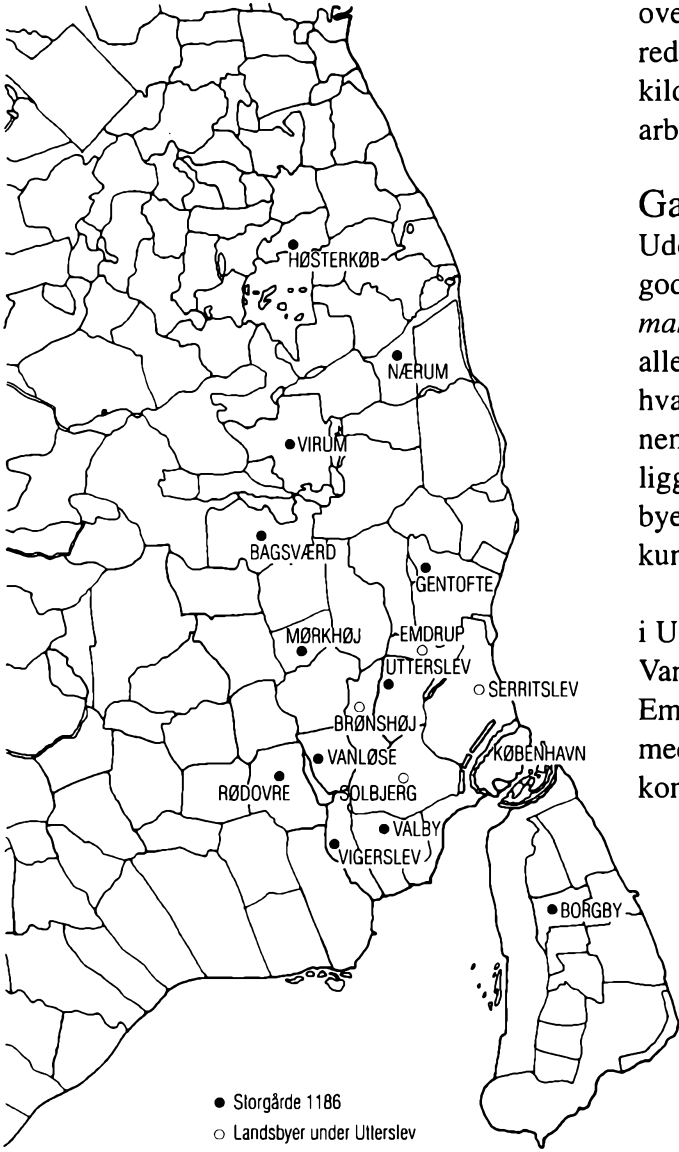

Fig. 1. Kortet viser hvor i Københavnsområdet det i pavebrevet nævnte gods lå. (Tegning Marian Gudsøe)

gende hvorefter følger Bagsværd, Virum, Høsterkøb samt Rødovre, men uden at det fremgår, hvorvidt de 4 sidstnævnte lokaliteter er storgårde eller landsbyer under Mørkhøj. Listen slutter med de 2 storgårde: Borgby og Nærum med alle deres tilliggender.

I et bekræftelsesbrev udstedt af kardinalpræsten Cinthius i 1192 blev disse forhold imidlertid afklaret. Det blev præciseret, at Gentofte, Mørkhøj, Bagsværd, Virum, Høsterkøb, Rødovre, Borgby og Nærum alle var storgårde *(mansiones)* med tilhørende gods (som dog ikke opregnes). Desuden blev kirkerne i Havn, Brønshøj og på Amager, som Absalon havde lagt ind under borgen, nu også omfattet af gavebrevets bestemmelser.

Der må nu stadigvæk have været nogen, der satte spørgsmåltegn ved disse afgørelser, for brevet i den sidstnævnte version blev bekræftet af pave Celestin 3. i 1193 og af Innocens 3. i 1198.

Storgården i Utterslev med tilliggender

Storgården i Utterslev eksisterede endnu i Roskildebispens jordebog, idet det bemærkes, at der i Utterslev er 9 bol, hvoraf de 3 bol »adiacent curie principali« (ligger til storgården), som før gav 15 pund korn, mens de 6 bol bruges af de øvrige gårde i byen, hvoraf 7 er øde.

Storgården må senere være blevet udstykket, for i 1682 var der 11 gårde i byen. De var efter størrelse inddelt i de traditionelle enheder helgårde (5) og halvgårde (6), og omregnet var der således 8 helgårde. Landskiftet var på tilsvarende måde et bolskifte med 8 bolgrupper, idet hver af de 5 helgårde havde en selvstændig og skiftende placering i landskiftet, mens hver af de 6 halvgårde altid havde en anden (men den samme) halvgård som nabo i åsene.

Der var dog endnu i 1682 tydelige spor af storgården. Den var i 1500-tallet delt i to store gårde, der efter Reformationen var forlenet til skiftende personer, men som fra 1573 var fast under Københavns len. Gård nr. 1 blev 1642 bevilget til rentemester og rigsadmiral Jørgen Vind til Gundestrup mod at han skulle yde landgilde deraf. Christen Skeel, der ejede den i 1682, havde før 1667 købt den for 1.000 rdl. af vinhandler Henrik Wörner.

Alle de øvrige gårde tilhørte kronen, men nr. 2 var i 1682 bortfæstet til Peder Munks enke i København, hvorimod landgilden tilfaldt herredsfogeden i Sokkelund herred.

Som hørende under storgården i Utterslev opregner gavebrevet: Serritslev, Solbjerg, Vanløse, Vigerslev, Valby, Brønshøj (dog kun ét bol) samt Emdrup.

Serritslev og Solbjerg

I Serritslev havde Roskildebispen i 1370 endnu en storgård *(curia principalis)* med 4 bol (minus en fjerding) med tilhørende 5 gårdsæder *(inquilinos)*. I Serritslev havde biskoppen ydermere 4 bol jord plus en fjerding, som var fordelt på 11 gårde, og ærkedegnen i Roskilde havde 3 bol fordelt på 6 gårde. Denne storgård i Serritslev kan selvfølgelig være oprettet efter 1186, for ellers er det påfaldende, at der under Utterslev har hørt en underordnet bedrift, der må opfattes som en ganske stor gård med tilhørende gårdsæder og fæstebønder.

I 1492 var storgården opdelt i to store gårde, og gårdsæderne var forsvundet. Bispegodset i Serritslev blev sammen med det øvrige Københavns len i 1417 under Erik af Pommern lagt under kronen. I 1525 og 1527 blev landsbyen, der lå i Københavns nordvest-kvarter mellem Rådmandsgade og Titangade, nedlagt og udlagt som fælled for Københavns borgere.

I Solbjerg havde biskoppen i 1380 8 bol, hvorpå der boede 13 bønder. Byen blev nedlagt i 1623 og jorden lagt under den nyoprettede store kongelige ladegård (ved Rosenørns Allé).

Vanløse og Vigerslev

Af alle bebyggelser nævnt i Absalons gavebrev forekommer kun Vanløse ikke i Roskildebispens jordebog, men til gengæld optræder den i Roskilde kapitels jordebog 1568 som *Præbenda Wandløse*. Ved et mageskifte med kronen 20. april 1561 havde domkapitlet dog afstået to gårde i Vanløse, så bispestolen må altså på et tidligere tidspunkt have skilt sig af med den øvrige del af byen.

I 1500-tallets sidste del ejedes 5 af gårdene i byen af Helligåndshusets hospital (senere Vartov), mens kronen ejede resten. Markbogen 1682 opregner 10 gårde, der alle er næsten lige store, og som har deres agre fordelt i et eksemplarisk bolskifte med 5 bolgrupper.

Vigerslev havde i Roskildebispens jordebog 4 bol, hvoraf biskoppen havde de 3 og ærkedegnen i Roskilde det sidste bol. På bispens gods var der én stor gård med ét bols jord og 9 gårde hver med en fjerding. På ærkedegnens præbende var der 2 gårde.

De 12 gårde var i 1682 blevet til 8 lige store gårde, der havde det samme gennemførte bolskifte som i Vanløse blot med 4 bol. Alle 8 gårde tilhørte kronen.

Valby

Valby viser en høj grad af kontinuitet i agrarstrukturen på trods af byens beliggenhed tæt op af Københavns porte. I Roskildebispens jordebog berettes det, at byen har 8 bol, hvoraf bispen har de 6, mens domkapitlet i Roskilde har resten. Der var omkring 1370 i alt 21 gårde i Valby, men heraf var de 10 øde.

I markbogen 1682 optræder 13 gårde, der meget tydeligt er fordelt på 8 bolgrupper, hvoraf 5 hver bestod af 2 gårde, mens de resterende 3 hver udgjordes af én gård. Det er interessant at bemærke, at endnu ved udskiftningen i 1781 brugte man tallet 8 som fordelingsnøgle.

Brønshøj

Brønshøj udmærkede sig i gavebrevet ved, at der havde Absalon kun ét bol. Dette bol genfindes uforandret i Roskildebispens jordebog. I 1370 lå Brønshøj under bispelenet Hjortholm, og i byen havde bispen en gård *(curia)*, der har ét bol.

Kirken i Brønshøj hørte som nævnt ovenfor under Københavns slot, og bispens gård med ét bol blev sandsynligvis brugt til præstegård. I hvert fald fik superintendenten over Sjællands stift i 1560 overladt Brønshøj sogn med præstegården, og den havde han endnu i matriklen 1688.

Brønshøj bestod i 1682 af 8 gårde, hvoraf de 5 tilhørte kronen, de to lå til Vartov og den sidste var biskoppens gård. Landskiftet var et meget regelmæssigt bolskifte, hvor de 6 gårde udgjorde 3 bolgrupper, matr. nr. 3 udgjorde sammen med en ødegård ét bol, og det samme gjorde den tidligere præstegård, matr. nr. 6.

Gårdene var egaliserede, idet dog bispens gård havde dobbelt så brede agre som de øvrige.

Emdrup

Emdrup var klart den mindste af bebyggelserne under Utterslev. I 1370 hørte den under Hjortholm med 2 bol samt en mølle og fiskevand. I 1536 fik to borgere i København, Anders Haldager og Peder Villatsen, brev på en gård uden for København, som kaldes »Emmendrup«, som tilforn lå til Sjællands bispedømme og nu var blevet lagt under kongelig majestæt og kronen.

Det er således muligt, at Emdrup i middelalderen var en enkeltgård. Det er blot forstyrrende, at i 1400-tallets begyndelse nævnes dels Petrus Jenson de Ymmethorp og dels hans søn Johannes Petri de Ymmerthorp, der begge kaldes væbnere *(armiger)*, og som ejede huse i København, så det er muligt, at Emdrup i en periode har været ude af bispestolens besiddelser. Gården blev dog hurtigt efter Reformationen udstykket til 4 gårde, som borgmester og rådmænd i København i 1548 fik overladt fri for alle afgifter.

I 1568 var der blevet 5 gårde i den lille by, hvis bønder blev uenige om jordfordelingen. Der fandt derfor en rebning sted, og i markbogen 1682 var der kun 4 gårde i byen, der var lige lodtagne i eng, agerlodder, moser og kær m.v. Det er dog interessant at bemærke, at landskiftet helt klart er et bolskifte med to bol, så kontinuiteten fra middelalderen er også her tydelig.

Som det fremgår af kortet, så udgjorde ovenstående besidelser jo et pænt afrundet

Fig. 2. Fire gange bekræftede pavestolen Valdemar 1.s overdragelse af borgen Havn med tilhørende gods til Absalon. Det her viste brev – for- og bagside – er udstedt under pave Celestin 3., dateret 25. marts 1193. Brevet er forsynet med pavens segl. (Foto Rigsarkivet)

59
N° 4
1193.

godsområde. Godset var i 1370 delt mellem København og Hjortholm len, men efter Reformationen blev det på ny samlet som fæstegods til Københavns Slot.

Gentofte

Storgården i Gentofte er der til gengæld ikke mange spor af i de senere kilder. Eiler Nystrøm fremsatte i 1916 den teori, at denne storgård udgjorde hele den senere landsby. Dette kan vel ikke afvises, men det er ejendommeligt, at mellem 1164 og 1178 fik Absalon 2 bol i Gentofte til gengæld for godsgaver til Esrum Kloster.

I Roskildebispens jordebog, hvor Gentofte opføres under Hjortholm len, bestod bispegodset af 6 bol fordelt på 8 gårde, hvoraf de to hver bestod af et helt bol, mens resten var mindre.

I markbogen 1682 fandtes 19 gårde i Gentofte by. Alle tilhørte kronen med undtagelse af præstegården og gård nr. 19, der ejedes af dronning Charlotte Amalie. Denne gård opførtes i matrikelprotokollen 1688 som en egentlig hovedgård: Gentoftegård, med privilegeret hartkorn (37 tdr. htk.), mens de andre gårde havde omkring 11 tdr. htk.

Landskiftet var et noget uregelmæssigt bolskifte, hvor der kan iagttages 8 bolgrupper, men gård nr. 19, 3 andre gårde og præstegården havde ikke nogen fast plads i landskiftet, uden at der dog var tale om særjorder.

Dronningens gård havde sine agre fordelt blandt bøndernes, men med agre der var 2-3 gange så brede som bøndernes.

Der er altså grund til at formode, at storgården i Gentofte på et tidligt tidspunkt er blevet udstykket, men dog således at man har beholdt et større tilliggende til denne end til de øvrige gårde i byen.

Mørkhøj og Bagsværd

Mørkhøj (Gladsakse sogn) har heller ikke bevaret mange spor af en sådan storgård. Roskildebispen havde ganske vist under Hjortholm i 1370 2 bol, af hvilke der blev betalt 8 pund korn, og det kan være resterne af storgården, blandt andet fordi der ikke nævnes bønder på disse to bol. Der var dog samtidig andre ejere i byen, for i 1338 havde Kirstine, Henneke Moltkes enke, pantsat en gård i Mørkhøj, i hvilken Peter Nielsen boede, for 5 mark kølnsk vægt.

Endnu i 1682 var ejendomsfordelingen i Mørkhøj meget splittet mellem kronen, private ejere, 3 sognepræster og Vartov. Der var 9 gårde, hvis jord lå i et uregelmæssigt bolskifte med 5 bol, og tilsyneladende uden noget fast system i forholdet mellem agerbredderne.

Udviklingen i Bagsværd var helt anderledes stabil. Under Hjortholm len nævner Roskildebispens jordebog, at Bagsværd har 3 bol, og at bispen har en *curia principalis* med 8 gårdsæ-

der, skov og fiskevand. Resten af byens to gårde erhvervede biskop Niels i 1388.

Strukturen med en storgård (»Hovgården«) og en landsby nu bestående af 7 gårde eksisterede endnu i 1682. Det hele ejedes af dronning Charlotte Amalie.

Landskiftet var i modsætning til de øvrige behandlede byer et regelret solskifte, hvori også Hovgårdens agre var integreret, men således at denne oftest havde 5 agre liggende samlet i hver ås. De øvrige gårde var helt egaliserede.

Virum

I Virum svigter Roskildebispens jordebog. Under Hjortholm len opføres ganske vist navnet Virum, men der er ikke indført nogen oplysninger om byen.

Den bestod i 1682 af 17 små og store gårde, der alle tilhørte enkedronningen, Sofie Amalie, og hørte til hovedgården Frederiksdal, der var blevet oprettet omkring 1668, bl.a. ved at man havde taget to gårdes jord fra Virum by. Det nævnes i markbogen, at hendes majestæt bruger »en aparte jord«, der er beliggende her på bymarken i alle tre vange. Dette kan med lidt god vilje tolkes som resterne af en middelalderlig storgård, men ethvert bevis herfor mangler. De nedlagte gårdes jord indgik i 1682 ikke længere i landskiftet, så man må formode, at bymarken er blevet omrebet i forbindelse med oprettelsen af Frederiksdal. Det er dog i den forbindelse mærkeligt, at landskiftet synes at være ganske uregelmæssigt.

Høsterkøb

Høsterkøb i Birkerød sogn lå unægtelig noget fjernt fra det øvrige gods, men dog ikke mere end at det endnu i 1370 lå under Hjortholm len. Det anføres i Roskildebispens jordebog, at der var to bol med tre gårde, hvoraf den ene gav 6 pund korn og de to andre, som var øde, plejede at give hver 2 pund korn. Denne store gård kan jo være resterne af en storgård.

I 1682 var der 6 gårde i byen, der alle tilhørte enkedronningen under Hørsholm slot. Der var tale om et meget kompliceret agersystem, hvor de enkelte agre ofte var delt i flere stykker. Det er derfor ikke muligt at erkende nogen regelmæssighed i landskiftet eller i rebningen af agrene.

Rødovre og Hvidovre

Der er den vanskelighed ved at analysere ejendomsforholdene i Rødovre i middelalderen, at navnet Hauerthi dækker over både Hvidovre og Rødovre, og at nogle kilders udsagn derfor nemt bliver forkert lokaliserede.

I Sorø klosters gavebog er indført et referat af et brev fra omkring 1170, der fortæller at Esbern Snare overdrog Sorø kloster sin storgård *(mansionem seu curiam)* i Ovre (Aworthe) til

evig besiddelse. Klosteret mageskiftede imidlertid denne gård til Absalon til gengæld for landsbyen Ellinge. Problemet bliver jo så at forklare, hvordan Valdemar den Store kunne give den samme gård til Absalon på nogenlunde samme tid. En mulig forklaring kunne være, at der var en storgård både i Rødovre og Hvidovre. Den 20. juli 1272 skænkede nemlig Gunde Petersen sin gård (mansio) i »Awordhe« med alle dens tilliggender både i ager og eng til Æbelholt kloster. Dette kan tolkes således, at storgården i Hvidovre oprindelig tilhørte Esbern Snare, mens kongens gård lå i Rødovre.

I Roskildebispens jordebog opregnes, at i Rødovre (Aworthæ Øfræ) er der 8 gårde, hvoraf én har ét bol + én otting, mens de øvrige har brøkdele af bol, således at det samlede tilliggende bliver på 34 otting eller 4 bol og 2 otting.

I 1682 var der 13 gårde i Rødovre by. Kronen ejede de 10, Vartov hospital havde 2, mens nr. 13 var den tidligere præstegård, der på dette tidspunkt var beboet af den forrige præsts enke, og som tilhørte Københavns biskop.

Gårdene var i markbogen klassificeret som helgårde (1), halvgårde (8), 3/4-gårde (2) og 1/4-gårde (2), hvilket i alt svarer til 8 helgårde. Landskiftet var et bolskifte med 8 bolgrupper, idet præstegården og en anden halvgård hver udgjorde én gruppe, mens halvgården nr. 10 var delt mellem to.

Det er påfaldende, at der i Rødovre er kontinuitet mellem jordebogen 1370 og markbogen 1682 med hensyn til antallet af (hel-)gårde, som nøje svarer til antallet af bolgrupper i landskiftet, hvorimod der altså er diskrepans mellem boltallet 1370 og antallet af bolgruper 1682. Storgården er der til gengæld ingen spor af i de senere kilder.

Amager

Situationen er en ganske anden på Amager. Storgården Borgby nævnes i Roskildebispens jordebog meget indirekte på den måde, at det fortælles, at »Tårnby har 4 bol, af hvilke ét bol ligger til bispens gård [Curia] ..... ligeledes til bispens gård ligger 4 bol, som før lå til [adjacebant] Burgby«.

Teksten må nok fortolkes således, at en tidligere storgård Borgby er blevet omdannet til en ladegård for Københavns slot, under hvilken der direkte i ladegårdsmarken blev dyrket 4 bol, mens ydermere ét bol i Tårnby samt 5 bol i Ullerup, Viberup og Rågård (alle i Tårnby sogn) lå under ladegården vel i den betydning, at de svarede deres afgifter der og formentlig ydede hoveri.

Hele Amager var ifølge Roskildebispens jordebog på 49 bol, og de resterende 39 må have hørt direkte under Københavns slot.

Det er interessant at bemærke, at jorden til

denne ladegård (som formentlig er identisk med gavebrevets Borgby) eksisterede lige til 1782 som en selvstændig dyrkningsenhed.

Vigtigt er det endvidere at understrege, at boltallene fra 1370 på Amager i vid udstrækning genfindes lige til udskiftningen i form af ottingtal (altså egentlig ottendedele af et bol), som hver gård var ansat til, og som blev brugt som bymål ved rebning og fordeling af afgifter og rettigheder.

Ladegårdens jord var i perioden 1579-87 og igen fra 1624 bortforpagtet til hollænderne i Store Magleby. Dens udstrækning 1682 fremgår af kortet, og det er tydeligt, at agerjorden lå mellem Tårnby, Tømmerup og Maglebylille og var suppleret af nogle store enge syd-vest for Tømmerup. Ladegårdens bygninger lå endnu i 1600-tallet lige syd for kirken i Tårnby, nogenlunde på det sted hvor den nuværende Borgbygård ligger.

Der er næppe tvivl om, at Borgby på Absalons tid var hovedgård for hele Amager og altså har bestået af ialt 49 bol svarende til 3.330 tdr. land i 1682. Det har unægtelig været et meget betydeligt godsområde.

Nærum

Endelig nævner Absalons gavebrev storgården i Nærum (Søllerød sogn) med alle dens tilliggender. Denne storgård genfindes uden besvær i Roskildebispens jordebog, hvori det under Hjortholm len fortælles, at Nærum består af i alt 5 bol, og at der her er en gård, hvori bor Nicolaus Paant, som har hele to bol, hvorfor han betaler én mark korn og har 6 gårdsæder *(inquilinos)*. Endvidere var der 8 gårde af forskellig størrelse i byen.

I 1682 var situationen en helt anden. Der var 18 gårde i byen, som alle ejedes af enkedronningen og lå under den i 1661 oprettede hovedgård Dronninggård. Gårdene var alle egaliserede og lå i et smukt og velordnet solskifte. Dette kan dog skyldes, at jorden til Nærum er blev omrebet, efter at Christian 5. i 1670 inddrog landsbyens østlige marker til Jægersborg Dyrehave.

Sammenfatning

Hvad angår de i gavebrevet 9 nævnte storgårde, så kan undersøgelsens resultater opsummeres i nedenstående skema:

navn	tilstand 1370	tilstand 1682
Utterslev	curia principalis	én stor gård
Gentofte	to større gårde	én hovedgård
Mørkhøj	to større gårde	helt udstykket
Bagsværd	curia principalis	Hovgård
Virum	ingen oplysninger	helt udstykket
Høsterkøb	én større gård	helt udstykket
Rødovre	én større gård	helt udstykket
Borgby/Tårnby	curia	Ladegård
Nærum	Brydegård	helt udstykket

Det er således tydeligt, at Absalons gavebrev (i versionen fra 1192) afspejler en situation, hvor godssystemet i forbløffende grad lignede 1600-tallets godssystem med en hovedgård, hvortil hørte bønderne i en række landsbyer. Problemet er blot, at de nævnte kilder fra 1100-tallet intet fortæller om landgilde eller hoveri, således at vi nok kan kortlægge godssystemets *struktur* men desværre ikke nærmere analysere dets økonomiske, sociale og juridiske *funktion*. Jeg har derfor med vilje brugt den neutrale oversættelse storgård for begrebet mansio og ikke betegnelsen brydegård, der må forbeholdes 1300-tallets storgårde med gårdsæder *(curia principalis)* eller ordet hovedgård, der ret entydigt efter 1500 betegner en gård med en hovedgårdsmark drevet af hoveripligtige fæstebønder, der ydermere betaler landgilde.

I hvert fald for Utterslev er systemets struktur med en storgård med tilhørende landsbyer beskrevet meget præcist, og det er med undtagelse af Vanløse vist, at det samme system også fandtes i Roskildebispens jordebog i 1370. Den eneste afvigelse fra denne næsten klassiske model er, at der i 1370 nævnes en storgård i Serritslev, men den kan jo være kommet til efter 1186. Det er bemærkelsesværdigt, at i de landsbyer under Utterslev, der har kunnet undersøges i markbogen 1682, var der overalt et meget regelmæssigt bolskifte, og bolgruppernes antal svarer til antallet af bol i Roskildebispens jordebog.

En helt parallel struktur har der sikkert været på Amager, hvor storgården Borgby var centrum for et lignende godssystem med 8 landsbyer.

Derimod er det ganske usikkert, om de øvrige storgårde havde den samme funktion. Det er muligt, at udtrykket »cum omnibus pertinentiis suis« dækkede et system med et antal hoveripligtige fæstegårde i landsbyerne omkring hovedgården, men der kan også have været tale om brydegårde med et antal gårdsæder.

Det er således dokumenteret, at gavebrevets godsstruktur med et antal storgårde endnu eksisterede i 1370 i Utterslev, Bagsværd, Tårnby og Nærum, mens der for de øvrige lokaliteter med undtagelse af Virum er ret klare relikter af en storgård. I 1682 var det derimod kun i Bagsværd og Tårnby at storgårdene var bevaret, og relikter i ejendomsstrukturen fandtes kun i Utterslev og Gentofte.

I de fleste landsbyer, hvor der tidligere havde været en storgård, var landskiftet 1682 enten helt uregelmæssigt eller et solskifte. Der kan således i disse landsbyer konstateres en anden agrarstruktur end i landsbyerne, der havde hørt under Utterslev, hvor der med et tydeligt bolskifte var en langt højere grad af kontinuitet fra middelalderen og til 1600-tallet.

Paveligt brev. Verona
[1186]. 21. oktober

Urbanus episcopus seruus seruorum dei uenerabili fratri Absaloni Lundensi archiepiscopo apostolice sedis legato salutem et apostolicam benedictionem.
Fratres et coepiscopos nostros tam propinquos. quam longe positos sin[ce]ra tenemur caritate diligere [ipsosque in hiis] que iuste requirunt libenter et efficaciter exaudire. Eapropter tuis iustis postulacionibus grato concurrentes assensu castrum de Hafn quod illustris mem[o]rie Waldem[aru]s olim rex Datie tue frat[ernitat]i contulit et tu [tali condicione interposita] Roschildensi ecclesie pia consideratione dedisti. ut ipsum debeas quoaduixeris [detinere] post de[ce]ss[um tuum] ad ecclesiam ipsam libere deuoluendum sub iamdicte conditionis tenore sicut ipsum [iuste et sine controuersia possides] cum omnibus pertinentiis [s]uis auctoritate apostolica confirmamus et presentis scripti patrocinio co[mmuni]mus [uidellcet]uillam ipsam de Hafn. O[ter]slef. eum omnibus pertinentiis s[ui]s scilicet S[er]slef [Solbiarge Huan]lose. W[i]g[i]slef. Walbu. [man]s[um unum Bru]nshoga Imbrethorp. mansionem de Gefn[etofte cum omnibus] pertinentiis suis [Mu]rhoga. cum omnibus pertinentiis suis Barsuerthe, Vigirum. Husfrecop. H[auerthi] Burgbu N[iar]tharum. cum omnibus pertinentiis earum. [pre]terea uniuersam partem eorum que adquisiuit Nieolaus [eastellanus] tuus [iuxta tenorem] pacti quod inter uos [conuenit].

Diplomatarium danicum 1. rk. bd. 3. 1976 nr. 137
Ord og bogstaver markeret med [ ] er udfyldt efter brevet fra 1192 (Dipl. Dan. nr. 236).

Den pavelige stadfæstelse af ærkebiskops Absalons overdragelse af borgen Havn til bispestolen i Roskilde. 1186 21. oktober. Verona.
Urban, biskop, Guds tjeneres tjener, til sin ærværdige broder Absalon, ærkebiskop af Lund, det apostoliske sædes legat, hilsen og apostolisk velsignelse.
Vi skylder i oprigtig kærlighed at elske vore brødre og medbisper, såvel de nære som de fjernere, og gerne og med virkning at bønhøre dem med hensyn til det, som de retfærdigt beder om. Af den grund giver vi gerne vort samtykke til dine retfærdige ønsker og stadfæster med apostolisk myndighed og bestyrker med dette brev som værn borgen Havn, som Valdemar – berømmelig ihukommelse – fordum Danmarks konge, har overdraget dig, broder, og som du efter from overvejelse har givet til kirken i Roskilde på den aftalte betingelse, at du skal beholde den, så længe du lever; efter din død skal den frit tilfalde denne kirke i henhold til nysnævnte betingelse, således som du sidder inde med den med rette og uden indsigelse tillige med alle dens tilliggender, nemlig selve landsbyen Havn, Utterslev med alle dens tilliggender nemlig Serreslev, Solbjerg, Vanløse, Vigerslev, Valby eet bol, Brønshøj, Emdrup, hovgården i Gentofte med alle dens tilliggender, Mørkhøj med alle dens tilliggender, Bagsværd, Virum, Høsterkøb, Ovre, Tårnby, Nærum med alle deres tilliggender; desuden hele den andel af det, som Niels, din slotshøvedsmand, har erhvervet, i henhold til ordlyden af den overenskomst, der er sluttet mellem Eder.
Danmarks Riges Breve, 1. rk. bd. 3. 1976.

Litteraturvejledning

Jeg skal benytte lejligheden til at bringe en varm tak til mine kolleger Niels Hybel og Bent Jørgensen for hjælp og gode råd i forbindelse med udarbejdelsen af denne artikel.

Absalons gavebrev i de forskellige versioner er trykt i *Diplomatarium Danicum,* 1. række 3. bind. Kbh. 1876-77. Den danske oversættelse findes i *Danmarks Riges Breve,* 1. række 3. bind s. 144. Kbh. 1977.

Som nævnt i teksten ville jeg foretrække en oversættelse, der gjorde det tydeligt, at der var tale om storgårde, ligesom oversættelsen af Borgby med Tårnby er misvisende. Roskildebispens jordebog er trykt i *Danske Middelalderlige Regnskaber,* 3. række 1. bind: Roskildekirkens Jordebøger og Regnskaber, udgivet ved C. A. Christensen. Kbh. 1956.

For det omdiskuterede begreb »bol« henvises til C. A. Christensen: Begrebet bol. Et vidnesbyrd om vikingetidens storbondesamfund. *Historisk Tidsskrift,* bind 83, s. 1-35. 1983.

Den grundlæggende undersøgelse af middelalderens godssystem er C. A. Christensen: Ændringerne i landsbyens økonomiske og sociale struktur i det 14. og 15. århundrede. *Historisk Tidsskrift,* 12. række, bind 1, s. 257-348. 1963-66.

Vedr. begrebet landskifte og underbegreberne bolskifte og solskifte henvises til *Dansk Kulturhistorisk Opslagsværk,* 1991 opslag »landskifte«.

For matriklen 1688 og specielt markbøgerne fra 1682 henvises generelt til Karl-Erik Frandsen: *Vang og Tægt.* Kbh. 1983.

Summary

In a letter issued in 1186 by the Pope Urban 3. in Verona it was confirmed, that the late King Valdemar 1. (1157-82) had donated to Absalon, bishop of Roskilde, »castrum de Hafn ... cum omnibus pertinentiis suis .. videlicet villam ipsam de Hafn, Otterslev cum omnibus pertinentiis suis ...«etc. The donation was given under the condition, that this great estate consisting of Copenhagen with surroundings, after the death of Absalon should be given to the cathedral (i.e. the diocese) of Roskilde.

This document raises a lot of problems: Is it a falsification made after the death of the king to keep Copenhagen in the hands of Absalon? Was it not a real donation but only a temporary grant of a fief? And how could Absalon construct the castle of Copenhagen (as Saxo tells us in great details that he did), when the same castle was given to Absalon by King Valdemar?

The aim of this article, however, is to analyze the structure of the estate as it was specified in the letter of 1186 and a similar letter of 1192. The problem is, what do the words »cum omnibus pertinentiis suis« really mean? The single possessions in the estate can be followed during the centuries until 1682, when the first accurate cadastre measuring the land was made.

There can be no doubt, that in some of the places marked on the map (Utterslev, Bagsværd, Borgby,) the estate consisted of a manor (»mansio«) with a domain-field and a number of villages with tenants doing villein service on the domain. In other cases the structure seems to have been a great farm (»curia principalis«) surrounded by some smaller farms or smallholders (»inquilinos«).

There is in most places a strong continuity making the medieval structures cognizable from the 12th century to 1682.

Ærkebiskop Absalons testamente – historie og kulturhistorie

af Michael Andersen

Ærkebiskop Absalon døde den 21. marts 1201 i Sorø. Stedet var alt andet end et tilfælde, for blandt Danmarks efterhånden mange kirker og klostre var cistercienserstiftelsen i Sorø trods alt Absalons foretrukne. På samme måde som kongefamilien havde gjort klosterkirken i Ringsted til slægtens gravkirke, var kirken i Sorø blevet udset til at danne rammen om de mest fremtrædende medlemmer af Hvideslægtens grave; således både faderens, Asser Rigs, og bedstefaderens, Skjalm Hvides. Der er næppe tvivl om, at Absalon søgte til Sorø, da han mærkede, at livet var ved at rinde ud. Og her blev han da også stedt til hvile på den fornemste plads i klosterkirken, som det sømmer sig for en klosterstifter: umiddelbart foran højalteret. Slægtens gravkirke var således vigtigere for Absalon end ærkesædets katedral i Lund.

Det er den tyske munk Arnold af Lübeck, som i sin næsten samtidige krønike beretter, hvorledes Absalon opholdt sig i Sorø, da han blev syg og nogen tid senere afsluttede sit jordeliv på abbed Benedikts dag. Arnold fremhæver, hvorledes Absalon havde lagt megen vægt på opførelsen og den rigelige udstyrelse af Sorøklostret.

Et enestående testamente

Førend det kom så vidt, havde Absalon udfærdiget sit testamente. Det skete kun kort tid før hans død, og anledningen må søges i det faktum, at den gamle ærkebiskop følte dødens nærhed. Arnold af Lübeck anfører, at Absalon endnu under den afsluttende sygdom havde tid til at ordne sin kirkes anliggender. Det samme må gælde opstillingen af testamentet, der stort set udelukkende vedrører hans private forhold.

Absalons sygdomsperiode i Sorø kan højst have strakt sig over ca. 10 uger, for endnu den 28. december 1200 opholdt han sig i Lund, hvor han medvirkede ved udstedelsen af Knud 6.s manddrabsforordning. Testamentet er således opstillet i løbet af de første måneder af 1201.

Originalen er forlængst forsvundet. I dag kendes teksten alene fra to bevarede afskrifter fra 1600-årene. Absalons testamente blev udgi-

vet første gang allerede i 1696 af Otto Sperling. Han og flere historikere efter ham har ment, at testamentet ikke var retsgyldigt, eftersom det manglede testators besegling. Der skulle alene være tale om et udkast. Opfattelsen er imidlertid fejlagtig. Kirkeretten sagde ganske klart, at et testamente skulle oprettes i nærvær af sognepræsten og to eller tre vidner. Og det er sket i dette tilfælde. Vidnerne er nævnt i indledningen og omfatter foruden broderen Esbern Snare og abbeden i Sorø medlemmer af familien, tjenerstaben og gejstligheden.

Netop Absalons testamente er det ældste sikkert overleverede danske testamente og tiltrækker sig alene af den grund interesse. Der har ikke været oprettet mange testamenter før Absalons i Danmark. Det var en ny skik. Det fremgår indirekte af et brev fra 1198, hvor pave Innocens 3. anfører, at man ikke brugte testamenter i den lundensiske kirkeprovins.

Testamentets tilblivelse

Hvem har egentlig skrevet testamentet? Efter tidens skik er det naturligvis en skriver, der har renskrevet det oprindelige dokument. Man ville normalt forestille sig det sket efter diktat fra Ab-

Fig. 1. Ligstenen af gotlandsk kalksten på Absalons grav i Sorø klosterkirke. Stenen udførtes i 1536 på foranledning af Henrik Tornekrans, klostrets sidste katolske abbed. Gravens oprindelige dække kendes ikke. (Foto Nationalmuseet)

salon selv, men sådan er det øjensynlig ikke foregået. Den sidste sætning, den afsluttende bøn, kan alene tilskrives et mellemled, der har formidlet Absalons ord videre til skriveren. Hvem det har været, kan man naturligvis kun gisne om, men det er tydeligt, at der også andetsteds er indskudt en formidlende tredjeperson, nemlig Alexander, der formentlig er identisk med Absalons søstersøn.

Det fastslås, at Alexander i forvejen har modtaget guld til arbejdet på en messehagel og nogle lysekroner, hvorefter teksten fortsætter »af hvilket jeg allerede har ladet en stor del påsætte messehaglen«. Jeg'et er identisk med Alexander, og det er derfor rimeligt at opfatte Alexander som formidleren af Absalons ord. Det samme forhold spores lidt senere i teksten, hvor det sølv, som skal gives de norske biskopper, omtales. Her er indskudt en bemærkning om, at Alexander ikke er i besiddelse af disse midler som forudsat af Absalon. Der må altså være tale om Alexanders senere tilføjelse.

Kan man så tage testamentets ordlyd for gode varer? Det kan man, al den stund vi ved, at testamentets bestemmelser blev ført ud i livet. Absalon gik med dette testamente langt ud over, hvad han juridisk kunne tillade sig over for sin slægt. Hans familie arvede stort set ingenting. Det blev kirkelige institutioner, først og fremmest klostret i Sorø, som kom til at profitere. Broderen Esbern Snare kunne have gjort indsigelse mod testamentet, men gjorde det ikke. Til gengæld kom det til uro i det næste slægtled, blandt hans sønner, efter at godsoverdragelserne havde fundet sted.

Der kan næppe heller være tvivl om, at det virkelig er den gamle ærkebisps sidste vilje, som vi møder i testamentet. Han har måske været så svækket i begyndelsen af 1201, at han måtte have praktisk hjælp fra Alexander og den øvrige familie til testamentets opstilling, men det er alligevel Absalons personlige vilje, vi møder i teksten.

Testamentets karakter

Den ganske omfangsrige tekst omfatter 62 forskellige poster eller afsnit, i princippet opstillet efter betydning. Det er således Absalons samlede fædrenearv, som skænkes klostret i Sorø, der indleder, og et enkelt relikviegemme, der afslutter, mens forskellige grupper af personlige ejendele følger herimellem. Men helt stringent er rækkefølgen nu ikke, for det hænder, at testator har overset noget, og derfor må foretage en tilføjelse. For eksempel angives det, at Absalons brynjer alle skal tilgå Alexander, hvorefter der senere i teksten alligevel nævnes endnu en brynje, som skal gives til Peder stallers broder Ulf. Man ser for sig, hvorledes Absalon midt i det tunge arbejde med at træffe bestemmelser og

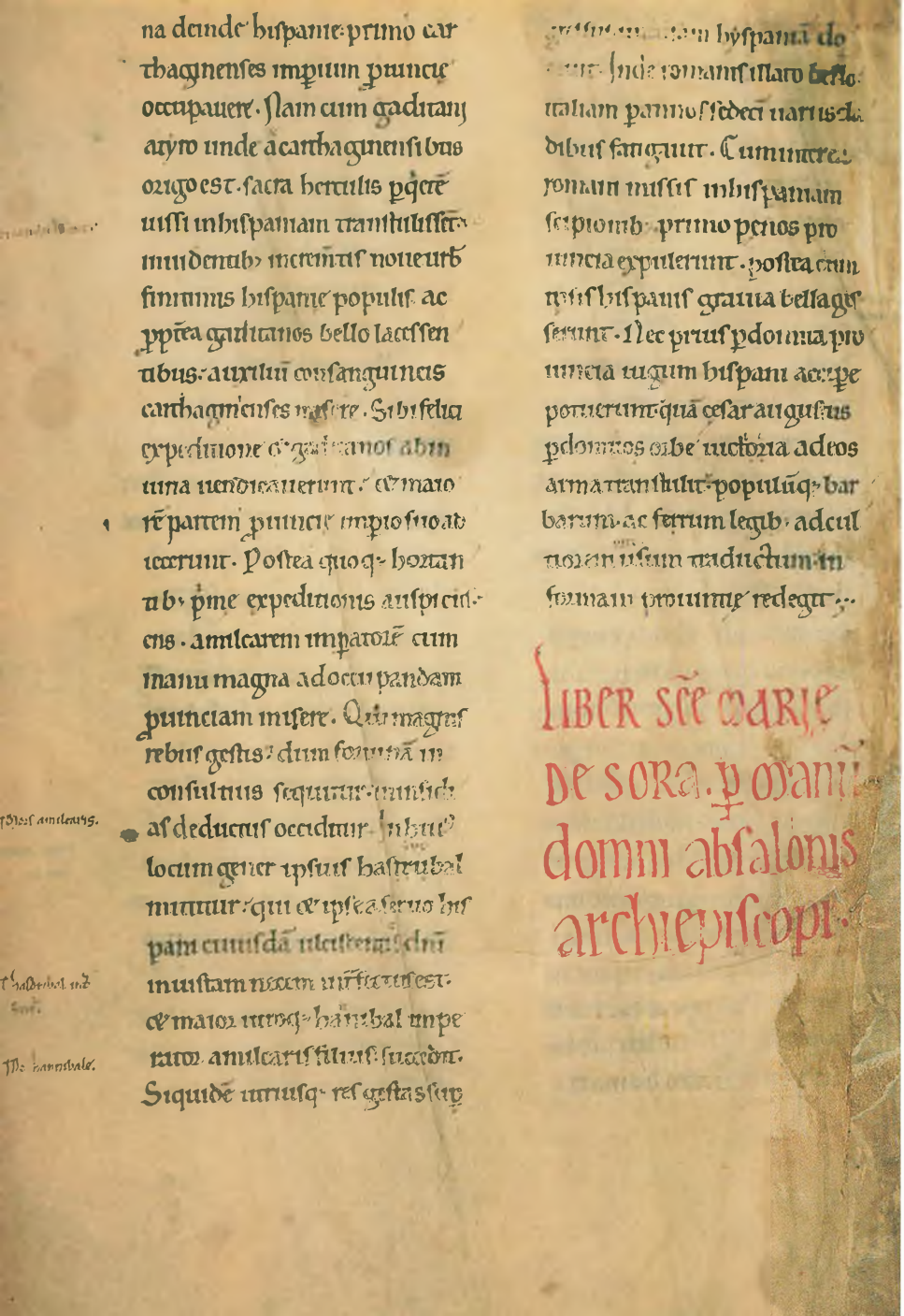

Fig. 2. Kun en enkelt af de mange effekter, der nævnes i Absalons testamente, er bevaret til i dag. Det gælder den ene af de to bøger, som Saxo blev pålagt at tilbagelevere til Sorø kloster. Bogen, et skrift af den romerske historiker Justinus (2. årh. e.Kr.) kopieret i Frankrig i 1100-tallet, opbevares i Det Kgl. Bibliotek. Det fremgår af en senere påskrift, at bogen er skænket Sankt Marie kloster i Sorø af ærkebiskop Absalon. (Foto Det Kongelige Bibliotek)

diktere dem pludselig er kommet i tanke om endnu en brynje.

På samme måde kan man anskue de indskudte bemærkninger i teksten, som strengt taget ikke hører hjemme i et testamente, men som det har været Absalon magtpåliggende at få meddelt i tide. Det gælder den kendte påmindelse til Saxo om ikke at glemme at tilbagelevere to bøger til klosterbiblioteket i Sorø. Absalon kommer i tanke om bøgerne, da han dikterer, at Saxo skal arve 2½ mark sølv. Tilsvarende kommer Absalon i tanke om, at ærkedegnen skal huske at fuldføre arbejdet med en klokke. Påmindelsen står i testamentet efter angivelsen af, at ærkedegnen skal arve en lækatskappe.

Det personlige er således et fremtrædende element. Det er tydeligt for enhver, at testamentets indhold virkelig har ligget Absalon på sinde, og de forskellige indskud viser, at der kun i begrænset omfang – hvis overhovedet – er blevet redigeret i hans diktat efterfølgende. Han støtter de kirkelige institutioner, der står ham nær, og viser omsorg for de mennesker, der har omgivet ham i det daglige, høj såvel som lav. De trælle, som har indgået i hans hushold, husker han. Han husker personerne, skønt han ikke mere erindrer navnene på dem alle. Og man fornemmer, hvorledes han til slut, inden det sidste punktum skal sættes, tænker sig om en ekstra gang, hvorefter han kommer i tanke om Åge murermester og Åge stenhugger. De skal også betænkes. Men så er der heller ikke flere!

Kun slægten kunne som nævnt føle sige forfordelt. Hvilket ikke er det samme, som at dens medlemmer er glemt. Igen møder vi den personlige tanke bag dispositionerne i det forhold, at broderen Esbern skal arve barndomshjemmet i Fjenneslev, som udtrykkeligt undtages fra den store donation til Sorø kloster. Esbern Snare skal også arve to drikkebægre, som sikkert har været blandt Absalons kæreste ejendele, nemlig det lille bæger, som deres far, Asser Rig, plejede at skåle med, og det sølvbæger, som Hildebrand havde lavet.

Den sidste oplysning kan synes kryptisk, men skal forstås som et kvalitetsmærke. Det er den eneste genstand nævnt i testamentet, som bærer oplysninger om ophavsmanden. I den ældre middelalder er det yderst sjældent at møde håndværkersignaturer. Når det endelig sker, må det være tegn på, at bægeret er et ganske enestående stykke. Hvem mester Hildebrand var, ved vi imidlertid ikke. Det er ikke usandsynligt, at han er identisk med en mester Hildebrand, som nævnes i et svensk dokument fra 1285, også i dette tilfælde i forbindelse med et drikkebæger. Et Hildebrand bæger må have været et ganske særligt bæger.

Testamentets opbygning.
Jordejendom

Gennem læsningen af testamentet får man oplevelsen af at komme tæt på personen Absalon. Man får indblik i mangt og meget omkring såvel ejendomme som ejendele, og for en overfladisk betragtning kan det synes som om, der er medtaget både stort og småt tilfældigt mellem hinanden. Det er imidlertid relativt enkelt at opdele de forskellige poster i testamentet i nogle få hovedgrupper.

Testamentet indeholder dispositioner vedrørende:

1) Jord
2) Penge
3) Kunsthåndværk af sølv og guld
4) Heste
5) Pelsværk og anden beklædning
6) Brynjer
7) Trælle

Jord udgør langt den overvejende del af Absalons formue, omend det er vanskeligt at anslå den samlede godsmængde. Dette hænger sammen med, at den største samling gods gemmer sig under betegnelsen fædrenearven. Det er her, man skal søge alt Absalons gods på Sjælland. Testamentet udspecificerer alene ejendomme øst for Øresund, dog med det ikke sikkert tolkede »Vathbi« som en mulig undtagelse.

Ikke alene fædrenearven men også den øvrige godsmængde skænkes til kirken. Dog stadigvæk med barndomshjemmet i Fjenneslev som undtagelsen. Modtagerne er domkirken i Lund og dens kannikker samt klostrene i Sorø og Ås. Det hallandske cistercienserkloster i Ås var stiftet ca. 1195 som datterstiftelse af Sorø kloster sikkert med Absalons medvirken. Absalon havde i forvejen jord på denne egn og fulgte kort efter det ny klosters stiftelse op med at skænke landsbyen Tvååker til Sorø kloster. Gavebrevet fra 1197 opregner stedets kvaliteter: Der var rigeligt med tømmer til at opføre bygninger, der kunne koges salt (hvilket også fordrer træ), og der kunne udvindes jern af jorden. Absalons støtte til Ås skal således ses i sammenhæng med begunstigelsen af Sorø kloster. Det var netop »Vathbi«, som skulle gå til Ås kloster. Set i dette lys er det mest sandsynligt, at den ikke mere kendte lokalitet skal søges øst for Øresund.

Pengebeløb

Penge udgør en meget stor del af Absalons formue. Hvis det skulle undre nogen, at Absalons første bispesæde i Roskilde ikke blev betænkt med gods, så vil man i stedet se, at bisp Peder og kannikkerne i Roskilde fik den næststørste pengesum i testamentet, nemlig 130 mark sølv. Bisp Peder fik i øvrigt lov til at beholde 48 mark sølv, som Absalon tidligere havde betroet ham,

Fig. 3. Skat fra Kungsgården, Gamla Uppsala, med dele fra både 1000- og 1100-tallet. De fem drikkeskåle af sølv med dekoration i romansk stil daterer sig til 1100-årenes begyndelse. De bærer alle en indpunslet vinranke langs mundingsranden, en af dem har indvendigt i bunden en løve i niello. De svenske drikkekar har formentlig haft paralleller i Absalons omfattende samling af sølvtøj. (Foto Statens Historiska Museum)

og i tilgift fik han et sølvbæger. Det forekommer flere gange i testamentet, at personer får lov til at beholde summer, som de enten har lånt eller har fået betroet.

Fire norske bisper med ærkebiskop Eirik i spidsen står som modtagere af betragtelige summer. Forklaringen herpå skal søges i det forhold, at Absalon må have følt en særlig forpligtelse over for den norske kirkes ledere. Siden 1199 havde samtlige norske bisper haft asyl hos Absalon i Lund i kølvandet på en alvorlig strid i norsk politik, der blandt andet havde ført med sig, at kong Sverre af Norge var blevet lyst i band.

Den største sum, der opregnes i testamentet, udgøres af de 700 mark skånske penge, af hvilke støtten til de norske biskopper udredes. Resten går til skånske og sjællandske klostre, heriblandt Sorø. Man regner almindeligvis med, at 3 mark penge svarer til 1 mark sølv på dette tidspunkt.

Det mest interessante ved oplysningen om de mange mønter er, at de foreligger som ikke længere gangbar mønt. Testamentets tekst siger, at der er tale om den mængde sølv, som kan udvindes af 700 mark skånske penge i gammel mønt.

Almindeligvis skal man ikke forestille sig, at personer eller institutioner har ligget inde med større summer i gammel mønt. Mønten

blev med et vist interval ombyttet, hvorved den gamle mønt blev ugyldig, måske ligefrem ulovlig, til betalingsformål. Ombytningen havde blandt andet til formål at give møntherren en indtægt, idet der ikke nødvendigvis ombyttedes i forholdet 1 til 1. Man fik måske kun to nye mønter for tre gamle. Der kunne også være tale om, at møntens sølvindhold blev forringet, hvorved møntherren fik mulighed for med den samme sølvmængde at slå et større antal mønter. Sølvindholdet i mønten var omkring 1200 ganske ringe.

Det forklares da også udtrykkeligt i testamentet, at de gamle mønter skal omsmeltes. Forklaringen på den store mængde gammel mønt skal søges i det forhold, at ærkebispen netop på dette tidspunkt havde andel i møntudstedelsen, som ellers er et anliggende for kongen. Ærkestiftets symbol, værnehelgenens Sankt Laurentii rist, ses på flere af de mønter, der er slået i Lund. Risten er således det synlige vidnesbyrd om ærkebispens andel i udmøntningen.

De 700 mark gamle skånske mønter må derfor være resultatet af en møntombytning. Absalon havde således i 1201 endnu ikke nået at omsmelte de indkomne mønter, som altså er vidnesbyrd om Absalons position som møntherre.

Absalon har som ærkebiskop tillige haft andel i den skat, som opkrævedes i Lund. 4 mark årligt af den del af skattebetalingen, som i folkemunde kaldtes midsommergæld, skænker han ifølge testamentet til vokskerter og nattelys i klostret ved Lunds domkirke, hvor kannikkerne havde deres bolig.

Testamentets mange oplysninger om pengesummer giver et indblik i, hvorledes midler blev opbevaret. Det er tydeligt, at pengene opbevares flere forskellige steder. De gamle skånske mønter har ligget i Lund, mens en sum befandt sig så langt borte som i Frankrig. Testamentet omtaler den sum, som Absalon havde stående i klostret i Cluny. Endelig omtales flere steder summer, som beror hos personer som lån osv.

Fig. 4. Mønt slået i Lund under Knud 6. På den ene side ses ærkestiftets værnehelgen Sankt Laurentius, med sit symbol, risten. Herved illustreres ærkebispens andel i møntudstedelsen. (Foto Niels Elswing, Nationalmuseet)

Det er tydeligt, at i en samtid, der ikke kender til banker, er pengene fordelt, så de kan virke og rimeligvis tillige som en mindskelse af risikoen for tab som følge af tyveri og røveri.

Kunsthåndværk

Mængden af kunsthåndværk beløber sig til 17 guldringe foruden dem, som præsten Eskil allerede har fået til brug for arbejdet med en messehagel og nye lysekroner til domkirken i Lund. De fleste af ringene har været besat med stene. Antallet af drikkebægre af sølv er nogenlunde det samme. Hertil kommer et ikke nærmere angivet antal sølvtallerkener. Endelig nævnes en lille guldflaske med moskus og et sølvgemme med relikvier.

Samlingen repræsenterer meget betydelige værdier. En betragtelig del af Absalons formue har prydet hans bord ved festlige lejligher, ligesom en del har strålet fra hans hænder i form af ringe. En af disse, den som kongen skulle arve, har udmærket sig ved, at Absalon gik med den hver dag.

Fingerringe forekommer ikke sjældent i danske skattefund fra Absalons tid. Skattene udgøres dog i langt overvejende grad af mønter. Drikkekar ses til gengæld kun yderst sjældent og tallerkener aldrig, hvilket må hænge sammen med, at disse fornemme brugsgenstande alene har været at finde i de allerfornemste cirkler.

Fig. 5. Den fornemste af sine ringe fik Absalon med sig i graven, nemlig bisperingen af guld med en blå safir. Ringen var symbolet på bispens formæling med sit stift. (Foto Nationalmuseet)

Det er således karakteristisk, at det eneste danske skattefund fra det 12. og 13. århundrede, som indeholder drikkebægre af ædelmetal, er Haraldsborgskatten fra Roskilde, som formentlig kan henføres til Erik Ejegods søn Harald Kesja.

Pengeombytninger bevirkede, at det var problematisk at gemme store formuer i mønt. En af årsagerne til Absalons store samling af guld- og

sølvsmedekunst må søges i dette forhold. Fingerringene har således været en måde at anbringe kapital. I den forbindelse tænker man på det bekendte kalkmaleri i Fjenneslev kirke, hvor man ser Absalons far, Asser Rig skænke en model af kirkebygningen til Herren, mens hans hustru Fru Inge følger efter med en ring af guld, sikkert som symbol på den kapital, der blev givet til kirkens drift.

Bægre af ædelmetal, som oftest sølv, har været at finde blandt det inventar af luksusgenstande, som udvekslede som gaver blandt fyrster og den øverste gejstlighed. Absalons testamente giver et glimrende indblik i disse forhold. Flere stykker er således kommet i hans besiddelse som gaver. Man noterer sig, hvorledes udvekslingen så at sige kan gå tilbage igen, idet gavegiveren ender med at få sin gave tilbage som arv. Det gælder bisp Peder af Roskilde, som skal have et bæger igen, som han i sin tid har skænket Absalon, og bisp Nikulas af Oslo, som får sine egne sølvtallerkener igen. Man fornemmer, hvorledes disse genstande har kunnet vandre frem og tilbage mellem slægterne og deres enkelte medlemmer for til sidst at opnå status som en slags antikviteter, skønt dette begreb naturligvis ikke var kendt i samtiden.

Til gengæld har der ofte været knyttet en proveniens, for ikke at sige en god historie, til en række af disse luksusgaver. Absalon har således haft to bægre fra Rügen-boernes afgudsbilleder i sin besiddelse. Når de to bægre kom på bordet, har det utvivlsomt givet anledning til at fortælle mangen en god historie fra et af højdepunkterne i Absalons liv: erobringen af Rügen og den efterfølgende plyndring af vendernes templer. Især skatten i Svantevits tempel på Arkona har været omfattende. Saxo anfører, hvorledes ikke alene venderne selv men også udenlandske fyrster skænkede gaver hertil, de sidste velsagtens i form af en slags diplomatisk gestus. Svend Grathe skal således have skænket et drikkekar af ypperligt arbejde til Svantevit, hvilket

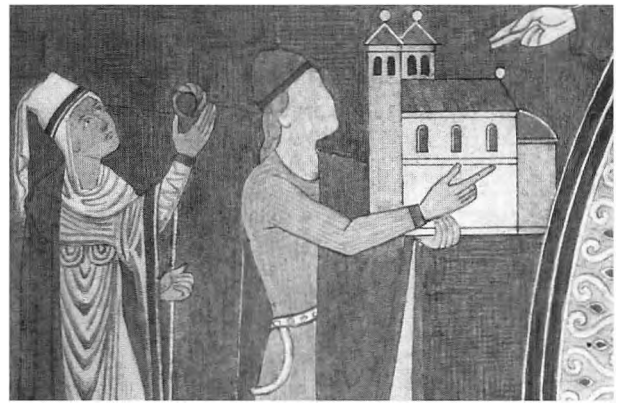

Fig. 6. Guldringe var ikke alene til pynt, de var også en kapitalanbringelse. Stifterbillede i Fjenneslev kirke. Absalons forældre, Asser Rig og Fru Inge, skænker kirkebygningen, symboliseret ved en model, og kirkens driftskapital, symboliseret ved en guldring, til Herren. (Foto Nationalmuseet)

fylder Saxo med foragt. Delingen af tempelskatten var i årene efter Arkonas erobring et stridspunkt mellem kong Valdemar og Absalon på den ene side og Henrik Løve og bisp Berno af Schwerin på den anden. Det var store værdier, der her var på spil.

Det er interessant at bemærke, hvorledes man hos Saxo finder en række eksempler på genstande, der har været værdsat som »antikviteter« eller »souvenirs«. Det gælder eksempelvis de mægtige »thorshamre« af malm som Magnus Nielsen røvede fra en hedensk helligdom i Sverige og den ragekniv, hvormed Harald Hårderåde angiveligt havde dræbt en farlig byzantinsk øgle. Ifølge Saxo var ragekniven siden kommet i kong Valdemars eje, »hvis lyst det var at spørge og fortælle frasagn, og han viste den ofte til sine venner, sløv og rusten som den var«. Man får i glimt indblik i de eventyr, hvormed valdemarstidens gode værter har underholdt deres gæster.

Drikkebægre var måske den mest yndede form for gaver i samfundets øverste sociale lag. Absalons testamente giver langtfra de eneste eksempler. Også i dette tilfælde kan man med udbytte gå til Saxo, der har nedfældet den tårevædede beretning om ærkebiskop Eskils afsked med sin bispestol i 1177. Førend Eskil forlod landet med kurs mod Frankrig, skænkede han først to guldbægre til kong Valdemar og Absa-

Fig. 7. Drikkeskål som fyrsteligt drikkekar. Den engelske konge Harald Godwinson drikker af en drikkeskål, mens hans folk må nøjes med de på dette tidspunkt lidt gammeldags drikkehorn. Scene fra Bayeux-tapetet, slutningen af 1000-årene.

Fig. 8. Ås klosters segl viser den kronede Jomfru Maria med Jesusbarnet. Den latinske tekst lyder i oversættelse: Sankt Marie kloster i Ås' segl. Aftryk fra 1377. Klostret blev nedrevet ved Reformationen. Stenene blev genanvendt i Varbergs Fæstning, og i dag findes der ikke bygningsrester tilbage over jorden.

lon. Siden ville Absalon gengælde gaven ved at skænke Eskil en sølvskål, men Eskil afslog gaven under henvisning til, at han ikke behøvede kostelige kar i klostret, hvor han ville nyde sit otium.

I Absalons testamente står alle drikkebægrene opført med den samme latinske betegnelse, *ciphus*, som betegner en drikkeskål, et åbent drikkekar med eller uden fod. Det er sandsynligt, at der bag denne massebetegnelse skjuler sig en række vidt forskellige kar. Andre middelalderlige kilder, affattet på dansk, foretager en differentiering mellem en lang række typer (boller, tumlere, bægre osv.), som vidner om en stor formrigdom.

Guldflasken med moskus står heller ikke uden paralleller i det skriftlige kildemateriale. Derimod er sådanne flasker ukendte blandt hjemlige arkæologiske fund. Flasken skulle med sit kostelige indhold overgå til kong Knud. Både flaske og indhold er sikkert kommet til Danmark sydfra, sandsynligvis som en gave til Absalon. Den har været sjælden, men ikke enestående. Omkring 1185 modtog Absalon en flaske med theriak, en kostbar opiumsholdig medicin fra Østen, som samtiden regnede for næsten et vidundermiddel. Giveren var abbed Stefan fra klostret Sainte-Geneviève i Paris, som oprindelig havde fået flasken som gave fra en ærkebisp.

Heste

Også rideheste fandt naturligt nok anvendelse ved gaveudveksling i samfundets højeste sociale lag. Der var prestige forbundet med de ædle gangere. Abbed Vilhelm af Æbelholt skænkede eksempelvis omkring 1180 en hest til abbed Stefan i det netop nævnte parisiske kloster. Af abbedens takkebrev fremgår det, at hesten havde klaret den lange rejse uden at tage synlig skade. En fornem gave og en besværlig udbringning må man tro.

Vi møder også heste i Absalons testamente. Én af dem, som skænkes til kammermester Hågen, har han selv i sin tid fået af Bonde, en anden, som Peder staller får, er oprindelig en gave fra Peder Bjørns søn. Gavegiverne huskes. Det er ved giverens navn, at hesten karakteriseres.

Der omtales yderligere tre heste, en brun, en sort og en blakket. Tør man tro, at dem har Absalon selv anskaffet? De har stået opstaldet på forskellige lokaliteter, således at Absalon havde en ridehest til sin rådighed på sine skiftende opholdssteder. Om den sorte hest anfører testamentet, at den var i Sorø, så den tilfalder meget passende klostret dér, mens den blakkede må have været Absalons ridehest i Lund. Den skal ærkebiskop Eirik fra Norge nemlig have, og han havde jo som nævnt asyl i Lund.

Pelsværk og anden beklædning

Pelsværk og anden beklædning udgør en ganske stor post. Testamentet opregner i alt 15 beklædningsstykker: 2 kjortler, 8 kapper og 5 kåber, hvoraf 2 er korkåber. Der er tale om et bredt spekter rækkende fra en grå hverdagskappe til fornemme kåber. Der er en klar overvægt af luksusklædninger i form af pelse eller pels- og skindbesat tekstil. Både mår, lækat og egern (gråværk) er repræsenteret. Og ligesom hestene var placeret rundt omkring, gælder det også for beklædningen. Præsten Eskil skulle arve en kappe, som hang på borgen i København. Blandt modtagerne bemærker man i øvrigt ærkedegnens søn Niels, der i samtiden har været ét blandt mange levende eksempler på, at cølibatet aldrig blev gennemført fuldt ud i Danmark. Niels arvede en korkåbe fra Absalon og må således have fulgt i sin faders fodspor som gejstlig.

Til pelsværket kan også henregnes Absalons tre sengetæpper. Det ene var et tæppe med forskelligt skind, det andet var foret med mårskind, og det tredje var ligefrem et tæppe af ulveskind. Man fornemmer uden videre, hvor koldt og fugtigt, der ofte har været i datidens boliger, ikke mindst bag de tykke stenmure i borge og bispegårde.

Brynjer

Brynjer har Absalon haft flere af, og de har sikkert ligeledes været fordelt i hans forskellige boliger. Antallet fremgår ikke af testamentet, der står blot, at Alexander skal arve dem alle, hvilket siden modificeres en smule, idet en særlig brynje skal gå til anden side, nemlig den brynje, som Absalon havde fået af Esbern Mule, en nær ven. På runestenen ved Norra Åsum kirke i Skåne, hædres de to i fællesskab som kirkens bygherrer.

Man kan undre sig over, at der i testamentet ikke forekommer våben. Absalon havde ofte stået i spidsen for flåden, og hans militære bedrifter er legendariske. Man skal imidlertid ikke forestille sig biskoppen i direkte kamp med sværd i hånd. Det har ikke sømmet sig for en gejstlig. Absalon har indtaget strategens tilbagetrukne position. Skulle man vente at finde et våben i hans testamente, måtte det være den lille håndøkse, som han ifølge Saxo gerne bar i hånden, man fornemmer, næsten som en kommandostav. Var den allerede foræret bort længe før? Absalons tid som kriger var forlængst forbi i 1201.

Trælle

Den sidste gruppe ejendele, som Absalon gennem sit testamente tager vare på, udgøres af trælle, de ufri mennesker, som andre ejede og

bestemte over. Slaveriet, der kendes siden oldtiden, har været i tilbagegang på Absalons tid, og var noget modificeret i forhold til tidligere. Oprindelig kunne en træl ikke eje noget. Hvad der var hans, var automatisk hans herres, det gjaldt således også for trællenes afkom. Men allerede Knud den Hellige udstedte en forordning, der skulle sikre, at trælle kunne spare midler op til at købe sig fri for. Der var således en vej ud af trældommen, og tiden arbejdede for slaveriets afskaffelse. Det er i dette lys, det skal ses, at de nævnte trælle gennem testamentet slipper for at skulle overgå til en ny ejer. Om friheden var en fordel for dem i kampen for tilværelsen, er så en anden sag.

Træl kunne man blive på mange måder. Mange var trælle, fordi deres forældre var det. Andre var røvet i forbindelse med krigshandlinger i udlandet. Det kunne også ske for danskere. Den tyske præst Helmold nævner således, at der straks i kølvandet på Absalons erobring af Rügen var 700 danske fanger til fals på torvet i Mecklenburg. Tallet kan være overdrevent, men fænomenet har sikkert været en realitet. Atter andre kunne på mindre dramatisk vis være gældstrælle. Som følge af en fallit, personligt eller hos nære slægtninge, kunne man gå i tidsbegrænset trældom hos sin kreditor.

I Absalons testamente nævnes kokken Kristian og flere unavngivne kvinder med børn som

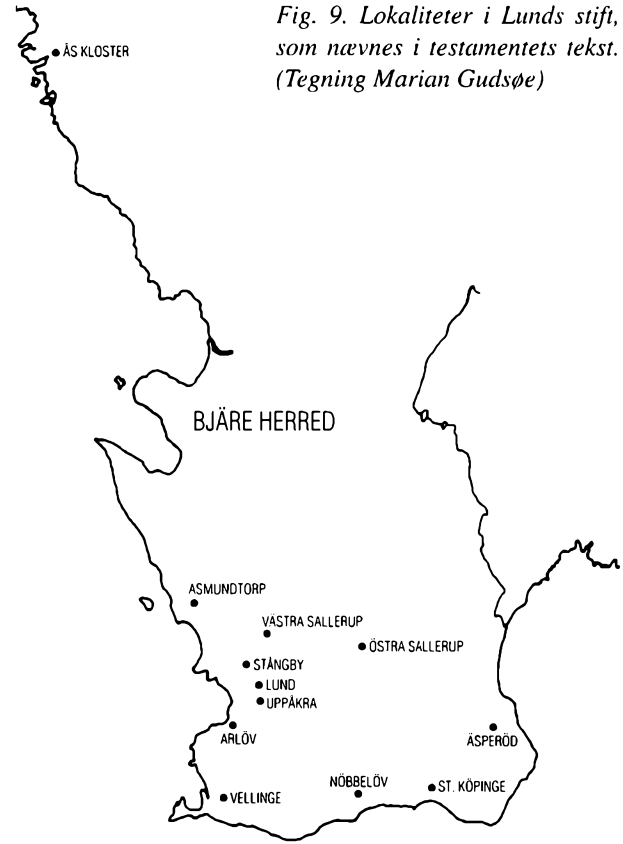

Fig. 9. Lokaliteter i Lunds stift, som nævnes i testamentets tekst. (Tegning Marian Gudsøe)

trælle. Det fremgår ikke, hvorledes de pågældende er havnet i trældom. Den rimeligste forklaring er, at de har tilhørt ærkebispens hushold som gældstrælle. Alle er de således på et tidspunkt blevet indtaget til husholdet. Om Kristian kok står der, at det er sket med urette. De pågældende må være blevet indtaget for en periode,

hvorefter de atter skulle frigives. At de frigives før tiden, er derfor en gunstbevisning fra Absalons side i lighed med den pengegæld, som han i testamentet eftergiver andre.

Testamentet som kilde til Absalon

Når man tager et overblik over testamentets brogede indhold, kan det overraske i hvor ringe grad, det fremgår, at der er tale om en højtstående gejstligs efterladte ejendele. Kun korkåberne røber i realiteten, at der ikke er tale om en verdslig stormand.

Ikke én eneste bog har den lærde mand at skænke bort. De to bøger, som omtales, er lån fra Sorø klosters bibliotek og som sådan ikke omfattet af de testamentariske bestemmelser. Selvfølgelig har Absalon ejet bøger. Vi ved, at bisp Peder af Århus i 1195 ved et gavebrev skænkede sine bøger til domkapitlets bibliotek. Måske har Absalon gjort det samme med sin bogsamling. En række gavebreve viser, at Absalon gennem årene skænkede rundhåndet til de kirkelige institutioner, som stod ham nær. Roskilde bispestol havde således forlængst fået borgen i København, da testamentet skulle skrives.

Det er derfor vigtigt at fastslå, at man ikke kan drage slutninger ud fra det, der måtte synes at mangle i testamentet.

De nære forbindelser, som Absalon havde til Frankrig træder kun frem i det forhold, at han skænker penge til klostrene i Cluny og Clairvaux. Det er således påfaldende, at klostret Sainte-Geneviève i Paris, som Absalon havde så nære bånd til, ikke betænkes. Forklaringen må søges i det faktum, at han i levende live hørte til dette klosters faste støtter, og derfor på ingen måde forfordelte det. Det samme forhold gør sig gældende i relation til Vor Frue kloster i Roskilde, hvis store velynder Absalon var. Klostret glimrer ved sit fravær i testamentet, men dette skal sammenholdes med, at Absalon tidligere havde skænket det rige gaver, bl.a. hele bispetienden af Roskilde by.

I testamentet røber Absalons status som den danske kirkes førstemand sig derimod i det forhold, at han i modstrid med gældende arvelovgivning skænker al sin jord til kirken. Broderen Esbern Snare får alene gården i Fjenneslev og må således give afkald på store godsmængder, som rettelig tilkommer ham.

Esbern accepterede dette forhold, hvorved den store godsgave til slægtens kloster i Sorø indirekte også blev hans gave. At det forholder sig således, fremgår af Sorø klosters gavebog. Problemerne opstod først i det næste slægtled. Esbern Snare testamenterede meget gods til Sorø kloster, men hans sønner nægtede efter hans død at udlevere noget som helst. Arven efter deres far indskrænkede sig til den mindst tilladte efter

loven, og tilmed var de gået glip af deres andel i Absalons gods.

Absalons testamente frembyder et fremragende indblik i de historiske forhold omkring Hvideslægten, den danske kirkeprovins og meget mere. Testamentet med dets ganske personlige udformning bringer tillige læseren tæt på den store kirkemand som person.

Enestående kulturhistorisk kilde

Hertil kommer, at testamentets mange poster udgør en enestående kulturhistorisk kilde, som på fremragende vis supplerer de oplysninger om tidens materielle kultur, som arkæologien kan give.

Det er således interessant at notere sig, hvorledes hovedparten af de ejendele, som testamentet opregner, er af den slags, som man ikke støder på ved arkæologiske udgravninger. Sengetøj, pelsværk, kapper og kåber finder man ikke. Det samme gælder guldflasker og sølvtallerkener samt med få undtagelser drikkebægre af ædelmetal. At slaveriet eksisterede endnu ved 1200-årenes begyndelse, kan vi læse ud af testamentet og andre bevarede skriftlige kilder, men det er ikke muligt at påvise middelalderlige trællegrave arkæologisk. Til gengæld giver arkæologien et indblik i alt det, som Absalon selvfølgelig også har haft, men som han ikke fandt det nødvendigt at nævne: Alle de brugsgenstande af træ, ben, læder, lertøj, jern og bronze, som har indgået i husholdningerne i ærkebispegården og på de mange landbrug rundt omkring sammen med det kvæg og det yderligere antal trælle, som man kan forestille sig har hørt til på de enkelte gårde.

Skriftlige kilder og arkæologiske kilder udgør to forskellige sider af den samme historiske virkelighed. Det er almindeligt kendt, at begge kildegrupper må tages i anvendelse, for at vi kan danne os et billede af den ældre middelalders historie, mennesker og levevilkår. Ærkebiskop Absalons testamente er et mønstergyldigt eksempel på, hvordan arkæologien kommer til kort, når det gælder den materielle kultur blandt de få og eksklusive i datidens samfund, og hvorfra oplysningerne i så fald skal hentes.

Ærkebiskop Absalons testamente Sorø 1201

Oversættelse af den latinske tekst.

Hvad der indeholdes i dette skrift, testamenterede og bortgav den ærværdige herre Absalon, Lundekirkens ærkebiskop, Sverrigs primas, i nærværelse af hr. Esbern hans broder, Alexander hans nevø, hr. Gaufred abbed i Sorø, provsterne Toke og Åge, magister Jens og hans kapellan Tord, kanniker i Lunde kirke, præsten Arnfred, hans kammermester Hågen, hans svende Poul og Simon og lægbroderen Henrik fra Sorø, som var tilkaldte hertil.

Hele sin fædrenearv skænkede han til Sorø kloster, undtagen Fjenneslev, som han overdrog sin broder.

Til Ås kloster i Halland gav og skødede han Vathbi med alle sine tilliggender undtagen møllen.

Til Lundekirkens kannikebord gav og skødede han Äsperöd med møllen i Rönneån og sine øvrige tilliggender, alle skove og jorder. På samme måde gav og skødede han til samme brødres bord (Östra) Sallerup i Ruma med kirken og sine øvrige tilliggender.

Til voxkærter i begge lysekroner og til nattelys i Skt. Laurentii kloster gav han 4 mark sølv årligt af byens skat, som på folkemålet kaldes midsommergæld.

Den ærværdige hr. Eirik, ærkebiskop af Nidaros, som er landflygtig for retfærdighedens skyld, 100 mark sølv.

Martein, biskop af Bergen, 50 mark sølv.

Njal, biskop af Stavanger, 50 mark sølv.

Ivar, biskop af Hamar, 50 mark sølv.

Nikulas, biskop af Oslo, skænkede han et sølvbæger og de sølvtallerkener, som samme biskop fordum havde givet ham.

Hr. kongen gav han det skønt forarbejdede sølvbæger, som den herre af Nidaros engang havde foræret ham, en guldring, han bar hver dag, og en lille guldflaske med moskus.

Hr. Sune var forpligtet til at betale ham 130 mark sølv tilbage, og denne gæld eftergav han hr. Peder, biskop af Roskilde, og hans brødre.

Biskoppen af Roskilde havde han overladt 48 mark sølv til at købe Almstofte; dem eftergav han samme biskop og skænkede ham det sølvbæger, han forhen havde fået af ham.

Til hans broder, hr. kansleren testamenterede han det sølvbæger, som hr. Sune engang havde givet ham.

Hr. Esbern gav han det sølvbæger, som Hildebrand havde lavet, og det lille bæger, som hans fader plejede at skåle med, og hver af hans sønner fik et af de større sølvbægre.

Hr. Alexander fik et sølvbæger, af de bedre, og de brynjer, han ejede, og hans to sønner gav han to mindre sølvbægre.

Fru Margrete to bægre fra Rygboernes afgudsbilleder.

Kannikerne af Helligånden et sølvbæger i fladt arbejde omtrent af vægt som 10 mark sølv.

Det store sølvbæger, han havde stående i Sorø, gav han Sorø kapel til at gøre en kalk.

Af sine sølvtallerkener bød han, at der skulde gøres kalke til Skt. Laurentii kloster, og det svære og gode. Med hvad der måtte blive tilovers af sølvbægre og tallerkener, befalede han skulde henlægges til fuldførelse af lysekronerne i kirken.

Hr. Alexander har fået 8½ mark guld til arbejdet på messehaglen og lysekronerne, af hvilket jeg allerede har ladet en stor del påsætte messehaglen.

Præsten Eskil har guldringe, som skal henlægges til samme arbejde.

Det sølv, Lydger skyldte ham, bød han i sin helhed at uddele til de fattige.

Hr. ærkedegnen skal af det sølv, han har modtaget i tiende og af præsterne, og af det sølv, som hr. Alexander har, betale herren af Nidaros og biskopperne som foran bestemt, og hvad der måtte blive tilovers, skal han samvittighedsfuldt fordele mellem klostrene i Skåne og Sjælland. Men hr. Alexander har ikke hans sølv, kun så meget som kan udvindes af 700 mark skånske penge i gammel mønt, og af dette sølv pålagde han hr. Alexander at sende de 16 mark til Sorø, at udbetale til forskellige.

Det sølv, som Erik Arines søn og hans broder Svend og Konrad af Tommerup skylder at udrede til ham, hvilken fordring ærkedegnen kender størrelsen på, bestemte han skulde henlægges.

Den gæld, som Bonde Gamaliels søn var ham skyldig for oppebørselsgaven, eftergav han helt og holdent Bondes arvinger for sin sjæls skyld.

Henrik Batte gav han en kappe med mårskindsfoer.

Magister Peter, kapellan hos ærkebiskoppen af Nidaros, gav han en kåbe med gråværksfoer.

Dekanen i Lund gav han en mårkappe.

Sin kapellan Tord gav han en korkåbe med en kåbe af mårskind, en kappe med forskelligt skindfoer og en kjortel med forskelligt skindfoer.

Simon en mindre kjortel med gråværksfoer.

Peder Stamme en grå hverdagskappe.

Marsil kok gav han et sengetæppe af ulveskind.

Peder staller gav han den hest, som Peder Bjørns søn havde foræret ham.

Hans broder Ulf forærede han den brynje, som Esbern Mule havde givet ham.

Sin kammermester Hågen forærede han den hest, som Bonde havde givet ham.

Den brune hest gav han Hågen Nordmand.

Den sorte hest, som han havde i Sorø, overlod han samme kloster.

Den blakkede hest bestemte han skulde gives til ærkebiskoppen af Nidaros.

Eskil badesvend skænkede han friheden.

De kvinder, som Niels staller har indtaget fra frihed til trældom, skal, hvor de end findes, have skænket friheden med deres børn.

Den kvinde, som var indtaget fra Bjäre herred i Skåne, gav han friheden tillige med hendes børn.

Sin klerk Saxo overlod han de 2½ mark sølv, som han havde givet ham. Saxo er pligtig til at tilbagelevere Sorø kloster de to bøger, ærkebiskoppen havde overladt ham.

Magister Jens gav han et bæger af sølv.

Magister Valter gav han den grå kåbe, som han iklædtes juledag.

15 guldringe med stene og 1 uden sten gav han Skt. Laurentii kloster til at lade gøre et plenarium.

Provsten Åge gav han det mindre sølvbæger, som han havde i Sorø.

Det sølv, han havde stående i Cluny, gav han halvdelen af til dette kloster; men den anden halve del bestemte han skulde sendes til Clairvaux.

Til kirken i Vällinge var han pligtig at erlægge en sum sølv, som ærkedegnen kender størrelsen på.

Til kirken i Stångby var han pligtig at udrede et bol, som han gav for et bol i Köpinge, og han bestemte, at kirken i Stångby skulde have bolet i Köpinge, indtil det (andet) blev udredet af bispestolen.

Til Niels Nonnes præbende et halvt bol i Asmundtorp, og han bestemte, at det skulde have (erstatning) i Nöbbelöv, i (Västra) Sallerup sogn, indtil det (andet) blev udredet af bispestolen.

Magister Hugo skal have, hvad der er særligt henlagt til hans præbende, indtil der betales vederlag af bispestolen.

Ærkedegnen gav han en stor lækatskappe, hvis den kan findes. Var den der ikke, forærede han ham et sengetæppe foret med mårskind.

Jofred kok to overkapper, af hvilke den ene er foret.

Han pålagde indtrængende ærkedegnen at fuldføre den klokke, han havde planlagt at gøre.

Magister Hugo et sengetæppe med forskelligt skind.

Ærkedegnens søn Niels en korkåbe med forskelligt skind.

Præsten Eskil den forede kappe, som er på Københavns borg.

Kristian kok, der med urette var indtaget til træl, skænkede han friheden.

Han befalede ærkedegnen at betænke Åge murermester og Åge stenhugger.

Et sølvgemme med relikvier gav han Sorø kloster.

Herren gengælde ham med en evig løn i det evige liv. Amen.

Litteraturvejledning

Absalons testamente er publiceret på originalsproget latin i *Diplomatarium Danicum,* 1. rk, 4. bd. nr. 32. Red. Niels Skyum-Nielsen. København 1958. Dansk oversættelse i *Danmarks Riges Breve,* 1. rk. 4. bd, nr. 32. Red. Niels Skyum-Nielsen. København 1958. Om danske skattefund fra perioden kan man læse i Jørgen Steen Jensen, Kirsten Bendixen, Niels-Knud Liebgott og Fritze Lindahl: *Danmarks Middelalderlige Skattefund c. 1050-c. 1550.* København 1992. Svenske fund af drikkeskåle er publiceret i Aron Andersson: *Mediaeval Drinking Bowls of Silver Found in Sweden.* Stockholm 1983. Om trælle i middelalderen kan anbefales Niels Skyum-Nielsen: *Kvinde og Slave.* København 1971.

Tak til dr.phil. Inge Skovgaard-Petersen og overinspektør Jørgen Steen Jensen for gode råd.

Summary

Archbishop Absalon's will is the oldest positively documented Danish will in existence. It was written down shortly before Absalon's death in 1201. The original is lost, but the text is known from copies of it that were written down in the 17th century. The document is very personal in nature. As his last gesture, Absalon left his property to his family, his friends, his colleagues and his employees. The family received the least part of these gifts, however, since Sorø Abbey was the sole inheritor of the ancestral estate, except for the ancestral farm in Fjenneslev, which was given to his brother Esbern. Sorø church was the burial ground for all his kin, and it was here that Absalon was finally laid to rest in 1201. The will had 62 separate paragraphs, which together give us a unique insight into the household of one of the most important men in Denmark at that time. Furthermore, there is important information to be found about the customs concerning the giving of gifts in the highest strata of the Danish society. It is especially ornamented drinking cups that are given, and the name of the giver is remembered, since his name is mentioned in connection with the gift. We are told that many of these cups or drinking goblets have circulated among many men for a long time. They have almost acquired the status of antique objects. Some of these objects today would be categorised as souvenirs. This is true, for example, of two drinking goblets taken from the pagan idols of the population on Rügen. Probably, Absalon has brought them home himself from the conquest of Rügen in 1169.

Even though the will is large and detailed, it does not encompass all of Absalon's belongings. Much of the will is implicit in nature, since many things have belonged to the farm or residence in question, and since other things have been given away by other means than the will. Not a single of the many books that Absalon must have owned is mentioned in the will. The paragraphs in the will touch upon subjects such as land, money handicraft in gold or silver (finger rings, drinking cups and plates), horses, furs and other clothings, mail and slaves. Most of these valuable objects have not been named or found as a result of excavations, and Absalon's will therefore is an example of how written sources and archaeological findings from the past can complement each other in bringing us a greater understanding of the past.

Absalon – en national helt

af Lorenz Rerup

Absalon, sjællandsk stormand og kirkefyrste, har altid vejet tungt til i dansk historieskrivning. Derfor borger mandens indsats, hans bidrag til genopretning af kongemagten, Københavns grundlæggelse, vendertogterne og det litterære monument, han satte riget og sig selv i Saxos storværk *Gesta Danorum*, på dansk *Danskernes Bedrifter*.

To yderpunkter: Holberg og Arup

I tidernes løb har der alligevel været forskel i tyngden. I oplysningstidens ånd berømmer Ludvig Holberg (1684-1754) i *Dannemarks Riges Historie* fra 1732 Absalons eksemplariske dyder: »Ja, naar man betragter hans store Videnskab udi Stats-Sager, hans Seiervindinger til Lands og Vands tillige med hans idelige Omsorg for Religionens og Lærdoms Forfremmelse, maa man tilstaae, at faa Lande kan viise saadan een fuldkommen Mand, der excellerede i alle Ting, saa at han var en stor Stads-Minister[!], en stor General, en stor Søe-Helt, og en stor Bisp og en Lærd Mand tillige«.

Små 200 år senere, i 1925, fremhæver Erik Arup (1876-1951) i sin *Danmarks Historie* Absalons »udpræget militære opfattelse af disciplinens værdi og betydning«. Han var i kirken den samme som i staten, »disciplinen var hans højeste idé«. Disciplin i Arupsk forstand var bestemt ikke noget man skulle rose sig af. Desuden havde Saxo i Anders Sørensen Vedels oversættelse fra 1575 »været en fundgrube for al den danske nationalfølelse, der særlig er bestemt ved uviljen mod andre folk, først Tyskerne, men dernæst Nordmænd og Svenskerne«. I en anden passage i sit værk roser Arup bonden Bjørn i Suserup, der havde øget det dyrkede areal ved skovrydning. Han får det skudsmål: »Det var mænd som Bjørn og hans sønner, der i hin tid gjorde landet rigere ved deres arbejde; og deres gerning fortjener nok saa meget at mindes af historien som deres, der gik på korstog mod Vender eller Ester med Absalon eller Andreas Sunesen«.

Man er fristet til at sætte Arups frimodige omvurdering af Absalon i forbindelse med, at Danmark forlængst havde vænnet sig til at være en småstat, hvis ambitioner fyldestgørende kunne udfolde sig gennem eksporten af landbrugsvarer. Verden omkring Danmark var netop i 20'erne ikke mere så truende, som den ellers

Fig. 1. Absalons kalk. Optaget ved åbningen af hans grav i Sorø kirke 1826. (Foto Nationalmuseet)

havde været siden 1840'erne. Første verdenskrig havde fået både det grumme zarrige til at bryde sammen, og også det af Preussen dominerede, bestandigt sabelraslende tyske kejserrige. Med Weimarrepublikken som nærmeste nabo og med Folkenes Forbund som opretholder af verdensfreden kunne man godt tillade sig at opvurdere andre sider af vor lange historie end just de krigeriske.

»... en Konning mellem Klerke«

Omkring 1820, næsten midt imellem Ludvig Holberg og Erik Arup blev der vejet med en tredje slags vægt, og den var heller ikke tilfældig. For unge mennesker, der havde oplevet krigsårene mod England 1807-14, som begyndte med flådens rov og endte med den bitre fred i Kiel i 1814, som med Norges tab lemlæstede den gamle helstat, var efterkrigstiden ikke særlig opmuntrende. Den reducerede helstats regering var i lang tid handlingslammet, hverdagen i den af krig og afsætningskrise udmarvede stat mat og glansløs. Det var ikke urimeligt, at ungdommen havde behov for trøst og opmuntring og trængte til udsigt til en bedre fremtid. En sådan trøst fandt den bl.a. i N. F. S. Grundtvigs Saxooversættelse, som udkom i årene 1818-22.

Et brev fra B. S. Ingemann (1789-1862) til Grundtvig i 1823 giver lidt af datidens stemning:

»Den sidste Del af Saxo er mig nemlig netop i denne Tid uundværlig, da jeg har et episk Digt under Arbejde: »Valdemar den Store og hans Mænd«, som fornemmelig omfatter Tidsrummet under de borgerlige Krige mellem Knud Magnussen og Svend Grate, fra Valdemars første Fremtrædelse til han sad ene og sejerrig på Danmarks gjenrejste Trone, og Forbandelsen

syntes udslettet, som fra Hertug Knuds Mord til hans Beatifikation saa mærkelig hvilede over Folk og Rige.

Danmarks dybe Fald og Gjenoprejsning ved Valdemar med hans store Jævninger, Folkeaandens Død og Opstandelse ved de store Kæmper, Herren opvakte, naar Nøden var størst – se denne Folkets historiske Gjenfødelse, som bestandig gentager sig hos ethvert Folk, saa længe det ikke skal gaa aldeles til Grunde, – kunde det lykkes mig at afbilde dette, som jeg ser det, og i en levende dansk Fremstilling i vor Middelalderpoesis simple Former at anskueliggøre hin Tidsalder med dens Usselhed og Storhed, med dens Sæder og Karakterer, og tillige med den Helhed og Enhed, som jeg ønsker: saa haaber jeg vist, at du en Gang med Glæde skal erindre den Time, da du ... kjærlig rakte mig din Saxo i Haand og lagde mig ham og hans danske Mænd på Hjertet«.

Versromanen om Valdemar den Store og hans Mænd udkom i 1824, og tanken om den historiske genfødelse træder klart frem i indledningens kendte ord:

»Stig op af Graven, du Slægt, som døde!
Forkynd dit Fald og afmal din Brøde!
Advar os for Udslettelsen Dom,
Og viis os hvorfra din Frelse kom!
...
Hvad Danmark var, kan det atter blive:
Endnu er Fædrenes Aand i Live«

Naturligvis måtte B. S. Ingemann, professor i Sorø og fremtrædende repræsentant for den litterære nationalisme, i Absalon se en »Kæmpe, en Konning mellem Klerke«, ja den poetiske frihed forleder ham til den vovede påstand:

»Saa længe Kirken staar i Nord,
og Herrens Ord har Tunge,
ej bedre Røst fra høje Kor
skal Herrens Fred udsjunge«.

Helt i overenstemmelse med vor krigeriske kongehymne hedder det hos ham: »Paa blodig Val ej Dansken saa' en større Sejervinder«. Det var i 1832. Krigen og Norges tab var kommet på afstand, men i datiden var der stadigvæk brug for at udnytte, hvad der var af storhedstid for at opmuntre og trøste forknytte landsmænd.

Fra romantik til nationalisme

Hos Ingemann finder vi meget tydeligt udtrykt, hvad en fordums storhedstid kunne bruges til i samtidens jammerdal. Det var en oplivende Danmarkshistorie, som Ingemann gav og ville give sine læsere. Han tilstræbte ikke at skrive historie, som senere faghistorikere ville gøre

det. For en ven, der foretrak hans ældre poetiske arbejder, forklarer han i 1828:

»Den historiske Digtning mener jeg bør bestaae i poetisk at opfatte det historiske Stof tillige med Ideen, det indeslutter, og derpaa at gjengive det i levende Billeder med Begejstring for Ideen, med Kjærlighed og Sandhed, idet Digteren selv rolig træder tilbage som Beskuer og Skildrer ... Den Deeltagelse den historiske Roman i Berøring med Nationalfølelsen i vor Tid har vakt baade i den gamle og nye Verden, gjør den til et vigtigt Tidens Tegn og et mærkeligt Phænomen i Litteraturen. I tro Forbindelse med den historiske Aand troer jeg at denne Litteraturgreen hos ethvert Folk, der har en stor historisk Fortid og rige Minder at knytte sit Liv til, kunde have velgjørende Virkninger paa Nationalitet og Folkeliv ... og jeg troer det høist vigtigt for den nationale Selvbevidsthed, som kun et levende Minde om Fortiden kan fremkalde, at Poesien ogsaa her rækker Historien Haanden og stræber at give de døde Slægter Livet tilbage. Kun for en Del og stykkeviis kan den enkelte Digter hertil bidrage. Udførelsen af vor Nationalhistories store herlige Billedrække maa være Aarhundreders Værk. Mange af de ypperste Hedenoldssagn med Billeder af vor mythiske Kæmpebarndom har Øhlenschlæger med Liv og Kraft kaldet tilbage i Folkets Erindring. Vor Middelalder har hidtil ligget dunkel og forglemt i de støvede Annaler. Er det lykkedes mig at fremkalde dens Aand i de Billeder af den, jeg troede at see, da vil det med Guds Hjælp ikke være forgjæves ...«

Ingemanns romaner nåede faktisk langt ud i folket og holdt sig også over tid. Endnu i min studietid i København i 1950'erne, havde hans historiske romaner hos så godt som alle min studiekammerater hørt til barndomslæsningen.

Da den moderne nationalisme trådte på scenen – i Danmark blandt intellektuelle sidst i 1830'erne – måtte også faghistorien omskrives til brug for det danske folk, som nu var blevet en hovedfaktor i den nye samfundsforståelse. Som en af datidens historikere, Frederik Schiern (1816-1882), skrev om nationalismens fødselstid: »da Folket vilde gjøre sig bekendt med sin Historie, fandt det, at denne endnu ikke var skrevet«. Dette savn blev hurtigt afbødet af C. F. Allens *Haandbog i Fædrelandets Historie med stadigt Henblik paa Folkets og Statens indre Udvikling*, som udkom 1840. Den blev nationalliberalismens historiebog og oplevede en usandsynlig stor og langvarig udbredelse. Som lærebog blev en udgave af den endnu brugt på Københavns Universitet i 1918.

En noget problematisk nationalhelt

Allen (1811-1871) havde visse problemer med Absalonskikkelsen. Hans grundopfattelse af

Danmarkshistorien var den, at der i oldtidens Danmark havde rådet folkefrihed. Kristendommen bragte folket en højere kultur og fredeliggjorde det. Fredeliggørelsen af folket førte til, at der dannedes en særlig krigerkaste, som udviklede sig til en arvelig adel. Denne adel kuede sammen med gejstligheden bønderne og den efterhånden fremspirende borgerstand. Da adelsvældet havde bragt riget i uføre, overdrog borgerne magten til kongen, for at han, enevældig, kunne kue adelen. Og nu stod kongen – det håbede de nationalliberale – i begreb med at give folket det oprindelige herredømme tilbage.

Absalon får hos Allen selvsagt pluspoints for, at han fraråder Valdemar den Store at rejse til Frederik Barbarossas hof. Her blev kongen, der ikke havde hørt på ham, gjort til kejserens lensmand. Absalon retter op på skaden ved at han under Knud 6. nægter at bekræfte den lensaftale, som faderen var gået med til. Dette var fint nok og faldt helt i tråd med, at de nationalliberale stod stejlt over for de slesvig-holstenske krav på Sønderjylland, og ganske specielt over for tyske nationalisters bejlen til Danmark, som de ønskede forenet med et kommende Tyskland som en »Admiralstat«. Fordi det var danskerne og slesvig-holstenerne samt friserne, som havde forstand på søfart.

Absalon nøjedes imidlertid ikke med at hævde det danske riges suverænitet. I slutningen af Valdemar den Stores regeringstid »udbrød Folkets Misfornøielse over Krænkelsen af gamle Rettigheder, kirkelige Misbrug og de ærkebispelige og kongelige Fogders Tryk i et aabenbart Oprør hos de djærve Skaaninger«. Det drejede sig blandt andet om, at Absalon ville dreje tiendeskruen en ekstra gang. Bønderne betragtede ham »som deres værste Fjende«. Kongen mæglede til sidst et forlig – meget mod Absalons vilje – men efter hans død, da sønnen Knud var blevet konge, brød oprøret løs på ny. Nu var det Absalon, som formildede den vrede konge ved sine forbønner. Resultatet var immervæk: »Saaledes endte denne Bondeopstand, som saa mange følgende i Middelalderen, med Bøndernes Underkastelse under Geistlighedens og Adelens Aag, som kom til at hvile med dobbelt Vægt paa de Overvundne«.

Hans fejl tilhørte tiden

Efterhånden bliver det spændende at se, hvordan Allen vil redde Absalons omdømme i betragtning af, at de nationalliberale var meget opmærksomme på, at de var fåtallige, og at henved 80% af den daværende befolkning levede på landet og helst skulle vindes for de nationalliberales sag. Det sker således: først får Absalon fuld kredit for sit troskab mod kongerne og sin kærlighed til fædrelandet, for hærførerdygtighed og for statsklogskab. Han roses også for i en

Fig. 2. Absalons monumentale rytterstatue på Højbro Plads, afsløret 1902. Denne statue blev skabt af Vilhelm Bissen, som var søn af den H. V. Bissen, som bl.a. var ophavsmand til Landsoldaten i Fredericia.
(Foto Københavns Bymuseeum)

»mørk Tidsalder« – datidens almindelige opfattelse af middelalderen – at nære kærlighed til videnskaberne, bl.a. ved at sætte Saxo i gang med at skrive sin krønike. Og dernæst kommer det: »Vel er det sandt, at han befordrede Præstevælden, ikke uden stor Skade for Staten i den følgende Tid, da mindre fædrelandselskende Bisper bestege Ærkesædet i Lund; men denne Feil tilhører Tiden, ikke den enkelte Person: enhver Geistlig maatte i hine Tider ansee Hævdelsen af Kirkens Herlighed og Rettigheder for hellig Pligt. At han ikke var haard imod Folket, skøndt han stod paa de Stores Side, viste han i det skaanske Oprør, hvor han bad for de overvundne Bønder, uagtet han selv personligen var haardt fornærmet af dem, og uagtet han som Geistlig maatte ansee deres Vægring for at betale Tiende som en formastelig Ugudelighed«. Allen var en meget skarpsindig mand, som ikke nødvendigvis stod på de stores side, men kan dog ikke få sig til at afsvække lovtalen over Absalon med en bemærkning om, at man jo ikke slagter de høns, der skal lægge guldæg.

Nationalhelt helt uden forbehold

Den lyrisk bevægede Frederik Hammerich (1809-77) er ikke just berømt for at være stringent historiker. Han blev dog læst meget og kunne begejstre sine læsere ved at give fremstillingen en stærk kolorit. Ubesværet skrev han 1847 om, at Absalon »besad en Helteaand i et Heltelegeme«. Han var desuden en »poetisk Natur som alle sande Helte, vittig og skjemtefuld paa Sømandsviis«, og vakte »stillet ved Valdemars Side, det rigeste Haab«. Ved Valdemars død kunne ingen bedre end ærkebispens »Fostersøn fortsætte sin Faders Gjerning i en end kjækkere, i den rent absalonske Aand«. Absalons og hans fællers fortjenester opsummeres i disse ord: »Betegnet med Korset havde det, fordum for Venden skjælvende Folk nu betvunget Vendland. Det var stridsvant og stridslystent, Riget selvstændigt, Provinsialismen underkuet, Landet opdyrket, Aandslivet fremblomstrende, Kongemagten grundet i harmonisk Eenhed med Kirken. Saameget var Absalons og hans Tids Gjerning; det var for den danske Aand de første Dage af et rigt Foraar«. I disse ord må en sen eftertid have lov til at ane en åndelig oprustning til den borgerkrig, der udbrød i det følgende år. Underkuelsen af »provinsialismen« vækker tilsvarende associationer.

Den store forfader

Man skulle tro, at Hammerichs Absalonbegejstring ikke kunne overgås, men det magtede hans store læremester N. F. S. Grundtvig (1783-1872) i 1810, som troede, at han på mødrene side var i slægt med Absalon. Han kvad, stående foran Absalons grav i Sorø kirke:

»Saa hvile sig da under denne Sten
Nu Absalons de trætte Helgenben,
Det er da ham, hvis Billed her man præged,
Det er da dig, hvis Daad mig saa bevæged.
Saa staar jeg nu da for den Ædlings Grav,
Som tidlig mig den Følelse indgav,
At det er stolt, at være født i Norden
...
Thi Søn du er af Krist og gamle Nord,
En Gjord er spændt om dine stærke Lænder,
Og tunge Sværd nedhænger fra den Gjord;
Med det du slog til Jord de grumme Vender;«

I digtets videre forløb lovpriser Grundtvig også Absalons bispestav. Med den rørte han »Saxos Øie«, så denne kunne skrive om oldtiden og om Valdemarernes og Absalons bedrifter. Hvis dette ikke var sket:

»Da maatte jeg, forvildet, uden Vei,
Omvandre her i Fædrelandets Egne«.

Retfærdigvis må det siges, at dette digt selvfølgelig ikke er tænkt som historieskrivning.

Sjælen i de danske foretagender

Heller ikke hos A. D. Jørgensen (1840-1897) får Absalon for lidt. Vi er nu tidsmæssigt på den anden side af 1864. Krigen og nederlaget satte dybe spor i denne sønderjyske historikers opfattelse. I en afhandling om Saxo skriver han, at det for at blive historieskriver ikke er nok at have evne og lyst til boglige sysler, at være udrustet med skarpsindighed og veltalenhed, tålmodighed og flid, nej der kræves først og fremmest en indvielse af historien selv. »Kun den, der har været greben af folkesjælens dødsangst og henreven af dens mægtige attrå efter liv og udvikling, vil kunne vinde dens fortrolighed og formå at tolke dens fortid med myndighed. Således stod netop Saxo overfor sit fædrelands historie; den trådte ham tidlig imøde i hans faders og bedstefaders deltagelse i kong Valdemars eventyrlige kampe, der mere end én gang syntes at skulle ende med skam og undergang for ham og riget, og den fængslede ham til sig for bestandig ved den personlighed, til hvilken han knyttede sit liv, den mand, hvis rene vilje og ubøjelige åndskraft frelste konge og folk«. Denne mand var Absalon.

A. D. Jørgensen udgav i 1882 sin berømte lille bog *Fyrretyve Fortællinger af Fædrelandets Historie*. Den var skrevet på opfordring af brygger J. C. Jacobsen (1811-1887), som skænkede 10.000 eksemplarer af bogen til Sprogforeningen til uddeling i Sønderjylland. Dansk historie forekom ikke i datidens preussiske skoler, og bogen skulle modarbejde den preussiske politik, som gik ud på, at sønderjyderne skulle glemme deres fortid. For A. D. Jørgensen, der i

1864 måtte forlade sin hjemegn og som havde været grebet af »folkesjælens dødsangst«, var det naturligt at sætte Absalonskikkelsen i højsædet. To af fortællingerne behandler Absalon. Den ene handler om vendertogterne, den anden om Saxos bog om de danskes bedrifter.

Ligesom en god lærer strør Jørgensen små belærende bemærkninger ud over teksten. Som denne kommentar til Saxos ret udførlige fortælling om det allerførste vendertogt – der også kan læses som en opmuntring til hans sønderjyske landsmænd, som forlængst havde overstået den nationale vækkelses første vanskelige tid, da fremtiden endnu lå hen i det uvisse: »Og saaledes gaar det jo med hver stor Sag, som ved trofast Arbejde og lange Tiders Anstrængelser er ført til en god Ende, at man gjærne, ja helst dvæler ved Mindet om den første vanskelige Tid, da der var faa, som ret for Alvor troede paa Sagens Fremgang, da Midlerne var smaa og Hindringerne store, da det mindste Uheld kunde true med at kuldkaste det hele, og det mindste Smil af Lykken toges for et godt Varsel og yderligere knyttede de trofaste til hinanden«. Om Absalon skrev han: »det, som har gjort hans Navn uforgængeligt i Danmark, er dog hans utrættelige Virksomhed i Fædrelandets Tjeneste, den rene og stærke Vilje, som stod over alle hans store Evner og gav dem hen til Folkets Oprejsning«. Og med direkte adresse til sin samtid i forfatningskampens tid skriver Jørgensen om Saxos og Absalons tid: »Hver Tidsalder har sin Opgave; deres var kaldet til Fædrelandets Oprejsning og Gjenfødelse. Det adsplittede Folks Samling, dets kraftige Forsvar udad til og dets Gjenfødelse i sig selv, det var den Tanke, som førte Absalon fra Strid til Strid; det var den, som brød sig en trang Vej gjennem mange Kampe til alle Sider«.

Netop i de Fyrretyve Fortællinger er det A. D. Jørgensen meget magtpåliggende at skrive sit fædrelands historie. Som Saxo »glæder han sig over det store, forarges over det uværdige, harmes over dets sløvhed, sørger over dets nedværdigelse og jubler over dets oprejsning«. Derfor er det for ham også sandt, hvad Oehlenschlæger skriver i sit Sankt Hansaftens-Spil

»han stirrer til den straalende Top
hvorfra vi er sjunkne, men atter skal op; -
saa griber han Pennen i sin Haand
for at indgyde Nutid Oldtids Aand!«

eller når Ingemann vil vække de henfarne slægter, for at de kan styrke ånden

»til dansk, til stor og til herlig Id,
til Danmarks Frelse i Nødens Tid«.

for det er – efter Jørgensen – »en historieskriv-

ning, der ikke har sit mål i videnskaben, ejheller i kunsten, men, idet den har fodfæste i dem begge, sigter den på læserens personlighed«.

Når A. D. Jørgensen i andre dele af sit omfattende forfatterskab, f.eks. i datidens udgave af Dansk Biografisk Leksikon, lagde vægt på at være mere videnskabsmand end sit folks historieskriver kunne han godt se, at Saxos fortælling om vendertogterne var »selvfølgelig anlagt med Ensidighed og gennemført med Partiskhed for hans Helt Absalon,« men denne forblev dog »Sjælen i de danske Foretagender«.

Den pletfri helt

Ved århundredes slutning forfattede Joh. Steenstrup (1844-1935) det første bind af *Danmarks Riges Historie*; det store samleværk, som indledte dette århundredes monumentale Danmarkshistorier. Hans bind omfattede oldtiden og den ældre middelalder. Det udkom i hæfter fra 1897-1904, men var ved sin pietet over for den historiske tradition allerede i udgivelsesårene forældet. Steenstrup holder sig stort set til Saxo. Som Absalon var Saxos helt, er han også Steenstrups helt. Let foruroliget over en så krigerisk kirkefyrste gør han opmærksom på det tidstypiske i skikkelsen. Også kejser Frederik havde fremtrædende og krigeriske gejstlige stormænd, der ligesom Absalon adlød kirkens bud og ikke brugte sværdet men stridskøllen eller stridsøksen til kamp. Jævnført med dem stod Absalon ikke tilbage hverken i dygtighed eller i dannelse, »men hans Deltagelse i Kamplivet har den renere Karakter af en Kamp for Land og Folk og for Troens Udbredelse, men mærker her intet til selviske Hensyn«.

Ormen gnaver dog stadigvæk. Har Absalon mon virkelig udgydt blod? spørger Steenstrup. Saxo, siger han, nævner det ikke. Det er overraskende og måske derfor et indicium for, at det gjorde han ikke. Så falder historikeren til ro ved, at det jo endelig må »huskes, at Absalon især var Anføreren og Ordneren, den som ledede, befalede og opildnede«.

Endelig fremhæver Steenstrup Absalons fortjenester af dansk historieskrivning både som igangsætter af Saxo og som hans kilde. Absalons testamente giver ham endnu engang lejlighed til at fremhæve mandens tanke for »Konge, Kirke og Slægt« og hans afholdende levned som et lysende eksempel for kirkens renhed.

Trods sin udprægede konservatisme var Joh. Steenstrup bundet af sin rolle som videnskabelig historiker. I hans gammeldags historieforståelse bandt den ham for ukritisk til Saxo som kilde, men tillod ham dog at komme med moraliserende refleksioner over den helteskikkelse, som på hans tid skulle være ren og uplettet. Og i hvert fald have rene hænder.

Steenstrups forløbere i det 19. århundrede

havde det hver på sin vis lettere, også når de stod med det ene ben i videnskaben, med det andet i kunsten. De lod helten Absalon være et bannermærke, som man i tidens storme kunne fylkes om. Interessen for ham var så stor – og den voksede på grund af hans betydning for København i takt med byens størrelse – at han end ikke kunne få lov til at hvile i fred. Hans grav i Sorø blev åbnet i 1826. Han var i 1201 blevet bisat i en blykiste, iført en pragtfuld bispekåbe, også resterne af en bispehue var bevarede. Desuden en alterkalk af sølv, en guldring med en blå safir samt en bispestav af hvalrostand. Disse jordiske levn kunne ikke bruges til meget. Bruges kunne derimod – med afsæt i Saxo, som jo også var sat i gang af Absalon – den store helt og bisp fra middelalderen eller snarere hans ry.

Litteraturvejledning

Med udgangspunkt i litteraturlisten og bemærkningerne i teksten skulle det være muligt at opspore artiklens kildegrundlag i enkeltheder. De nævnte Danmarkshistorier er enten nogenlunde kronologisk opbygget eller har et personregister, som dog for Danmarks Riges Histories vedkommende befinder sig i værkets afsluttende 6. bind. Et nutidigt Absalon-studium kunne som udgangspunkt tage Aksel E. Christensens artikel i 1. bd. af 3. udgave af Dansk Biografisk Leksikon (1979), kombineret med en af de nyere store Danmarkshistorier.

Allen, C. F.: *Haandbog i Fædrelandets Historie med stadigt Henblik paa Folkets og Statens indre Udvikling.* 1840.

Arup, Erik: *Danmarks Historie,* bd. 1. København 1925.

Danmarks Krønike af Saxo Grammaticus fordansket ved Nik. Fred. Sev. Grundtvig, 1818-1822.

Grundtvig, N. F. S.: *Værker i Udvalg.* Udg. ved Georg Christensen og Hal Koch, 7. bd. 1941.

Grundtvig, Svend (udg.): *Grundtvig og Ingemann. Brevvexling 1821-1859.* 1882.

Hammerich, Frederik: *Danmark i Valdemarernes Tid (1157-1375). En historisk Skildring.* 1847.

Holberg, Ludvig: *Dannemarks Riges Historie 1-3,* 1732-35.

Ingemann, B. S.: *Waldemar den Store og hans Mænd.* 1824.

Jørgensen, A. D.: Saxo, Absalons klerk. I: A. D. Jørgensen: *Bidrag til Nordens Historie i Middelalderen.* 1871.

Jørgensen, A. D.: *Fyrretyve Fortællinger af Fædrelandets Historie.* 1882.

Jørgensen, A. D.: Absalon. I: C. F. Bricka (udg.): *Dansk biografisk Lexikon,* bd. 1. 1887.

Steenstrup, Joh: *Historieskrivningen i Danmark i det 19de Aarhundrede (1801-1863).* 1889.

Steenstrup, Joh.: Oldtiden og den ældre Middelalder. I: *Danmarks Riges Historie,* bd. 1. 1897-1904.

Oehlenschläger, Adam: St Hansaften-Spil. I: *Digte 1803.* [1802]

Summary

As a military, religious and political leader, Absalon probably in his own time has had an enormous significance, a position which is underscored by the fact that he personally commissioned Saxo to begin writing the contemporary historical records of the Danes that were meant to place Denmark amongst the civilised nations of the Middle Ages.

600 years after Absalon in this way had secured the kingdom its position and reputation, Denmark was at the centre of a sizeable multinational statehood, which encompassed the North Cape at the northernmost point and Altona in the south. In the 19th century, this Danish monarchy or "Gesamtstaat" was besieged by a series of wars and crises. In 1814, Norway was lost, and in the 1840's a spreading Danish and German nationalism created inner turmoil, which in 1864 led to the loss of Schleswig and Holstein.

By now Denmark had become a democratic nation, but at the same time it had become a small nation. In the series of defeats and threatening situations that characterised this era, the Absalon figure could be used by patriotic and nationalistic writers and historians for solace and inspiration, as this article illustrates with examples ranging from Ludvig Holberg to Erik Arup.

Ordforklaring

Akolyt: Person (mand) med den højeste indvielsesgrad blandt det ikke præsteviede pesonale der assisterede ved messen.

Bol: (latin »mansus«) middelalderligt jordmål, formentlig oprindeligt svarende til en normal bondegårds jord (en »helgård«). Senere gik begrebet over til at blive en form for jordvurdering med underinddelingerne fjerding og otting og blev i nyere tid brugt til at angive den enkelte gårds andel af jordfællesskabets ressourcer (agerjord, græsning og høslet). Ordet bol blev også anvendt til at karakterisere den form for fordeling af agrene i landsbymarken, der kaldes bolskifte i modsætning til solskifte. Se nærmere: Dansk Kulturhistorisk Opslagsværk bd. 1-2, 1991 under »jordbrugsenheder« og »landskifte«.

Dogme: Læresætning om religiøse spørgsmål.

Ekseget: Bibelfortolker.

Genealogi: Slægtsforskning. Læren om slægtens udbreddelse og oprindelse.

Helgenrelikvie: Del af helgen eller noget, der har tilhørt en sådan og som i den katolske kirke anses for at have en undergørende kraft.

Ikonoklasme: Ødelæggelse af billeder ofte i kirker ud fra religiøse motiver, især under Reformationen i 1500-tallet.

Investitur: Retten til at udnævne bisper.

Præbende: Kirkeligt jordegods som blev tildelt de øverste præster, kannikkerne, ved en domkirke.

Sakristan: Kirketjener, der har opsyn med meseklæder og altre, og som går præsten til hånde i sakrestiet.

Saracener: Navn på arabisk befolkningsgruppe. I middelalderen brugt som betegnelse på korsfarernes muhamedanske fjender.

Simoni: Handel med gejstlige embeder evt. uhæderlig tilegnelse af gejstligt embede.

Forfatterliste

Inge Skovgaard-Petersen, adjungeret professor, dr. phil., Københavns Universitet.

Ernst Verwohlt, fhv. amtsdirektør, cand. jur., Roskilde.

Karsten Friis-Jensen, lektor, dr. phil., Københavns Universitet.

Birger Munk Olsen, professor, dr. phil., Københavns Universitet.

Niels Lund, lektor, cand. phil., Københavns Universitet.

Michael Andersen, museumsinspektør, cand. mag., Roskilde Museum.

Anette Kruse, museumsinspektør, cand. mag., Roskilde Domkirkemuseum.

Torvald Nilsson, antikvar, fil. kand., Kulturen, Lund.

Sven Rosborn, medeltidsarkeolog, fil. lic., Malmö.

Anders Ödman, direktør, fil. dr., Historiska Museet, Lund.

Rikke Blaaberg Jensen, Kresten Bjerg, Kim Gerssler Urplante og Stig Bjerregaard Pedersen, studerende ved Institut for Historie og Samfundsforhold på RUC. Vejl. Christian Tortzen, docent, dr. phil, Roskilde Universitetscenter.

Bi Skaarup, museumsinspektør, cand. phil., Københavns Bymuseum.

Johannes Hertz, sekretariatsleder, arkitekt, Nationalmuseet.

Karl-Erik Frandsen, docent, dr. phil., Københavns Universitet.

Lorenz Rerup, generalkonsul, professor, Flensborg.

nis officio ut Dacia fungeremur indubitanē cognouim. qd

eldē ecclē pia consideratione dedisti. ut ipm debeas quoa

ri. pp. Vrb. Clem. necnon 7 canonicor Roskaldensiū sub

a fungimur tibi confirmam. 7 patrocinio psentis scripti

ef. Solbiargamalesae. Wibisslef. Walby. 9 ansum unu

7 pmentis eay. 9 ansiones de huffrev. de Auerc

ie memorie Nicolaus castellan tuus fuit in Falstria. su

en eius tibi cesserit. uel post eius mortē habita diuisione c

osa. 7 de ambe quas prius castro assignaueras tue pu

post decessum tuum tam ecclē quā uniuersē dicte possessio

ISBN 87-88563-294

y. 7 utilitas Sialandensium. 7 negotia regni conuersatio